



I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri

**25-26 Mayıs 2006
Mehmet Akif Ersoy Salonu
Beytepe/Ankara**

Yayına Hazırlayanlar:

Yunus KOÇ
Serdar SAĞLAM
Cahit GELEKÇİ

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Sempozyum Bilimsel Değerlendirme Kurulu:

Prof.Dr. M. Cihat Özönder, Prof.Dr.Ülkü Çelik Şavk, Prof.Dr.Abide Doğan, Doç.Dr.Yunus Koç, Yrd.Doç.Dr. Serdar Sağlam, Yrd.Doç.Dr.Fatih Müderrisoğlu, Öğr.Gör.Dr.Turgay Yazar

Sempozyum Düzenleme Komitesi:

M. Cihat Özönder, Özkul Çobanoğlu, Ülkü Çelik Şavk, Abide Doğan, Serdar Sağlam, Yunus Koç, Fatih Müderrisoğlu, Turgay Yazar, Cahit Gelekçi, Bülent Gül

Kapak Tasarımı:

Dr. Filiz Şenler

Sekreteryä:

Sıdıka Karaca

Baskı:

SİREM AJANS

Sümer 1. Sok. moda İşhanı B Blok 1. Kat 7-59 Kızılay/ANKARA

Tel: (0.312) 417 90 08

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Yayınları

İÇİNDEKİLER Sayfa

M. Cihat ÖZÖNDER

Sunuş ve Değerlendirmev

Özkul ÇOBANOĞLU

Uygulama ve Amaç Bağlamlarında Türkiye Türkolojisi Üzerine Tespitler ..1

Nebi ÖZDEMİR

Türklük Bilimi'ndeki Kalıplaşmalar ve Açılımlar9

Cahit GELEKÇİ

Küreselleşme Sürecinde Türkiyat Araştırmalarının Yeri ve Önemi31

Nalan BÜYÜKKANTARCIOĞLU

Türkoloji Ve Dilbilim : Türkiye Bağlamında Gözlemler, Düşünceler45

Fatma ACUN

Türkiyat Araştırmalarında İnternet'ten Nasıl İstifade Edilebilir?53

F. Sema BARUTCU-ÖZÖNDER

Türk Diyalektolojisinin Araştırma Yöntem ve Tekniklerine Dair Birkaç Söz:
Bakış ve Hedefler63

Yaşar KALAFAT

Türkiyat-Oryantalizm-Misyonerlik Kavşağında Emperyalizm.....69

Nermin ŞAMAN-DOĞAN

Sanat Tarihi Araştırmalarında Anadolu Beylikleri Dönemi.....77

Ahmet Hikmet EROĞLU

Türk Halk İnançlarının Güncel Değeri.....87

Naciye Yıldız ÖZBEK

Halk Edebiyatında Latife, Laf, Askiya.....99

Cafer GARİPER

Cengiz Aytmatov'un *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* Romanında Düzenin
Yabancılaşması ve İnsanın Kendisi Olması Problemi107

<i>G. Gonca GÖKALP-ALPASLAN</i> Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirine Genel Bir Bakış	127
<i>Cafer MUM</i> Kadı Burhaneddin'in Şiirlerinde Cinasin Yeri	153
<i>Süer EKER</i> Terör Örgütlerinde Dil Kullanımı ve Terörist Söylemlerin Dil Bilimsel Yöntemlerle Meşrulaştırılması	165
<i>Ufuk TAVKUL</i> Kafkasya İçin Türkiyat Araştırmalarının Önemi	187
<i>Bülent GÜL</i> Moğolistan'da Türkolojinin Gelişimi ve Moğolistan'da Yapılması Gerekli Türkoloji Çalışmaları Üzerine.....	203
<i>Filiz ŞENLER</i> Türkiye'de Geleneksel Motiflerin Grafik Sanatlarında Kullanımı	219
<i>Ferruh AĞCA</i> Maniheizm ve Budist Türkçe Metinlerle İlgili Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme.....	237
<i>Mehmet ÖZ</i> Tarih ve Tarihçiliğimiz Üzerine Bazı Düşünceler	251

SUNUŞ

Üniversite enstitüleri, araştırmacı özellik ve kimlikleri ile kaynaktan ulaştığı doğru ve gerçekçi verileri çağdaş teknoloji ile birleştirip disiplinler arası anlayışla oluşturduğu bilgi birikimini, ilgili merci ve karar mekanizmalarına zamanında ulaştıran akademik birimlerdir.

Türk kültürü ve konumunun dünya üzerinde doğru bilgilerle ortaya konması ve tanıtılması amacı ile Enstitümüz, doğru ve gerçekçi bilgileri ancak bilimsel faaliyet projeleri ile; literatür taraması, saha araştırmaları ve uygulama yolu ile doğrulanacak bilgilerle ulaşılabileceği anlayışındadır.

Küreselleşen dünyamızda bir yandan komşu ve kuşak ülkelerle, (Yunanistan, Bulgaristan, Rusya, Gürcistan, İran, Suriye) diğer yandan menfaat ilişkisi içinde olduğumuz ülkelerle (Çin, ABD, Almanya, İngiltere) olan ilişkilerimizde Türkiye'nin içte ve dışta gerçek konumunu belirleyecek verilerin ve belgelerin karar mekanizmalarının ve ilgili mercilerin elinde bulunmaması, dünya ülkeleri arasında her menfaat çatışmasının gündeme geldiği dönemlerde (sözde Ermeni soykırımı, Irak, Kıbrıs gibi sorunlar) ön plana çıkarılmakta, Türkiye'yi sürekli boy hedefi durumuna getirmektedir.

Türkiye'nin Uluslar arası alanda daha etkin olması için Türk Uygarlığı'nın dili, tarihi, edebiyatı, folkloru, sanatı, müziği, bireysel ve toplumsal davranışlar örgüsü, kültür eserleri, üretim ve tüketim alışkanlıklarından oluşan kültürel varlığını **disiplinlerarası** ve **bütüncül** bir yaklaşımla inceleyerek evrensel ölçülerde bilim dünyasına kazandırmak; bu amaçla lisansüstü düzeyde eğitim-öğretim, bilimsel araştırma ve uygulamalar yapmak; yurt içi ve dışındaki benzer kuruluşlarla işbirliğinde bulunmak gerekmektedir. Mevcut Sosyal Bilim alanlarındaki Anabilim dallarının programlarında, üzerine vurgu yapılan "disiplinlerarası" yaklaşım yeterince uygulanamamakta, her bir anabilim dalı kendi içine kapanmış bir görünüm sunmaktadır. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü disiplinler arası perspektifi temel yaklaşım olarak benimsemekte ve bu yaklaşımı kurumsal hale getirmek üzere hem projeler hem de eğitim-öğretim programında ortaya koyduğu "çok boyutluluk" ile Üniversitemiz için önemli imkanlar ortaya koyabilecektir.

Diğer taraftan AB ve AB dışı ülkelerde, Türkoloji alanında eğitim veren kuruluşların program ve içerik bakımından Türkiye'de eşdeğeri bulunmamaktadır.

Türk Tarihi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dallarında yürütülmekte olan programlar, yurtdışındaki Türkoloji programlarıyla içerik ve yöntem bakımında tam olarak örtüşmemektedir. Bu sebeple kaynak dilleri, edebiyat, tarih ve diğer sosyal bilim alanlarının, Türkiyat bakımından ortak paydadan oluşan ve yurtdışı Türkiyat bölümleriyle uyumlu bir programa ihtiyaç bulunmaktadır. Erasmus ve diğer kanallarla öğrenci değişim süreci ivme kazanmış olmasına rağmen yurtdışındaki Türkoloji alanlarına uygun bir program bulunmaması, geçişkenliğe engel teşkil etmektedir. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü ve önümüzdeki dönemde açacağı Yüksek Lisans programı bu bakımdan da önemli bir açığı kapatacaktır.

Çevresel koşulların disiplinler arası yaklaşımı zorunlu kıldığı gerçeği, dünyadaki örneklerle bakıldığında kolayca anlaşılmaktadır. Türkiye’de Sosyal Bilim Alanlarındaki “içe dönüklük” ve “kapalılık”, bilimsel gelişmeleri olumsuz yönde etkilemekte, adeta “sağırklar diyalogu” yaşanmaktadır. Bu durumun yarattığı sakıncaların farkına varıldığının bir başka göstergesi de Üniversitemizde yaygınlaştırılmaya çalışılan “yan dal” programlarıdır. Dolayısıyla, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı; Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Halkbilimi, Tarih, Etnomüzikoloji, Sanat Tarihi gibi Türklük Bilgisi disiplinlerine odaklı olarak Sosyoloji, Coğrafya, Arkeoloji, Antropoloji, Psikoloji, Eğitim, Ekonomi, (ölü ve yaşayan dilleri ele alan ve Türk kültürüyle ilgili olan) Batı ve Doğu Filolojileri, Bilgi işlem ve Kütüphanecilik disiplinlerinin bilgi, bulgu, yöntem ve kuramlarından oluşan bir perspektif ortaya koymaktadır. Bu disiplinlerin problem ve varlık alanlarının eşzamanlı ve karşılaştırmalı olarak işe koşulmasına dayalı **disiplinlerarası** ve **bütüncül** bir sosyal bilimler metodolojisi çerçevesinde eğitim-öğretim ve bilimsel araştırmalar yapılması, Enstitümüze Türkiye’de ve Dünyadaki benzerlerine üstünlük sağlamada önemli avantajlar sağlayacaktır. Dünya’daki gelişmeler de bu yöndedir.

Çevresel koşullarda mevcut durum ve gelecekte karşılaşılabilecek riskler de bulunmaktadır. Sosyal Bilim Alanlarındaki kurumların / Bölümlerin, Enstitümüz tarafından uygulanan bu “disiplinlerarası yaklaşıma” soğuk durmaları, mevcut gelişen sürecin aleyhine işleyebilir. Bu riskin, doğrudan ikna ve gelecekte karşılaşılabilecek sorunların somut durumlarla ortaya konması yöntemleriyle giderilmesi düşünülmektedir. Bu sebeplerle hem Yüksek Lisans Programının hem de ardından Doktora programının vakit kaybetmeksizin açılması; Türkiyat Araştırmaları Dergimizin yayınının sürdürmesi; altyapı imkanlarının güçlendirilmesi; mümkün olduğu takdirde Enstitümüzün kendi kadrolarını oluşturması gerekmektedir.

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü halen aşağıdaki etkinlikleri gerçekleştirmektedir.

- 1- *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*'nin ilk 5 sayısı yayımlanmış, 6. sayının yazıları hakemlere gönderilmiştir.
- 2- Enstitümüz bünyesinde yürütülen bilimsel araştırma projelerinin çalışmaları devam etmektedir. Bu bağlamda halihazırda 4 adet proje çalışması bulunmaktadır.
- 3- Türkiyat Araştırmalarının genel sorunlarını irdelemek üzere iki yılda bir kez olmak üzere sempozyum düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.

İlkini 25-26 Mayıs 2006 tarihlerinde gerçekleştirdiğimiz I.Türkiyat Araştırmaları Sempozyumunda sunulan tebliğlerin elimize ulaştırılabilenlerini içeren sempozyum kitabımız Türkiyat alanındaki bellibaşlı konuları, problemleri ortaya koymak amacıyla araştırmacıların bilgilerine sunulmaktadır.

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nü kağıt üzerinde kanun maddesi olmaktan çıkararak Türk kültürüne katkı sağlayan bir eğitim ve araştırma birimine dönüştüren, önceki Rektörümüz Prof.Dr.Süleyman SAĞLAM'ı burada tekrar ve rahmetle anarken Hacettepe Üniversitesi'nin bir bütün olarak kurumlaşması ve bu çerçevede devamlılığın sağlanması yönündeki çabaları ve özelde Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün bütün çalışmalarında maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen Rektörümüz Prof.Dr. Sayın Tunçalp ÖZGEN'e teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Prof.Dr.M.Cihat ÖZÖNDER
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü

Uygulama ve Amaç Bağlamlarında Türkiye Türkolojisi Üzerine Tespitler

Özkul ÇOBANOĞLU*

Çalışmamızın konusunu, Türkiye Türkoloji'sinin “amaçbilimsel” (teleolojik) ve “kuramsal uygulama” (praxis) veya daha açık bir tanımlamayla bu alanın pratisyen akademisyeninin neyi nasıl eyleyeceğine dair kuramsal ve kurumsal yapılanışlarını eleştirel bir gözden geçirme oluşturmaktadır.

Bu çalışma bağlamında girmek istemediğim bazı tartışmalara sadece işaret ederek ve onları adeta retorik bir giriş sorusu takımı olarak kullanarak tebliğimin ele almayı vaat ettiği, sorunsalın çerçevesini çizmek sanıyorum en kestirme yol olacaktır. Öncelikle, örnek vermek konusunda çok sevdiğimiz, A.B.D.de, Yüksek Öğretim Kurulu, (Y.Ö.K.) gibi bir kurum olsa ve bunun başkanı, “İngilizce bilim dili değildir” dese, ne olurdu düşünebiliyor musunuz? diyeceğim, diyemiyorum. Her birimizin kafasına, ilim dili dediğin İngilizce gibi olur, fikri sabiti adeta çakılmıştır, diye düşünüyorum. A.B.D. ve İngilizce değil de şöyle, daha ufak-tefek gibi görünen Macaristan'da, hatta bir çok bakımdan zavallı durumda olan Moğolistan'da “Macarca veya Moğolca ilim dili değildir.” diyebilen bırakın bir Y.Ö.K. başkanını, sıradan bir devlet yetkilisi veya profesörün bile, Macarologlar (Hungorology) veya Mongologların mesleki kurumlaşmalarının başını çekeceği çok ciddi tepkiler alacağını geçtiğimiz yılı Moğolistan'da geçirmiş birisi olarak sizlere rahatlıkla söyleyebilirim.

O halde, birinci malumu ilamımız, “Türkiye’de Türkoloji, Türkçe-Edebiyat öğretmenleri de düşünüldüğünde, on binlerce mezunu, çalışanı, pratisyeni, akademisyeni olduğu halde, bir meslekî derneği bile olmayan sözde akademik ve profesyonel bir meslektir, şeklindeki tespitimizdir. Bu durumla ilgili olarak A.B.D. “Amerikan Araştırmaları” (American Studies) gibi yapılanmaların mesleki örgütlenmelerini bir tarafa bırakarak, daha ılımlı ve geniş tabanlı “Modern Dil Derneği”ne, “Modern Language Association” (MLA) baktığımızda, iki alt dalı olduğunu görürüz; Birisi İngilizce’dir, öteki

* Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı.

ise, “diğerleri” başlığı altında bütün dünya dillerini çalışanları ihtiva eder. Formül ve yapılanış, insani bilimler veya “humanities”in bütün dilleri bir yana İngilizce bir yanadır. Bildiğiniz gibi A.B.D.’de Türkoloji çalışanlar bile, derslerini de İngilizce görürler, tezlerini de İngilizce yazarlar. Aynı durum Almanya’da Almanca, Macaristan’da Macarca hatta Moğolistan’da da “Moğolca”dır.

Bu son örnek son derece dikkat çekicidir, tamamen bizim kurduğumuz ve Türkiye’dekilerle kıyaslanamayacak bir biçimde, modern araç-gereç ve yaklaşık 5000 kitaplık bir kütüphaneye de donattığımız Moğolistan Türkoloji Bölümü’nde ekstra maaş da verdiğimiz, Moğol profesör, Göktürkçe derslerini Moğolca olarak anlatmakta ve öğrencilerine Orhun Yazıtlarını Moğolca olarak okuyabilme amaç ve gayretli dönem ödevleri, makaleler, bildiriler hazırlatıp Türkiye’nin Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (T.İ.K.A.) vasıtasıyla parasını göndererek sponsorluk yaptığı sempozyumlarda sundurmakta ve yayın yapmaktadır.¹ Aynı Türkoloji Bölümünde bütün mezuniyet tezleri Moğolca olarak hazırlanmaktadır. Türkiye’deki yabancı filolojilerin meselâ, İngilizce, Almanca, Fransızca bölümlerinin mezuniyet tezleriye özellikle bu dillerde hazırlanır. Hoş diğerlerini bilmem ama bırakın mezuniyet tezini, İngilizce için bildiğim ve görebildiğim kadarıyla bugüne kadar Türkiye’de İngilizce olarak hazırlanmış bir master, hatta doktora tezinin bile ciddi bir çalışmada bir kez olsun mehaş gösterildiğine şahit olmadığımı da ilave etmek isterim.² Biz Türkiyeli Türkologlar bu olup bitene sesimizi bile çıkaramayız. Dil bilmemekle, çağdaş olmamakla suçlanırsız.

Dil bilmediğimiz doğrudur. Üniversitelerimizdeki, mevcut Türkoloji programlarının bırakın bir veya birkaç yabancı dil öğretmesini, Türkiye Türkçe’si öğretimimizi hukuk okumuş gazeteciler dahi sorgulamaktadırlar³. Oysa, birkaç yıl önce Türk Halkbilimi konusunda iki haftalık bir seminer tertip ettiğim Polonya’nın Krakow şehrindeki Jagellon Üniversitesi Türkoloji Bölümü öğrencileri, Türkiye Türkçe’si dahil ortalama 5-6 dil biliyorlardı. Bu dillerin de tamamını üniversite eğitimleri esnasında öğrenmişlerdi. Ancak

¹ Başka bir tartışmanın ve çalışmanın konusunu oluşturacak kadar önemli olan “Türkoloji Projesi” Türkiye ve Türk kültürü açısından son derece önemli bir etkinlik olmakla birlikte bu projenin T.İ.K.A. tarafından uygulanmaya çalışılması bu kurumun kişisel veya keyfi uygulamalara son derece açık yapısal çarpıklıkları nedeniyle çok büyük bir talihsizlik olduğuna burada sadece bu duruma işaret etmekle yetinmek istiyorum.

² Oysa, bizim yabancı filolojilerde çalışan bilim adamlarımız Türkoloji ile de ilgilenmiş olsalar ve başta “Kutadgu Bilig” ve “Divanu Lügat it Türk” gibi temel eserleri çalıştıkları yabancı dillere çevirseler bu ne büyük hizmet olurdu. Aynı şeyi yabancı dillerden Türkoloji’nin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak da yapacakları tercüme ve telif çalışmaları için de söylemek mümkündür.

³ Oktay Ekşi’nin 21.05.2006 tarihinde Hürriyet Gazetesi’nde yayınlanan yazısı.

hemen eklemeliyim ki, okulda aldıkları teorik ve pratik dersleri müteakip ilk fırsatta dilini ve kültürünü öğrendikleri ülkelere otostop ve benzeri yollarla gidip hiçte lüks olmayan şartlarda bir-iki ay kalarak öğrendiklerini pekiştiriyorlar.

Birkaç yıldan beri Şamanizm çalışıyorum ve bizim ölçülerimize göre küçücük Macaristan'ın bu alanda da, dünya çapında tartışmasız otorite, bir bilim merkezi olmasını aklım veya havsalam almıyordu. Daha açığını söyleyeyim. Galiba biraz da, kıskandığımdan anlamak istemiyordum.

Ancak Macaristan'ı dünya Şamanizm araştırmalarının lideri veya merkezi konumuna yükselten süreci başlatan büyük alim, Vilmos Diószegi'nin "Sibirya Şamanizmi, bizim için bir sır, giz, anlaşılmasız şey olmaktan tam anlamıyla çıkmadıkça, Macarlıkbilimi veya Hungorolojiyle ilgili meseleler asla tam anlamıyla çözülebilir ve çözümlenebilir olmayacaktır." (<http://www.hungarianquarterly.com>) diyerek yola çıktığını günlüğünden okuduğumda ve geçen yıl ayda yaklaşık 20 dolar civarında bir bursla Moğolistan'da yarı-aç yarı tok her alanda araştırma cehdiyle çırpınan ve mezun olduklarında alanlarıyla ilgili bir iş bulma şansları çokta yüksek olmayan yaklaşık 30 Macar genciyle tanışınca, her şeyi apaçık anlaşılır kılan müthiş bir tokat yedim.

Bugüne kadar "görevli-yolluklu, harcırahlı" gidişleri saymazsak ve bildiğim kadarıyla, sadece Yeditepe Üniversitesi ve Pamukkale Üniversitesi'nde Yüksek Lisans yapan iki Türk gencinin kendi imkanlarıyla Moğolistan'a gidip çalıştıklarını düşünürsek, biz Türkiye Türkoloji'si mensuplarının alt-yapımızdaki bir başka eksikimiz ortaya çıkar diye düşünüyorum. Macerayı sevmiyor gibiyiz, ilgi duyduğumuz alanları genç yaşlarda lisans seviyesinde belirleyemiyoruz ve araştırdığımız alanlara gitmek oralarda kalmak için de çok rahat şartlar istiyoruz. Bir başka ifadeyle, rahatımıza düşkünüz ve maceradan korkuyoruz.

Geldiğimden beri, derse girdiğim iki bölümde ve rast geldiğim Türkoloji öğrencilerine bu durumu anlatıyorum ve burada aldıkları Yüksek Öğrenim Bursu'yla bile (100\$'dan biraz fazla) bir yıl derslerini dondurarak Moğolistan'a gidebileceklerini ve orada başka ülkelere gelenlere göre çok daha iyi şartlarda yaşayabileceklerini anlatıyorum. Henüz bu macerayı göze alarak bir yılda bir-iki dil ve kültür öğrenmek suretiyle master-doktora ve asistanlık imtihanlarında neredeyse bütün rakiplerinin rahatça önüne geçebilecekleri böyle bir fırsatın peşine düşmek isteyen birine rastlamadım.

Tabii bu bağlamda asıl, Vilmos Diószegi'nin "Sibirya Şamanizmi, bizim için bir sır, giz, anlaşılmasız şey olmaktan tam anlamıyla çıkmadıkça, Macarlıkbilimi veya Hungorolojiyle ilgili meseleler asla tam anlamıyla çözülebilir ve çözümlenebilir olmayacaktır." şeklindeki sözüne dönmeli ve üzerinde biraz düşünmeliyiz. Bu bir alanı çalışmak için hedef ve strateji

belirlemedir. Gerisi de, adım adım ve nesil nesil o amaca yönelik hummalı bir çalışma ve ilerlemedir.

Bizim ülkemizde, Türkoloji'yle ilgili bu veya benzeri hedeflerin varlığından belki de ben haberdar değilim. Bizim ülkemizde, Türkoloji'nin hiçbir örgün Türkoloji eğitimi almayan –belki de yöntem açısından üzerinde durulması gereken bir husus (!)- kurucu babası Profesör Mehmet Fuad Köprülü'nün 1913 yılında, "Bilgi Mecmuası"nda konusuyla ilgili ilk ilmi çalışma olan "Türk Edebiyatı Tarihinde Usul." "hâlâ aşılamamış" muamelesi görüyor ve bu yöntemle hazırladığı eseri -80 yıl önce 1926 yılında yayınlanmıştır- ne acıdır ki, yeni baskısı iki-üç yıl önce yapılmıştır. Bugünlerde de bütün çalışmaları peşi peşine yeniden yayınlanıyor. Müellif açısından hiç şüphesiz bu sevinilecek bir durum ve bir iftihar vesilesidir.⁴ Ancak, biz Türkiye Türkologları açısından acaba durum aynı şekilde düşünülebilir mi? sorusu ister istemez insanın aklına geliyor.

Dahası, merhum Köprülü'nün biraz varlıklı bir ailenin çocuğu olmasından mı nedir? Türkoloji'ye "devletin para ayırmaması ve yatırım yapmaması" gibi kısmen doğru olan bir mazeret aslında Türkiye'de yeterince dillendirilmeyen son derece büyük bir rezaleti de içinde saklıyor. Türkiye'de Türkoloji alanı, son on veya on beş yılda devletten alınan büyük paraların hiç edildiği amacına ulaşamayan "projeler çöplüğü"ne dönmüştür. Gerçek şudur, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türkoloji alanına büyük paralar ayırmakta, yurt içinde ve yurt dışında Türkoloji'ye büyük yatırımlar yapmak amacıyla ciddi paralar savurmaktadır.

Ama bir örneğine kısaca yukarıda işaret ettiğim gibi sadece bu paralar savrulmaktadır. Nedeni ne olursa olsun, yapanı kim olursa olsun mesleğimiz, alanımız adına "harcanan" bu paraların hesabını soracak ve sorumlusunu belki de "meslekten men edebilecek" bir mesleki örgütümüz yok. Hiç olmazsa, olup bitenin tartışılacağı yapanların ayıplanacağı bir

⁴ Köprülü'nün verdiği hükümlerin birçoğunun yazıldığı dönemin özelliklerini göz önünde bulundurarak –tıpkı alfabe meselesinde olduğu gibi- verildiğini, Âşık Edebiyatı'nın, onu oluşturan "feodal Orta Çağ'ın" yerini alan modern ve çağdaş şartlar altında ortadan kalktığına hükmettiği, bu edebi geleneğin 20. yüzyılda kelimenin tam anlamıyla bir "altın devir" yaşaması, aynı şeyin aynı seviyede olmamakla birlikte Tekke ve hatta Divan Edebiyatı gelenekleri için de geçerli olmasından açıkça anlaşılmaktadır. Ancak, Köprülü'nün resmi tarih ve söyleme uygun veya uydurarak verdiği hükümlere bile hâlâ "dokunulamaz" veya "yaklaşılamaz" ya da "aşılamaz" muamelesi yapılması, Türkiye Türkoloji'sinin dogmatik karakteriyle, teleolojik ve epistemolojik fukaralığının en muhteşem göstergeleridir. "20. Yüzyıl Tekke Edebiyatı", "20. Yüzyıl Divan Edebiyatı" gibi uzmanlarına söylediğimde önce heyecanlandıklarını gördüğüm muhataplarımın bu "başlıklar" altında eser vermekten korktuklarını görmek tek kelimeyle utanılacak bir durumdur. Konuyla ilgili herkes biliyor ki bu gelenekler çerçevesinde de Cumhuriyet Türkiye'sinde pek çok eser verilmiştir ve kültürel süreklilik gereği de bu son derece doğal bir süreçtir. Ancak, bildiğim kadarıyla, bu konularla ilgili bir makale bile yok.

forumumuz yok. Ama her yıl sayısı yüze yaklaşan Türkoloji sempozyumu yapılır ve herkes hazırladığı “akıllı-uslu” ve son derece bilimsel bildirilerini buralarda sunarlar ve çoğunda tartışılmadan bile –çünkü divan başkanlığının dışında pek dinleyici de yoktur- fevkalade güzel kitaplar halinde basılırlar ve çevre gezileriyle birlikte sempozyumlar tamamlanır.

Bu bağlamda, bilerek ve isteyerek canınızı sıktığımı ve yukarıda çizdiğim tablonun dışında yer alan -biraz sıradışı kalan- beş-on kişinin çalışmalarını görmezden gelerek genellemeler yaptığımı ve onlara haksızlık ettiğimi düşünebilirsiniz. Ancak yukarıda işaret ettiğim sempozyumların en azından elli tanesine katılarak bildiri sunmuş birisi olarak bunun elli birincisi olmasını istememem bir yana, “Her mesleki alanın çerçevesini çizen, neyi nasıl eyleneceğini bilme (praksis), kuramsal bilgi (theoria) ve yaratıcı bilme (poesis) kavramlarıyla ifade edilen amaçlar, eylemler ve değerler bulunur.”⁵ diyerek, bildirimin amacının girişte işaret ettiğim şekilde, Türkiye Türkoloji’sinin bir praksisten, teleolojik ve epistemolojik anlamda özgün bir kuramsal çerçeveden mahrum olduğunu bu nedenle de yaratıcı bilmenin bizde pek gelişmediğini söyleyerek söze devam etseydim, sanırım bu kadar açık bir biçimde bu konuyu ortaya koyamazdım. Çünkü, buraya kadar söylediklerimden çıkan netice, Türkiye’de Türkoloji’nin uygulamaya yönelik meselelerinin yanısıra yılda bir ya da iki kez doğrudan alanımızın epistemolojik ve teleolojik hedefini belirlemeye, Sovyetlerin yıkılmasından sonra ortaya çıkan imkan ve gerçekleri göz önünde bulundurarak, kurum, kuram ve yöntem bazında yenilenmeye ayrılmasının gereğidir.

Bu alanda, devletin dışında mesleki bir kurumlaşmaya ve Türkoloji’yi sadece “Türk Dili ve Edebiyatı”na indirgeyen filolojik bir yapıdan, Türk kültür ve uygarlığını bütün cepheleriyle bir arada ve bir çatı altında ele alan disiplinlerarası bir yapıya kavuşturmalıyız. Gerekğinde de bu büyük kitle olarak Türkiye’de Türkoloji ile ilgili meselelerde kamuoyu oluşturan bir baskı grubuna dönüşebilmeliyiz. Detayına girmeden söylemek gerekirse, ne Türk Dil Kurumu (TDK), ne –eski adı ve yapısıyla- Halk Kültürünü Araştırma Genel Müdürlüğü (HAGEM), ne Tarih (TTK) ne de Kültür Kurumlarının başlarına kim gelirse gelsin, ülkemizin ve milletimizin âli menfaatlerinden başka bir şey düşünmediklerinden pek emin olduğumuz politikacılarımızın (!) direktifleri altındaki bu tür yapıların söz konusu işlevleri yüklenemeyeceğini artık görmeli ve yüksek sesle ifade edip tartışmalıyız. Mesleğimize biz sahip çıkmalıyız. Daha çok sorular sormalı ve bir örnek olmayan çok yönlü ve yeni ihtiyaçları da içeren cevaplar aramalıyız. “Çatlak ses” olmayı, Kıpçak bozkırında bir “taşbaba”

⁵ Pala, Şebnem.(2003).”Simgesel Anlam Ağına Takılı İki Meslek Erbabı: Gazeteci ve Antropolog.” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.20, S.1, s.210-228.

suskunluğu içindeki “edepli” ve sırasını bekleyen “tâlip” veya “talebe” olmaya yeğ tutmayı “ilke” haline nasıl getirebiliriz. Nasıl bu kadar “bireysel”leşirken, dil, edebiyat halkbiliminin yanında tarih, sanat tarihi, sosyolog, psikolog, arkeolog, mimarlık, iletişim, kadın araştırmaları başta olmak üzere pek çok Türkoloji disiplini mensubunu, disiplincilikten, bölümculükten, disiplinler arası bir çatı hüviyetiyle “Türkiyat Enstitüleri”nde toplayabiliriz sorusu olumlu bir başlangıç olabilir. Bu bağlamda, Atatürk’ün Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi’ni (D.T.F.C.) kurarken tasarladığı ve erken ölümüyle akim kalan “Türkiyat Fakültesi”ni, başta Ankara Üniversitesi olmak üzere bütün üniversitelerimizde hangi yolla tekrar hayata geçirebiliriz, tespiti ve bunun etrafındaki arayış, Türkiyeli Türkologlar olarak değişmeyen gündem maddemiz olmalı diye düşünüyorum.

Bu bağlamda, tarihçinin çalışmalarından, sanat tarihçi, edebiyatçının çalışmalarından halkbilimci, coğrafyacının çalışmalarından arkeolog veya kadın araştırmalarına yönelenler sosyologun çalışmalarından doğrudan istifade edebilmeli diye bilinen tespitlerimizi niçin hayata geçiremiyoruz. Bu disiplinlerarası bakış açısıyla, “Türk kültürü” bütünlüğü ve Türk dünyası coğrafyasında oluşan ve gelişen Türk uygarlığı araştırmalarını neden yerel, ulusal ve evrensel kabul gören bir düzeye taşıyamadık. Daha doğru bir ifadeyle, bu yöndeki çalışmalarımızı insanlığın ortak bilgi dağarcığına katma amacımız neden gerçekleşmiyor veya buna yönelik süreç neden yavaş işliyor; Bu süreci nasıl daha da hızlandırabiliriz sorularını neden tartışıp planlamıyoruz. Projelendirip planladıklarımızı finanse eden kamunun karşısına neden Türkoloji camiası olarak yüz ağartan ve tabiri caizse dünyaya parmak ısırtan eserlerle çıkamıyoruz. Üniversitelerimize, bölümlerimize, enstitülerimize rağmen ortaya çıkmayan bu tür eserlere Türkoloji alanında bile neden bir veya birkaç yabancı Türkolog imza atıyor ve bunları kütüphanemizde bulundurmamak, okumak veya tercüme edip yayınlamak neden hâlâ çok ciddi bilim uğraşı olarak görülüyor. Türkoloji’yi yeterince sistematik olarak soru soran, soru oluşturan ve dolayısıyla sorun çözen bir hale niçin hâlâ getiremedik. Bir başka ifadeyle, Türkoloji’yi soru soran, alanımızla ilgili henüz akademik bir dikkat çekmemiş sorunları gören ve onları, akademik cevapları aranacak sorulara dönüştürecek ve muhtemel cevaplarını da bulacak, çözecek ve uygulayacak bir hâle getiremediğimiz müddetçe bu hantal ve battal yapı değişmeyecektir.

Bunun için de, Türkoloji (dil-edebiyat) eğitimi ve öğretimine başta son derece ciddi bir ölçekte “kültür” kavramsallaştırması ve kuramlarını, coğrafya, tarih⁶ ve felsefe boyutlarını olmazsa olmaz anlayışı içinde yerleştirmek zorundayız. Ciddi bir felsefe veya düşünce ve kültür tarihi

⁶ Tarih, sanat tarihi, arkeoloji, teoloji, halkbilimi gibi diğer Türkoloji disiplinleri de kültür, coğrafya ve felsefe yanında mutlaka edebiyat ve dil eğitimi yönünden takviye edilmelidir.

zeminine oturmamış bir Türkiye Türkoloji'si, bazı bilgi alanlarında yer yer komikleşen çalışma şemalarıyla akademik bir satranç ve vasat bir istihdam yöntemi olmaktan öteye gitmeyecektir. Türkiye'nin ve Türk insanının karşılaştığı pek çok sosyo-kültürel sorununu çözmenin ötesinde bizatihi kaynağı olmaya devam edecektir. Kültürün ne olduğunu doğru dürüst bilmeyen bunu özümsemeyen birisinin en önemli kültür araç ve gereçleri olan dil ve edebiyat üzerine ince ince doğrayıp yufka yufka yaydıkları, beher kelimeyi yazma yazma saydıkları Türklük Bilimi midir?

Türkiyeli Türkolog da, genel bir insanlık ve kültür tarihi üzerine inşa edilmiş olarak, Türk dünyası bağlamında, siyasi tarihle, coğrafyayla birlikte, Türk düşünce ve kültür tarihini bilmek ve bunun arkasından ele alacağı meseleye eğilebileceği bir zihni donanıma sahip olmak zorundadır. Bunu en az birkaç yabancı dil bilmek, -ders almış olmak değil- bilmek takip etmelidir. Bu konuda gerekirse, üniversitelerimizde yeniden bir yapılanmaya gidilmeli ve akademisyen Türkolog yetiştirecek Türkoloji bölümlerinin sayıları azaltılmalı ancak kaliteleri mutlaka yukarıda işaret edilen olmazsa olmazlar göz önünde bulundurularak yükseltilmelidir.

Türkçe ve Edebiyat öğretmenlerini yetiştirecek kurumlar, akademisyen Türkolog yetiştirmek mecburiyetinde kalmamalıdır. Türkçe ve Edebiyat öğretmeni yetiştirecek programlar da şimdiki gibi "Yabancılar için İngilizce, Almanca ve Fransızca" yetiştirme amaçlı programların tercümesinden ibaret olmamalıdır.⁷ Bu konuda da özgün ve ülkemizin, milletimizin ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran yeni programlar oluşturulmalıdır.

Bu bağlamda, -mazeretimiz ne olursa olsun- nasıl Fransız, Alman veya İngiliz filologilerinin neyi nasıl eyleyeceğine bu dillerin ve kültürlerin anavatanlarındaki yapılanmalar karar veriyorsa, bunun aynısının Türkiye Türkoloji'si açısından oluşması için strateji geliştirmeye ayrılmış sempozyumların, araştırma ve tartışmaların geciktiğini ve çok vakit kaybettiğimizi düşünüyorum.

Netice olarak, Türkiyeli Türkologlar olarak bir araya geldiğimizde konuştuğumuz, dertleştığımız konuların bilgi şölenlerinde bildiri konusuna dönüşmediği⁸ veya buna yönelen çalışmaların arada kaynayıp gittiği

⁷ Y.Ö.K.'ün web sayfasında yer alan Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızca öğretmenlik programlarına karşılaştırmalı bir göz atmakla ne demek istediğimizi daha rahat ve açık olarak anlayabilirsiniz.

⁸ Türkiye Türkolojisi'nin en verimli ve yeni bildiri konularının dedikodu meclislerinde sunulduğuna defalarca şahit oldum. Ancak, -doğal olarak- "dedi-kodu" formatından, bilimsel bildiri formatına dönüşemeyen bu konuların yerini sempozyumlarda yaygın olarak işgal eden ve kelimenin tam anlamıyla "dekadan" bir yapıya sahip olan geleneksel sempozyumların ve ısıtılıp ısıtılıp arzı endam eden ve alana hiçbir yenilik getirmeyen

endişeleriyle, bu tür, tek konuya ayrılmış toplantılar ve çalışmaların gereğini özellikle tekrar ederek vurgulamak isterim. Dileğim, mensubu olmakla gurur duyduğum Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Enstitüsünün yukarıda işaret ettiğim eksiklikleri giderecek bir yapılanmaya yönelik bu tür, kuram, yöntem ve strateji amaçlı veya odaklı toplantıları gelenekselleştirmesi ve bu yolla meseleyi Türk Dünyası çapında tartışılabilir platformlara taşıyabilmesi, Türklük ve Türkoloji alemine mal edebilmesidir.

Türklük Bilimi'ndeki Kalıplaşmalar Ve Açılımlar

Nebi ÖZDEMİR*

Giriş

Türklük biliminin (Türkoloji) Türkiye ve Türkiye dışındaki diğer ülkeler olmak üzere farklı boyutları bulunmaktadır. Türkolojinin bağımsız bir bilim dalı haline gelmesinde, Batılı devletlerde farklı amaçlarla gerçekleştirilen araştırmaların etkisi yadsınamaz. Osmanlı İmparatorluğu ile ilişki içinde bulunan Almanya ve Macaristan gibi ülkelerde Türkoloji araştırmaları, Doğu ve İslâm araştırmaları kapsamında ve öncelikle de dil incelemeleri merkezli bir gelişme göstermiştir. Avrupa'da Joseph F. von Hammer Purgstall(1774-1856), Türkolojinin sadece Almanya'da değil tüm Avrupa'da (19.asırda) kurumlaşmasında, yaygınlaşmasında ve gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Almanya'da ilk Türkoloji seminerleri, dış işlerinde görevlendirilecek uzmanların yetiştirilmesine yönelik olarak gerçekleştirilmiştir(Özdemir 2005:32-39). 1870 yılında Macaristan'ın Budapeşte Üniversitesi'nde, aynı zamanda Avrupa'nın ilk Türklük Bilimi kürsülerinden biri olarak kurulan Türkoloji Kürsüsü'nde Armin Vambery başta olmak üzere, G. Meszaros, I. Kunos, G. Nemeth, L. Ligeti gibi dünyaca ünlü Türkologlar yetişmiştir. Bu kürsü, öncelikle Macarların kökenlerinin araştırılmasına hizmet etse de, genel anlamda Avrupa'da Türkoloji'nin yerleşmesini ve gelişmesini sağlamıştır. Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkoloji adıyla bağımsız bir bilim dalı henüz yokken, belirtilen ülkelerde farklı sahalara hizmet edecek şekilde, çok işlevli Türkoloji Kürsüleri'nin kuruluşlarını çoktan tamamlamış olmaları ilginçtir. Bu noktada asırlarca aynı medeniyet dairesi içinde yer alan İslam ülkeleriyle diğer Doğu ve Orta Doğu ülkelerinde Türklük bilimi araştırmalarının durumu hakkında(nitekim Arap dünyasında Türklük bilimi hakkında akademik birimlerin ve yayınların yetersizliği sıkça dile getirilmekle birlikte) yeterli değerlendirmelerin ve yayınların, bu gün dahi yapılmadığını

* Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halkbilimi Anabilim Dalı.

belirtmekte yarar vardır. Türkiye’de, bilişim alanındaki teknolojik imkanlara karşın, Dünyadaki Türklük bilimi araştırmalarıyla ilgili derli toplu tarama, arşiv, dizin, koleksiyon, yayın çalışmalarının bulunmaması, büyük bir eksikliktir. Freiburg Üniversitesi’ndeki Osmanlı Araştırmaları Arşivi, Türkologlar Dizin örneklerinde olduğu gibi, özellikle Batı ülkelerinde bu konulara büyük önem verilmektedir. Türkiye’de bu sorun, “*Dünyadaki Türklük Bilimi Araştırmaları*” adıyla Türk dili ve edebiyatı bölümlerinde müstakil bir anabilim dalı açılarak çözümlenebilecektir.

Günümüzde de Batılı gelişmiş ülkelerin, Türkoloji araştırmalarından elde edilen bilgileri ekonomi, uluslar arası ilişkiler, siyaset, ekonomi, ulaşırma, askerlik gibi diğer alanlarda ve çok işlevli olarak kullanmaya devam ettikleri düşünöldüğünde, bu yaklaşımın bir gelenek halinde sürdüröldüğünü ortaya koymaktadır. “Yakın zamanlara kadar Almanya’da Türkolojinin merkezi, Türk dili incelemeleri hariç tutulursa, genelde Türkiye (Doğu ve İslam araştırmalarının da merkezi olarak) merkezli gerçekleştirilirken, bu durum 1990 yılından sonra, farklılaşan dünya şartları ve dolayısıyla ülke çıkarları doğrultusunda değıştirilmeye başlanmıştır. Bugün Alman Türkoloji çevrelerinde, daha çok eski Sovyetler Birliği sınırları içinde yer alan ve daha sonra bağımsızlıklarını ya da özerkliklerini kazanan Türk devlet ve topluluklarının kültürlerini konu alan araştırma ve seminerler oldukça rağbet görmektedir. Buna karşılık, Batı’daki bazı üniversitelerin kendi geleneklerine sadık kaldıkları da görölmektedir. Örneğin Freie Universität Berlin, Institut für Turkologie’de okutulan “Kültürlü Osmanlı Kadınları, Evliya Çelebi İstanbul’da, Türkiye’de Post-Modern Şiir, Türkiye’de Kadın Hareketleri, II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Gündelik Hayat” başlıklı derslerde ve Ludwig Maximilians Universität-Institut für Geschichte und Kultur des Nahen Orients sowie Turkologie’nin “Osmanlı İstanbulunun Tarihi, Osmanlı Paleografisi, Osmanistik, Osmanlı Vilayetleri, Türk Kültürü ve Edebiyatı” gibi derslerden oluşan programında Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türkiyesinin önemli bir yer tuttuğu kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Çok amaçlı ve yönlü Türkoloji programlarından biri de Yunanistan’da bulunmaktadır. Başta dış işleri, kalkınma ve diğer bakanlıkların ihtiyacı olan Türkologları yetiştirmek amacıyla kurulan Atina Üniversitesi, Türk Bilimleri Bölümü’nün(Türk ve Çağdaş Asya Bilimleri’ne bağlı olarak) lisans programında “Türk Dili, Dil Bilimi, Türk Edebiyatına Giriş, Osmanlıca, İlk Türk Edebiyatı, Türk- Yunan Dili İlişkileri, Akademik Türk Edebiyatı” gibi klasik derslerin yanında, “Osmanlı Tarihi, Çağdaş Türkiye’nin Sosyal ve Siyasal Tarihine Giriş, Bizans ve İslam Dünyası,

Çağdaş Türkiye (Ekonomi- Toplum- Siyasi Kurumlar), Halk Sanatları, Sanat Tarihi (İslam- Osmanlı- Çağdaş Dönemler), Türkiye'nin Uluslararası İlişkileri (ABD, Ortadoğu, Orta Asya Ülkeleri, Avrupa Birliği/Yunanistan-Türkiye İlişkileri)" başlıklı derslere de yer verilmektedir(Myisli 2004).

Bununla birlikte, özellikle yabancı ülke ve toplumlarla ilgili akademik yapılanmaların niteliği ve niceliği konusunda benzerlikler de bulunmaktadır. Yabancı dil ve kültürlerle ilgili akademik birimler, genellikle pek çok ülkede disiplinler arası ve çok işlevli niteliğe sahip olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda, önceleri Arapça ve Farsça, daha sonra da Fransızca ve Almanca'ya gösterilen ilgi de, bütün farklılıklarına karşın, bu kapsamdaki benzer yaklaşımların bir sonucu olsa gerektir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nde üniversitelerin yabancı dillerle ilgili bölüm ve anabilim dalları (bilhassa da Batı dilleri), aynı şekilde öncelikle uluslararası ilişkiler başta olmak üzere Türkiye'nin çeşitli alanlarındaki eleman ihtiyacını giderecek şekilde kurgulaşmış, işletilmiş ve kurumlaştırılmıştır. Disiplinler arası ortam ve çalışmaların bizzat yaratıcısı, yöneticisi, yönlendiricisi olan Atatürk'ün Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşunda, gelişmiş Batılı ülkelerin dışında, Macar, Yunan, Çin ve Pakistan Dil ve Edebiyatları ile ilgili bölümlere de yer verdirilmesi, bu konuda oldukça anlamlıdır. Yine Atatürk'ün her türlü ortamı, farklı bilim dallarına mensup uzmanların tartıştığı foruma dönüştürmesi, bilinçli bir yaklaşımdır. Asıl ilginç olanı, Atatürk'ün bu toplantılarda mutlaka Türkologları yer alması kousundaki ısrarı., günümüz aktörlerinin göz ardı edemeyecekleri bir liderlik vasfıdır. Aynı şekilde Atatürk, başta Türkologlar olmak üzere, döneminin aydınlarının çok yönlü yetişmeleri için özellikle teşvik etmiş ve yoksulluk içindeki Türkiye Cumhuriyeti'nin desteğiyle yurt dışında eğitim görmelerini sağlamıştır. Disiplinler arası yaklaşımlarla yaratılan çok yönlü düşünce sistemi, Atatürk'ün Türk toplumuna, özellikle de aydınlarına/akademisyenlerine bıraktığı en önemli mirastır. O'nun mirasını da öncelikle, tıpkı Atatürk'lü yıllarda olduğu gibi, milletin belleğini araştıran, oluşturan, koruyan, geleceğe taşıyan, yöneten Türkologların gerçekleştirmesi ve yaşatması beklenir.

Buna karşılık, üniversitelerde bir ülkenin kendi kültürü, dili ve edebiyatı ile ilgili akademik birimlerin, merkez olma nitelikleri nedeniyle, beklenenin aksine, mukayeseli çalışmalara, dahası disiplinler arası ortak araştırmalara, çok kere yatkın olmadıkları da bir gerçektir. Program, bilgi, eleman, yorum vb. konulardaki kalıplaşmalar, katılaşmalar, zamanla ilgili bilim dallarının disiplinler arası çalışmalardaki merkezilik konumu kaybetmesine neden olmuş ve olmaktadır. Bu sonuç ve sorunlara, bir

dereceye kadar aşılmasına karşın, gelişmiş ülkelerde de hala rastlanmaktadır. Nitekim, Almanya'nın Freie, Humboldt ve Osnabrück Üniversitelerindeki Germanistik Bölümlerinin programlarında "Erken Dönem Alman Dili ve Edebiyatı, Edebiyat Bilimine Giriş, Didaktik, Klasik Alman Edebiyatı, Modern/Yeni Alman Edebiyatı Tarihi, Alman Dilbilimi, Edebiyat Teorileri, Fonetik, Semantik, Dil Tarihi, Alman Dili Eğitimi, Orta-Yüksek Almanca, Yabancı Dil Olarak Almanca, Morfoloji, " kalıplaşan, temel ders ve araştırma alanları bulunmaktadır. Bununla birlikte "Sosyal Drama, İnternet, Fundamentalizm, Kütür Bilimi ve Yeni Medya, Okumanın Tarihi, 20. Asır Alman Kültür Tarihi, Teoloji ve Edebiyat, Teknoloji ve Edebiyat, Yazı Kültürü, Uygulamalı Estetik, Kadın Edebiyatı, Psiko-linguistik, Umberto Eco, Gençlik Edebiyatı, Alman Edebiyatı ve Sosyal Tarih, Müze ve Germanistik, Germanistik ve Politika, Basın Dili, Mît ve Medya, Kentli Dili, Dil ve Bellek" gibi konularla ilgili seminerler, tezler, toplantılar ve yayınlarla Germanistik disiplinler arası bir üst alan haline getirilmeye çalışılmaktadır. (<http://www2.hu.berlin.de/philkak2/lehre/vorlesungsverzeichnisse/germanistik>; http://studip.rz.uniosnabrueck.de/extern.Php?page_url=&www.germanistik.uniosnabrueck.de/lehrveranstaltungen/laufend&www.fu-berlin.de/en/einrichtungenfachbereiche/phil-geist/institute/dnph/dph/index).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde de benzer sorunlar henüz çözümlenememiştir. Yukarıda görüldüğü gibi, özellikle Avrupalı dilciler dilbilimi (bilhassa sosyo/etno/psiko- linguistik), klasik edebiyatçılar sosyal tarih, yeni edebiyatçılar da politika ve medya gibi karşılaştırmalı araştırmalara yönelerek bilimsel tıkanıklığı aşma yolunu seçmektedirler. Sözlü ya da halk edebiyatı ve kültürü üzerine çalışanlar, uzun süre halkbilimi kapsamında araştırmalarını sürdürmüşler, daha sonra sanayileşme, kentleşme, kitleselleşme, küreselleşme vb. pek çok dinamiğin etkisiyle farklılaşan yaşam ve kültür değerlendirmelerinin kaçınılmaz bir sonucu olarak, folklorun dar giysilerinden kurtularak, kültür bilimi adlı, gerçekten disiplinler arası bir alanın merkezi konumuna gelebilme fırsatını yakalamışlardır. Dünyada ve Türkiye’de pek çok halkbilimci, düşünsel yetersizliklerinden kaynaklanan kalıplarına sarılma sorunu nedeniyle, bu fırsatı değerlendirememektedir. Her şeyin bir kültüre dönüştüğü (yemek kültürü, tüketim kültürü, şirket kültürü, sanal kültür, dijital kültür, ekonomik kültür, politik kültür, yaşam kültürü, beslenme kültürü, sağlık kültürü vb.), her bilim dalının kendine göre bir kültür tanımı yaptığı, her alanın kültür olarak tanımlandığı, dolayısıyla kültür alanının sınırlarının genişlediği ya da kültür kavramının içerik olarak belirsizleştiği bu gün, sadece halk edebiyatı ile uğraşmanın bilimsel kısırlığı, yetersizliği ve geçersizliği anlaşılmıştır.

Ayrıca, halk edebiyatı araştırmalarının da farklı alanların veri ve yaklaşımlarından yararlanılarak gerçekleştirilmesi gerektiği, yavaş da olsa, kabul edilmeye başlanmıştır. Nitekim Avrupa'nın folklor araştırmaları konusunda en eski ve köklü akademik geleneğe sahip ülkelerinden biri olan Almanya'da, son on yıl içinde söz konusu bilim dallarının adları dahi değiştirililerek kültür bilimi araştırmalarına yoğunlaşmakta, daha çok da Alman kültürünün diğer kültür ve medeniyetlerin oluşumundaki etkileri mukayeseli şekilde ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Kültür bilimi, kültürel araştırmalar, karşılaştırmalı kültür araştırmaları adlarıyla, son dönemde hızla gelişen bu bilim dalı, disiplinler arası çalışmalara olanak veren esnek programıyla öne çıkmaktadır. Yaşamdaki dönüşümler, değişmeyi ve dolayısıyla çok yönlü yaklaşımları, araştırmaları zorunlu hale getirmiştir. Özellikle de kültürel ekonomi, kültür turizmi, politik kültür, tüketim kültürü, kültürel doğa gibi bilimlerin kesiştiği ara alan araştırmaları, yeni özgün bilgi ve değerlendirmelerin de yaratılmasına neden olmaktadır. Ara alan araştırmaları, ortak araştırmaları ve yan dal ya da çok dallı eğitim-öğretim sistemlerini gerekli kılmaktadır. Çağın kültür bilimcileri, bellek, dolayısıyla kültür mühendisleri, yöneticileri, profesyonelleri, aktörleri ve yakın gelecekte de yaşam bilimcileri olacaklardır. Sonuç olarak, tek bir bilim dalının içinde kalınarak, olgularının anlaşılması, açıklanması, yorumlanması mümkün değildir. Kültür bilimi, bu türden zorunlulukların bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve gelişmektedir. Türkolojinin de, Türkiye'de kültür biliminin merkezi konumuna talip olmasının gerekliliğinin vurgulanması, bu makalenin esasını meydana getirmektedir.

Türkiye'deki Üniversitelerdeki Akademik Programlar

Türkiye'de üniversite çatısı altında, akademik programı olan bağımsız bir bilim dalı olarak Türkoloji, yaklaşık bir asırlık bir geçmişe sahiptir. Bu durum, diğer nedenlerin dışında, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklük bilincinin ve özellikle de sosyal bilimler alanındaki akademik yapılanmanın ortaya çıkışındaki gecikmenin bir sonucudur. 1470 yılında kurulan ve Osmanlı'nın ilk üniversitesi sayılan Fatih Külliyesi ve daha sonraki Beyazıt, Yavuz ve Kanuni Sultan Medreselerinde, bir yanıyla Türk edebiyatı hakkında da eğitim verilmiştir. Ancak millet ve doğal olarak ulus devlet bilincinin gelişmediği sözü edilen dönemlerdeki faaliyetleri, bilinçli Türklük bilimi araştırmaları içinde değerlendirmek mümkün değildir. Türki-i Basit, Mahallileşme gibi akımların, İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa, Ebuzziya Tevfik, Mehmet Tevfik, Ahmet Mithat, Mehmet

Emin gibi Osmanlı aydınlarının çabalarının, Türk Derneği, Türk Yurdu Derneği, Türk Ocağı gibi kurumların, Genç Kalemler ve Türk Yurdu gibi süreli yayınların oluşturduğu zemin üzerinde Türkoloji, ancak 20. asrın ilk çeyreğinde İstanbul Üniversitesi'nde akademik bir birim kimliğini kazanabilmiştir. 1846 (ilk laik üniversite girişi, Darulfünun), 1870 (kısa süre yaşayan, Darulfünun-u Osmani), 1874 (derslerin Galatasaray Sultanisi'nin binasında, Türkçe-Fransızca verildiği, Darulfünun-u Sultani), 1900 (din, matematik ve edebiyat bölümlerinden oluşan, Darulfünun-u Şahane), 1912 (hukuk, tıp, fen, ilahiyat ve edebiyat bölümlerine sahip olan 1919'da ilmi ve kısmen idari özerklik verilen, İstanbul Darulfünun'u; edebiyat fakültesi, Doğu ve Batı Edebiyatları olmak üzere ikiye ayrılmıştır) gibi denemelerin üzerine kurulan, 1924 tarihinde (ki bu tarihte medreseler, fakültelere dönüştürülmüştür) çıkarılan bir kanunla da tüzel kişiliği Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınan ve 1933 yılındaki reformla gerçek anlamda özerk niteliğe kavuşan İstanbul Üniversitesi, Türkiye'nin Türkoloji alanındaki akademik birime sahip ilk üniversitesidir. 1933 yılında Edebiyat Fakültesi içinde kurulan Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Dili Filolojisi ve Türk Edebiyatı kürsülerinden oluşmaktaydı. Türk Dili Kürsüsü'nde Reşit Rahmeti Arat, Ragıp Hulusi Özdem ve Ahmet Caferoğlu, Türk Edebiyatı Kürsüsü'nde ise İsmail Hikmet Ertaylan, Ali Nihat Tarlan gibi öğretim üyeleri görev yapıyordu. 1939 yılında Tanzimat'ın 100. yılı nedeniyle bu bölümde, başkanlığını Ahmet Hamdi Tanpınar'ın yaptığı, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı da açılmıştır. Bu tarihe bölüm, Türk Dili, Eski Türk Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı olmak üzere üç anabilim dalından oluşuyordu. 1950 yılında Türk Dili Anabilim Dalı, Yeni ve Eski Türk Dili olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 1981 yılındaki düzenlemeyle, Yeni Türk Dili, Eski Türk Dili, Yeni Türk Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dallarına Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı da eklenmiştir. Fuad Köprülü'nün Türk halk edebiyatı sahasındaki bunca çalışmalarına karşılık, bu adla bir kürsü/anabilim dalının kurulamamış olması ilginçtir. Belki de bu gecikme nedeniyle İstanbul'da etkili bir halk edebiyatı akademiyası oluşamamıştır. (www.istanbul.edu.tr/edebiyat/bolum_sayfasi/turk_dili_ve_edebiyati_bolum; www.istanbul.edu.tr/tarihce) Bu kuruluş döneminde Türklük biliminin teorik altyapısının hazırlanmasında Ziya Gökalp'in katkıları büyüktür. Fuat Köprülü de İstanbul Üniversitesi'nde Türkolojinin bir üniversite kürsüsü olarak kurumlaşmasını ve gelişmesini sağlamıştır (Yıldırım 1998; Oğuz 2004: 31-68). 1924 yılında Atatürk'ün talimatıyla kurulan Türkiyat Enstitüsü, Türkiye'nin Türkoloji konusundaki ilk enstitüsüdür. Nitekim Cumhuriyet dönemi Türkoloji alanının, Pertev Naili Boratav, Mehmet Kaplan, Şükrü Elçin gibi önemli bilim adamları, bu

kürsüde yetişmiş, daha sonra Ankara, Erzurum gibi illerde kurulan Türkoloji kürsülerinde akademik geleneklerini yaratmışlardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk döneminden itibaren Türkoloji araştırmaları, genellikle Türk dili ve edebiyatı kürsüleri/bölümlerinde ve doğal olarak dil ve edebiyat çalışmaları kapsamında gerçekleştirilmiştir. Ege Üniversitesi'ndeki Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü başta olmak üzere birkaç üniversitenin dışında, İstanbul Üniversitesi'ndeki enstitü gibi, dönemine göre aktif ve verimli bir Türkiyat Enstitüsü henüz kurulamamıştır. Kurulan Türkoloji enstitüleri, kadrosu bulunmayan, pasif akademik birimler halindedir. Bu konuda gerekli ve yeterli kurumlaşma ve gelişme henüz ortaya çıkmamıştır.

Bilgi, birey, program, sistem, veri, malzeme, yöntem, hatta açıklama, yorum ve benzerlerini de içine alan akademik kalıplaşma, durağanlık, tutuculuk, yeterli dönüşüm yeteneğine sahip olamama Türkolojinin önündeki temel engellerdir. Çok kere bu alanda, öz eleştiri, değişme ve yeniliğin bilimsel gelişmenin temelini oluşturduğu göz ardı edilmektedir. Bu araştırmada konu, programlardaki kalıplaşma örneklemesiyle açıklanmaya çalışılacaktır. Ancak bilgi, yorum ve inceleme kalıplarını da içeren bu tür lisans ve lisans üstü programların sonuçta kalıplaşmış araştırmacı ve eğitimcileri ortaya çıkardığı da unutulmamalıdır. Bu nedenle, diğer bilim dalları gibi, Türkoloji açısından da lisans ve lisans üstü programlarının dönemin ihtiyaçları, gereklilikleri uyarınca değiştirilmesi, çok önemli bir adımdır.

Türk dili ve edebiyatı lisans ve lisans üstü programları incelendiğinde, Türkiye'de Türkolojinin neden gelişemediği kolaylıkla belirlenebilmektedir. Bu bildiri kapsamında incelenen lisans programlarında, yakın dönemli birkaç çeşitlemenin dışında, kalıplaşmış tek tip bir programın izlendiği tespit edilmiştir. Sözü edilen programın temelleri de 20. asrın başında İstanbul Üniversitesi'nde atılmış ve daha sonra da Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi ve Atatürk Üniversitesi'ndeki Türkoloji bölümlerinde geliştirilmiştir. Bu programın esasını, "Osmanlıca, Eski Türk Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı, Türk Halk Edebiyatı (I-VI)" ders serilerinin oluşturmaktadır. Programın omurgası durumundaki bu derslere, bir iki dönemlik dersler eklenerek programlar vücuda getirilmektedir. Bu araştırmadaki değerlendirmeler, daha çok son dönem (2000-2006) akademik programlar(lisans, lisans üstü; bazıları hk.bkz. kaynaklar) ile yaptırılan tezler (Yüksek Öğretim Kurulu Tez Kataloğu'nun taramasından elde edilen bilgiler) esas alınarak yapılmaktadır. Bu değerlendirme dışında

belirlenemeyen, ulaşılamayan ya da yeni değiştirilen bazı programların bulunduğu peşinen kabul edilmektedir. Bu araştırmanın amacı, istatistiki bir bilgi sunmak değil, programlardaki genel eğilimleri, kalıplaşmaları belirlemek ve bu konuda yeni çözümler üretebilmektir. Anabilim dallarının programlarında genellikle benzer dersler bulunduğundan, çok kere ilgili akademik birimlerin adları verilmemiştir(bu programların büyük bir bölümüne internetten ulaşılabilmektedir; ayrıca bu programlarda yakın zamanlı değişmelerin olması gerçeği de peşinen ve sevinçle kabul edilmektedir).

Türk Dili Anabilim Dalı

Avrupa’da ve Türkiye’de Türkoloji’nin kurucu anabilim dalı, bu anabilim dalıdır. Avrupa’da genellikle Altayistik, Orta Asya Türk Dilleri Araştırmaları, Doğu Dilleri Araştırmaları kapsamında incelenen Türk dili araştırmaları, Türkiye’deki Türkolojinin de benzer niteliğe sahip olmasına neden olmuştur. 1933 Üniversite Reformu ile özerkleşen İstanbul Üniversitesi’ndeki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nün Türk Dili Kürsüsü’nde görev yapan Reşit Rahmeti Arat, Ahmet Caferoğlu, Almanya kökenli olup da özellikle İstanbul Üniversitesi ile Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi’nin kuruluş döneminde görev yapan şarkiyatçılar, dil bilimciler ve onların takipçileri, bu türden bir akademik yapılanmayı sağlamışlardır. Bu kapsamda Atatürk’ün dil ve Türk dili üzerindeki hassasiyetini vurgulamakta yarar vardır.

“Orhun Türkçesi/K(G)öktürkçe, Karahanlı Türkçesi/Karahanlıca, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi, Harezmi ve Memluk Türkçesi, Kıpçak Türkçesi Metinleri, Türkçe Kompozisyon, Türkiye Türkçesi/Grameri, Türk Dili Tarihi, Eski Türkçe, Orta Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi, Söz Dizimi, Türkiye Türkçesinin Sözdizimi, Türkçenin Söz/d(D)izimi, Çağatay Türkçesi Çağatayca/ Harezmce, Kıpçakça, Batı Türkçesi, Türk Dilinin Kaynakları, Diyalektoloji/Anadolu/ ve Rumeli Ağızları, Anadolu Halk Ağızları, Diyalektoloji Çalışmaları, Türk Dilbilgisi, Dilbilgisi, Sözlükbilim/Anadolu Sahası Sözlükleri, Türk Dili Semineri, Cümle Tahlilleri/Çözümlemeleri, Cümle Bilgisi, Tarihî Türk Şiveleri, Eski Uygur Türkçesi, Oğuz Lehçe ve Şiveleri, Bugünkü Kıpçak Türkçesi, Türkçe Şekil Bilgisi, Hakaniye Türkçesi Metin İncelemeleri, Çağatay Türkçesi Metin İncelemeleri, Osmanlı Türkçesine Giriş, Türkçenin Biçimbilimi, Osmanlı Türkçesi Grameri, Türkçenin Ağızları, Karşılaştırmalı Türkçe Grameri, Sözcükbilim, Türkçe Yapı ve Köken Bilgisi, Eski Anadolu Türkçesi Morfolojisi vb. adlarla okutulan lisans ve lisans üstü dersler, dil alanının programlarını meydana

getirmektedir. Türk dili tarihi, gramer, yapı bilgisi, ağız araştırmaları, bu anabilim dalını esasını oluşturmaktadır.

Dil alanında son dönemde Türk lehçeleri kapsamında zorunlu ya da seçmeli statüde, “Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kazan Tatarcası, Türk Dillerine Giriş, Yeni Uygurca, Azeri Türkçesi, Çağatay Türkçesi Lehçeleri, Türkmen Türkçesi, Çağdaş Türk Lehçeleri, Özbek ve Uygur Türkçesi, Özbekçe, Yeni Türk Şiveleri, Yaşayan Türk Lehçeleri, Karadeniz-Hazar Türk Şiveleri” gibi çok sayıda dersin verildiği belirlenmiştir. Bu derslerin oluşturduğu altyapı, bazı üniversitelerde Yeni Türk Lehçe ve Edebiyatları adlı anabilim dallarının ve daha sonra da müstakil bölümlerin kurulmasını da sağlamıştır. Yeni Türk Lehçe ve Edebiyatları, (diğeri Türk halk bilimi) Türk dili ve edebiyatı bölümlerinden doğan iki müstakil bölümden birisidir. Türk dili ve edebiyatı bölümlerinde yaşanan en önemli gelişme, bu iki bölümün doğuşudur. Bilhassa 1990 yılından sonraki gelişmelerle (ortak projeler, öğretim elemanı, yayın değişimi vb.), bu bölümlerin kurulması, zenginleşmesi kolaylaşmıştır. Bununla birlikte bazı üniversitelerin Türk dili ve edebiyatı bölümlerinde, Eski Türk Lehçeleri derslerinin yanında, “Türk Dünyası Edebiyatları, Kıbrıs Türk Edebiyatı, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları” dersleri de verilmeye devam etmektedir.

Dil alanının, belki de en az üzerinde durulan alt-bölümlerinden biri olan, anlam bilimi dersleri, “Anlam Bilimi/Semantik, Türkçenin Anlambilimi” gibi adlarla okutulmaktadır. Aynı şekilde Filolojik Araştırma Yöntemleri adlı ders de farklı bir eğilimi ortaya koymaktadır.

“Dilbilim, Dil Bilime Giriş, Türkiye’de Dil Politikaları, Genel Dilbilimi, Toplumdilbilim ve Türkçe, Dilbilim Metotları, Türkçenin Güncel Sorunları, Metin Dilbilimi” gibi adlarla verilen dersler, Türkiye’deki dilbilimi araştırmalarıyla eğitim ve öğretiminin temel akademik adresinin Türkoloji olduğu gerçeğini vurgulamaktadır. Çağdaş ülkelerde özellikle toplumdilbilimi, dil araştırmalarına farklı veri ve yorumlar kazandırmaktadır. Böylelikle dilin, toplumsal yaşamdaki işlevleri, gücü, farklı boyutlarıyla ortaya konulmaktadır. Son dönemde Türkiye’de, medya dilbilimcileri(!), dilin kullanım alanıyla ilgili programlar, köşe yazıları ve popüler yayınlar üreterek, Türk dilini ve Türk dilinin sorunlarını hiçbir dönemde olmadığı kadar kamuoyunda tartışılır hale getirmişlerdir. Başta akademik birimler ile Türk Dil Kurumu olmak üzere çeşitli kurumların bu yöndeki etkilerinin sınırlılığı düşünüldüğünde, kitle iletişim araçlarının gücü ortaya çıkmaktadır. Medya, bir yandan Türkçe üzerinde olumsuz etkiler

bırakırken, diğer taraftan da Türkçenin sorunlarını tartışarak, tartışarak dilin kullanımı konusunda halkın bilinçlenmesini sağlamaktadır. Bu noktada dil bilimi araştırmalarının kapsamına medyanın da dahil edilmesi gerektiği vurgulanmalıdır. Reklam metinlerinin yazılmasında ve sloganların seçilmesinde, dilsel unsurların gücü de dikkate alındığında, medyacı-dilbilimci işbirliğinin gerekliliği, kaçınılmazlığı bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde, marka yaratım aşamasında dilsel unsurların etkili olduğu, son dönemde sıkça dile getirilmektedir. Tarihsel dönemleri de dahil olmak üzere Türk dili belleğinin, söz konusu tasarım ve yaratım süreçlerindeki katkısı yadsınamaz. Dilin tarih, sosyoloji gibi yakın bilim dallarının dışındaki alanlardaki(ekonomi, politika, bilişim, moda, imalat, halkla ilişkiler, kişisel gelişim vb.) işlevlerinin bilinmesi (özellikle dilsel, dolayısıyla kültürel belleğin belirlenmesi, değerlendirilmesi, farklı alanların kullanıma uygun ve hazır hale getirilmesi, dahası söz konusu hazinenin yönetilmesi) ve bu doğrultuda programlarda ve akademik yapıda, dahası zihinlerde gerekli dönüşümlerin gerçekleştirilmesi akılcı bir yaklaşım olacaktır.

Dilin gündelik yaşamın pek çok alanındaki işlevlerinin, çok kere Türkoloji dışındaki, iletişim bilimi, yönetim bilimleri, ekonomi gibi disiplinlerce öne çıkarılması, akademik programlara “Diksiyon/Hitabet, Güzel ve Etkili Konuşma/Diksiyon, Türkçenin Söyleyiş Özellikleri, Sözlü Anlatım, Güzel Konuşma ve Yazma Sanatı, Güzel ve Etkili Konuşma” gibi derslerin de eklenmesine neden olmuştur. Yaygın anlayışın aksine burada gündelik yaşam gereksinimleri ve alandışı aktörler, Türkoloji programlarını farklılaştırmıştır. Gelişmelere bakıldığında Türkologların bu türeden müdahalelerle daha sık olarak karşılaşılabilecekleri söylenebilir. Türkologlar yaşamdaki değişmelere ve dönüşümlere göre biçimlenen esnek programlar yaratmak ve uygulamak durumundadırlar. Aksi takdirde, alan dışı aktörler, donmuş programları zorla değiştireceklerdir.

Üniversitelerin, fonksiyonel sorgulamayı sıklıkla yapan en pragmatik birimlerinin başında gelen eğitim fakülteleri bünyesinde “Türkçenin Öğretimi, Türkçe Öğretimi, Türk Dili Eğitim ve Öğretimi” vb. adlarla bölümlerin açılması, bazı Türk dili ve edebiyatı bölümlerinde(edebiyat/fen-edebiyat fakülteleri bünyesindeki) benzer adlarla derslerin konulmasına neden olmuştur. Böylelikle Türk dili ve edebiyatı bölümlerinde, çıktıları, işlevleri dışlayan seçkin tavrı terkedilmeye, dilin kullanım alanları (dahası eğitim alanıyla sınırlı olsa da), dolayısıyla programın işlevleriyle ilgili farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu noktada Türk dili ve edebiyatı bölümlerinin mezunlarını konu alan araştırmalar

yapılmalıdır. Daha önce benimsenen, keza açıkça belirlenen hedeflerin gerçekleşme durumu gözden geçirilmelidir. Günümüzdeki Türk dili edebiyatı bölümleri, hedeflerini (öğretmen, yazar, senarist, imaj ya da marka yaratıcısı, reklamcı, eleştirmen yetiştirilip yetiştirilmediği sorgulaması gereklidir) gerçekçi bir şekilde belirlemek durumundadır.

Bu anabilim dalının belirgin özelliklerini lisans üstü tez taramalarında da belirlemek mümkündür. Yapı ve ses bilgisi kapsamında oluşturulan tezlere son dönemde, yeni Türk lehçeleriyle Türkiye Türkçesi'nin çeşitli açılardan (deyim, ek, söz dizimi vb.) karşılaştırıldığı çaişmalar da eklenmiştir.

Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı

Türkoloji eğitiminin temel anabilim dallarından bir diğeri de, Eski Türk Edebiyatı ya da Klâsik Türk Edebiyatı adını taşımaktadır. Bu anabilim dalının Divan Edebiyatı adıyla belirtilmemesi ilginçtir. Bir başka ifadeyle Tanzimat döneminden sonraki eski-yeni edebiyat çatışmalarının izlerini, etkisini, anabilim dallarının adlandırılmasında da belirlemek mümkündür. “Önklasik Türk Edebiyatı, Klasik Türk Edebiyatı, Geçklâsik Türk Edebiyatı, Klâsik Manzum Metinler, El Yazması Metinleri, Mesnevi İncelemeleri, Klâsik Mensur Eserler, Klâsik Şiir Belagatı, Klâsik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri, Klâsik Türk Edebiyatında Mazmunlar, Klâsik Nesir Tahlilleri, Klâsik Osmanlı Metinleri, Eski Türk Edebiyatında Mahallileşme Akımı, Nabi, Şeh Galip, Fuzuli, Mazmunlar, Ali Şir Nevai, Eski Türk Edebiyatında Biyografyalar/Biyografik Eserler, Eski Türk Edebiyatında Nesir/Nazım, Eski Türk Edebiyatında Türler, Eski Türk Edebiyatının Kaynakları, Eski Türk Edebiyatında Akımlar, Aruz Uygulamaları, Eski Türk Edebiyatı Temel Bilgiler, Eski Türk Edebiyatında Metin İncelemeleri, Eski Türk Edebiyatında Hikaye” adlı lisans ve lisans üstü dersler, bu anabilim dalının programlarını oluşturmaktadır. Farklı adlarla anılsa da Eski Türk Edebiyatı dersleri, genellikle metin tahlili ve edebiyat tarihi temelinde işlenmektedir. Divan tahlilleri(Avni Divanı, Neşati Divanı vb.), Hikmetname örneğinde olduğu gibi inceleme-metin/tenkidli/transkripsiyonlu metin-sözlük- dizin araştırmaları, manzume şerhi, biçim-içerik çözümlemeleri, herhangi bir şair esas alınarak hayatı-sanatı- eser/leri ekseninde yapılan çalışmalar, mahalileşme akımının izlerini belirlemeye yönelik incelemeler, bu anabilim dalındaki uzun süredir pek de değişmeyen, dahası kalıplaşan eğilimleri ortaya koymaktadır. Bu alan, Osmanlı dönemi sosyal tarih, bilim tarihi, uluslar arası ilişkiler, mizah, jeoloji, biyoloji, kültür etkileşimleri, iletişim, kültür patronajlığı gibi yeni açılımlarla istendik konumuna gelebilecektir.

Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı

Türkolojinin en hızlı gelişen ana bilim dalı kuşkusuz, Yeni Türk Edebiyatı anabilim dalıdır. Özellikle Batı edebiyatlarından beslenen bu anabilim dalı, mukayeseli araştırmalara yatkınlığıyla dikkat çekmektedir. Bu alanın uzmanları, son yıllarda karşılaştırmalı edebiyat ve dolayısıyla kültürün yanında, medya, politika, sosyal tarih, popüler kültür gibi konularda incelemeler yapmaktadırlar. Bununla birlikte turizm, kültür ekonomisi, politik kültür, eğlence gelenekleri, sözlü-yazılı kültür dönüşümü, yazılı basın, internet, dijital okur-yazarlık ve kültür bu alanın uzmanlarına hala uzak ve yabancı sahalardır. “Tanzimat Edebiyatı, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, Edebiyat Teorileri, Edebiyat Bilgileri, Batı Edebiyatı, Dünya Edebiyatı, Servet-i Fünun Edebiyatı, Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı, 20. Yüzyıl Türk Edebiyatı, Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri, Türk Şiiri, Türk Romanı, Milli Edebiyat, Edebiyat Kuramları, Cumhuriyet Dönemi Romanı, Türk Edebiyatında Akımlar, Türk Tiyatro Tarihi, Edebi Eleştiri, Türk Tenkit Tarihi, Modern Nesir Çözümlemeleri, Türk Edebiyatında Eleştiri, Mukayeseli Edebiyat, Türk Edebiyatında Çağdaş Yönelimler, Edebiyat Sosyolojisi(Fatih Üniv.-TDE), Roman Sanatı, Roman İncelemesi, Çağdaş Türk Şiiri Örnekleri, Tevfik Fikret, Yahya Kemal Beyatlı, Mehmet Akif Ersoy, Mitoloji, Tiyatro, Üslup İncelemeleri, Şiir Tahlilleri, Yeni Türk Edebiyatı Metin Tahlilleri/ İncelemeleri, Edisyon-Kritik, Türk Edebiyatında Poetikalar, Şiir İnceleme Yöntemleri, Çocuk Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı Temel Bilgiler, Estetik ve Sanat, Batı Edebiyatında Edebi Ekoller, Yaşar Kemal Semineri, Dünya Edebiyatında Roman ve Öykü, Türk Edebiyatında Eleştirel Yaklaşımlar, Türk Edebiyatında Modernleşme” gibi dersler, bu anabilim dalının metin tahlillerinin yanında özünde “eleştiri” üzerine kurulduğunu ortaya koymaktadır. Popüler kültür ve edebiyat üzerindeki araştırmalar, tiyatro edebiyatının yanında sahnelenmesinin de önemsenmesi, 2006’ların roman, öykü ve şiirlerinin ders kapsamına alınması, yaratıcı yazarlık uygulamaları, bu anabilim dalındaki değişme isteğinin en son kanıtları olarak değerlendirilebilir. “Siyasal ve sosyal içerik çözümlemeleri, dergi/gazete taramaları, açıklamalı bibliyografyalar, eserlerden hareketle yazar/şairin özel hayatının eserlerine etkisini, batılılaşma sürecinde çok yönlü aydın tipini, kadının sosyal konumunu” inceleyen lisans üstü çalışmalar, yakın dönemde bu anabilim dalındaki eğilimler hakkında bir fikir vermektedir. Metin çözümlemelerinde farklı disiplinlerin veri ve yaklaşımlarından yararlanılması, bu anabilim dalındaki hem kalıplaşmayı, hem de açılımı ortaya koymaktadır. Yeni Türk Edebiyatı anabilim dalının Türkolojinin en dinamik anabilim dalı durumuna gelmesinde, eleştirel bakış açısının katkısı büyüktür. Batı tarzı Türk edebiyatının kuruluşundaki çeviri,

basın ve eleştiri, tiyatro, yönetici ve bürokratların koruyuculuğu gibi farklı dinamiklerin katkısı, günümüzde de devam etmektedir(Bu konuda geniş bilgi için bkz. Özdemir 2006).

Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı

İstanbul dışında, Ankara(Dil Tari ve Coğrafya Fakültesi) ve Erzurum (Atatürk Üniversitesi) merkezli olarak kuruluşunu tamamlayan bu anabilim dalı, daha sonra Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Fırat Üniversitesi ve Çukurova Üniversitesi'ndeki Türkoloji bölümlerinde ve enstitülerde oldukça etkin bir konuma getirilmiştir. Bu anabilim dalının programları, halkbilimi dersleriyle zenginleştirilmiştir. Hacettepe Üniversitesi ise Türk halk edebiyatı anabilim dalı, 1982-1983 yılından itibaren, müstakil öğrenci kabul eden Türk Halkbilimi Anabilim Dalı'na dönüşmüş ve daha da etkinleşmiştir. Buna karşılık bu dönüşüm sonrasında da Türk Halk Edebiyatı ve Türk Dili ve Edebiyatı serileri yoğunluğu, kalıplaşma ve daralma, etkisizleşme pahasına devam ettirilmektedir. “Türk Halk Edebiyatı Metin İncelemeleri, Manzum Halk Edebiyatı Metinleri, Mensur Halk Edebiyatı Metinleri, Mitoloji ve Destan İncelemeleri, Masal Kuramları, Türk Halk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri, Tekke Tasavvuf Edebiyatı/Tasavvufi Tekke Edebiyatı, Türk Halk Hikayeleri İncelemeleri, Saz Şairleri, Folklor Araştırmaları, Halk Bilimi, Türk Mitolojisi, Geleneksel Türk Tiyatrosu, Türk Halk Edebiyatı Sahasında Derleme Metotları, Türk Halk Edebiyatı Araştırmaları, Türk Halk Edebiyatında Metin Tahlilleri/ İncelemeleri, Türk Halk Edebiyatı Temel Bilgiler” gibi dersler, söz konusu programın temelini meydana getirmektedir(Özdemir 1996). Edebiyat tarihi ve metin tahlili yoğun program, genellikle halk tiyatrosu dersleriyle(Türk halkbiliminde dans, müzik, gelenek-görenek vb. ile) çekici hale getirilmeye çalışılmaktadır. 2003 yılını esas alan YÖK- Tez kataloğu tarama çalışmasında, “... Folkloru, ...Geleneksel Halk Kültürü, ... Halk Türkülerinin Dili Üzerine Yapısal İnceleme, ... Halkevinde Yapılan Halkbilimi Çalışmaları, ...Esfaneleri, ... Halk Şairleri ve Aşıkları, ...'in Hikaye Anlatıcılığı, ... İnançları, ... Yöresi Aşıklık Geleneği, ... Halk Edebiyatı Ürünleri, ...El Dokumacılığı” gibi başlıklar taşıyan tezlerin çoğunlukta olduğu belirlenmiştir. Bu veriler, halk edebiyatı temelinde kurulan ve daha sonra gelenek, görenek ve inançlar, el sanatları, halk dansı ve müziği gibi MİFAD (Milli Folklor Araştırma Dairesi) tarafından yaygınlaştırılan araştırma planı doğrultusunda geliştirilen bir halk bilimi anlayışının geçerliliğini sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Henüz bu anlayışın içine kent yaşamını ve kültürünün dahil edilmediği de bir gerçektir.

Bu anabilim dalı, gelişmiş ülkelerdeki gibi, sözlü edebiyat yoğun yapısından kurtularak hızla kültür bilimine, böylelikle kültürün ve hayatın farklı alanlarını da araştırma sahasına dahil ederek kolaylıkla disiplinler arası bir bilim dalına dönüşebilir. Kalıplaşma, eleştirel bakışın yeterince benimsenmemesi, tek tip araştırmacıların egemenliği, karşılaştırmalı kültür yaklaşımlarının yeterince özümsememesi, alana hayat verecek açılımlara karşı gösterilen katı tutum, alandaki gelişmeyi engelleyen faktörlerin başında gelmektedir. “Kitle kültürü, popüler kültür, medya, göç, karikatür, moda, imaj/imge üretimi, çocuk-geç-yaşlı kültürü, cinsiyete dayalı kimlikler, beden dili, etkili iletişim yöntemleri, bireysel gelişim, modern müze bilimi, internet müzeleri, kent kültürü envanterleri, bellek araştırmaları, kültürel genetik, masalların anlatıldığı telefon hatları ve kablo yayınları, kent kültürü, sözlü- yazılı- sanal-dijital kültür geçişleri, değişimleri, Türk kültürü ve Ortadoğu/Kuzey Afrika/Avrupa/Kafkasya etkileşimleri, spor/oyun kültürü, yeşil pop, şiddet, medyadaki, dert köşeleri, reklam, kültür ekonomisi, kültür turizmi, mezuniyet törenleri, bahar şenlikleri, okul/şirket kimliği oluşumları, tikiler, sağlık kültürü, cep telefonu, belgesel film, sanal köy siteleri vb.” konuların incelenmesi, alandaki çeşitli sorunların giderilmesini sağlayacaktır.

Diğer

Türkoloji alanında farklı yaklaşımların, açılım çabalarının varlığını gösteren dersler de bulunmaktadır. Bu çabaların genellikle özel üniversitelerin Türkoloji bölümlerine ait olması önemli bir gelişmedir. Özel sektör yatırımcılığı, Türklük biliminde kalıpların aşılmasını ve yeni açılımlar kazandırılmasını sağlamaktadır. Bu durum, devlet üniversitelerindeki kalıplaşma eğilimini, açılımların istendik miktar ve nitelikte gerçekleşememesini de açıklayan ipuçları içermektedir. Özel üniversitelerdeki Türkoloji bölümlerinde, aşağıda örnekleri verilen derslerden oluşan programlar sayesinde gerekli dönüşümler ortaya konulmaktadır. Son dönemde Türkoloji alanındaki istendik değişikliklerin gerçekleştirilmesinde temel dinamik, özel üniversitelerdir. “El Yazması Kitap Sanatı, Elyazmaları ve Özellikleri, Dil ve Edebiyatta Bilgisayar Uygulamaları, Türk Edebiyatında Çağdaş Yönelimler, Mukayeseli Edebiyat, Edebiyat Sosyolojisi, Edebiyat Araştırma Teknikleri/ Usulleri, Senaryo Teknikleri ve Yazarlığı, Osmanlı Kurumlar Tarihi, Türk Kültür Tarihi, Edebiyat Bilgi ve Kuramları, Osmanlı Tarihi, Sanat Tarihi, Hat ve Tezhip Sanatı, Türkoloji Araştırmaları, Çeviri Yazı Metotları, Edebi Çeviri, Türk Edebiyatı’na Psikanalitik Yaklaşımlar, Türk Edebiyatında Doğu ve Batı, Edebiyat ve Toplum, Evliya Çelebi ve Seyahatame Semineri, Minyatürlerle Osmanlı Kültürü, Metin Sadeleştirme Çalışmaları, Metin Tamiri Çalışmaları,

Sanat Kuramları, Tiyatro-Canlandırma, Düşünce Tarihi, Estetik Bilgiler, Karşılaştırmalı Edebiyat, Türk Kültür Tarihi, Göstergebilim, Şiirbilim, Temel Bilgi Teknolojisi Kullanımı, Türk Kavimleri” gibi dersler genellikle tek dönemlik olmakla birlikte, alanın değişik yanlarının da incelenmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte Türkologların sosyo-kültürel yaşam dönüşümlerine de yoğunlaşmaları, alana ilginç veri ve yaklaşımlar kazandıracak gelişmelerdir.

Sonuç

Yukarıdaki veriler değerlendirildiğinde Türk Dili ve Edebiyatı programlarının daha çok “metin incelemesi, dil ve edebiyat tarihi” temelinde oluşturulduğu, bağlam merkezli, disiplinler arası karşılaştırmalı araştırmaların Türk dili ve edebiyatı alanında yeterince benimsenmediği tespit edilmiştir.

Türk dili ve edebiyatı programlarındaki ders adları konusundaki tutuculuk, tartışılması ve çözümlenmesi gereken bir sorundur. Türk dili ve edebiyatı sahasındaki akademisyenlerin önemli bir bölümü, ders adları yerine, sözde ders içeriklerinin değiştirilmesini savunmaktadır. Hangi amaçla olursa olsun, böyle bir yaklaşım, çeşitli derecelerde alanın dönüşümünü, dahası Türklük bilimine dönüşmesini engellemektedir. Bilimde her türlü bilgi, veri, yaklaşım, teori gibi programlar da eskimektedir. Değişim, bilimin hele de sosyal bir bilimin temelini meydana getirmektedir.

Asıl sorunlardan biri de derslerin içeriklerinin, kur tanımlarının hazırlanması konusudur. Ders içeriklerinin hazırlanıp yayımlanması programın tanıtımı ve genel bir izleğin ilgililer tarafından bilinmesini sağlayacağı için yararlı olmaktadır. Ancak bu programların ve ders içeriklerinin belirli aralıklarla yenilenmesi gereklidir. Aksi takdirde yayımlanan bu içerik belgeleri, dönüşümün önünde yeni bir engel, hatta gerekçe haline gelebilir.

Programların kolaylıkla ve kısa sürede değiştirilebilir bir yapıya, esnekliğe sahip olması, bilim dalını geliştiren temel özelliklerden biridir. Türkiye’de lisans programlarındaki değişiklikler, bürokratik nedenlerden dolayı, bir yılı aşkın bir sürede gerçekleştirilebilmektedir. Programlarla ilgili asıl karar verici, ilgili bilim dalının akademik kuruludur. Bu değişikliklerin öğrenci işlerine bildirilmesi yeterli olmalıdır. Çeşitli kurul, komisyon kontrol ve onayları, bürokratik uygulamalarla sürecin uzatılması, sonuçta ilgili dönüşümün ötelenmesi, geciktirilmesi, pek akılcı bir yaklaşım değildir. Kendi dönüşüm ve gelişim yetki ve sorumluluğuna sahip olmayan bilim

dallarının kolaylıkla gelişmesi beklenmemelidir. Bu durum, akademisyenleri yenilik peşinde koşmaktan alıkoymakta, kalıplaşmış programlara ve ders notlarına bağımlı hale getirmektedir. Tekrar, yok olmaktır. Akademik dünyadaki tutuculuk, yaşamın diğer alanlarından daha etkili ve güçlüdür.

Türkiye'deki Türkoloji, dil ve edebiyatla sınırlandırılmış gibidir. Bu nedenle de Türkiye'de Türkolojiden çok, Türk dili ve edebiyatı araştırmalarından söz edilebilir. Türkiye'de Türkolojiden söz edilebilmesi için, sosyal tarih, sözel tarih, politik kültür, uluslar arası ilişkiler, ekonomi, teknoloji, kentleşme, medya, iletişim gibi konularda da Türkoloji kapsamında yeterli ve yetkin araştırmaların yapılması gereklidir. Disiplinler arası çalışmalar dahi hala Türk edebiyatı türleri ve yaratılarıyla sınırlıdır. Elbette gelişmiş ülkelerdeki bu tür bilim dalları da, Türkiye'de olduğu gibi, din araştırmaları dışarıda tutulursa, dil ve edebiyat merkezinde gelişmiştir; ancak zaman içinde bu bilim dalları, disiplinler arası araştırma alanları haline gelmiştir. Bu gelişmede özellikle halk bilimi, dilbilim ve yeni edebiyat alanında ortaya çıkan öncü ve pragmatik hamlelerin katkısı büyüktür. Bu nedenle ilgili ülkenin dil ve edebiyatı ile ilgili bilim dalları içinden pek çok yeni bilim dalı bağımsız hale gelebilmiştir. Aynı doğurganlık Türkoloji için söz konusu değildir. Bu bildiride de savunulmaya ve açıklanmaya çalışıldığı gibi, Türkolojiden, çağdaş ülkelerdeki paralelleri dikkate alındığında merkezi ve doğurgan bir bilim olarak söz etmek mümkün değildir. Örneğin Germanistik, Almanya'da sosyal bilimlerin merkezi durumundadır. Türkiye'de Türkolojinin doğurganlığı son çeyrek asırda "Türk Lehçe ve Edebiyatları, Halk Bilimi, kısmen de Dil Bilimi" ile sınırlı kalmıştır.

Türkiye'deki Türk dili ve edebiyatı bölümleri, gelişmiş ülkelerdeki örneklerinde olduğu gibi yeni oluşumlara kaynaklık edebilir. Nitekim son birkaç yıldır bu konuda az da olsa gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Türk dili ve edebiyatına bağlı dil, yeni edebiyat ve halk edebiyatı/halk bilimi alt dalları, bu tür gelişmeler için oldukça uygun alt-dallardır. Almanya'da kültür bilimi araştırmalarını yapanlar, genellikle Germanistiğin yeni Alman edebiyatı alt dalında uzmanlaşmış kişilerdir. Ancak bu uzmanlar, popüler edebiyat ve dolayısıyla kültür, medya, iletişim bilimi, kültür politik ve benzeri konularda yaptıkları araştırmalarla bu tür bir gelişmeyi ve oluşumu sağlayabilmişlerdir. Özellikle Hacettepe Üniversitesi'ndeki Yeni Türk Edebiyatı uzmanlarının son dönemdeki çalışmaları (kadın edebiyatı, popüler edebiyat, gündelik yaşam vb.), bu açıdan oldukça önemlidir. Aynı durum, bazı Türk dili uzmanlarının dil bilimi, toplum dilbilimi, dil politikaları, psiko dilbilimi alanındaki özgün araştırmaları için de söylenebilir. Türkolojinin

içinden doğan Türk Halkbilimi, yeni edebiyat ve dil alanındaki çalışmalardan daha önce bağımsızlığını elde etmesine ve her türlü gelişme olanağına, potansiyeline sahip olmasına karşın, sözlü edebiyat baskınlığı nedeniyle istendik ilerlemeyi, hamleyi, açılımı gerçekleştirememektedir. Klasik Türk edebiyatı alanındaki, edebi muhitler, sosyal tarih, yönetim sistemi, kültür patronajlığı konularını işleyen özgün çalışmaların ortaya çıkması, Türk dili ve edebiyatı alanındaki dönüşüm kaygısını gözler önüne sermektedir.

Türkiye’de, yakın dönemdeki Türk lehçeleriyle ilgili araştırmalar sayılmazsa, Türkoloji, Anadolu sahası merkezli yapılmaktadır. Ancak şu anda, dünyanın pek çok bölgesinde Türk kültürü farklı biçimlerde üretilmekte, tüketilmekte ve yaşatılmaktadır. Bu, sadece tarihsel derinliği değil, aynı zamanda coğrafi yaygınlığı da ortaya koymaktadır. Türkoloji, bu gün Avustralya, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa gibi ülkelerdeki Türklerin kültürlerini de içine alacak şekilde sınırlarını genişletmek zorundadır. Türkologların bıraktığı bu boşluk, özellikle Batılı Türkologlarca ya da Alman, İngiliz, Fransız dili ve edebiyatının Türkiye’deki uzmanlarınca doldurulmaya çalışılmaktadır. Almanya’daki misafir işçi edebiyatını Türkiye’deki Germanistlerin araştırması bu duruma örnektir.

Karşılaştırmalı araştırmalar, Türk dili ve edebiyatı alanında, türler, alt-dallar, nüshalar dönemler, 1990’lı yılların başından itibaren de Türk lehçe ve edebiyatları kapsamında gerçekleştirilmektedir. Bu tür çalışmaların farklı ülke, medeniyet dairelerini de içine alacak şekilde genişletilmesi gerekmektedir.

Türkolojinin işlevleri, hedefleri, stratejileri, geleceği vb. gereğince tartışılmış, belirlenmiş, açıklanmış, geliştirilmiş, yaşama geçirilmiş ve kontrol edilmiş değildir. Bu çözümleme, yaşamın tamamını, daha doğrusu dil ve edebiyat dışındaki diğer alanları da dikkate alınarak yapılmalıdır. Bitki ve hayvan bilimi, yer bilimi, taş bilimi, sağlık bilimleri, yönetim bilimleri, iletişim bilimi vb. kapsamında Türkolojinin işlevlerini ortaya koyacak örnek araştırmalara ihtiyaç vardır. Diğer bilim dalları gibi, Türkolojinin de sorun çözümleyici ve yaşama doğrudan müdahale edici bir yapıya dönüştürülmesi gereklidir.

Gelişmiş toplumlar, Avrasya, Büyük Orta Doğu Projesi, Medeniyetler Çatışması gibi özellikle diğer ülkelerin aydınlarını yönlendirici ve oyalayıcı, kamuoylarını biçimlendirici, yaklaşımlar geliştirmektedir.

Türkoloji, ulusal çıkarların gereği olarak bu türden yaklaşımları geliştirecek yapıya sahip olmalıdır. Böylelikle Türkoloji, Türkiye'nin bölgesinde ve uluslar arası planda daha da etkin durumu gelmesinde önemli katkılar sayılabilecektir.

Türkolojide yaratıcılık temelinde “bilginin, ekonomik değeri olan mal ya da hizmete dönüştürülmesi” olarak tanımlanan “innovation” olgusunun mutlaka önemsenmesi gereklidir. Bilimsel, teknolojik ve ekonomik kalkınmanın temeli, bilgi toplumu, çağdaş toplum olabilmenin ön koşulu, bu olgudur. Türkiye'deki sosyal bilimlerde, özellikle de Türkolojide diğer alanlardan daha fazla “bilimsel yaratıcılığa” ihtiyaç duyulmaktadır. Türkoloji sahasında üretilen bilgiler, tirajları bini geçmeyen dergi sayfalarında kalarak yaşama geçmeden eskimektedir. Türkoloji, arşivler için değil bireyi ve toplumu, insanlığı geçmişten geleceğe taşımak amacıyla veri üretmelidir. Güncel sorunların çözülmesinde, Türkologlar önemli işlevler üstlenebilmelidir. Türkoloji sadece geçmişi değil, bu günü de inceleyen, açıklayan, yorumlayan, eldeki veriler, belirlenen gelişmeler ve eğilimler doğrultusunda Türk insanının ve toplumunun geleceği ile ilgili öngörüler ortaya koyabilmeli, sorunları ortadan kaldıracak çözümler, projeler üretebilmeli ve uygulayabilmelidir. Örneğin Türkologlar, toplumsal şiddetin önlenmesi konusunda çözümler ortaya koyabilmelidir. Belki de, şiddetin bir ifade biçimine dönüşmesinin altında yatan kadın-erkek kimliklerini biçimlendiren sözlü kültür kalıpları hakkında özgün çözümlemeler sunabilirler. Sonuç olarak, bu alandakilerin bu günün ve geleceğin sorunlarına çözüm üretmek gibi bir kaygılarının olup olmadığı konusunu bilinçli olarak düşünmeleri ve gerekli tutum değişikliklerini gerçekleştirebilmeleri gereklidir.

Türkoloji araştırmaları ve projeleri, kamu desteğine muhtaçtır. Önceki paragraflarda da vurgulandığı üzere araştırma ve proje çıktılarının işlevsel ve özellikle de ekonomik anlamda verimliliği olması gereklidir. İşlevsellik ve ekonomik verimlilik ile duygusallık ve siyasallaşarak akademik tarafsızlığın terkedilmesi arasında ters orantılı bir ilişki bulunmaktadır. Bu durumun olumsuz örneklemeleri, Türkoloji sahasında geçmişte çok sık olarak ortaya çıkmıştır. Bu türden olumsuzlukların zamanla bilim dalının saygınlığını zedeleyebileceğine dikkat edilmelidir.

Üzerinde durulması gereken bir diğer konu da Türkolojide hep var olanın, kolay ulaşılır olanın, eldekinin araştırılmış olmasıdır. Görünmeyenin, yokluğun ele alınması, nedenlerinin açıklanması, pek rağbet edilen bir yaklaşım olarak benimsenmemiştir. Örneğin Türk toplumunda neden

Avrupa'daki benzerleri gibi, işlenmiş bir öteki imge/lerinin bulunmadığı pek sorgulanmamıştır. Bu durumun incelenmesi, geçmişte ve bu gün karşılaşılan pek çok sorunun çözülmesine katkıda bulunacaktır.

Yazılı ve sözlü metin bağımlılığı, Türklük bilimi araştırmalarında aşılmalıdır. “Yemek, giyim-kuşam, süslenme, müzik, dans, mimari, kutlama, beden, tüketim vb.” de birer metindir. Hazır metinleri terkedip, kendi araştırma metinlerini yaratan ve yorumlayan Türkologlar daha özgün ve saygın bir konuma sahip olacaklardır.

Eğitim alanında yeni teknolojilerin ve araçların kullanılması, dolaylı olarak lisans ve lisans üstü programları üzerinde de etkili olmaktadır. Özellikle bilişim teknolojilerinin belirginleşmesi, gelişmesi ve eğitim-öğretim alanında etkili bir şekilde kullanılması, bilim dallarını değiştirmektedir. Matbu kaynakların yerine, ya da onlarla birlikte görsel-işitsel verilerden, internetten, dijital araçlardan da yararlanılması, özellikle Türkoloji araştırmalarını farklılaştırmaktadır (Özdemir 2006). Sanal arşivler, kütüphaneler, veri tabanları, dinleme kitapları, sanal yayıncılık, internet eleştirmenliği, akademik tartışma siteleri, dahası bellek sunumları gibi gelişmeler, Türkologlara yeni olanaklar ve fırsatlar yaratmaktadır. Örneğin Muğla Efsaneleri adlı kitaba eklenen cd aracılığıyla, ilgili efsanelerin bağlamı, aktörleri, kaynak kişileri ve derleyicileri hakkında görsel-işitsel (belgesel film kalitesinde) bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır (Önal 2003). Bu noktada özellikle Türk dili ve edebiyatı sahası ile genelde teknoloji, özelde de bilişim teknolojileri arasındaki ilişkilerin henüz gerektiği kadar irdelenmediği ve kurulamadığı da bir gerçektir.

Türkiye Türkolojisinin temel sorunlarından birini de yeterli sayıda ve istendik nitelikte (pek çok alana yönelik olarak) uluslar arası düzeyde ve nitelikte yayınların yapılamamasıdır. Bu kapsamda özellikle uluslar arası saygınlığa sahip akademik indekslerce taranan süreli yayın bulunmamaktadır. Bu durumun çeşitli nedenleri(öncelikle alan akademisyenlerinin yabancı dilleri işlevsel kullanamamaları, dolayısıyla uluslar arası işbirliğine yatkın olamamaları vb.) açıklamaları bulunmakla birlikte, mazeretler sorunu ortadan kaldırmamaktadır. Alanın bu konuda en hazır yayın adaylarından biri, pek çok akademik indeks tarafından taranan, Milli Folklor'dur. Bu tür kaliteli süreli yayınların ve yabancı dilde yazılmış eserlerin(monografi, ansiklopedi, makale derlemesi vb.) sayılarının artırılması, alanın saygınlığını ve etkinliğini olumlu yönde etkileyecektir.

Türkolojinin bilim çevrelerindeki ve kamuoyundaki, bazı açılardan olumsuzluklarla yüklü “imaj” sorununun giderilmesinde yarar vardır. Gelişmiş ülkelerdeki paralelleri gibi, çağdaş, ilerici, modern, gelişmiş, üretken, verimli, bağımsız düşünce yapılarına sahip bilim insanlarının egemen olduğu bir Türklük Bilimi imajının yaratılması, ortak hedef olmalıdır. Alanın imaj sorgulamasının yapılması, olumlu imajın yaratılması ve yaygınlaştırılması için gerekli olan hamlelerin bir an önce yürürlüğe konulmasında yarar vardır. Cilalı imaj devrinde, imaj her şeydir. Keza modern Türkolojinin en önemli uygulama alanlarından birini imaj/imge alanı oluşturacağından, böyle bir değişikliğin gerçekleştirilmesi zor olmayacaktır. Bu yönde atılacak ilk adım, çok yönlülük, her türlü disiplinler arası projelere isteklilik, tüm alanlara açıklık, çözüm üreticilik, planlayıcılık ve uygulayıcılık, yöneticilik gibi özelliklerle sahip Türkologların yetiştirilmesidir. Özet olarak Türkoloji, sadece geçmiş değil, bu günü ve özellikle de geleceği inceleyen, öngören ve yöneten bir bilim dalı olmalıdır.

Türk dili ve edebiyatının, Türklük Bilimi (Türkoloji), merkezi bir sosyal bilim haline gelebilmesi için, “karikatür, siyasal kültür, siyaset folkloru, kültür ekonomisi, kültür turizmi, medya, diziler, radyo laf ebeleri, spor basını, ekonomi basını dili, reklam, futbol folkloru, çocuk dili, kent yaşamı, teknolojik gelişmeler, uluslar arası ilişkiler, müze, kamusal alan, popüler kültür, magazin dergileri, film senaryoları, marka, moda, kültür patronajlığı, internet, internette Türkçe öğretimi, karşılaştırmalı kültür, sanal sözlük ve ansiklopediler, sanal müze, pazarlama teknikleri, köşe yazıları, mizah dergileri, Türkçe hip hop ve rap, yayın sembolleri, yaşlı kültürü, cinsiyete dayalı kimlikler, şiddet, töre cinayetleri, göç, Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri, İnternetteki kitap eleştirileri, Türk sineması, Almanya Türk (işçi) edebiyatı, gençlik edebiyatı, çocuk dili, sıradan insanın öz yaşam anlatıları, sosyal tarih, meydan kaymaları, bilişim teknolojileri, dijital okur-yazarlık, i-eğitim, Dansın Sultanları, okumanın tarihi, kitabın tarihi, kültür bilimi, sosyal tarih, yeşil pop, beden folkloru, fotoğraf, kültür felsefesi vb.” konuları da araştırma kapsamına alınması gereklidir. Marmara Üniversitesi’ndeki Türkologların “saç, ayakkabı, hediye vb.” temalar etrafında düzenledikleri bilimsel toplantılar, bu kapsamda istendik gelişmelerin, süreçlerin işaretleri olarak algılanmalıdır.

Seçmeli dersler, yan dal, çift diploma, ikili eğitim gibi son dönemde Türkiye’deki yüksek öğretim sisteminde ortaya çıkan gelişmeler, Türklük bilimi açısından da oldukça önemlidir. Öncelikle seçmeli derslerin gerçekten seçmeli statüde, yeterli sayıda ve çeşitlilikte olması gereklidir. Türkoloji kapsamındaki alt bilim dallarındaki yan programlarının diğer bilim

dallarının ihtiyaçları da göz önünde tutularak oluşturulması akılcı ve doğal bir yaklaşım olacaktır. Temelde bütün bu gelişmeler, üniversitelerdeki Türklük bilimi araştırmalarını ve programlarını, dolayısıyla da akademisyenlerini hızla değiştireceği, özlenen bir sonuç, dahası kaçınılmaz bir durumdur.

Sonuç olarak Türk dili ve edebiyatı alanında, başka alanlardan daha fazla öz eleştiriye ve köklü dönüşümlere ihtiyaç duyulmaktadır. Asırlık kalıpları ezberletirerek araştırmayı adaylarını tüketen programların yerine, eleştirel yaklaşımı benimseyen yaratıcı bilim insanlarını yetiştirecek programlar esas alınmalıdır. Akademik kalıplarını aşmış, karşılaştırmalı yaklaşımları benimsemiş, her türlü işbirliğine açık, çağdaş ilkeler ve ihtiyaçlar doğrultusunda kendini sürekli yenileyen bir Türk dili ve edebiyatı bilim dalı, gerçek Türkolojiye dönüşmekle kalmayacak, sadece sosyal bilimlerin değil, gelecekte ortaya çıkacak olan yaşam biliminin de merkezinde yer alacaktır.

Kaynakça

- MYISLI, Berin, (2004), "Atina'da 'Türk Bilimleri Bölümü' Açıldı", www.grtnews.com/tr/publish/article_96.shtml.
- OĞUZ, M.Öcal, (2004). "Araştırmaların Tarihi", *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara, Grafiker Yay., Sayfa No: 31-68.
- ÖZDEMİR, Nebi, (1996), "Türkiye'deki Üniversitelerde Halkbilimi Eğitim-Öğretim Programları ve Diğer Halkbilimi Faaliyetleri", *1.Türk Halk Kültürü(Folklor) Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri*, c.I, Ankara 1996: 90-103.
- ÖZDEMİR, Nebi,(2005), "Almanya ve Berlin'deki Türkoloji Araştırmaları Tarihi ve Freie Universität Berlin- Türkoloji Enstitüsü", *Milli Folklor, Prof.Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan*, Sayı 68, Sayfa No: 32-39.
- ÖZDEMİR, Nebi,(2006), "Türk Edebiyatı ve Medya", *Milli Folklor*, 70, 2006: 7-21.
- ÖNAL, M. Naci, (2003), *Muğla Efsaneleri*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla. http://studip.rz.uniosnabrueck.de/extern.php?page_url=;www.germanistik.uniosnabrueck.de/1_ehrveranstaltungen/laufend
- www2.hu.berlin.de/philfak2/lehre/vorlesungsverzeichnisse/germanistik
- www.fu-berlin.de/en/einrichtungenfachbereiche/phil-geist/institute/dnph/dph/index.
- www.istanbul.edu.tr/edebiyat/bolum_sayfasi/turk_dili_ve_edebiyati_bolum
- www.istanbul.edu.tr/tarihce
- YILDIRIM, Dursun (1998). *Türk Bitiği*, Ankara, Akçay Yayınları.

Not: Ankara Üniv., Balıkesir Üniv., Bilkent Üniv., Çanakkale On Sekiz Mart Üniv., Doğu Akdeniz Üniv., Erciyes Üniv., Fatih Üniv., Gazi Üniv., Gaziosmanpaşa Üniv., Hacettepe Üniv., İstanbul Üniv., Kocaeli Üniv., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv., Karadeniz Teknik Üniv., Kültür Üniv., Marmara Üniv., Mersin Üniv., Muğla Üniv., Niğde Üniv., Pamukkale Üniv., Uludağ Üniv., Uluslar arası Kıbrıs Üniv., Girne Amerikan Üniv., Yakın Doğu Üniv., Yıldız Teknik Üniv. vb. üniversitelerin Türkoloji bölümleri, bu çalışmada öncelikle değerlendirilen akademik birimlerdir.

Küreselleşme Sürecinde Türkiyat Araştırmalarının Yeri ve Önemi

Cahit GELEKÇİ*

Uzun bir tarihi geçmişe ve çok geniş bir coğrafi alana yayılmış olan Türk kültürünün tarihte bilinmeyen yönlerinin araştırılıp ortaya çıkarılması ve günümüzdeki durumun bütün yönleriyle tespit edilmesi hem Türk dünyası hem de Türk kültürünün etkileşimde olduğu kültürler açısından büyük önem taşımaktadır. Tarih boyunca çok geniş bir coğrafyada etkili olmuş olan Türk kültürünün en önemli bölgeleri arasında Balkanlar, Karadeniz, Kafkasya, Sibiry, Türkistan coğrafyası, Orta Doğu ve Avrupa başta gelmektedir. Türk kültürünün günümüzde de varlığını sürdürdüğü bu bölgeler bir çok açıdan dünyanın en önemli bölgeleri arasında yer almıştır ve almaktadır. Türk kültürünün varlığını sürdürdüğü bölgelerin stratejik önemi, etkileşimde olduğu kültürler ve dünya tarihindeki yadsınamaz önemli yeri yabancıların da tarih boyunca ilgisini çekmiş, onların Türk kültürü üzerine araştırmalar yapmalarına yol açmıştır. Bu duruma bağlı olarak ta Türk tarihi ve Türk kültürü üzerine erken dönemdeki çalışmaların büyük çoğunluğunu, hatta 19.yüzyılı sonlarına kadar, yabancılar yapmışlardır. Örneğin eski Türk tarihi ile ilgili bilgileri Çin kaynaklarından, Milattan sonraki yüzyıllarda Latin ve Bizans yazarlardan, 14.yüzyıldan itibaren ise Türklerin Avrupalılarla temaslarının artması üzerine genelde Avrupalı savaş tutsaklarından daha sonraki dönemlerde ise Batılı oryantalist yazarlardan elde etmekteyiz. Zaten gelişmiş Batı ülkeleri hem kendi kültürlerini hem de, başta etkileşim içerisinde olduğu kültürler olmak üzere, diğer kültürleri araştırmak için XVII. Yüzyıldan itibaren araştırma merkezleri kurmaya başlamışlardır. Türkoloji'ni gelişmesinde ve Türkiye'de Türk kültürünü araştırma merkezlerinin kurulmasında da gelişmiş Batı ülkelerinin Türk kültürü üzerine yaptıkları araştırmalar etkili olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Türk tarihini ve Türk kültürünü araştırmak üzere kurulan ilk araştırma birimi ise Türkiyat Enstitüsüdür.

Türkiyat Enstitüsü 1924 yılında Atatürk'ün isteği üzerine M. Fuad Köprülü tarafından İstanbul Darülfünûna bağlı olarak kurulmuştur. Türkiyat

* Yrd.Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Enstitüsü'nün amacı Türk tarihini, dilini, edebiyatını, sanatını, folklorunu, müziğini; daha genel bir ifade ile Türk kültürünün geçmişteki ve mevcut dönemdeki bütün unsurları ile ilgili araştırmalar yapmak ve bu araştırma sonuçlarını yayınlamaktır.

Türk kültürünü araştırmak üzere Atatürk tarafından kurulan Türkiyat'ın yerine Türkoloji, Türklük bilgisi veya Türklük Bilimi de kullanılmaktadır. Türkoloji kimi zaman sadece Türk dili ve lehçeleri üzerine çalışma yapan bir bilim dalı olarak anlaşılsa da Orkun, Türkoloji ilminin Türklük ilmi olduğunu belirtir. Orkun'a göre Türkoloji "Türk'ün tarihi, dili etnografyası, antropolojisi ve bir bütün olarak her şeyi ile ilmi bir surette uğraşır. Türkoloji araştırmaları millî şuuru uyandırmak, kendini tanımak için en başta gelen bir ilimdir" (Orkun 1977:30). Türkoloji yerine Türklük bilgisi karşılığı da önerilmiş olup, Türklük Bilimi adı ise Hasan Eren tarafından kullanılmıştır.

Türkiye'de Türkiyat Enstitüsü'nün kurulmasına yol açan gelişmelere ve Türkiyat araştırmalarının önemine değinmeden önce Türk kültürü hakkında ki çalışmaların bilimsel bir zemine oturmasını sağlayan tarihsel sürece kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Türkoloji adı yerine Türklük Bilimi adını kullanan Eren (1998:23), Türklük bilim kolunun geçmişinin Avrupa'da XIV. Yüzyıla kadar dayandığını, ancak bu terim geniş kapsamıyla "Türklerden söz eden bilim kolu" olarak alınacak olursa, eski Türk boyları üzerine bilgi veren Latin ve Bizans yazarlarının Türklük biliminin öncüleri sayılabileceğini belirtir. Örneğin XIV. Yüzyıla kadar olan süreçte bütün Avrupa toplumları eski Türkler hakkındaki bilgileri Ammianus (IV.yüzyıl), Priskos (Ölümü yaklaşık 472), Sidonius Apollinaris (V. Yüzyıl), Jordanes (VI. Yüzyıl), Prokopios (VI. Yüzyıl), Menandros Protektor (VI. Yüzyıl), Gregorie de Tours (Ölm. 594) gibi yazarlardan almışlardır. Daha sonraki dönemlerde Konstantinos Porphyrogenetos, *De administrando imperio* (Yazılışı 948-952) adlı eserinde eski Türklerden söz ederken, Anna Komnena (XI-XII. Yüzyıl) da Türkler üzerine bilgi verenler arasında yer almaktadır. Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmesi sırasında Papa IV.Innocentius'un elçisi olarak Asya'da bir gezi yapmış olan ve 1246'da Karakorum'da "Büyük Han'ı" ziyaret eden Pian del Carpine, 1253-1255 yılları arasında Altın Ordu'dan geçerek Karakorum'a bir gezi yapmış olan Felemenkli Villem van Ruysbroek (Rubruquis) ve 1275'te "Büyük Han'ın" yanında konuk olarak kalmış olan Venedikli gezgin Marco Polo'nun gezdikleri ülkeler hakkında verdikleri bilgiler Avrupa'da büyük ilgi görmüştür. Bu eserlerde birtakım Türkçe ad ve sözlerde yer verilmektedir. XIV. Yüzyılın başında Avrupa'da Türk dili üzerine bir eserde yazılmıştır. Bilim çevrelerinde *Codex Cumanicus* adıyla bilinen bu yazma eserde Kuman Türklerinin dili üzerine bilgiler verilmiştir.

Yazmanın başında 1303-1362 tarihleri geçtiğinden dolayı bu yazmanın 1303-1362 yılları arasında yazıldığı düşünülmektedir. Moskova’da bulunan küçük bir sözlük ise *Codex Cumanicus*’dan daha eskidir. Rus harfleri ile tespit edilmiş birtakım kumanca sözlerden oluşan bu küçük sözlük 1850’de M.A.Obolenskiy tarafından yayınlanmıştır (Eren 1998:23-24).

Türklerin Türk kültürü ile ilgili çalışmaları ise Mahmud Kaşgari’nin “Divanu Lügati’t-Türk” adlı eseri ile başlar Ali Şir Nevai’nin “Muhakemetu’l-Lugateyen” isimli çalışması ile devam eder. İslamiyet ile birlikte bin yılı aşkın kültür tarihimizde Türk asıllı bilginler çoğunlukla Arapça, bazen de Türkçe yazmışlardır. İslam’da millî dillerin özellikle lâ-dîni konulardaki eserler için kullanılmasından dolayı, başlangıçta Doğu İran’da (Gazneviler döneminde Firdevsî), 10.yüzyıl ardından Türkçe’de Karahanlı devletinde (11.yüzyılda Kutadgu Bilig, 1069), Orta Asya’da (Yesevî), 15. yüzyıl Timur-oğulları döneminde (Ali Şir Nevayî, Babur), Altun-Ordu hanlığında (Ötemiş Hacı), Osmanlılarda (Türkçe ilm-i hâller, Mevlid, Yazıcızâde, Şeyhi) ortaya çıkmıştır. Türkçe eserler ayrı bir filoloji araştırma alanına yol açmış, oryantalizmin önemli bir kolu olarak Türkoloji’ye vücut vermiştir (İnalçık 2002:22). Ancak Ali Şir Nevai’den sonraki dönemlerde Türklerin Türk kültürü üzerine çalışmaları ihmal ettikleri görülmektedir. Buna karşılık Türklerinin Avrupa ya geçmesi ile birlikte Avrupa’da Türklere hakkındaki çalışmaların arttığı, bu çalışmaların ise Batı da Türkolojinin doğmasında ve gelişmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir.

Batı Avrupa ülkelerinde Türk kültürü ve Türk dili üzerine yapılan çalışma ve yayınlar Türkoloji bilim dalının başlamasını ve gelişmesini sağlamıştır. Avrupalılar, Türklere ve Türk diline ilişkin ilk bilgileri savaş tutsakları ve Türkler arasında Hristiyanlık propagandası yapan misyonerlerden almışlardır. Türklerle ilişki kuran Avrupa toplumları, yalnız bu bilgilerle kalmayarak, ayrıca çeşitli dillerde yazılmış eski çağlardan kalma kaynakları toplayıp Türklerle ilgili dağınık verileri de işlemeye girişmişlerdir (Eren 1998:VII).

Avrupa’da XIV. Yüzyılın sonlarından itibaren Türk kültürü hakkındaki çalışmalar ve Türkoloji biliminin başlangıcında savaş tutsakları büyük bir rol oynamışlardır. Bunların başında Niğbolu savaşında (1396) yaralanarak Yıldırım Beyazıt’a tutsak düşen Johann Schildtberger veya Schiltberger (1381-1449) gelir. Macaristan kralı Zsigmond’un ordusunda Türklere karşı savaşan Schiltberger Türk ordularıyla birlikte Anadolu’yu ve Mısırı gezmiş, Ankara Meydan Savaşına katılmış (1402), Yıldırım Beyazıt’ın yenilmesi üzerine Timur’a tutsak düşmüş, Timur’un ordusuyla birlikte Semerkand’a gitmiş, Timur’un ölümünden sonra (1405) Altın Orduya gönderilmiş, Saray’ı, Kırım’ı, Azak ve Tana’yı görmüş, daha sonra

Kafkasya yoluyla Batum'dan İstanbul'a kaçmış 1427'de ise kendi vatanına dönmüştür. Almanya'ya döndükten sonra Schiltberger tutsaklık yaşamını anlatan bir seyahatname yazmıştır. Onun tutsak olarak gezdiği ülkelere ilişkin gözlemlerini kapsayan bu kitap, XV-XVI. Yüzyıllarda büyük ilgi toplamıştır. Schiltberge, seyahatnamesinde yalnız savaş anılarını ve tanık olduğu tarihi olayları anlatmayla kalmamış, gezdiği ülkelerin adetleri hakkında da bilgiler vermiştir. Mühlbach lakabıyla bilinen Macaristanlı Georgius'un yazdığı *Tractatus de moribus, conditionibus et nequitia Turcorum (Urach 1481)* adlı Latince kitapta bir savaş tutsağının eseridir. 1438 yılında II.Murad'ın açtığı savaş sırasında tutsak düşen Mühlbach 1458'e kadar Türkler arasında yaşamıştır. Bu tutsaklık sürecinde Mühlbach, Türklerin âdetleri üzerine gözlemlerde bulunarak birtakım bilgiler toplamıştır. Türklük bilimi tarihinde yer alan bir tutsak da Bertalan Georgievits'tir. Mohaç meydan muharebesinde (1526) Türklere esir düşen Georgievits, Türklerin âdetleri ve dini inançları üzerine iki küçük kitap yazmıştır (Eren 1998:23-27). 1709 Poltova savaşında Ruslara tutsak düşen İsveçli Philipp Johann von Strahlenberg'de (1676-1747) Türklük bilimi tarihinde özel bir yer almıştır. Tutsaklık yıllarını Sibirya'da yaşayan toplulukların dillerini öğrenmek suretiyle değerlendiren, Sibirya'daki yoğun bilimsel faaliyetleri, yazıtlar ve el yazmalarını keşfetmesi ile Philipp Johann von Strahlenberg, Türkolojinin ve hatta Ural-Altayistğin bir anlamda en önemli isimlerinden biri olarak kabul edilir. Onun önemli çalışması *Das Nord- und ostliche Theil von Europa und Asia* 1730 yılında stockholm'de basılmıştır. Yenisey ırmağının yukarı kısmında Strahlenberg ve diğerleri, mezarlıklar ve alfabesi kuzey Run harflerine benzeyen, bilinmeyen bir yazıyla yazılmış taş yazıtlar bulmuşlardır. 1721 yılında başka bir Carolean mahkumu olan Karl Schulman bu yazıtların bazılarının kopyalarını yapmıştır. Daha sonra bu yazıtların dilinin "Eski Türkçe" olarak adlandırılan dil olduğu ortaya çıkmıştır. Bu yazı on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar okunamamış olsa da, on sekizinci yüzyılın başlarında bilinen Türk "runik" yazısı idi (Johanson 2002:10-11).

Eski Türkler üzerine bilgileri genellikle Çin kaynaklarından elde etmemize karşın, Türkler ve Türk kültürü üzerine 16.yüzyıldan itibaren özellikle Avrupa ülkeleri ve Rusya'daki çalışmalar Türkolojinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Bundan dolayı İnalçık (2002:28) Türkolojinin, Türk filolojisinin kurucularının oryantalistler olduğunu belirtir. 8.yüzyıl Kök Türk âbidelerini keşfeden, bu yazıtlarda eski Türk runik alfabe ile yazılmış en eski Türkçe metni ilk defa çözen Wilhem Thomsen, Türk lehçeleri lügatını yazan W. Radloff, Orta Asya Türk kavimleri üzerinde en yetkili eserleri yazan V. Barthold hepsi oryantalizm okulundan yetişmiş batılı bilim adamlarıdır.

Türkiyat Enstitüsünün Kurulması

Orhun abidelerinin keşfi Türk kültürü ve Türk dili açısından büyük bir önem taşımaktadır. 117 yıl önce Orhon vadisinde yapılan bu keşif Türkoloji tarihindeki en büyük keşif olarak kabul edilmektedir. 1889 yılında Nikolay Yadrintsev başkanlığındaki bir bilimsel keşif gezisi Yenisey'in yukarı yatağında arkeolojik incelemeler yapmak amacıyla Moğolistan'ı ziyaret etmiş, 18 Temmuz'da ise Yadrintsev şans eseri-yerli Moğolların işaretleri üzerine- üzerleri yazılarla kaplı bir dizi büyük dikili taş keşfetmiştir. Metinleri daha önce Stralenberg ve diğerlerince bulunan taşlardaki runik biçimli yazılara benzer işaretlerle yazılmıştı (Johanson 2002:11-12). Orta Çağ'da İranlılar ve Çinliler bu yazıtlardan haberdardılar. Batı'da ise ilk kez İsveçli Phillip Johann von Stralenberg, Sibirya'da sürgün hayatında yaptığı inceleme gezileri sırasında bu yazıtları görmüş ve Avrupa'ya dönüşünde (1722) yazdığı kitapta söz etmiştir (İnalçık 2002:29). Keşfin duyulması bütün dünyada ilgi uyandırır. Yazıtların Fin-Ugorca olabileceği Helsinki'de düşünülür düşünülmez, Orhon vadisine hemen bir Fin keşif heyeti gönderilir. Ayrıca St. Petersburg'daki Kraliyet Bilimler Akademisi 1891 yılında Prusyalı Türkolog Wilhem Radloff'un öncülüğünde bir keşif heyeti gönderir (Johanson 2002:11-12). Radloff, dilsel dokümantasyon alanında en verimli Türkologların başında gelir. Radloff, sayısız Türk gurubu ve bu grupların konuştuğu varyantlarla kendi bölgelerinde tanışmıştır. Hayatını Sibirya Türk diyalektlerinin araştırılması ve kayda geçirilmesine adanmıştır. 1892 yılında Orhon vadisine yapılan geziden sonra Radloff büyük bir gayretle kendisini, okunması yolunda Thomsen ile yarış içinde olduğu runik biçimli yazı meselesine adanmıştır (Johanson 2002:12). Ancak bilinmeyen yazının çözüldüğü haberi 15 Aralık 1893'te Danimarka'dan gelmiştir. Böylece 8.yüzyıldan kalma, Türk imparatorluğunun kağanlarına ve onların askeri zaferlerine bahsedilmiş olan Eski Doğu Türkçesi metinlerini okumak mümkün olmuştur. Bu çözüm son çağların en büyük bilimsel buluşudur. Thomsen, bu buluşunu Danimarka Akademisinin 15 Aralık 1893'te yapılan toplantısında açıklamıştır (Eren 1998:72). Bu açıdan Danimarka, büyük dilci Wilhem Thomsen (1842-1927)'in vatanı olarak Türkoloji tarihinde özel bir yer tutmaktadır.

Orhon yazıtları dilinin çözülmesi Türkoloji'nin ve Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu yazıtlar, 6-8. yüzyıllarda tüm Avrasya'yı egemenliği altına almış olan Kök-Türk (Gök Türk) devletinin kendi destanını bize Türkçe aktarmaktadır. Yazıtların okunması, Batı'da Türkoloji'nin gelişmesinde büyük etki yapmıştır. Türkiye'de heyecan ve gurur kaynağı olan Orhun yazıtlarını, Türk kültür tarihine büyük hizmetler yapmış olan Necip Asım, *Orhon Âbideleri* yazısıyla bu önemli keşfi ilk kez Türk okuyucularına tanıtmıştır. Daha sonra

Hüseyin Namık Orkun Türk Dil Kurumu yayınları arasında *Eski Türk Yazıtları* başlığı altında metni ve bugünkü Türkçeye çevrisini yayınlamıştır (İnalcık 2002:29).

Orhun abidelerinin keşfinin Türkler arasında uyandırdığı heyecan, Türkçülüğün gelişmesinde ve Türkiyat Enstitüsü'nün kuruluşu (1924) ile Türkoloji'nin bir ilim dalı olarak Türkiye'de yerleşmesinde önemli rol oynamıştır (İnalcık 2002:28). Daha öncede ifade ettiğimiz üzere Türklerin Türk kültürü üzerine çalışmalarında Kaşgarlı Mahmud'un "Divanu Lügati't-Türk" adlı eseri ile Ali Şir Nevai'nin "Muhakemetu'l-Lugateyen" isimli çalışması önemli bir yer tutar. Ancak daha sonraki dönemlerde Türk kültürü üzerine çalışmalar ihmal edilmiştir. Yurt dışında ise Türk kültürü üzerine çalışmalar özellikle 16. yüzyılın ortalarından itibaren yoğunlaşarak devam etmiştir. Buna karşılık Osmanlı imparatorluğunun hemen her alanda çöküşe geçmesi ve girdiği savaşıardan yenilgi ile çıkması İmparatorluğun kurtuluşu için Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük hareketlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Osmanlı devletinin son yıllarında, özellikle Balkan savaşı yenilgisinden sonra, bir Türk kimliği bilinci her zaman olduğundan daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Türkçülük hareketinin başlangıcında Türk dili, tarihi ve kültürünü bir bütün olarak gören ve bu alanlarda eserler veren Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşayı görmekteyiz. Daha sonra bunlara destek veren Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Hamdullah Suphi Tanrıöver Türkçülük hareketinin gelişmesine katkı sağlamışlardır. 1915'de Darülfünun muallimlerinden Ziya Gökalp ve Fuad Köprülü, bir *Âsâr-i İslâmiyye ve Milliye Encümeni* kurulmasında önyak olmuşlardır. Bu bilim kurumu, İslami konulardan daha ziyade yönetmeliğinde, "Türklerle ait müessesâtı muhîti-i içtimaîsi" içinde araştırma görevini üstleniyor. "Din, ahlâk, hukuk, iktisat, lisan, estetik, fenniyat (teknoloji) ve bünye-i ictimaiyye" araştırma alanları olarak tespit edilmiş; ve bir Millî Metebbu'lar Mecmuası çıkarılması kararlaştırılmıştır. İlk sayısı 1915'de çıkan mecmuada, Ziya Gökalp ve Fuad Köprülü, Türk kimliği ve Türk kültürüne ağırlık veren incelemeler yayınlamaya başlamışlardır (İnalcık 2002:34). Ancak Türk kültürünün araştırılmasına ve Türk kimliği bilincinin geliştirilmesine yönelik bu destekler belirli bir noktaya kadar ilerleyebilmiştir. Esas ilerleme Cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün yeni devletin temelini millî kültür üzerine oturtması ile sağlanmıştır. Atatürk Türk kültürüne verdiği önemi 1924 yılında Türk tarihinin, dilinin, edebiyatının, sanatının bir bütün olarak Türk kültürünün araştırılabilmesi için Türkiyat Enstitüsünü, daha sonra ise Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumunu kurdurarak göstermiştir.

Atatürkün isteği üzerine 1924 yılında Fuad köprülü tarafından İstanbul üniversitesine bağlı olarak kurulan Türkiyat Enstitüsü'nün amacı

Türk dili, edebiyatı, tarihi, sanatı, müziği, folkloru, coğrafyası ve benzeri alanlarda araştırmaları yürütmek, bunların sonuçlarını yayınlamaktır. Enstitünün kütüphanesinin en önemli kaynağı Katanov'un şahsi kütüphanesiydi. Katanov'un kütüphanesinde Sovyetler Birliği'ndeki Türkler hakkında çok değerli kitaplar mevcuttu. Ancak günümüzde bu kütüphanenin durumu pek de iyi olmayıp, bazı kitaplar ise yok olmuştur. Burada çok sayıda Türkiyat mecmuası ve kitap basılmıştır (Devlet 1987: 47). İlk Türkiyat Enstitüsünü kuran M. Fuad Köprülü, Türk kültür tarihi üzerinde Avrupa metotlarını (hermenötik'i) ilk kez tam bir başarı ile kullanan ve Batılı oryantalistlerin takdirini kazanan Türk bilim adamıdır. Millî kültürü, edebiyattan ekonomiye kadar tüm sosyal ve kültürel etkinlikleriyle bir bütün sayan Gökalp-Köprülü ekolü, bu sentezi bir tarihi sentez olarak algılar ve Türklerin bin yıl İslam kültür dairesinde tarihi deneyiminin sonucu sayar (İnalcık 2002:34). Köprülü'nün kurduğu Türkiyat Enstitüsü yalnız dünyaca tanınmış bir Türkoloji merkezi haline gelmekle kalmamış, aynı zamanda Türk edebiyatı tarihi, Türk filolojisi ve folkloru alanlarında bir çok değerli araştırmacıların toplandığı, yetiştiği, eser verdiği bir merkez olmuştur. Fuad Köprülü'nün açtığı çıғırda, halk edebiyatı ve folklor (P.N. Boratav, O.Ş. Gökyay), din tarihi (Abdülbâki Gölpınarlı, Abdulkadir İnan), Türk tarihi (Osman Turan, M.A. Köymen, İ. Kafesoğlu), genellikle Türk kültürü araştırmaları büyük bir gelişme göstermiştir (İnalcık 2002:35). İlki 1924 yılında kurulan Türkiyat araştırmalarının günümüzdeki sayısı ise 8'dir. Türkiye üniversitelerinde yer alan Türkiyat Araştırma Enstitüleri ve merkezlerinin bağlı olduğu üniversiteler aşağıdaki gibidir.

- 1) İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
- 2) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
- 3) Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
- 4) Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
- 5) Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
- 6) Ege Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
- 7) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi
- 8) Çukurova Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi

Yurt dışında da, örneğin ABD, Almanya ve İngiltere başta olmak üzere çok sayıda Türk kültürünü araştırma merkezleri yer almaktadır.

Küreselleşme Süreci ve Türkiyat Araştırmalarının Önemi

Millî kültürlerin ve ulus-devlet yapılarının çok büyük bir baskı altında bulunduğu 21. yüzyılda, Türk kültür varlıklarının tarihte ve günümüzdeki unsurlarının disiplinler arası bir yaklaşımla araştırılması büyük önem taşımaktadır. Küreselleşme olarak adlandırılan yaşadığımız dönem Türkiye ve Türk dünyasına büyük imkanlar sunarken aynı zamanda çok ciddi tehditlerde de bulunmaktadır. Küreselleşme sürecine değinmeden önce

kısaca tarihe bakacak olursak, Dünyanın XVI. Yüzyıla kadar klâsik imparatorluk düzeni ile yönetildiğini görürüz. Bu tarihten itibaren sömürgecilik hareketleri ile başlayan yeni bir yarış, bu anlayışı değiştirmeye başlamıştır. Bu gelişmeler de XVI-XVIII. Yüzyıllar arasında yeni bir düzeni, Ulusçu sömürgeci imparatorluklar düzenini ortaya çıkarmıştır. Tüm dünyayı etkisi altına alan söz konusu gelişmeler Türk dünyasını da etkisi altına almıştır. Türk dünyası bu gelişmelerden çok olumsuz şekilde etkilenmiştir. Türk dünyası, hem Avrupa sömürgecilik ve hem de Avrupa Egemenlik hukuku yayılış hareketinin en ağır bedelini ödemek zorunda kalmış, Ural-Kafkas-Basra körfezi ekseninin doğusu Rusya, Çin ve İngiltere tarafından sömürgeleştirilmiştir (Yıldırım 1998:20).

Millî devletler ve iki kutuplu yapının hüküm sürdüğü XIX. ve XX. Yüzyıllar da Türk dünyasını çok derinden etkilemiştir. Bu dönemde Türk dünyasının büyük çoğunluğu baskı, asimilasyon ve yok edilme süreciyle karşı karşıya kalmıştır. “XX.yüzyıldan itibaren Uralların doğusu Uluğ Türkistan (Sibirya dahil) Rus ve Çin sömürgeciliği arasında paylaşıldı. Bir kısmı İngiliz sömürgeciliği altında İran ve Afganistan’a verildi. Sovyet Rusya, Çin, Afganistan ve İran kültür, dil baskısı ve düzenlemeleri içinde Uluğ Türkistan Türkleri ekseninin doğusunda, dış dünyaya kapalı bir hayat yaşamaya mahkum edildi” (Yıldırım 1998:28). Kafkasya’da, Urallar’da, Kırım’da, Balkanlar’da ve Orta Avrupa’da yaşayan Türkler, yeni Marksist görünümli Slav/Rus kültürü içinde eritmeye çalışıldı. Arap yarımadası ve Kuzey Afrika kıyılarında yaşayan Türkler ise, Araplaşarak asimilasyonla karşı karşıya kaldılar (Yıldırım 1998:28).

XX.yüzyılın son döneminde Sovyetler Birliğinin çöküşü iki kutuplu dünya anlayışının yıkılmasına yol açarken aynı zamanda Türk dünyası açısından çok olumlu gelişmelere imkan vermiştir. Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte Türk dünyasının bir kısmı: Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ancak uzun yıllar Slav kültürünün baskısına maruz kalan, bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan bu Türk Cumhuriyetlerini, Türkiye Cumhuriyetini ve Türk dünyasının geri kalan kısmını başka tehlikeler beklemektedir. Bunların başında küreselleşme süreci ile birlikte gündeme gelen ve millî kültürlerin yerine ikame edilmeye çalışılan Batı-değer merkezli küresel kültür anlayışı gelmektedir. Bilindiği gibi ideolojilere dayalı iki kutuplu yapının çökmesi ile birlikte dünya yeniden bir yapılanma sürecine girmiştir. Bu süreç küreselleşme süreci olarak adlandırılmaktadır. 1960’lı yıllarda yazılı literatüre giren, 1980’li yıllarda özellikle akademik çevrelerce tartışılan küreselleşme günümüzde hemen herkes tarafından konuşulmakta, yararları ve zararları konusunda büyük tartışmalar yapılmaktadır.

Küreselleşme ile ilgili tartışmaların genellikle malların ve paranın serbest akışına ya da ekonomik küreselleşme üzerine odaklanmasına karşılık küreselleşme sürecinin diğer boyutları ile ilgili tartışmalarda yoğun bir şekilde devam etmektedir. Bu tartışmalar genellikle üç bakış açısı çerçevesinde şekillenmektedir. Bunlardan ilki küreselleşme sürecine olumlu bir şekilde bakan “Küreselciler”, ikincisi; Küreselleşme sürecine şüphe ile bakan “Şüpheliler”, üçüncüsü ise; Küreselleşme sürecine tarihsel dönüşüm açısından bakan Dönüşümcülerdir. Bu çalışmada bu bakış açılarına ve onların temel tartışma konularına deyinmeyeceğiz. Yalnız şunu ifade etmeliyiz ki bu tartışmalar genel olarak millî devletin ve millî kültürlerin günümüzde ve gelecekte siyasal, ekonomik, teknolojik, ekolojik ve kültürel açılardan alacağı ya da alması gereken şekiller ve bu süreç üzerinde hakim olan temel güçler üzerine odaklanmaktadır. Örneğin küreselleşmenin kültürel yönüne dikkat çeken Larrain’e göre, küreselleşme, “esas olarak, öncü toplumların kültür kodlarının ulaşılması gereken amaçlar haline getirilmesi ve homojenleştirmeyi hedef alan bir tahakküm süreci olarak ortaya çıkmıştır”(Larrain 1995:216). Bauman’a göre ise, son zamanların moda kavramı olarak karşımıza çıkan küreselleşmede anlamını bulan şey “şeylerin elimizden” kaçtığı hissidir. Küreselleşme fikrinden çıkan en derin anlam da; “dünya meselelerinin belirsiz, kuralsız ve kendi başına buyruk doğasıdır; bir merkezin, bir kontrol masasının, bir yönetim kurulunun, bir idari büroanın yokluğudur” (Bauman 1999:69).

Küreselleşme ile ilgili tartışmalara bakıldığında kimi yaklaşımlara göre küreselleşme büyük oranda kontrollü olarak gelişen bir süreç olarak görülürken bazı yaklaşımlara göre ise kendiliğinden gelişen bir süreç olarak kabul edilmektedir. Bu bakış açılarına paralel olarak ta küreselleşme süreci getirdiği faydalar veya zararlar açısından kimilerine göre olumlu bir süreç (Küreselleşme taraftarlarınca) kimilerine göre ise (Küreselleşmeye şüphe ile bakanlarca) çoğunlukla olumsuzlukları içinde barındıran bir süreçtir. Bu çelişkili ve tartışmalı durumu Cochrane ve Pain şu şekilde dile getirmektedirler: “Küreselleşme kötümser olarak görüldüğü kadar iyimser olarak ta görülebilir. Küreselleşme toplum için faydalı olduğu kadar riskte taşır. Yerel mekanlar ve kültürler küresel akışlar tarafından artan oranda tehdit ediliyor şeklinde görülebileceği gibi, buna alternatif bir şekilde, yeni ve çeşitli yollarla yeniden icat edilebilir şekilde de görülebilmektedirler” (Cochrane ve Pain 2000:15). Bu bakış açısından; Bazılarına göre, “küreselleşme” onsuz mutlu olamayacağımız şeydir; bazılarına göre ise, “küreselleşme” mutsuzluğun nedenidir (Bauman 1999:7). Türk kültürü ve Türk dünyası açısından baktığımızda da küreselleşme süreci kimi noktalarda olumlu görülürken bazı gelişmeler açısından ise olumsuz olarak değerlendirilmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere küreselleşme

sürecine paralel olarak soğuk savaşın sona ermesi, Sovyetler Birliğinin dağılması ve bu süreci takiben Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın bağımsızlıklarını kazanması Türk dünyası açısından büyük bir şans olmuştur. Ancak küreselleşme sürecine paralel olarak millî devletler ve millî kültürler üzerindeki giderek artan siyasal, kültürel ve ekonomik baskılar ise küreselleşme sürecinin olumsuz yönleri olarak Türk dünyasını da etkilemektedir. Başka bir ifade ile bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetleri bağımsız olmalarına sevinmeden, kendilerinin bağımsız kalmalarına yol açan küreselleşme süreci yada küreselleşme sürecinde etkili olan güçler tarafından tehdit edilmeye başlamışlardır.

Küreselleşme sürecinin olumsuz etkilerini, özellikle siyasal ve kültürel alanlar başta olmak üzere, Türkiye'de de görmekteyiz. Küreselleşme taraftarlarınca ileri sürülen millî kültürlerin yerine küresel kültür ve millî devlet anlayışının önemini yitirdiği doğrultusundaki görüşlere karşı Türk dünyasının varlığını ve sahip olduğu kültürel değerleri koruyabilmesi, ancak onların araştırılması ve Türk dünyası içerisinde kültürel, siyasal, ekonomik ve teknolojik bağların geliştirilmesi ile mümkün olur. Bu açıdan küreselleşme sürecinde millî kültürlerin varlığını sürdürebilmesi ancak onların farkında olabilmesi ve ona sahip çıkması ile mümkün olur.

İki kutuplu dünya döneminde, diğer bir ifadeyle Sovyetler Birliği dağılmadan önce Türk dünyasının büyük bir bölümü hakkında bilgilere ulaşmak, onların içinde bulunduğu durumları araştırma şansı yoktu. Ancak günümüzde Türk dünyasının büyük bir kısmı hakkında bilgilere ulaşmak, araştırmalar yapmak mümkündür. Bu araştırmaları yapmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra bazı birimler oluşturulmuştur. Bunlar arasında TTK, TDK ve Türkiyat Araştırmaları Enstitüleri ile Üniversitelerin Tarih, Dil ve Edebiyat bölümleri, yarı resmi ve resmi olmayan kurumlar yer almaktadırlar.

Uzun bir tarihi geçmişe sahip, coğrafi bakımdan çok geniş bir alana yayılan ve çeşitli kültürler ile devamlı etkileşim halinde olmuş olan Türk kültürünün bütün yönleriyle araştırılması hem dünya için hem de Türk dünyası için önem taşımaktadır. Örneğin dünya tarihini bir bütün olarak gören Barthold Avrupa tarihini anlamak için Doğu tarihini araştırmanın gerektiğini belirtir. Barthold'un doğu araştırmaları tarihinde de Türklerin ve Türk kültürünün özel bir yeri vardır. (İnalcık 2002:23). Türk kültürüne yönelik çalışmaların bir çok alanda önem arz ettiğini ifade eden Bennigsen'de, Doğudaki (Asya'daki) Türkler ile ilgili olarak, bu alanların başlıcalarını kısaca aşağıdaki gibi dile getirmektedir (Bennigsen 1987:14):

I- Tarih araştırmaları alanında. Asya'daki bütün Türkler dünya tarihinde çok büyük ve önemli bir yere sahiptirler. Çünkü Türkler dünya

imparatorluklarının ve bu imparatorlukların Buhara, Samerkand, Kaşgar, Tebriz, Bahcesaray ve Kazan gibi dünya kültürünün en büyük merkezleri arasında yer alan şehirlerinin kurucularıdır.

II- Türklük araştırmalarının ikinci önemli sebebi Türklerin demografik değişiminden kaynaklanmaktadır.

III- - Üçüncü olarak ise kültür, din, siyaset ve ideoloji alanındaki çalışmalar açısından Türk kültürüne yönelik çalışmalar önem arz etmektedir. Bennigsen'in bu tespitleri bütün Türk dünyasının araştırılması açısından da önem arz etmektedir.

Türk kültür varlıklarının tarihi süreç içerisinde araştırılmasında bir takım zorluklar bulunmaktadır. Bu zorlukların başında Türk kültürünün uzun bir tarihi geçmişe sahip olmasının yanında, geniş bir coğrafi alana yayılması ve çok sayıda kültür ile etkileşim halinde bulunması gelmektedir. Bu durum Türk kültürünün araştırılmasındaki temel zorluklardan birisi olarak karşımıza dil meselesini çıkarmaktadır. Çünkü Türk kültürünün araştırılabilmesi için, etkileşim de bulunduğu kültürlerin fazlalığı dolayısıyla, çok sayıda yabancı dilin bilinmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Çok sayıda yabancı dili bilmenin dışında çok sayıdaki Türk lehçelerinin de bilinmesi gerekmektedir. Dolayısıyla Türk kültürüne yönelik araştırmaların geliştirilebilmesi ve yapılabilmesi için sadece İngilizce, Almanca ve Fransızca bilgisine sahip uzmanların değil, Çince, Arapça, Bulgarca, Yunanca, Romence ve daha bir çok dile hakim ve bu kültürler hakkında bilgiye sahip uzmanların varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca bu uzmanların Türkçenin geçmişte ve günümüzde dünyanın bir çok bölgesinde konuşulan lehçelerine de hakim olması gerekmektedir. Altay dilleri arasında yer alan, Avrasya da çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türkçe bu gün bir çok diyalekte ayrılmıştır. Türkmence, Tatarca, Başkurca, Nogayca, Balkarca (veya Malkarca), Özbekce, Kırgızca, Kazakça, Kara Kalpakça, Çuvaşça, Yakutça gibi. Alman asıllı Rus Türkolog Wilhelm Radloff'un vurguladığı gibi, dünya dilleri arasında Türk dili kadar geniş bir alana yayılmış başka bir dil yoktur (Eren 1998:1). Türk kültürünün araştırılmasında dilin yanında din de önemli bir yer teşkil etmektedir. Çünkü Türk dünyası içerisinde Müslüman Türklerin büyük çoğunluğu oluşturmasının yanında farklı dinlere mensup olanları da vardır. Bunlar küçük guruplardır. Gagauz, Mişer, Nagaybek Türkleri Hristiyandır; Karaim Türkleri Musevi'dir. Saha (Yakut), Altay, Çuvaş, Tuva ve Tofa Türkleri, hem Ortodoks, hem şaman hem de Budist inançları, bir karmaşa içinde, bir arada yaşar. Çin'in orta bölgesinde yaşayan Sarı Uygurlar Lamaisttir (Yıldırım 1998:25-27). Dolayısıyla Türk kültürüne yönelik çalışmalarda Türk lehçelerinin bilinmesi yanında bir çok yabancı dilin, Müslümanlığın yanında da diğer inançlarında bilinmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak Türk kültürünün hem tarihsel açıdan geçirdiği aşamaların, etkili olduğu coğrafyaların ve etkileşimde bulunduğu kültürlerin araştırılması hem de küreselleşme sürecinde kültürel, ekonomik ve siyasal gelişmeler bağlamında Türk dünyasının alacağı şekil konusunda Türk kültürünü araştırma birimlerine önemli görevler düşmektedir. Bu araştırma birimlerinden biride 1924 yılında Atatürk'ün isteği üzerine kurulan Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüdür. Türkiyat Araştırmaları disiplinler arası yaklaşımıyla Türk kültürünün tarihteki ve günümüzdeki varlıklarını araştırmaya, etkileşimde olduğu kültürleri incelemeye ve Türk dünyasına yönelik araştırmalarıyla bilimsel alanda Türk kültürüne önemli katkılar sağlamaktadırlar. Yapılması gerekenler noktasında ise başlangıçta hemen her alanda Türk dünyası ile ilgilenen uzmanların sayısının artırılması, Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde Türk kültürü ile ilgili ortak çalışmalar yürütülmesi ve bilimsel kongrelerin düzenlenmesi, Türk lehçelerin öğrenilmesini ve öğretilmesinin sağlanması, kısaca öncelikle Türk dünyası içerisinde her alanda işbirliğinin sağlanması gerekmektedir. Bütün bunların yapılabilmesi içinde disiplinler arası bilimsel yaklaşımın benimsenerek Türk kültürünün tarihi, bugünü ve geleceği üzerine yönelik çalışmaların daha da hızlandırılarak ve Türk dünyasının da katılımının sağlanarak yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada da Türk kültürü üzerine araştırmalar yapan bütün resmi, yarı resmi ve resmi olmayan kurumlara önemli görevler düşmektedir.

Kaynakça

- BAUMAN, Zygmunt (1999). *Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları*,(1997)(Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- BENNİGSEN, Alexandre (1987). "Why Turkic Studies are Important", *Turkic Studies in the World and Turkey* (Ed. N. Devlet, İ. Enginun and E. Gürsoy-Naskarlı), İstanbul:13-29, Fatih Matbaası Yayınevi.
- COCHRANE, A.; K.PAİN (2000). "A Globalizing Society?", D. HELD (Ed.), *An Introduction to the Social Sciences: Understanding Social Change, a Globalizing World? Culture, Economics, Politics*, London and New York: The Open University, s.5-45.
- DEVLET, Nadir (1987). "Turkic Studies in Turkey", *Turkic Studies in the World and Turkey* (Ed. N. Devlet, İ. Enginun and E. Gürsoy-Naskarlı), İstanbul: 41-56, Fatih Matbaası Yayınevi.
- EREN, Hasan (1998). *Türklük Bilimi Sözlüğü I. Yabancı Türkologlar*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları Sayı: 705.

- İNALCIK, Halil (2002). *Hermenötik, Oryantalizm, Türkoloji*, Doğu-Batı, s. 13-39.
- KARAKUŞ, Mehmet (2000). *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Vadi Yayınları.
- LARRAİN, J (1995). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*, (Çev. N.H. Domanıç), İstanbul.
- ORKUN, H. Namık (1977). *Türkçülüğün Tarihi*, Ankara, Çağ Matbaası.
- JOHANSON, Lars (2002). *Türk Dili Haritası Üzerinde Keşifler* (Çev. Nurettin Demir, Emine Yılmaz), Ankara, Grafiker Yayınları.
- YILDIRIM, Dursun (1998). *Türk Bitiği*, Ankara, Akçağ Yayınları.

Türkoloji ve Dilbilim : Türkiye Bağlamında Gözlemler, Düşünceler

Nalan BÜYÜKKANTARCIOĞLU*

Değerli Katılımcılar,

Hepinizi saygıyla selamlayarak başlamak istiyorum

Bugün bizi bir araya getiren iki önemli nedenden biri ‘bilim’ ise, diğeri ve belki de daha önemli olanı kültürümüze ve anadilimiz Türkçe’ye olan sevgimiz, diye düşünüyorum. Ben bir dilbilimciyim. İnsan dilinin çok yönlü özelliklerini dilbilimin kuramsal ya da uygulamalı yönleriyle incelerken, Türkiye’deki diğer meslektaşlarım gibi, anadilimiz Türkçe üzerine çalışıyorum. Diğer bir deyişle, anadilimiz Türkçe, Türkologların olduğu kadar, Türk dilbilimcilerinin de çalışma alanını oluşturuyor.

Türkolojinin dilbilime, dilbilimin de türkolojiye önemli katkılar sağlayabileceği gerçeği ortadayken, ülkemizde bu iki alanın yeterli bir etkileşim içinde olduğunu söyleyebilmek ne yazık ki mümkün değil....

Tüm dünyada disiplinlerarası çalışmaların giderek arttığına, disiplinlerarası kuramların üretildiğine tanık olurken, Türkoloji ve Türk dilbilimi alanlarının neden birbirlerine yeterince yaklaşmadıklarını, neden el ele vererek Türkçe üzerine daha verimli çalışmalar yapamadıklarını anlamak ilk başta gerçekten zor görünüyor.

Bu durumun, gerek Türkologlardan gerek dilbilimcilerden kaynaklanan nedenleri olmalı, kuşkusuz. Belki bilimin ötesinde ideolojik, tarihsel, politik başka nedenler de aramak gerekecektir. Konuşmanın sınırlı süresi içinde bunların tümüne değinmek mümkün olmasa da, ‘ortak

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dilbilmi Bölümü

sevgimiz’ ve çalışma alanımız Türkçe’nin bilimsel olarak incelenmesine, geliştirilmesine ve öğretimine yönelik konularda bu iki alanın hangi açılardan ayrı kaldığı, bunun ne tür sorunlara yol açtığı ve neler yapılabileceği konularına kendi bakış açımdan kısaca değinmek istiyorum.

1 : Alan tanımları ve yöntem sorunu

Kuşbakışı bir değerlendirmeye, herhangi birisi Türkiye’de Türkoloji’nin ilgi alanının daha çok art-zamanlı olduğunu; dilbilimin ise eş-zamanlı yöntemlerle çalıştığını söyleyebilir. Bu tümüyle yanlış bir açıklama olmasa da, ne dilbilimin ne de Türkolojinin görev kapsamını yeterli biçimde ifade etmektedir.

Türkoloji – filoloji geleneği içinde – Türk dilinin, Türk edebiyatı ve kültürünün incelenmesini tarihsel bir bakış açısıyla yaparken, Türkiye Türkçesinin günümüzdeki sözlü ya da yazılı dilsel özelliklerine çağdaş dilbilimin değişik alt-alanlarındaki kuram ve yöntemlerden yararlanarak eğilmemektedir. Değişik üniversitelerdeki izlencelerde sınırlı sayıda dilbilim dersleri varsa da, bu dersler daha çok “küçük-ölçekli dilbilim” olarak adlandırılan ve yapıya yönelik bilgilerin sunulduğu dersler olarak dikkat çekmektedir. Kaldı ki, bu bilgilerin aktarımında terim, kavram ve tanım açısından Türkologlarla dilbilimciler arasında kesin bir görüş birliği olmadığı da zaman zaman izlenmektedir.

Türkoloji bölümlerinde öğrencilerin genel dilbilim bilgilerini yeterince edinmeden filoloji çalışmalarına girmeleri dili anlama ve inceleme sorununu da beraberinde getirmektedir. Benzer biçimde, dilbilim bölümlerinde Türkçenin tarihsel dönemlerine, bu dönemlerdeki özelliklerine, kökenbilimine “tarihsel dilbilim” dersleri içinde kısmen değinilmekteyse de, çoğu dilbilim mezunu için Türkçenin geçmişi bilgisi yeterli olarak çalışılmış bir konu değildir.

Daha çok Batı-temelli kuramlarla çalışan Türk dilbilimi, incelemelerini bu kuram ve yöntemler bağlamında gerçekleştirirken, dilbilimin önemli alt-alanlarından biri olan “tarihsel dilbilimsel” incelemeleri göz ardı edilmekte; “tarihsel dilbilim” hakkında dersler verilmesine karşın, Türkçe üzerine gerçek anlamda “tarihsel dilbilimsel” çalışmalar yapılmamaktadır. Bunun bir nedeni 20. yüzyılda eş-zamanlı kuram ve yöntemlerin ağırlık kazanması, tarihsel ve karşılaştırmalı incelemelerin – 19. yy.daki adıyla “filolojinin” – Batı’da da ikinci plana

düşmüş gözükmesi ise, ikinci nedeni de Türkiye’de Türkoloji ve dilbilim etkileşiminin yeterli düzeyde olmamasıdır.

Dili araştırma konusu olarak alan bu iki disiplin, böylece daha baştan ayrı düşmekte; bu durumda, yaşayan Türkçenin gerek “küçük-ölçekli” yapısal, gerek toplumdilbilim, ruh-dilbilim, söylem çözümlemesi, vb. “büyük-ölçekli” incelemeleri yalnızca dilbilimciler tarafından yürütülüyor gözükmektedir. Nitekim, her yıl yapılan *Ulusal Dilbilim Kurultayları*na ya da iki yılda bir yapılan *Uluslararası Türk Dilbilimi Kurultayları*na katılan Türkologların sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Benzer biçimde, Türkologların düzenlediği toplantı, sempozyum ya da konferans türü etkinliklerde de dilbilimci katılımı oldukça sınırlıdır. Bunun iletişimsizlikten ya da önyargılardan kaynaklandığı düşünülebilir; ancak, Türkçe üzerine çalışan bu iki disiplinin kopukluğunun önemli bir göstergesi olarak ele alınmalıdır. Oysa, hem Batı dilleri üzerine yapılan çalışmalara, hem de Batı’daki Türkoloji çalışmalarına baktığımızda yaklaşımların bu iki komşu disiplin bağlamında yan yana gittiğini görebilmekteyiz.

Alan tanımı sorununun temelinde, Türkiye’de Türkolojinin ve dilbilimin kuruluş ve gelişim süreci önemli bir rol oynamıştır : Türkolojinin Türkiye’de oluşumu ve gelişimini siz değerli katılımcılara anlatmama gerek yok... Ancak, Türkiye’de dilbilimin oluşumuna ve tarihsel sürece kısaca bakmak yararlı olacaktır :

Dilbilim kavramı Türk aydını için 20. yüzyılda yeşermiş bir kavram değildir. Bu kavramın daha önceden de bilindiğinin en önemli kanıtı Şemsettin Sami’nin 1887’de yazdığı “Lisan” başlıklı 128 sayfalık dilbilim ya da o dönemdeki deyişiyle “ilmü’l lisan” kitabıdır. Daha sonra, örneğin, Ömer Seyfettin’in *Dil Yazıları* onun Saussure’ü bildiğini ortaya koyar. Başka örnekler de verilebilir. Oysa dilbilimin bir bilim dalı olarak Türkiye’de kurumsallaşması çok sonra, farklı bir etkileşimle gelişmiştir.

Dilbilimin, bence, Cumhuriyet döneminde iki önemli görünümünden söz edilebilir : Bunlardan birincisi ve en önemlisi Dil Devriminin kendisidir. Diğeri ise dilbilimin yüksek öğretim bünyesinde yer almasıdır.

Başlangıçta Dil Devrimi ile başlayan sözlük çalışmalarından , dilin sözdizim, biçimbilim, sesbilim gibi diğer yapısal incelemelerine duyulan gereksinme çerçevesinde İstanbul Üniversitesi’nde filolojiye bağlı bir alt-birim olarak “dilbilim” kürsüsü 1933’te açılmış; ilk göreve de Ragıp Hulusi

Özdem atanmıştı. DTCF’de ise dilbilim 1936’dan sonra Dilemre ve Dilaçar’la başladı.

Bu süreç İstanbul Üniversitesi’nde – kürsü düzeyinde olsa da - *Ragıp Hulusi Özdem, Bazell*, değerli hocalarımız *Özcan Başkan, Berke Vardar* ve *Tahsin Yücel*’le ; Ankara DTCF’de ise *Saim Ali Dilemre, Necip Üçok, A. Dilaçar*, değerli hocamız *Doğan Aksan* ile sürmüş, yetiştirdikleri öğrencilerle yayılmıştır. Bugün üçüncü kuşakla birlikte dilbilimi akademik olarak çalışanların sayısı ile dilbilim mezunu olanların sayısı oldukça yüksektir.

Dilbilimin Türkiye’ye ikinci bir koldan girişi ise, eğitim enstitüleri ile olmuştur. 1955’ten sonra ABD’den yayılan *İşitsel-Dilsel* yabancı dil öğretim yöntemiyle dilbilim, yabancı dil kadar anadilin de yapısal olarak betimlenmesini gerektirdiği için ilk önce Gazi Eğitim Enstitüsü’ne, daha sonra diğer eğitim enstitülerine girmiştir. Önce anabilim dalı , sonra bölüm yapılanmasıyla Hacettepe Üniversitesi’nde dilbilimi başlatanların hemen hepsi ya yabancı dil öğretimi alanından ya da İngiliz dili ve edebiyatı bölümlerinden yetişmiştir.

Görüleceği üzere, Türkiye’de dilbilimin yapılanma süreci – belli isimlerin dışında – Türkolojiden fazla destek görmemiş; daha çok Batı dilleri öğretimi ya da Batı Dilleri edebiyatının katkılarıyla yapılanmıştır. Başlangıçtaki bu kopukluk günümüze dek sürmüştür. Sayıları az da olsa, bugün, genç Türkologların dilbilimsel yaklaşımlarla başarılı çalışmalar yaptıklarına tanık olmak memnuniyet vericidir.

Çalışma alanı ‘dil’ olan bu iki disiplinden hiçbirini için Türkçeyi çalışmak, elbette, bir ‘tekeli’ anlayışı içinde olamaz. Bu noktada önemli olan, Türkiye’de her iki alanın da inceleme konusu olan Türkçe’ye yönelik araştırma ve bakış açısı ortaklığının sağlanabilmesidir. Bu türden bir çalışma ortaklığı, daha çok Batı dilleri çerçevesinde oluşturulan ve bir kısmı da Türkçe’yi yeterince açıklayamayan kimi “küçük ölçekli” yapısal kuramları Türkçe’ye zoraki uygulamak yerine, Türkçe’ye uygun, özgün kuramların oluşturulmasına da katkı sağlayacaktır.

2. Terimler

Batıda dilbilimin 20.yy. ikinci yarısından başlayarak alt alanlar ve yeni kuramlarla hızla gelişmesi, bu gelişmeleri yakından izleyen Türk

dilbilimcilerini Türkçe terim karşılıkları bulmaya itmiş ve bu süreçte başta değerli hocalarım Berke Vardar ve Özcan Başkan olmak üzere pek çok değerli dilbilimcinin bireysel ya da ortak katkılarıyla yeni terimler üretilmiştir. Dilbilimin Türkçeyi incelerken kullandığı terim ve kavramların Türkoloji alanında ne ölçüde tanındığı ya da kullanıldığı bir sorun; bu terimlerin üretiminde ortak çalışma geleneğinin oluşmamış olması ise bir başka sorundur. Bir diğer sorun da, aynı kavrama yönelik olarak dilbilimcilerin ve Türkologların arasında bir terim birliğinin bulunmayışıdır. Yabancı terimlere Türkçe karşılık bulmak kadar, bu karşılıkları kullanıma sokmak ve yerleşiklik kazanmalarını sağlamak da yine dilcilere düşmektedir.

3 : Türkçe'nin anadili ve yabancı dil olarak öğretimi

Bugün ilk ve ortaöğretim kurumlarında Türkçe dersleri Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ya da Eğitim Fakülteleri Türkçe öğretmenliği mezunu öğretmenler tarafından verilmektedir. Bu bölümlerin izlencelerine bakıldığında, dilbilim derslerinin bulunmadığı; bunun yanı sıra, anadilinde öğrencinin okuma-yazma -dinleme- konuşma gibi dört temel becerisini sözlü ve yazılı dil kullanımı bağlamında geliştirecek yöntemlerin geleceğin öğretmenlerine çağdaş kuramlar çerçevesinde yeterince verilmediği; dilin doğru ve etkin kullanımına destek olacak bir “dil farkındalığı” geliştirme programı uygulanmadığı görülmektedir. Geleneksel dilbilgisi dersleri ve okuma metinleriyle verilen Türkçe dersleri, özellikle liselerde Cumhuriyet öncesi yazın örnekleri ağırlıklı olarak sürmekte; günümüz Türk yazın örnekleri ise öğrencilerin yalnızca okul-dışı okuma ilgilerine seslenmektedir. Bugün pek çok lise, hatta üniversite mezununun Türkçeyi sözlü ya da yazılı olarak doğru kullanmadığı yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Türkçenin anadili olarak öğretimi konusunda Türkologların ve dilbilimcilerin ortak yaklaşımlar benimsemesi büyük önem taşımaktadır.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi konusu ise, ne yazık ki, temellenmemiş girişimler olarak belirsizliğini korumaktadır. Bugün İstanbul, Yıldız Teknik ve Dokuz Eylül Üniversitelerinde yüksek lisans düzeyinde “Yabancı Dil Olarak Türkçe” programları yürütülmektedir. DTCF Dilbilim bölümü ile Dokuz Eylül Üniversitesi Dilbilim Bölümü lisans programları Türkçenin anadili ve yabancı dil olarak öğretimine belli sınırlarda yer vermektedir.

Türkçenin yurt dışında öğretiminde görev alan Türkçe öğretmenlerinin amaçlanan hedeflere ulaşamadıkları bilinmektedir. Bu

alanın temelden ele alınması ve Türkçenin gerek anadili gerek yabancı dil olarak öğretimi konularında iki alanın mutlaka birbirlerinden yararlanmaları gerekmektedir.

4 : Türkiye Türkçesi'nin İncelenmesi

Bundan neredeyse 20 yıl önce, 1987 yılında Hacettepe Üniversitesi Dilbilim Bölümünün düzenlediği *1. Ulusal Dilbilim Kurultayı*'nda konuşan Prof. Dr. Doğan Aksan Hocamız, konuşmasında dilbilimin Türkoloji alanına sağlayabileceği katkılardan ayrıntılı olarak söz etmişti. Doğan Aksan hocamızın o zamanlar belirttiği kimi noktaları kısaca hatırlamak, aradan geçen 20 yıl içinde Türkoloji ile dilbilimin ne ölçüde işbirliğine gittiğini de sanırım açıklayacaktır :

1. Sesbilim ve görevsel sesbilim bağlamında Türkçe ölçünlü dilin ve ağızların ses laboratuvarlarında ses dizgelerinin belirlenmesi,
2. Belli kavramlar çerçevesinde Anadolu ağızları söz varlığının toplanması ve bunların anlambilim, toplumdilbilim, sesbilim yöntemleriyle incelenmesi,
3. Ölçünlü dil ve ağız kullanımlarına göre dil haritalarının düzenlenmesi,
4. Toplanacak belgelerle eksiksiz bir Anadolu ağızları arşivinin kurulması,
5. Kişi ve yer adları ile ilgili olarak adbilim çalışmalarının kökenbilimsel olarak yürütülmesi ve derlenmesi,
6. Türkçe sözcük varlığının ve dilin edimbilimsel özelliklerinin bir bütünce oluşturacak biçimde toplanması; bilgisayarla çeşitli özelliklerin ayrıştırılması,
7. Sözeylem kuramı bağlamında Türkçenin anlam yapısının incelenip, edimsel özelliklerinin belirlenmesi,
8. Kaybolmakta olan İstanbul ağız örneklerini yaşayan az sayıda konuşmacıdan derleyerek ses ve söz varlığı özelliklerinin belirlenmesi,
9. Atasözü, deyim, ve kalıp sözler alanı içindeki derlemelerin toplumdilbilimsel olarak ele alınması...ve diğerleri....

Hiç kuşkusuz geçen 20 yılda Türkiye'de dilbilim çalışmaları Batıdaki örnekleri ile yarışacak nitelikte büyük adımlarla ilerlemiştir. Bunu yapılan

tezlerden, yayınlanan kitap, makale, bildiri türü araştırmalardan izleyebilmekteyiz. Türkoloji alanında da çok değerli çalışmalar yapılmış ve yapılmaktadır. Genel bir kanı olarak söylemek gerekirse, Türkiye’de Türkoloji alanı dilbilimde, dilbilim alanı da Türkolojide yapılan çalışmaları yeterince tanımamaktadır. Yine genel bir kanı olarak belirtmek gerekirse, bir alan diğer alanda neler yapıldığını da fazlaca merak etmiyor gözükmemektedir. Çalışmalar, sınırlı sayıda aksi örnekleri saymazsak, alan-içi biliminsanları arasında paylaşılmakta; bırakınız üniversiteler arası işbirliğini, aynı üniversite-içi bölümler arası işbirliği örnekleri de, ne yazık ki, görülememektedir. Bu hem önemli bir eksiklik, hem de dilenen doğrultuda işbirliğine gidecek adımların atılmasına engel bir durumdur.

Amaç Türkçeye hizmet ise, iki alanın, farklı ilgi alanları ya da bakış açıları söz konusu olsa bile, Türkçe adına gerekli konularda ortak çalışmalar yapması ve karşılıklı katkılar sağlaması büyük önem taşımaktadır. Bu, hepimizin görevidir.

Sözlerime son verirken, bu yıl 1.si düzenlenen *Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*’na emeği geçen değerli meslektaşlarıma gerek böyle bir toplantıyı düzenledikleri için, gerek konuşmam konusundaki nazik davetleri için teşekkür etmek istiyorum. Bu sempozyumun gelecek yıllarda da sürmesi dileğiyle, hepinize saygılarımı sunuyorum.

Teşekkür ederim.

Türkiyat Araştırmalarında İnternet'ten Nasıl İstifade Edilebilir?

Fatma ACUN*

Bilgisayar ağlarının ağı anlamına gelen İnternet, dünyadaki büyük, küçük ağların birbirine bağlanmasından oluşmaktadır. 1960'lı yılların başında Amerikan Savunma Bakanlığı'nda askeri amaçla kullanılan ARPANET (Advanced Research Project Agency Net) adlı bilgisayar ağı İnternet'in başlangıcını teşkil etmektedir. Zaman içinde gelişerek ülkedeki üniversite, enstitü ve araştırma kurumlarının bilgisayarlarını da dahil eden ARPANET, bilim adamları arasında hızlı iletişim ve bilgi paylaşımını gerçekleştirmek üzere oluşturulmuştu. 1990'lı yıllara gelindiğinde, ARPANET yerini günümüzde kullandığımız İnternet'e bıraktı. İnternet, Türkiye'ye ODTÜ'nün çalışmalarıyla, 1993 yılında geldi. 1990'lı yıllardan itibaren ticari ve diğer tür amaçlar için de kullanılmaya başlanan İnternet, hızla gündelik hayatla bütünleşti. İnternet'e bağlı bilgisayarlar arasında her gün bilim, eğitim, ticaret, eğlence vs. gibi konularla ilgili belki binlerce kütüphanelik bilgi akışı gerçekleşmektedir. Gücü, kullanımı kolay programları ve düşük maliyeti sayesinde, iletişim kurma, bilgiye ulaşma ve yayma konularında herkese açık hale gelen İnternet, dünya çapında yaygınlaşarak, son yirmi yılın en yaygın kullanılan ve en hızlı gelişen teknolojisi oldu, bilgi toplumlarının simgesi haline geldi.

İnternet'in metin, ses ve görüntünün tek bir sistemle bütünleşik biçimde yayılması ve erişilmesine imkân vermesi, İnternet'te yayınlanan bilgi miktarında ve kullanıcı sayısında patlamaya yol açtı.¹ Bugün İnternet, 12 binden fazla bilgisayar ağını bünyesinde barındıran küresel iletişim aracı haline geldi.

Dünya İnternet İstatistikleri (Internet World Statistics) verilerine göre 2005 yılı sonu itibarıyla, dünyada 1 milyar 18 milyon İnternet kullanıcısı, 400 milyon civarında İnternet'e bağlı bilgisayar, 100 milyona yakın alan adı

* Doç Dr., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

¹ Ramazan Acun, "İnternet ve Telif Hakları", *Bilgi Dünyası* 1/1(Nisan 2000), s.5-26.

ve ağ, 10 milyarı aşkın web sayfası bulunmaktadır. Türkiye'de ise 15 milyon İnternet kullanan insan, 700 bin civarında bilgisayar, 320 bin alan adı ve 1 milyon 850 bin hızlı İnternet (ADSL) kullanıcısı mevcuttur.

Dünyadaki 1 milyar 18 milyonun üzerindeki İnternet kullanıcısının % 35.7'si Asya'da, % 28.5'i Avrupa'da, % 22.2'si Kuzey Amerika'da bulunmaktadır. İnternet kullanıcılarının toplam nüfusa oranlanmasıyla ortaya çıkan erişim oranı ise, Kuzey Amerika için % 68.1, Avustralya için % 52.9, Avrupa için % 35.9, Latin Amerika için % 14.3, Asya için % 9.9, Afrika için % 2.5 dir. Dünyanın genel nüfusu içinde İnternet kullanım oranı % 15.7 dir (bu rakam dünya nüfusunun yaklaşık 1/6 sına tekabül etmektedir).

Ülke esasında, ABD 203.8 milyon İnternet kullanıcısıyla listenin başında gelmekte, onu 111 milyon kullanıcıyla Çin, 86.3 milyonla Japonya, 50.6 milyonla Hindistan ve 48.7 milyonla Almanya izlemektedir. Türkiye 10.2 milyon kullanıcıyla listenin 20. sırasında yer almaktadır. Erişim oranı bakımından ise, Türkiye % 13.7 ile dünya ortalamasının altında, Rusya (% 16.5), Meksika (% 16.2) ve Brezilya (%14.1) gibi ülkelere yakın bir yerdedir. ABD, Japonya, Güney Kore, Kanada ve İngiltere gibi ülkelerde erişim oranı % 60'ın üzerindedir.²

İnternet'in geliştiği 1990'lı yıllar Türk dünyasının açılım dönemine rastlamıştır. Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan bir Türk dünyasından söz edilmeye başlandığı bu dönemde ve sonrasında, İnternet'in sağladığı imkanlardan yeterince istifade edebilmiş midir, edildiyse bu istifadenin derecesi ve mahiyeti nedir? Bu bildiride, araştırma ile sınırlı olmak kaydıyla bu sorulara cevap aranmaya çalışılacak ve bazı önerilerde bulunulacaktır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Amerika'da ortaya çıktığı ilk dönemde, bilim insanları arasında hızlı iletişimi ve bilgi paylaşımını sağlama ve araştırma amaçlı olarak ortaya çıkan daha sonra, ticari ve diğer sektörlerle yaygınlaşan İnternet'in kullanımı, Türkiye için tam tersi bir çizgi takip etmiştir. Yani, önce ticaret, eğitim, eğlence vb. amaçlar için kullanılmış, bilimsel amaçlı kullanımı ardından gelmiştir. Bu da, tabii olarak, İnternet'in bilimsel amaçlı kullanımında tecrübesizlikle birlikte yetersizliği beraberinde getirmiştir.

İnternet'in yukarıda bahsedilen kapasitesi göz önüne alındığında, Türk dünyası ve Türkoloji ile ilgili araştırmalarda yeterince istifade edilip

² İstatistikler takip eden İnternet adresinden alınmıştır:
<http://www.milliyet.com.tr/2006/04/17/yazar/ulagay.html>

edilmediği anlamlı bir soru haline gelmektedir. Bu maksatla, İnternet'te yaptığımız ufak bir taramanın sonuçları şöyledir. “Türk” kelimesi 11.200.000 defa geçerken, “American” kelimesi 2.380.000.000 defa, “English”: 2.880.000.000 defa, “French” 943.000.000 defa geçmektedir. Bu ufak taramada görülen kayıt sıklığı bile, İnternet'in farklı ülkeler tarafından ne derece etkin kullanıldığına dair bir fikir vermektedir. Taramaya, devam ettiğimizde, “Türkoloji” kelimesinin 116.000; “Türklük” kelimesinin 191.000; “Türklük Bilgisi” kelimesinin 13.700 ve “Türklük Araştırmaları” kelimesinin 28 defa geçtiği görülür. Bu sonuçlar bir şey gösteriyorsa o da, Türkoloji ile ilgili araştırma kayıtlarının İnternet'teki görece azlığıdır. Kayıtları yakından incelediğimizde, bunların önemli bir kısmının Türk kültürü ve araştırmalarına hasredilmiş bağımsız siteler olmaktan ziyade, çeşitli metinlerde geçen kelimeler olduğu görülmüştür. Türkoloji ile ilgili, Türkiye adresli web sitelerinin çoğu, üniversitelerin bünyelerindeki Türkiyat Araştırmaları Merkezleri'nin tanıtımına yöneliktir.

Bu siteler arasında, 2002 yılında İnternet'e konulan, **Çukurova Üniversitesi, Türkoloji Araştırmaları Merkezi**'nin kapsamlı web sitesi kayda değerdir. Tanıtımın ötesinde, bilgi sunma amacına yönelik olarak tasarlanan sitede, Türkoloji çalışmaları (Çukurova araştırmaları, halk edebiyatı, eski Türk edebiyatı, Eski Türk dili, Yeni Türk dili, dilbilim vb) hakkında 1.000 civarında makale ve bildiri; çeşitli dergilerin dizinleri ve çeşitli konularda 20.000'i aşkın bibliyografya içeren veritabanları (Belleten Dizini, Türk Dili Dergisi Dizini, Dil Araştırmaları Kaynakçası, Halkbilim Araştırmaları Kaynakçası,); sözlük (mitoloji sözlüğü), Bilgisayar terimleri karşılıklar kılavuzu, Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğü, TDK yayın kataloğu, haberler faaliyetler, Türkologlar yer almaktadır. Sürekli güncellenen, Türkiye adresli, bilgi kaynaklı bu site, “Türkoloji” sözcüğü için Google'da ilk sırada çıkan, en sık ziyaret edilen sitedir.³

Türkoloji araştırmalarına kaynaklık edecek web sitelerinin sayıca azlığına ve konu bakımından sınırlılığına dikkat çekmek gerekiyor. Alanla ilgili temel kaynakların, sözlüklerin, tasnifli bibliyografyaların İnternet

³ Çukurova Üniversitesi, Türkoloji Araştırmaları Merkezi'nin tanıtımı hakkında bkz. Erman Artun, “Günümüz İnternet Ortamında Türkoloji Araştırma Merkezleri web sitelerinin Türk Kültürünün tanıtımına katkıları”. Bu makaleye takip eden İnternet adresinden ulaşılabilir: http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/artun_internet.pdf.

ortamında araştırmacılara ve ilgililere sunulması ve güncel tutulmasının araştırmalara sağlayacağı fayda aşıkardır.⁴

Bilgi sunma ve bilgi alışverişi sağlama amacıyla tasarlanan forumlar mevcuttur. Türk tarihi ve kültürünü konu alan **Türklük Araştırmaları Forumu** (<http://turkoloji.forump.org>), henüz çok yenidir, 5 Mart 2006'da yayına konulmuştur. Sitede güncel konular (Türkiye gündemi, Türk dünyasındaki gelişmeler, dünyadaki gelişmeler, haberler), Jeopolitik (Türkiye Türk dünyası), Türk Dünyası ve Komşuları, Dilbilim (dilbilim araştırmaları; dil sorunları, çağdaş Türk lehçeleri, Türk dili (eski Türk dili, yeni, Türk dili), Türk tarihi, Türk edebiyatı, Türk halk bilimi, Türk dünyası, Türk kültürü, Türk devlet geleneği, Türk düşün hayatı, Türklerde sosyal ve iktisadi hayat, Türk Hukuku, Türk sanatı, Türkologlar (hizmet edenler ve yaşayanlar, bu kısım aktif henüz değil), filimler, yayınlar, kaynak eserler (bu kısım Türk kültür kaynakları ile ilgili çok az yazı var) yer almaktadır. Bu konular ve alt konular, site üyelerin gönderdiği yazılarla beslenmektedir. Kayıtlı 126 üyesi vardır ve toplam 357 mesaj gönderilmiş. Aktif üye sayısı az olmakla birlikte, gelişmeye açık, Türkologlar arasında haberleşme ve bilgi alışverişi imkanı sağlayan bir sitedir.

Türk dünyası ile ilgili aktüel konularda sürekli güncellenen bilginin mevcut olduğu bir başka site **Türkistan forumudur** (<http://www.forum.uz>). Haberler, TV dizileri hakkında yorumlar, güncel konular yer almaktadır.

İnternet'teki diğer bir grup site, Haber gruplarıdır. Bunlar ilgili devlet hakkında haberlerin yer aldığı sitelerdir, Kazaklist, KırgızL, Uygur-L Habarlar-L Centralasia-L, Türkistan-N gibi.

Türkoloji araştırmalarında İnternet'ten en fazla istifade edilecek konu e-dergiler olmasına rağmen, en az kayıt bu konudur. Hatta, taramalarda yalnızca bir adet e-dergiye rastlanmıştır.

A.Ü. DTCF, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü tarafından yayınlanan **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, üç yıldır yayınlanmaktadır. 1998'de Çukurova üniversitesi tarafından İnternet'te yayınlanan ve bütün Türkologları sanal dünyada buluşturmayı hedefleyen **Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Haziran 2004'de yayından kaldırılmıştır.

⁴ Türkiye dışındaki Türk devletleri ile ilgili İnternet'teki sayfalar hakkında bilgi için bkz. Şükrü Haluk Akalın, "İnternetteki Türkoloji Dünyası". Bu makaleye takip eden İnternet adresinden ulaşılabilir: <http://www.tdk.gov.tr/Hal1.html>.

E-dergilerin yanı sıra, pek çok derginin İnternet'te sayfası ve tanıtımı mevcuttur. Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve edebiyatı Bölümü tarafından 2000 yılında yayına başlayan ve yılda iki kez yayınlanan **Türkbilig**'in sayfasında derginin tanıtımı ve makale özetleri mevcuttur. Türkçe-İngilizce-Rusça Aylık Neşriyat Haberleri Dergisi (<http://www.bulak.com.tr>) olan ve Türkoloji, beşeri ve sosyal bilimler, kültür ve sanat konularında yeni yayınları tanıtmak amacıyla yayınlanan **Türklük Bilgisi**, tanınmış yazarların edebi yazıları, tez listeleri, Türkologların biyografileri, toplantı haberleri ve haberleşme sayfaları ile Türkoloji çalışmalarının başvuru kaynağı niteliğindedir.

Yukarıda örnekleri sunulan web sitelerinin, İnternette mevcut sitelerin tamamını kapsamadığı yalnızca kabaca bir tasnifleme olduğu ve her türden bir kaç örnek verildiğini öncelikle söylemeliyiz. Diğer yandan, Türk kültürü ile ilgili belli kelimeler, örneğin Dede Korkut, tarandığında 473 bin kayıt, “Karacaoğlan” tarandığında 126 bin kayıt karşımıza çıkmaktadır.

Sayıları yüzbinlerle ifade edilen Türkoloji ile ilgili kayıtlara ve web sitelerine ulaşmak bir yana, bu sitelerin içinde ne olduğunu belirlemek ve tasniflemek başlı başına bir problemdir. Bu durumda, İnternet'in bilgiye ulaşmada sağladığı kolaylık, sunulan bilginin düzensizliği karşısında adeta kullanışsız hale gelmekte, çeşitli sitelerde yer alan dağınık haldeki bilgiye, ilgili bağlantılar kurulamadığı için, uzmanların bile ulaşması mümkün olmamaktadır. Nitekim bildiri hazırlama esnasında, üç tam gün boyunca İnternet taraması yapmış olmama rağmen, neticede Türkoloji çalışmaları ile ilgili sistematik bilgiye ulaşamamış olmamı, İnternet ortamında sunulan bilginin dağınık olmasından kaynaklandığını söyleyebilirim.

İnternet'e konulan bilgi çoğaldıkça, bunları gruplayan, hangi bilgiye nasıl ulaşacağı konusunda araştırmacıya yol gösteren, rehber niteliğindeki web sitelerine ihtiyaç duyulmaktadır. **Ağ Bilgi Merkezi** veya **İnternet Kaynağı** adıyla anılan bu tür siteler, belli sahaya ilgili, İnternet'teki bütün sitelere bağlantı kurmakta ve bu bağlantıları belli kategoriler altında araştırmacıya sunmaktadır. Bu suretle, konunun uzmanı olsun veya olmasın bir şahsın, örneğin Türkoloji ile ilgili, İnternet'te ne tür bilgi kategorilerinin yer aldığını bulması ve ilgili kategoriye gittiğinde, bu bilgi kategorilerini içeren sitelere ulaşması çok kolay olmaktadır. İnternet taramaları esnasında, bilgi yığınları arasında adeta kaybolduğum sırada rastladığım bu türden bir

web sitesinin, Türkiye’deki Türkoloji ile ilgili web sitelerine ulaşımı kolaylaştırması için örnek olması maksadıyla tafsilatlı biçimde vermeyi uygun buldum.

Bahsettiğim site Colombia Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi tarafından tasarlanmıştır. Tam adı **Ortadoğu Araştırmaları İnternet Kaynakları** (Middle East Studies Internet Resources: <http://www.columbia.edu/cu/lweb/indiv/mideast/cuvlm/>)’dır (bkz. EK 1). Siteyi tasarlayanlar amaçlarını, İnternet’te mevcut, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ile ilgili elektronik bibliyografik kaynakları ve araştırma materyallerini derleyerek bir araya getirme şeklinde belirlemiştir. Ortadoğu ile ilgili elektronik kaynaklar, bölgelere, ülkeye ve konuya göre gruplandırılmıştır. Derlenen bütün material, yazarlar, bilgi türleri ve konu ön planda tutularak, alt gruplar halinde ve araştırma amacı ön planda tutularak düzenlenmiştir. Bu sitede neler mevcuttur? Öncelikle, Ortadoğu ile ilgili koleksiyonları bulunan dünyanın önemli kütüphanelerinin katalogları ve bunlara bağlantılar vardır. . Colombia Üniversitesi kütüphanesi ve dünyadaki diğer araştırma merkezlerinin bibliyografyaları, Ortadoğu üzerine ihtisaslaşmış elektronik dergi ve haber arşivleri, elektronik sanat müzeleri, Ortadoğu tarihi ve modern kültürüyle ilgili metinler, görüntü ve sesli materyaller, akademik kuruluşlara ilişkin bilgi ve bağlantılar ve Ortadoğu uzmanları rehberi mevcuttur. Bunlardan bazılarını açarsak, son bahsettiğim rehberde, tüm dünyada Ortadoğu araştırmalarına bir şekilde katılmış olan kişilerin isimleri, temas adresleri ve araştırma alanlarına dair özet bilgi biraraya getirilmiştir. Bibliyografya kategorisi konulara göre düzenlenmiştir örneğin, Arap ve Türk müziği bibliyografyası, Türk-İsrail ilişkileri bibliyografyası gibi bibliyografılar mevcuttur.

Berzeri türden bir site de, Texas Üniversitesi, Ortadoğu araştırmaları merkezi tarafından 1994 yılında hazırlanmış olan **Ortadoğu Ağ Bilgi Merkezi** (Middle East Network Information Center, MENIC: <http://inic.utexas.edu/menic.html>)’dir (bkz. EK 2). Ortadoğu araştırmalarına ilişkin bilgi veren web siteleri ve online veritabanlarına bağlantıların bir araya getirildiği sanal bağlantı sitesidir. İnternet’te, Ortadoğu ile ilgili en kapsamlı, kullanımı kolay, on-line kaynak rehberidir.

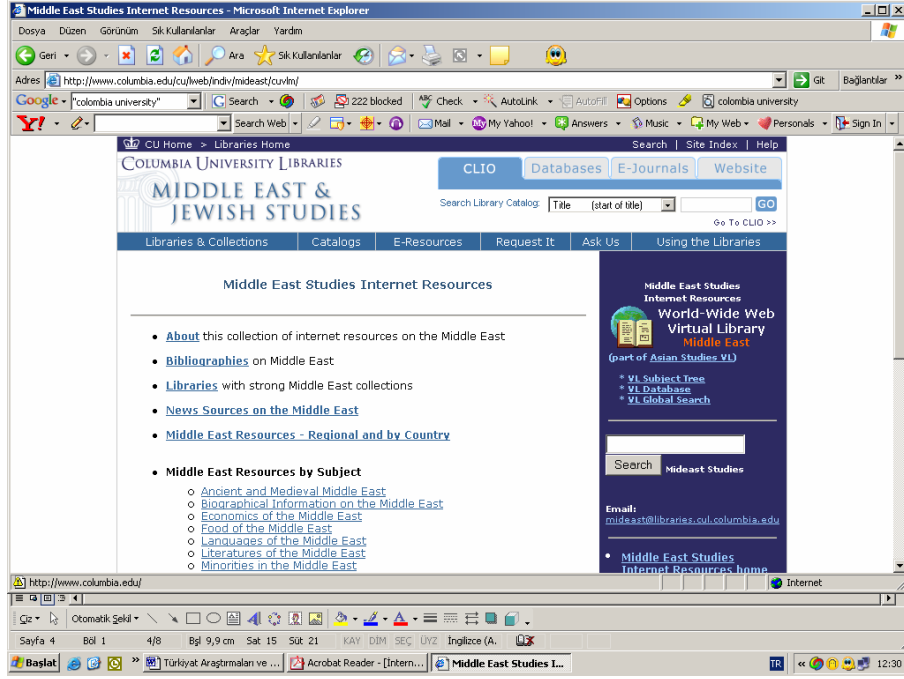
Yukarıda özetle tasvir edilen rehber sitelerin benzerlerinin, Türkoloji ve Türk dünyası ile ilgili biçimde düzenlenmesi için gereken sanırım, yalnızca, insiyatifi ele almaktır. Üniversitelerin bünyesinde yer alan

Türkoloji Araştırma Merkezleri, bu işi üstlenecek en uygun kurumlar olarak görünmektedir.

İnternet'in kapasitesinden tam manasıyla istifade etmek üzere bir başka öneri de, Türk dünyasında AR-GE alanında işbirliği yapılmasıdır. Bu işbirliği, Türk devletlerinin ekonomik ve teknolojik yönlerden birbirlerine yakınlaşmaları ve giderek artan küresel rekabette birlikte var olabilmeleri için gereklidir. İnternet üzerinden kullanılabilir bir "Türk dünyası AR-GE Bilgi Bankası"nın oluşturulması bu maksada yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Türk dünyası ile ilgili çeşitli alanlarda, tamamlanmış, devam etmekte olan ve teklif edilen projeler, bu bilgi bankasına dahil edilebilir. Her bir proje ile ilgili bilgi, proje yürütücüsü, projenin konusu, süresi, çalışanları, mali profili ve sonuçlarına dair teferruatlı bilgi yer almalıdır. Erişimin kolay olması için, projeler alanlarına göre gruplandırılmalıdır, tıp, mühendislik, bilişim teknolojileri, sosyal bilimler gibi. Bu suretle, örneğin, ulaşım ile ilgili proje geliştiren bir şahıs, bilgi bankasından konuyla ilgili projeler hakkında bilgi alabilecek ve ilgililerle temasa geçebilecek. Veya, bir projeye katılmak isteyenler, bilgi bankasını sorgulayarak, ilgili alanda katılımcı arayan projeleri bulabilecek ve projeye katılma müracaatını İnternet üzerinden yapabilecektir. Bu bilgi bankası aynı zamanda proje geliştirme ortamı olmalıdır. Yeni bir proje geliştirmek isteyenler fikirlerini bu bilgi bankasına koyabilmeli, fikrini ortaya attığı proje için mali kaynak, çalışan vs. bulabilmelidir.

Ülkelerin ekonomilerinin gelişmesi, günümüzde bilim ve teknolojinin gelişmesine, bunu da gelişmesi AR-GE faaliyetlerine bağlıdır. Ülkelerin ekonomik, siyasi ve kültürel yönlerden, giderek bağımsız değil, tam aksine, birbirine bağımlı hale geldiği günümüz dünyasında, işbirliğine yönelik girişimlerin oluşturulması büyük önek taşımaktadır. Kolay ulaşımı, düşük maliyeti, ve mekan kavramını adeta ortadan kaldırmasıyla İnternet bu tür girişimlerin oluşturulması için en uygun ortam olarak görünmektedir.

EK 1



EK 2



**Türk Diyalektolojisinin Araştırma Yöntem ve Tekniklerine Dair
Birkaç Söz:
Bakış ve Hedefler**

F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER*

Diyalektoloji dil bilimi araştırmalarının en önemli disiplinlerinden biridir ve adından hareketle kısaca “diyalekt bilimi” olarak tanımlanabilir. Türkiye diyalektolojisinde olduğu kadar dünya diyalektolojisinde de “diyalekt” terimi birçok anlama sahiptir. En geniş anlamı ile diyalekt, her hangi bir konuşma sistemidir. Diyalekt vurgu/aksan/şiveden daha fazla bir şeydir; yalnızca telâffuza değil, kullanılan sözlere ve gramere de işaret eder. Bununla birlikte, yine de vurgu/aksan/şive (accent) diyalektle birlikte yürür. Ancak bir standart türün üstünü kapladığı bir diyalekt alanında, ve kitle iletişim araçlarının yaygınlığı oranında bütün diyalekt konuşurları kendi diyalektlerinde, fakat standart türün vurgusuyla konuşabilirler. Türkiye diyalekt alanında bunun ölçümü henüz yapıpıp tespit edilmemiştir. Fakat gözlemle diyebiliriz ki, Türkiye nüfusunun hatırı sayılır bir kısmı daha kendi diyalektlerini kendi vurgularıyla konuşmaktadır. Bu söylediklerimiz Türk dilinin diğer diyalektleri için de geçerlidir.

Problem belki ilk bakışta Polonya’dan Saha Yerine, Salar-Sarı Uygur-Uygur yerlerinden Balkanlara uzanan geniş bir coğrafya üzerindeki aynı bir dilin, Ana Türk Dilinin dâhilî, sosyal ve idrakî etkenlere bağlı olarak dil değişmesinin doğal süreçlerini geçirerek bugüne gelebilen modern Türkçe konuşurlarının konuşma sistemlerini nasıl adlandıracağımıza dayanır gibi gözükse de, bu kısa konuşmada Türkiye’de büyük bir problem olarak alınıp algılanan ve hatta Batı Türkolojisinin de daha çok son on yıllarda devraldığı Sovyet mirasının terminolojisi olarak Türk dilinin türlerine/değişkelerine “Türk/Türkî diller(i)” mi, Türk diyalektleri/lehçeleri” mi denilip denilemeyeceğine dair kısır ve daha çok artık bir ideolojik gösterge olarak algılanan ve bence hiç de bilimsel derinliği olmayan bir tartışmanın içine sürüklenmeye niyetli değilim. Yine daha önceki Türk

* Prof.Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü.

diyalektolojisine dair ortaya konmuş, ve bence hepsi de bundan sonraki araştırmalar için içerdiği malzemesi bakımdan kullanmaya değer çalışmalardaki eksik ve/veya yanlışla götüren değerlendirme ve inceleme yolları için de söyleyecek sözüm yoktur.

Burada yalnızca hem bir Eski Türkçeci, hem de “Türk dilinin tarihçisi” olarak son onbeş yıldır Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümünde verdiğim lisansüstü (master ve doktora) derslerimin kavramsal çerçevesine ve dolayısı ile terminolojik sınırlamalarına bağlanarak konuma ana hatları ile yaklaşmaya çalışacağım. Ama modern diyalektoloji araştırmalarına yaklaşımımın bu iki ilgi alanının, özellikle ikincisinin belirlediğini de baştan söylemek isterim, zira ilki ikincinin ancak alt aşamalarıyla beraber bir aşamasından ibarettir.

Türk dil biliminin bir alt disiplini olarak Türk diyalektolojisi

Türk diyalektolojisi Türk dil biliminin bir alt disiplinidir. Türkler İngilizler veya Japonlar gibi küçük adalar halkı değildirler; tarihsel Ötükeni merkeze alarak Asya’nın güney ve kuzey doğusundan başlayıp Avrupa’nın güney doğusuna uzanan bir alanda bugün yayılmış olarak yaşamaktadırlar. Bugünkü bu yaşam alanları geleneksel olarak yer adlarıyla daha da belirginleştirilebilir: Balkanlar, Karadeniz’in kuzeyi (eski Deşt-i Kıpçak), Ön Asya, ötesiyle berisiyle Kafkaslar, İdil-Urallar, Türkistan ve geniş Sibirya bugün de “Türk”lerin hayat alanlarıdır. Bunlar kısmen Türk diyalekt bütünlükleriyle (tek. continuum) de denkleşir. Merkeze şehir Türkistan’ı alarak Güney-batı diyalekt bütünlüğü, Kuzey-batı diyalekt bütünlüğü, Güney-doğu diyalekt bütünlüğü, Kuzey-doğu diyalekt bütünlüğü gibi.

Biz bu diyalekt bütünlüklerinin her birini, açık ve net olsun diye en az bütünlüğe benzer noktalarından alanlara da ayırabiliriz: Türkiye diyalekt alanı, Azerbaycan diyalekt alanı, Türkmen diyalekt alanı, Özbek diyalekt alanı, Tuva diyalekt alanı gibi. Böylece bir anı geçişe en benzeyen durumu bulduğumuz yerlerdeki diyalekt alanları arasında sınırlar da çizebiliriz. Fakat bu sınırların katı, sürekli ve sabit olmadıklarını bilerek, çünkü bir diyalekt alanını diğerinden ayıran çizgiler bir yol haritasındaki gibi oto yolları veya demir yolları üzerindeki her hangi bir kesin noktayı diğerinden kolaylıkla ayırır şekilde yerleştirilemez (Trudgill 1990:6-7). Kısaca şöyle de diyebiliriz, Türk diyalektleri bir Türk bütünlüğünü (Turkish continuum) oluştururlar ve bugünkü bu bütünlüğün yayılma kuşağı (spread zone) moda adlandırma ile Merkezî Avrasya, ve yayılma yörüngesi de esasen batıdır. Bu 2000 yılı aşkın bir zaman öncesinde de böyledi idi. Bu arada modern insanın

da daha iyi bilinen tarihinin bu kadarlık bir zaman dilimine isabet ettiğini söyleyelim.

Ünlü İngiliz diyalektoloğu Trudgill *The Dialects of England/İngiltere'nin Diyalektleri* başlığını taşıyan çalışmasında dil biliminde sıkça sorulan şu soruları tekrar sormuştur: “Farklı diyalektler nereden ortaya çıkıyor? Niçin diyalektler var? Ülkenin farklı kısımlarındaki o halk neden farklı konuşuyor?” Trudgill bu soruların cevabına giden yolda bu soruları tersine de çevirip sormuştur: “Niçin İngiltere’nin her yerindeki herkes aynı konuşmuyor?”

Trudgill bütün dil bilimci ve diyalektologların paylaştığı şu noktaya gelip dayanmıştır: “Dil değişmesi gizemli ve büyülü bir şeydir/fenomendir”. Bugün dil değişmesinin en kolay açıklanabilen parçası dış etkenlere dayalı değişmedir ve dil değişmesinin bu önemli parçası üzerinde yapılan çalışmalar son yıllarda temas dil bilimi (contact linguistics) denen dil biliminin bir alt disiplinini doğurabilmiştir. Adı böyle olmasa bile Türk temas dil bilimi üzerinde de son yüz yıldır, fakat belirlenen terminoloji ve temas sonuçlarının detaylandırılması çerçevesinde ise son yıllarda dikkate değer Türk dil temasları sonuçlarına dair çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda yukarıda kabaca çizdiğimiz sınırları kapsayan alan içinde tarihsel ve modern Türk dil ilişkilerinin ve onun sonuçlarının inceden inceye belirlenip modern ve tarihsel diyalektolojinin kullanımına sunulması hem Türk diyalekt bütünlüklerinin tarihsel aşamalarının belirlenmesinde hem de modern Türk diyalektlerinin geleceğinin öngörülmesinde pek önemlidir.

Tarihsel dil bilimi ile diyalektoloji arasında sıkı bir bağ vardır. Elimizde Türk dilinin yazılı ürünleri, ikincil kaynakların fikir verdirecek miktardaki bilgi ve kayıtları olmasaydı bile, biz yalnızca bugün, idrak ettiğimiz Türk dilinin türlenmelerine, diyalektlerine bakarak ilk diyalektal farklılaşmanın muhtemelen Milâdın ilk yüzyıllarında gerçekleştiğini söyleyebilir, ve alt-diyalektleriyle Çuvaş diyalektinin Proto-*Oyuz* diyalektinin bugünkü tek ardılı, kalan diyalekt ve alt-diyalektlerin tamamının da Proto-*Oyuz* diyalektinin ardılları olduğunu söyleyebilirdik. Bilindiği gibi, Çuvaş diyalekti bugün tamamen ayrı (separate) ve kendi kendine yeten (self-contained) diyalekt görünümündedir. Ancak bu ayrı ve kendi kendine yeten bir diyalekt kimliğinin ortaya çıkmasındaki etkenlerin ne olduğu üzerinde bilinenler varsa da, ve her ne kadar geçtiğimiz yüzyılın 50’li yıllarına kadar gördüğü ilgi nispetinde değerli sözlüksel alıntılama araştırmaları yapılmışsa da soy dil biliminin (genetic linguistics) alan dil bilimi (areal linguistics) ve temas dil bilimi (contact linguistic) ile kesiştiği noktaları bir bütün hâlinde

ele alıp konuyu bütün yönleriyle inceleyen araştırmalara henüz sahip değiliz. Bu diyalekte ait tarihsel dil bilimi adına yapılan çalışmalar ise bu ilk diyalektal başkalaşmanın (dialectal diversity) sebep ve sonuçlarının ne olduğu konusunun kıyısına bile uğrayamamış, tablolarlar veya listelemelerden ibaret kalmıştır.

Aynı durum Proto-Oğuz diyalektinin zaman içinde başkalaşmaya uğramış bugünkü temsilcileri için de geçerlidir. Ama biz yine de Proto-Oğuz diyalektinin uzun zaman ve yayılma mekânı (space) içindeki türleşmesi ile ilgili daha çok bilgi ve kayda sahibiz. Böyle olmakla birlikte, Proto Oğuzların ardıllarından kalma zaman geçtikçe hem miktarı hem de karmaşıklığı artan bir kayıt yığını içinde olduğumuz hâlde, bugünkü türleşmenin aşamalarını henüz lâıkiyla tayin edemedik, mevcut tarihsel bilgi ve kayıtlarla modern kayıtların ilişkilendirmesini yapamadık.

Bu ilişkilendirmede, şüphesiz Proto-Oğuz'un bugünkü tek temsilci Çuvaş'a göre çok daha büyük zorluklar ve kör noktaları birleştirip diyalektologları ve dil tarihçilerini çaresiz bırakan karanlık ağlar vardır. Ama bu noktada dil bilimi çok da çaresiz değildir ve tarihsel Türk dil biliminin veya özelleştirerek diyalektolojinin dayanacağı yöntem ve teknikler vardır. Önemli olan Türk diliminde de bu yöntem ve tekniklerin üzerinden yalayıp geçmek yerine içine dalarak "iç yeniden kurma"yı (internal reconstruction) bilmek yeterlidir. Bunu pür dil bilimciler yapamaz, nitekim yapamıyorlar da. Fakat filolog dil bilimcilerin artık metin okuma ve metin derlemenin ve derlenen veya okunan metnin dil özelliklerinden ibaret tanımlamaları ile listelemelerinin bir adım ötesine geçip bir yandan da dil biliminin ve tarihsel ve modern diyalektolojinin genel geçer yöntem ve tekniklerini de kullanmayı denemelerinin artık zamanı gelmiş gözükmektedir. Çünkü gerçekten de artık elimizde kullanmaya değer miktarda hem tarihsel hem de modern malzeme birikimine sahibiz.

Ama dil değişmesi ve başkalaşması durmaz, ancak öldüğünde durur. Diğer yandan Türk dilinin edebî yönden veya oluşturma tarihi bakımından bugüne kadar okunmaya değer görülme, fakat Türk diyalektolojisi araştırmaları bakımından gerçekten değerli metinlerinin ortaya konup işlenmesi yanında okunmuş metinlerin de tarihsel Türk dil bilimi ve tarihsel ve modern Türk diyalektolojisinin boşluklarını doldurabilmek için çok yönlü bir araştırmasına da artık girişmek gerekir.

Tek bir örnek, hâlâ Divan'ın bile asıl müstensihisi ile 'ikinci/daha sonraki el'lerin tasarruflarının tarihsel dil bilimi, özelleştirsek tarihsel diyalektoloji açısından bir incelemesi yapılmamıştır (Barutcu 1999). Aynı şekilde *Kutadgu Bilig*'in nüsha farklarının tarihsel diyalektoloji için ne kadar değerli sonuçlar verdiğini çok yıllar önce yaptırdığım doktora dönem ödevlerinden biliyorum. Eğer orijinal yazması yoksa filologlarının dil ağacı

çıkarmayla tam da aynı olan zamana ve mekâna yayılan nüshaların soy ağacını çıkarabilmek için yaptıkları edisyon kritiklerin dil bilimsel değeri nedir ki zaten?

Bu bildiri bu kısa süre içinde bildiri sahibinin Türk diyalektolojisine bütün bakışını ve hedeflerini yansıtmamaktadır. Ancak, tekrarını dileyerek böyle ortamlarda konuya ilişkin görüş ve düşüncelerini sevinerek paylaşacağının sözünü de vermektedir. Saygılarımla.

Kaynakça

- BARUTCU ÖZÖNDER, F. S., (1999a), Mahmut Kâşgarlı ve Dil Anlayışı. 7-8 Mayıs 1999, *Kâşgarlı Mahmut Bilgi Şöleni*, TDK-TÜRKSOY, Ankara. (bildiri).
TRUDGILL, P. (1990) *The Dialects of England*. Basil Blackwell: Cambridge.

Türkiyat-Oryantalizm-Misyonerlik Kavşağında Emperyalizm

Yaşar KALAFAT*

GİRİŞ:

Biz bu bildirimizde, bazen Türkiye’den ve bazen da Türkiye dışından Türk dünyasını görmeğe çalıştık. Bildirimize katıldığınız toplantılar ve yaptığımız seyahatlerdeki konu ile ilgili intibalarımızı aldık. Türk Dünyasında inisiyatif elde edebilmenin, oryantalizm, misyonerlik ve giderek emperyalizm bağlantısının bilinmesi gerektiği üzerinde durduk. Bu arada Türk vizyonu ve Türklük bilgisi bağlantısı üzerinde durmaya çalıştık

METİN:

Dünya Türklüğü ile ilgilenebilmek; ciddiyet, samimiyet ister: gerçekçi ve ilmi olmayı gerektirir. Geçen 10-15 yılı değerlendirirken, geçmişten gelen ciddi bir bilgi birikimi ve deneyimin olmadığı bir gerçektir. Ancak hala devam eden “hazırlıksız yakalandık” nakaratını da bırakmak gerekir.

Bu konuya girmeden Türk’ü tanımlamak Türk’ten ne anladığını anlatabilmiş olmak gerekir. Bize göre Türk bir yaşam biçimi ve Türklük bir kültür olayıdır.

Dünya Türklüğünün hayrına mesai verebilmek için , Türk soylu olma şartının aranması, ne derece ve hangi hallerde zorunludur? Rus medeniyet tarihinden Türk kökenli Rus aileleri çıkaracak olsanız, Rus bilim ve estetiğinin çökmeyeceği hiçbir dalı kalmaz. En az soy kadar belki de daha fazla önemli olan milli ruhu ve şuuru verebilmektir. Boyarlar ve Kolçaklar Türk soylu değil mi idiler? Balkanlarda Evladı Fatihan’ın çektiği, milli

* Dr. Araştırmacı

kimliğine sahip çıkılamamış olan Bulgar Türklerindendir. Sapına rağmen baltanın ormanı kesmesi gibi, olay bir şuur ve kültürleşme meselesidir.

Kuzey Afrika ve Arap dünyasında Türklük sıfırlandırmış iken, Balkanlarda ve Kafkasya'da, anadili ve soy sınırını aşarak, Türk kültürlü olabilmek, Türk olabilmek için yetebilmektedir. Türk olarak doğmak, Türk olarak kalabilmek ve Türk olabilmek, tarihi kültür sosyolojisi itibarıyla incelenmelidir.

Gregoryan Türkleri gerçek yerlerine oturtamadığımız için, Türklük Kafkasya'da ve Anadolu'da ciddi kayba uğramaktadır. Türklüğü hala anadili Türkçe olan Müslüman halk çemberinden çıkaramamışız.

Dünya Türklüğü ile ilgilenmiş olma adına bir çok şey yapabilirsiniz, ancak sadece kendi normlarınıza göre ilgilenmiş olursunuz. Tutumunuzda gerçekçi ve tutumunuzla geçerli olmak zorundasınız.

Ciddi, samimi, gerçekçi ve ilmi bir ilgiden yana iseniz, İlk kültürün bir stratejik obje olduğunu kabullenip, bu tespit ve tercihinizi, Dünya Türklüğünün özel parçalarından birisi olan Türkiye'de hayata geçirebilmelisiniz. Türkiye'den Dünya Türklüğüne yönelebilmek Türkiye gerçekleri yok sayılarak mümkün değildir. Ham demirden has kılıç olmaz daha doğrusu bir çırpıda olmaz.

Dünya Türklüğünü, İslam olduğunuz için Avrupa'dan ve laik olduğunuz için İslam dünyasından dışlandığınız zaman veya terörle mücadelede, enerji sıkıntısı çektiğinizde hatırlarsanız, Türkiye dışındaki Türklerin size itibarları, sizin ciddiyetinizi ve samimiyetinizi anlayınca biter.

Türkiye'den Dünya Türklüğüne yöneltilen hareket, hala romantik dönemini tamamlayamamıştır. Bu süreç daha uzun müddet devam edeceğe benzemektedir. Zira yaşanan dönem, romantizmi içimize sindirme dönemi de değildir. Yaşanılan dönem, ilgili kavramlara yüklenilen anlamlardaki kargaşa dönemidir.

Bir kısım Türkiye Türkologları, içerisinde uzun zamandan beri çalışmakta oldukları kurumların, gerçek kuruluş amaçlarının, genel anlamda Türklük bilgisi olduğunu kavrayamamış, Türkoloji ile sadece Türk dilini ve edebiyatını anlar ve anlatır olmaya devam etmektedirler.

Türkoloji'nin Türklük bilimi olduğu, bu bilimin Türk milli kimliğinin gerçeğine uygun oluşturulması ihtiyacından doğduğunu anlayamamak, bu bilim dalını şiir ile nesir arasına hapsedmektedir. Bu

zihniyetten; küresel kültürel kimlik ve etnik kimlik karşısında, Türk milli kimliğinin yapısına dair mahsuldar olmasını beklemek mümkün değildir.

Kültürlerin, kültürel kimliklerin savaş alanı olan günümüz dünyasında, sorun çok yönlü kimlik iken, Türklere ait olanın, yani Türk kültürel kimliğinin yetkilisi ve sorumlusu, geniş anlamda Türk Türkoloji'si ve Türk Türkolog'udur. Tespitler ve çözümler muhakkak Türkiye Türklüğünden başlatılmaya bilir. Ancak Türk Türkolog'u bilhassa Türkiye Türk Türkolog'u bu sınavı, Türkiye şartlarında vererek dünya Türklüğüne açılmak zorundadır.

Kürdoloji daha doğum sancılarını çekerken, Türkoloji erginlik çağını çoktan geçmişti. Türkiye Türkolojisi'nin hedef belirlemede ve hedefe yönelmedeki gecikme ve aktivite yetersizliği, adeta sosyal bilimler alanında tinercileri sokağa hakim hale getirmiştir.

1930 ların Doğubeyazıt veya Ahlat demografisi, 1950 lerde % 50 ve 1990 larda % 80 ve günümüz itibariyle % 100 değişmiş ise, bu yapısal değişim sorun yaratıyor ise, sorun topla tüfikle değil, sosyal bilimlerle çözülebilir. Zira karşılaşılan tablo oryantalist bir projenin ürünüdür.

İstanbul Türkiyat Enstitüsü 1980-1990' lı yıllar arasında faaliyet alanına Türk mimari ve süsleme sanatını, musikisi, etnografyası folkloru ve benzeri sahaları da almışken, Türkolog un bu savaş alanının savaşçısı olduğu bazı kesimlerde bazılarınca hala anlaşılamamıştır. Biz Türkolog'un faaliyet alanı konusunda bu kadarı ile de yetinmiyor, genel Türklük biliminin; sosyoloji, felsefe, mantık gibi ilmi disiplinleri de içermesini, çok daha önemlisi, diplomasi, uluslar arası ilişkiler ve çevrecilik gibi alanları da kapsaması gerektiğini düşünüyoruz.

Bize göre; vatandaşlık hakları alınan 60.000 Batı Trakya Türkü'nün sorunu, Ya Türkoloji birikimi olan diploması ile veya diploması, uluslararası hukuk bilgisi de olan Türkologlarca çözümlenebilir.

Nükleer silahlı İran, Dünya ve bölge Türklüğü itibariyle ne ifade eder? Türkiye merkezli Bir Türkçü hareketin karşısında İran nükleer gücünü tehdit olarak kullanabilir mi? İran nükleer donanımına ulaşır ise, Türkiye kendisi için bunu bir vesile yapabilir mi? İran ana dili Türkçe olan ve mezhebi Şii Caferi olmayan coğrafyada etkinlik itibariyle Türkiye'ye fark atmış mıdır? Nükleer enerji İran'ı Türk İslam dünyasında cazibe merkezi yaparsa, bu gelişme Türkiye'ye yeni mevziler yitirdir mi?

Özel kolejler modeli ile, Türkiye Türk Dünyası'nda İran'a fark atmışken, nükleer enerji bu farkın İran lehine dönmesine yol açabilir mi?

Uluslar arası prosedür itibariyle, Nükleer enerji konusunda İran gerekli formaliteye icabet etmiş iken, gerekli mevzuata uymuş, gerekli taahhüdlerde bulunmuş iken, süper gücün çıkarıcı siyasi baskısı Türkiye'ye yansiyabilir mi? Bu baskı ne şekilde tezahür eder, Türkiye bu filmi evvelce görmüş müdür? Böylesi bir gelişme karşısında Türklük bilimciye düşen görev nedir? Yalın Türkoloji ile bu görevin üstesinden gelinebilir mi? Türklük bilimcisinin söylenilecek , yazılacak sözü olmamalı mı?

Bize göre, bu ve benzeri sorulara cevap arayamayan ve Dünya Türklüğü ile ilgileniyorum diyen bir zihniyet, sloganlarını dahi güncelleştirememiştir. Biz, Kültür Milliyetçiliği tanımını ile, Türk kültürlü halkların her türlü hukuki, siyasi, ekonomik ve benzeri haklarının, hiçbir halka haksızlık ve düşmanlık yapmaksızın üslenilmiş olmasını anlıyoruz.

Bize göre Türkoloji, Türk Bilimcilik sadece ve muhakkak sağın alanı ve malı da değildir, olmamalıdır da. Türkoloji'yi sola karşı değil, mafyalaşmaya, oryantalizme, emperyalizme ve ahlaksızlığa karşı korumak gerekir.

Kanaatimize göre; Türk kültür milliyetçisi ki, bize göre bunun ilimle donatılmış tiplemesinin karşılığı Türkolog'dur. Ekonomi çalışmadığı için, dış borçlanmanın veya bozuk ekonomik yapının iç ve dış politikaya nasıl yansıyacağı konusunda sürprizle karşılaşmış, hayal kırıklığı yaşamış, sınıfta kalmıştır. Ekonomik bunalımdaki zamanlama, Türkiye Türk dünyası ilişkilerini sadece duraklatmamış, adeta alt üst etmiştir. Türkiye'de terörün sahnelenmesi dönemi, uğranılan maddi zarar nedeni ile kaynakların yön değiştirmesi sonucu, Türk dünyasına dönük çalışmalara ödenek ayrılamamış olması, mesai alanlarını değiştirilmiş olması, Türkoloji'nin olması gereken alanı ve Türkolog'un evsafi itibariyle başka bir örnektir. Türkolog; Emperyalizm- terör, Emperyalizm- etnisite ve kimlik konularını çalışmış olmak durumundadır. Bu alandaki bir başka örnek de, Türkmenistan-Türkiye arasındaki enerji hattı ile ilgili olarak yaşananlardır. Ekonomik manevrada yenik düşürülen Türkiye, Türkmenistan'la olan ve Türklükten gelen, Bağımsızlıklarından sonra da, onca gayretle yükseltilen dostluk derecesini sıfırın altına, eksiye düşürmüştür. Bu zarar, bu psikolojik yıkım, bu küskünlük yüz tane Dede Korkut ve 300 tane Karacaoğlan Sempozyumu ile izale edilemez. Türk dünyasına yönelik çalışmalarımıza, sosyal ve psikolojik ölçümü getirebilmeliyiz.

Türkiye'nin bağımsızlığı tartışır hale getirilmiş ekonomik uygulamaları yok sayarak, dünya Türklüğü ile nasıl ilgilenme imkanı bulabileceksiniz? Dünya Türklüğü ile ilgilenme durumunda olan Türk kültür adamının sorunu yoksulluk değil, yolsuzluktur. Türk kültür milliyetçiliği

mütegallibenin elinden kurtarılmalıdır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonraki periyotta, Türkiye'nin Türk dünyası politikaları, bu arada Türklüğe hizmet edebilecek bilimler itibariyle izlediği politika, Türkiye'nin iç politikasından bağımsız değildir ve olamazdı da. Geçen yıllara rağmen, Yüksek Kurum'un mevzuatını yenileyip atamalarını yapamıyoruz.

Yakın geçmişte, ülkemizdeki sağ ve sol fikri hareketin arkasında yer alan yabancı güçlerin, her iki alanda da rol alabildiklerini görebiliştik. Şimdilerde Türkiye, Dünya Türklüğü politikaları geliştirirken, arka planını güvene alabilmelidir. Yaparsak hata, hatamız da milli olmalıdır.

Konuyla ilgili bir iki misal daha vermek istiyoruz. Türk dünyası, bağımsız Türk devletlerinden oluştuğu kadar, bağımsızlığını kazanamamış, kaderleri birlikte yaşadıkları halkların adeta iradesine bırakılmış Türk kültürlü halklardan da oluşmuştur. Bu halkların yerel ve üst parlamentolarında alınmış, Türkleri de bir şekilde ilgilendiren kararları anında takip imkanınız yok ise, ki bu alan büyük ölçüde bası-yayın ve enformasyon gibi branşları kapsar, beher üniversitenizde, ayrı ayrı ortak Türk dili sempozyumları yapsanız ne anlam ifade edilebilir. Şüphesiz bu tespit sadece Türk dili ile değil, idare bağlantılardan tutun da, vatandaşlık haklarına kadar birçok ilgili disiplini de kapsar. Milletimizde günü tespit edip değerlendirip tedbir almak değil de, Ermeni saldırılarının bir sonucu olarak, daha ziyade ille de arşivden yola çıkarak hareket etme temayülü vardır. Aktüaliteyi ilgili ilmi disiplinlerden hareketle takip edebilmek geçmişini bilmekten daha az önemli değildir.

Söz sempozyumdan açılmış iken, Türkiye'de yapılan ve konusu dünya Türklüğü olan sempozyumlarda amaç ile araç karışmış, hedef çok kere kaybolmuş, alınması amaçlanmış mesafe belirlenememiş, kısaca diğer benzeri çalışmalarda olduğu gibi, yapılan çalışmalar ölçülebilir normlardan, sosyal ölçümden uzak kalmıştır. Bazen kurumlar arasında yarış, bazen desinler diye ve bazen de alkış alma adına yapılmış şahsi veya kurum tatminini geçememiştir. Bu konuya ayrıca değineceğiz.

Türkiye Türk aydını, Türk dünyasında katıldığı Genel anlamda Türklük merkezli stratejik arayışların da yeterince farkında ve şuurunda değildir. Bunlar; son 8-9 yıldan beri yapılan, faaliyet coğrafyası olarak; Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan , Azerbaycan'ı seçmiş olan faaliyetlerdir. Bazen A takımı bilim adamları ve bazen de B takımı bilim adamları ile yürütülen bu faaliyetlere daha ziyade akademisyenler katılırlarken bir şekilde devlet ricalinden de katılımlar olmakta münavebeli ev sahiplikleri ile, bu ülkelerin stratejist beyinleri tarafından yürütülmektedirler. Bu toplantıların genel adı, Türk Medeniyeti'nin Dünü

Bugünü ve Geleceği, şekliindedir. Türkiye’den, bazen de Tacikistan’dan katılımlar olmaktadır. Buradan hareketle Türkiye’ye yansımış bir fikri arayış uzantısına yeterince şahit olmadık.

Türkiye Türk aydını, belirtilen türden çalışmaların, anılan ülkelerin resmi politikalarına nasıl ve ne derece yansıdığını da, yanılmıyorsam takipte zorluk çekmektedir. Mesela Sayın Nazarbayev’in ekonomik, siyasi, kültürel boyutları da olan, Asya Türklüğü öncelikli stratejik arayışının, Türk stratejistlerince yeterince tartışıldığı zor söylenilebilir.

Esasen bu çok doğal bir sonuçtur. Zira, Türk dünyası ile birlikte strateji üretme durumunda olan Türkiye’nin, Türklüğü stratejik bir obje olarak alabilecek arayışın, Türk dünyasındaki fikri, siyasi, ideolojik akımları potansiyelleri, teorik görüşleri ve yayınları ile birlikte bilmesi gerekir ki, bu konunun, özel sınırlı sayıdaki ilgisinin dışında, biliniyor olduğuna fazla ihtimal vermiyoruz.

Konuya ilgi duyanlardan büyük bir kısmı, özel imkanları ile, ferdi arşivlerini oluşturan, ve çok kere bilgilerini yenileme imkanı bulamayan kimseler iken, asıl vahim olan, üniversitelerdeki genç, istekli, sahası az çok konuyla ilgili, lisan bilgisi olan kimselerin, stratejik düşünce misyonlarının olmayışındadır. Yüzlerce bu durumdaki memleket evladı, Türkiye’nin aktif stratejistler ordusuna katılmayı beklemektedirler. Böylesi bir projenin uygulanabilmiş olması, Türkiye Türk Dünyası ilişkilerinde ciddi bir sıçrama sağlar

Diğer tarafta, Türkiye’de, Türk Türkolog’u tarafından işlenilmeyi bekleyen, kültür hayatımıza taşınmaları gereken, binlerce sosyal bilimler içerikli lisansüstü çalışma yatmaktadır. Gelişen dünya şartları yarın bunlara ulaşılmasını ve kullanılır hale getirilmelerini engelleyebilir. Şehitlerin ruhları, zamanında yapılmadıkları için, ülkenin bu noktaya gelmesine yol açan çalışmaların, hiç olmasa gelecek için yapılmasını haklı olarak beklemektedirler. Doğu Anadolu’dan derlenilmiş efsanelerle Avrupa’da çocuk masalı yapıp, mahalli dilde hazırlanmış onbinlerce kitabın dağıtımına, Türkolog’un tepkisi, alanındaki benzeri faaliyeti, zamanından evvel yapılması olmalı.

Bu yapılamıyor ise Türkiye, İran, Irak, Suriye, Azerbaycan Türklüğü ile ilgili çalışma yapabilmek, ortak Türkolog kadroları yetiştirmek durumundadır. Bölge insanına ortak hizmet verebilmek için, bu coğrafyanın etnisitesine ortak hareket edebilme dinamiğinin emperyalizm tarafından verilmiş olması da yetmiyor ise, söylenilecek bir tek şey kalmıştır, Türkiye oryantalizme son kalesine kadar teslim olmuştur.

Oryantalizm, batının dışındakini doğu olarak algılama, doğunun sömürüsü için doğuyu, bu anlamda tanımlama sürecini tamamlamış, doğudan batı zihniyetlileri, emperyalist batı adına inisiyatif kazandırıp harekete geçirmiştir. Türk dünyası, İslam alemi, oryantalist Truva atlarının elinden, ancak Milli Türkologlarca kurtarılabilir.

Oryantalistlerin Dünya Türklüğü için yaptıkları hayırlı bir iş vardır. Kendi stratejileri için çıkardıkları bize ait olan envanteri arşivledikleri için, bu vesile ile muhafaza edilmelerini sağlamış olmaktadırlar. Ecdadımıza ait çalınmış mezar taşları bu vesile ile inşaat temelinde kullanılmamış olmaktadır.

Resmi ve gayri resmi Türk aydınının, genelde anlamadığını sandığımız husus misyonerliktir. Bir insan Hristiyan ise, onun misyonerlik yapması dinin kaçınılmaz gereğidir. Misyonerlik tamamen ve muhakkak din içerikli olmayabilir. Hiçbir Hristiyan hükümet, ülkesinin misyonerinin misyonerliği karşısında tavır alamaz. İlmî misyonerliğin hedefi dini olduğu kadar milli ve milli olduğu kadar da dinidir. Milli bir hareket sadece ekonomik, sadece siyasi ve sadece kültürel veya askeri olmayıp, çok kere çok maksatlıdır. Hiçbir Hristiyan misyonerlik organizasyonu veya onun az-çok arkasında bulunan resmi yapılanma, karşı misyonun doğal olarak faaliyetine fırsat vermez, onun organize olmasını engellemek için siyasi, ekonomik, vesaire imkanlarını kullanır.

Bunun içindir ki, misyonerlik hareketinin karşısına, ancak karşı misyonerlikle çıkılabilir. Yani misyonerlikten müşteki iseniz, milli misyonerinizi, onun organizasyonu hazırlayıp aktif hale getirmek durumundasınız. Bunu için ilkin milli misyonun belirlenilmesi gerekecektir. Daha sonra misyonerinizi donanımına sıra gelecektir. Bunun için de, tarihinize dönecek, bir misyon taşıdınız mı? Bu misyon ne idi, nasıl organize olup, nasıl işlev kazandırdınız ona bakmalısınız. Bu arada çeşitli dinamikleri nazara alıp, misyonerinizi çağın donanımı ile donatmalısınız. En azından, bu yola gönüllü girenlerin gidişatını, karşı misyonların talebinden hareketle engellemelisiniz.

Bütün bunlardan sonra sempozyum türü, dünya Türklüğüne yönelik faaliyetlerde, ölçülebilirlikle neyi kastediyoruz. Söz konusu faaliyet ile alınması beklenen mesafenin ne kadarı alınmıştır. Alınamayan menzilin alınamayıp nedeni nedir? Müteakip toplantı için hangi engelleyici faktörler izale edilmişlerdir. Nihai sonuca hangi tarihte varılacaktır. Tam hasılanın alınabildiğinin tespiti nasıl yapılacaktır? Anılan hedefe varma sürecinde, hangi ulusla yarışıldı? Onların aldığı mesafe ile, bizim kat ettiğimiz mesafe arasındaki fark nedir, nerededir? Kırgızistan'da sadece Manas Üniversitesi

yok, diğer ülkelerin Kırgızlarla olan ortak projelerinde amaca ulaşmadaki fark nedir, nerededir? Ahmet Yesevi Üniversitesine yaptığım yatırımla, hedefe daha çabuk varabileceğimiz başka bir proje finans edilebilir miydi? Bu sahada geçen yıllara göre hangi deneyimleri kazandık? Türk dünyası gibi bir dünya, İsrail'in veya Amerikanın elinde olsa idi, alınan hasılda ne gibi farklılıklar olurdu?

Türkiye, Türk dünyasına açılırken yaptı ise yersiz duygusallık, ihmal, suiistimal, takipsizlik, tarafgirlik gibi noksanlar ve hatalar, Türkiye'nin diğer projelerindeki tutumundan farklı mıdır?

Bir diğer nokta, Türkiye Türkü, Türk dünyasına götürdüğü hizmeti sadece Türkiye penceresinden bakarak görmemelidir. İhtiyaçların belirlenmesi, önceliklerin tespiti ve beklentiler itibarıyla, ilgili ülke ile birlikte karar alınmalıdır. Yapılması gerekiyordu, yaptık oldu zihniyeti sadece israfı yol açmaz, bazen ters tepki de yapabilir.

Bütün bunların bilinmeleri, kayıt altına alınabilmeleri deneyimlerin ve imkanların bizi daha güçlü girişimlere hazırlamasını sağlayacaktır.

SONUÇ

Türklük asgari 200 yıldır, sosyal bilimler merkezli organize güçlerin sömürü ve kontrolü altındadır. Bu çemberin kırılabilmesi için, Türk güzidesine yeni bir misyon yüklenilmelidir. Türkologlarımız bu evsafa bir yapılanmayı gerçekleştirebilirler.

Sanat Tarihi Araştırmalarında Anadolu Beylikleri Dönemi

Nermin şAMAN DOğAN*

Bu alışmada Selçuklularla eş zamanlı olan Türkmen beylikleri ile Selçuklu ve İlhanlı dönemleri kısaca vurgulanarak konumuz olan 14- 15. yüzyıllarda Anadolu’da etkin olan Beylikler dönemi sanatını konu alan çalışmalar tartışılacaktır.

1071 Malazgirt Savaşı zaferiyle Anadolu’nun Türkleşme ve İşlamlaşma sürecini izleyen yıllarda Selçuklularla paralel olarak Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu bölgelerinde yerleşen ve kısa sürede beylikler kurarak “İlk / Erken Beylikler Dönemi” adıyla bilinen çok parçalı bir dönem söz konusudur. Bu beylikler Erzurum ve çevresinde kurulan Saltuklular, Erzincan ve Divriği evresindeki Mengücekliler, Diyarbakır, Mardin, Urfa bölgesindeki Artuklular, Sivas, Amasya, Kayseri ve Tokat evresindeki Danişmendliler, Diyarbakır’da İnâl / Yınaloğulları, Bitlis ve Ahlat çevresine hakim olan Ahlatşahlar (Sökmenler), İzmir ve çevresinde aka ve Tanrıbermiş beylikleridir.

Türk Sanatını ya da İşlam Sanatını konu alan genel yayınların çoğunda sözü edilen beylikler yeterince araştırılıp incelenmemiştir. F. Sümer’in (1990) Mengücekliler, Saltuklular ve Ahlatşahlar beyliklerini tanıttığı “*Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri*” kitabı bu anlamda ayrıcalıklıdır. Özellikle A. Gabriel’ in (1931) kitapları / kent monografileri ilk olmaları, eski fotoğraflar ile plan ve kesit çizimleri içermesi açısından değerlidir. Bu bağlamda A. Altun tarafından yayımlanan (1978), “*Anadolu’da Artuklu Devri Mimarisi’nin Gelişmesi*” kitabı özel bir önem taşır. Artuklu tarihinin kısaca sunulduğu kitapta dönemin yapıtları külliyele, camiler, medreseler, hamamlar, köprüle, sivil ve askeri yapılar olarak işlevlerine göre gruplanarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bu beyliklerin mimari örneklele genel yayınlar ve bazı makalelede de tanıtılmıştır. Mengücekliler döneminde inşa edilen plan, mimari özellikler, malzeme-

* Yrd. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

teknik ve süsleme anlayışı ile bu döneme damgasını vuran Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası'nı konu alan monografik ve genel yayınlar bulunmaktadır (Önge- Ateş ve diğerleri, 1978; Kuban, 1997). S. Mülayim (1984) Anadolu Türk Sanatı'nın üslup devrelerini tartıştığı bir makalesi,

“ 11. yüzyıl içinde Anadolu’da ilk mimari eserlerini vermeye başlayan; Artuklu, Mengücekli, Saltuk ve Danişmendli beylikleri, henüz çok yeni olan yerli etkileri bütünüyle sindirememiş olan bir formasyon devrinin öncüleri olarak görülmektedir. Bu dönemde tam bir üslup bütünlüğünün olmayışı, kısmen İran Büyük Selçuklu Sanatı’nın devamı, kısmen de yeni bir kültür coğrafyasında görülen şaşırtıcı formların birlikte devreye girmesinden kaynaklanmaktadır. Bu dönemin üslup özelliklerinden bazıları, 12. yüzyıla da sarkarak gerçek Anadolu Selçuklu üslubunu hazırlamıştır” sözü edilen beyliklerin sanatına ilişkin yorumlar içermektedir.

Anadolu’da Türk Sanatı’nın ilk örnekleri oluşturan ve az çalışılan bu yapıların doğal felaketlerin yanı sıra insan eliyle yapılan tahribatlar da çok olduğu için günümüz teknolojisiyle dijital ortama aktararak ivedilikle belgelenmesi ve yeniden incelenmesi gerekmektedir. Erken beylikler dönemi yapılarında uygulanan / denenilen birçok özellik daha sonraki örneklerle kaynak oluşturmaktadır. Ayrıca bu beyliklerin mimari örneklerinin dışında tarihi, ekonomisi, sosyal ve kültürel ortamı bütüncül bir yaklaşımla yeniden değerlendirilmelidir.

Selçuklular önce kısa süreli İznik, daha sonra Konya’yı başkent yaparak Orta Anadolu bölgesine hâkim olmuşlardır. İznik çevresinde siyasi mücadelelerle geçen yıllarda Selçukluların imar faaliyetlerinde bulunmadıkları anlaşılmaktadır. Uzun süre başkent olan Konya ve çevresinde ise I. Mesud (1116- 1155) döneminden itibaren imar faaliyetlerinin başladığı kısa sürede dini, sosyal ve askeri mimari örnekleriyle kentin donatıldığı görülmektedir. 1243 Köseadağ Savaşı yenilgisiyle Anadolu’ da etkin olan Moğollar dönemiyle birlikte Selçukluların çöküş / yıkılış dönemi başlamış, yeni oluşan siyasi ortam sanat ürünlerine yansımıştır. Bu dönem yönetiminde Selçuklu sultanlarının yerine vezirlerin etkili olduğu dolayısıyla yapı yaptıran sultanlar yerine vezirlerin banisi olduğu gözlenmektedir. Banilerdeki değişimle birlikte yapıların planlarından çok ön cephelerinde bir başka deyişle en çok görünen / algılanan cephelerinde kurgu, malzeme-teknik ve süsleme özelliklerinde farklılıklar görülür. Ayrıca bu dönem özellikle anıtsal çifte minareli medreselerin yapımıyla dikkati çeker. Süslemede motif çeşitliliği, kompozisyon düzeni ve üslubunda yeni bir dil hâkim olmaya başlamıştır.

Moğolların baskılarıyla gücünü kaybeden Selçuklular 1308 yılına kadar direnebilmiştir. Gelişen bu ortamda Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki yaklaşık sayıları yirmiyi bulan Uç Beyleri bağımsızlıklarını ilan ederek “ Tavâif-i Mülûk ” adıyla bilinen Türk Beyliklerini kurmuşlardır. Bu beylikler:

Ermenek, Karaman, Konya ve Aksaray çevresinde Karamanoğulları.

Alanya çevresinde Alâiye Beyleri

Beyşehir ve çevresinde Eşrefoğulları.

Afyon ve Kütahya bölgesinde Germiyoğulları.

Isparta ve Antalya çevresinde iki kol halinde Hamidoğulları.

İzmir ve Aydın yörelerinde Aydınoğulları.

Muğla ve çevresinde Menteşeoğulları.

Manisa ve çevresinde Saruhanoğulları.

Kastamonu ve Sinop civarında Candaroğulları.

Balıkesir havalisinde Karasioğulları.

Sivas ve Kayseri dolaylarında Eretnaoğulları.

Maraş, Kayseri civarında Dulkadiroğulları.

Adana ve çevresinde Ramazanoğulları.

Diyarbakır, Mardin yörelerinde Akkoyunlular.

Van havalisinde Karakoyunlular.

Söğüt'ü merkez alarak Sakarya çevresinde etkin olan Osmanoğulları' dır.

Türk Sanatı üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde “Beylikler Devri” adıyla tanımladığımız 14- 15. yüzyılları içeren Ortaçağ'ın en önemli kesiti büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda bazı beyliklerin tarihi ayrıntılı olarak incelenmekle birlikte, dönemin mimari, el sanatları ve resim sanatı ürünleri genel yayınlar ile sınırlı monografik makale dışında ele alınmamıştır. Ayrıca bir sanat yapıtının değerlendirilebilmesi için tarihi coğrafyası, dönemin siyasi ve toplumsal tarihi, edebiyatı, felsefesi, müziği, arkeolojisi ve antropolojisinin de ayrıntılı bilinmesi gerektiğinden yapılan yorumlar tekil kalmaktadır. Bunun nedeni kuşkusuz ki Beylikler Devri'ne genel olarak nasıl bakıldığı ya da bu dönemin nasıl görülmek istendiğiyle bağlantılı olmalıdır. Bazı araştırmacılar bu dönemin çok parçalı ve kısa bir kesit olması, siyasi ve kültürel bağlamda çeşitlilik/ karmaşa göstermesinin ilgiyi azaltan, cesaret kırıcı olduğunu vurgulamaktadırlar. Oysa tarihsel olarak incelendiğinde beyliklerin çoğunun yaklaşık 100- 150 yıl, Karamanoğulları beyliğinin ise yaklaşık 250 yıl, Osmanoğullarının ise süreklilik gösteren bir devlete dönüştüğü gözlenir. Bu bağlamda Karamanoğullarının varlığı Selçuklu devletinin Anadolu'da etkin olduğu 227 yıllık süreçten daha uzundur. Bu nedenle Karamanoğulları çoğunlukla aynı coğrafyayı paylaşması nedeniyle kültürel anlamda da

Selçuklularla en çok ilişkilendirilen bir beyliktir. Karamanoğulları Beyliğinin sanatı incelendiğinde özellikle dönemin karmaşık siyasi yapısından ve kültürel ilişkilerinden kaynaklanan farklı üsluptaki örneklerle (mimari, el sanatları ve kitap sanatları) karşılaşılmaktadır. Ayrıca kısa sürede geniş bir alana yayılan Karamanoğullarının mimari yapıtlarının sayısı diğer beyliklere göre oldukça fazladır. Karamanoğulları, aynı zaman diliminde Anadolu’da Selçuklular, İlhanlılar, diğer beylikler, Osmanlılar ve Memluklarla karşılaşarak bazen barışık, genelde varlıklarını sürdürülebilmek amacıyla mücadeleci bir siyaset izlemişlerdir. Diğer Anadolu beyliklerine baktığımızda, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde görülen merkezi yönetim başarısına ulaşamamış olsalar da, kısa süreli ve sanatın her dalında yeniliklerle dolu bir süreç yaşanmıştır.

Beylikler Devri’ni konu alan araştırmalar öncelikle tarihçiler tarafından yapılmıştır. Bunlar arasında Mehmed Arif (1912- 1914) ve H. Edhem’in (1926) Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuasında yayımlanan bir dizi makaleleri, Şikari’nin (1944) Karamanoğulları Tarihi, Aşıkpaşazade’nin (1992, 2003) Osmanlı Tarihi, İ.H.Uzunçarşılı’nın (1929, 1988) kitap ve makalelerini, H. Akın’ın (1968) Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma, M. Ç. Varlık’ın (1974) Germiyan-oğulları Tarihi (1300- 1429), Y.Yücel’in (1980) XIII- XIV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi, Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri, F. Sümer’in (1984) Karakoyunlular, P.Witteck’in (1886) Menteşe Beyliği, R.Yınanç’ın (1989) Dulkadir Beyliği, K.Göde’nin (1994) Eratnalıları (1327- 1381) konu alan çalışmaları sayılabilir. Kaynaklardan Şikari ve Aşıkpaşazade’nin çalışmaları döneminde yazılmış tarih kitapları olduğu için oldukça önemlidir. Daha sonra dönemin başta mimarisi, el sanatları ve kitap sanatları (minyatür, tezhip) gibi çeşitli sanat dallarını içeren eserler yayımlanmaya başlanmıştır. Örnek olarak E. Diez- O.Aslanapa- M. Koman’ın (1950), Karaman Devri Sanatı, A. Kızıltan’ın (1958), Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler, M. Sözen’in (1970- 72), Anadolu Medreseleri, Selçuklu ve Beylikler Devri I-II, O. Aslanapa’nın (1977), Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl), G. Öney’in (1989), Beylikler Devri Sanatı XIV- XV. Yüzyıl (1300- 1453), E. H. Ayverdi’nin (1989), İstanbul Mi’mari Çağının Menşei, Osmanlı Mi’marisi İlk Devri. 630- 805 (1230- 1402), G. Öney- R.H. Ünal ve diğerleri’nin (2000), Akdeniz’de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası kitapları ile S. Mülayim’in (1991), “Anadolu Türk Sanatında 14. Yüzyıl” konulu makalesini verebiliriz. O. Aslanapa’nın dönemin kültürel yaşamını da konu alan kitabında mimari, çini, keramik, halı, minyatür, kitap, ahşap, maden, edebiyat, ilim, musiki gibi çeşitli konular bütüncül bir yaklaşımla incelenmiştir. Eser kültür tarihi içinde bir

dönemi ele aldığından günümüzde de özgünlüğünü korumaktadır. G. Öney'in az sayıda örneklerle sınırlı olan yayını mimari, el sanatları ve minyatür sanatı örneklerini içerdiğinden ayrı bir önem taşır. S. Mülayim'in çalışmasında *"Beylikler Sanatının Tarihi Alt Yapısı, Sosyal ve Kültürel Zemin, Mimari Alanında Sonuçlar, İkonografik Dönüşüm, Beylikler Devri İçin Temel Tutumlar"* olarak belirlediği başlıklarla bu dönemi sorgulamakta ve ayrıntılı olarak tartışmaktadır. Bu yayınların dışında vakfiyeler ve yazılı kaynaklar, bir beyliğin sanatını inceleyen yayınlar, şehir monografileri, yapı türleri, yapı tipleri, mimari öğeler, kültürel ilişkiler gibi konularda kitap ve makaleler ile son yıllarda ivme kazanan Yüksek lisans ve Doktora tezleri mevcuttur. Bu dönemi inceleyen araştırmacılardan bazıları yayınlarında Beylikler, bazıları 14. ya da 15. Yüzyıl Sanatı, kimi Ortaçağ, kimisi ise Osmanlı Öncesi Türk Sanatı gibi farklı başlıklarla aynı dönemi incelemişlerdir.

Beylikler Devri araştırmalarında bu döneme ilişkin farklı belirlemeler ve betimlemeler ortaya çıkmaktadır. Araştırmacılar, dönemi *"Selçuklu'dan Osmanlı'ya geçiş evresi"*, *"Osmanlı döneminin hazırlayıcısı"*, *"Selçuklu mimarisinin devamı"* ve *"üşup çeşitliliği sunan"* biçiminde dört temel fikir üzerinde yorumlamışlardır.

Araştırmacılardan S. Çetintaş (1946) bu dönemi,

"Selçuklu imparatorluğu ülkesinde yer yer türemiş olan beyliklerin müstakil hükümet hayatlarında tatbik ve takip etmiş oldukları mimari aynen Selçuklu mimarisiydi " şeklinde tanımlar.

Örneğin A.S. Ülgen (1953: 21)'e göre bu süreç,

"Selçuk devri mimari anlayışının büyük bir inkılâp geçirerek Sinan devrinin klâsik olgunluğuna ulaşmasında en büyük âmil olan Beylikler çağı mimari üslubu, bugüne kadar incelenmemiş ve bu değişikliğin sebepleri ve oluş tarzı üzerinde durulmamıştır. Halbuki bu intikal çağının sanat tarihimizdeki mevkii ve hatta nazarı dikkati celbetmiş olsaydı Türk mimarlığının bütünlüğünden şüphe edenlerin yanlış görüş ve telakkileri değil, bunların dimağlarında şüphelerinin gölgesi dahi yer bulmazdı " olarak tanımlanır. Araştırmacı özellikle Türk mimarisinin anlaşılması için bütün dönemlerin ayrıntılı olarak incelenmesi gerektiğini vurgular.

S.K. Yetkin (1956: 257) Beylikler Devrini konu alan makalesinde *"Toplu Geniş Mekân, Revaklı Avlu, Son Cemaat Yeri, Portallerin Sadeleşmesi, Doluluk ve Boşluk Ahengi ve İç ve Dış Ahengi "* gibi çeşitlilik gösteren altı başlıkta konuyu tartışmaktadır. Ona göre ise,

“ Bu Türkmen beylikleri XIV. ve XV. yüzyıllarda boş durmamışlar, bir yandan Bizanslılarla ve birbirleriyle uğraşırlarken, bir yandan da fikir ve sanat hareketlerini tutmasını ve geliştirmesini bilmişlerdir. Osmanlıların ilk yapılarını içine alan, Selçukluların yapı ve süsleme sanatına birtakım yenilikler getiren beylikler devri mimarisini gözden geçirmeksizin Klâsik Osmanlı mimarisinin oluşumunu anlamaya imkân yoktur ”.

A. Kuran (1964: 2) Erken Osmanlı camilerini incelediği kitabında “ Osmanlı Devleti’nin göçebe bir uç beyliğinden yerleşmiş, şehirleşmiş bir imparatorluğa yükseliş süresini kapsayan XIV. ve XV. Yüzyıllar geleneksel Selçuklu ve İslâm mimari formülleri ve Osmanlı mimari yaratış mekekesinin mahallî yapı malzemesi ve metodlarıyla kaynaştığı devirdir ” şeklinde bu dönemi betimler.

C. E. Arseven (1971, 1998: 2087) görüşlerini,
“ Bu devrin sanat eserleri Selçuklu devri sanatıyla Osmanlı devri sanatı arasında bir geçit teşkil eden ve Selçuklu sanatından bazı değişikliklerle ayrılan eserlerdir. Vakaa bu beylikler devrinin sanatlarını Selçuk eserlerinden bariz bir surette ayırmak mümkün değilse de istiklâllerini kazanan bu beyliklerin artık merkeze tâbi olmayıp kendi intihap ettikleri ve diğer memleketlerden celb ettikleri sanatkârlar ve mimarlara iş vermeleri ve daha ziyade mahallî sanatlara uymaları, eski Selçuk mimar başlarının ananelerinden farklı yeni eserler vücuda getirmelerine âmil olmuştur ” biçiminde ifade etmektedir.

O. Aslanapa (1972: 187,1977: 31),
“ Anadolu’da Selçuklu mimari üslubu XIV. yüzyıl sonlarına ve hatta XV. Yüzyıl başlarına kadar etkisini göstermekle beraber, bu zamanda kurulan birçok Türk devletlerinde yeni araştırmalarla birçok değişik üslup gelişmeleri kendini belli etmektedir ” sözleriyle üslup çeşitliliğini vurgulamaktadır.

A. Altun (1988: 70),
“ Beylikler devrinde, Anadolu Türk mimarisinde ortaya çıkan ve doğudan batıya doğru uzandıkça daha fazla beliren bütün yenilikler ve başlangıç halindeki üslup gelişmeleri, yine bu beyliklerden birisi olup, sonradan merkezi idaresi altında birleştirilerek Anadolu’nun birliğini yeniden kuracak olan Osmanlıların elinde, en iyi şekilde değerlendirilip, evrensel boyutlar içinde, Dünya çapında bir Osmanlı Türk Mimarisi’nin yaratılmasına yol açmıştır” ifadeleriyle bu döneme dikkat çekmektedir.

G. Öney (1989: 2),

“ Bazı üslup çeşitlemelerine rağmen Anadolu Beyliklerinin, birbirlerinden kesin farklılıklar gösteren ayrı birer sanatı olduğunu söyleyemeyiz. Birinde denenen bir yenilik, komşu bir diğey beylikte de izlenebilmektedir. Yeni denemeler rüzgarın önüne katılmış tohumlar gibi farklı bölgelerde yeşermektedir ” biçiminde görüşlerini açıklar.

S. Mülayim (1984: 104) üslup tartışması yaptığı makalesinde, *“Beylikler Üslubu ”, Selçuklu üslubundan sonra gelen, birdizi farklılaşma, daha çok bir dağılma devrinin yankısı olarak görülür. Siyasal nedenleri Timur istilasına bağlanan çözölme sonunda, ortaya çıkan pek çok beylik arasında, Karamanlılar, eski Selçuklu geleneğinin mirasçısı olarak bazı özellikleri sürdürebilmişler; bazı yenilikleri de üsluplarına katarak, Osmanlı üslubunun bir bakıma hazırlayıcısı veya müjdecisi olmuşlardır. Bununla birlikte Beylikler devri sanatını bir geçiş devrinden çok, kendine özgü karakteri olan bir üslup devresi şeklinde görenler de vardır ”* bu döneme ilişkin belirlemeler yapar.

S. Mülayim (1991: 2) başka bir makalesinde de,

“ Anadolu Türk sanatının kronolojik çerçevesi içinde nisbeten kısa süren fakat, önemli yeniliklerle dolu olduğu anlaşılan bu devrede, Selçuklu ve Osmanlı siyasi bünyelerinde görölen merkezi yönetim başarısına ulaşılammış, karmaşık olaylar dizisiyle örölü bir manzara bütün Anadolu’ya hâkim olmuştur. Beylikler Devri probleminin çözölmesi, bu üslubun bütün boyutlarıyla anlaşılır hale gelmesi, Selçuklu ve Osmanlı sanatlarıyla ilgili bazı sorunların da çözölümünü getirecektir ” sözleriyle dönemin önemini belirtir.

Sunulan görüşler bu dönemin algılanma biçimini yansıtmaktadır. Araştırmacıların çoğı bölgesel üslup özellikleri taşıyan, mimari çözölme ve çeşitlilik yansıtan Batı Anadolu’daki Aydınoğulları, Menteşeoğulları ve Saruhanoğulları beyliklerinin sanat etkinliklerini tartışır. Ortaçağ deniz ticaretine hâkim sahillere ve limanlara sahip olan bu beylikler özellikle mimari alanda deneme ve arayışlar içindedirler. Cami mimarisinde görölen mekân anlayışı ya da merkezi kubbe uygulaması, revaklı avlu, son cemaat yeri, malzeme kullanımları ve bezeme anlayışları ile öne çıkarılırlar. Batı Anadolu bölgesi tarihin her kesitinde deniz ticareti açısından önem taşıdığı için 14. yüzyılda da bu ticari yaşamın canlılığı farklı kültür çevreleriyle beslenme olanağı sunmuş olmalıdır.

Yalnızca Batı Anadolu Beylikleri değil, farklı coğrafyalarda konumlanan diğer beyliklerin yapılarında da plan şeması, malzeme- teknik ve süsleme dilinde yeni denemeler sunulmuştur. İncelenen örneklerde asimetrik düzenlenebilen ön cephelerde mimari elemanların yeri değişmiş, cephe- taçkapı oranında farklılaşma, büyük boyutlu pencere, niş, payanda, kemer, silme gibi öğelerle yaratılan devinim, kesme taşın yanı sıra mermer kullanımı ve yapıdaki dağılımı, bitkisel bezemenin tercih edilmesi gibi ortak özellikler görülür. Süslemede Selçuklu motif dünyasından geometrik ve figürlü bezemeler başta olmak üzere bazı öğelerin tamamen kaybolduğu izlenirken, 14. yüzyılda bitkisel bezemenin ağırlıkta olduğu bir değişim, beğeni yaşanmıştır. Araştırmacılar S. Mülâyim'in (1991: 2- 14) makalesinde vurguladığı gibi " Asiyatik alt yapı " nın silindiği bir süreç olan bu dönemde İslamiyetten önceki Türk kültürünün bir uzantısı olan hayvan üslubuna bağlanan temalar tümüyle ortadan kalkmıştır. 14. Yüzyıl avcı- göçebe yaşam biçimini değiştiren halkın Anadolu'da şehir kültürüne geçişlerin yaşandığı bir süreçtir. Dede Korkut hikâyelerinin Yunus Emre'nin tasavvuf dünyasına dönüşmesi toprak ve bitkiler evreninin yakından hissedilmesi özellikle bezeme dilinin yeni oluşumunda etkilidir. Bezemede çoğunlukla düz ya da kırık çizgiler, dörtgen ve çokgenlerin kesişmesi / yinelenmesiyle biçimlenen yıldız örgüler gibi geometrik motifler ile fantastik yaratıklarla kurgulanan evren imgesi yerini, kıvrık dal, yapraklar, palmet, rumi, lotus ve şakayık gibi çeşitli çiçeklerle oluşturulan doğa betimlerine başka bir deyişle sembolik cennet bahçelerine bırakmıştır. Yunus Emre'nin yaşadığı barışçıl ortamı dönemin diğer edebi ürünlerinde de yakalamak mümkündür. Bu yüzyıl aynı zamanda Aşık Paşa'nın Garipnamesi, Kadı Burhaneddin Divanı, İmâdeddin Nesimi Divanı ve Ahmedî İskendernamesi gibi önemli edebi eserlerin yazıldığı ve bazılarının resimlendiği ortamdır.

14. yüzyılın ortasına gelindiğinde beyliklerin çoğu Osmanlı Beyliği ile yapılan mücadelelere yenik düşerek ortadan kalkmıştır. Karamanoğulları Beyliği var olma mücadelesini 15. yüzyılın ortalarına kadar sürdürmüşse de fazla direnememişler ve Osmanlı Beyliği topraklarına katılmışlardır.

Bugüne kadar Beylikler sanatına yönelik yapılan çalışmalar belli coğrafyalarda yoğunlaşmış ve o bölgede hâkim olan beyliğin eserleri daha çok kent ölçeğinde incelenerek tekil kalmış / öne çıkarılmıştır. Özellikle coğrafya / beylik / kent ayrımı yapılmaksızın dönemin yapıtları ve diğer eserleri günümüz teknolojisi kullanılarak belgelenmeli, aynı zamanda siyasi, sosyal, ticari ve kültürel özellikleri açısından irdelenerek yeniden değerlendirilmeli ve yorumlanmalıdır.

Kaynakça

- Aka, İsmail.(1991), *Timur ve Devleti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akdağ, Mustafa. (1979), *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi I,II*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Akın, Himmet. (1968), *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Altun, Ara. (1978), *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aslanapa, Oktay. (1977), *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl)*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Aşıkpaşazade, *Osmanlı Tarihi*, (Haz. N. Atsız), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Aşıkpaşazade, *Osmanlı Tarihi*, (Haz. K.Yavuz, M.A. Saraç), İstanbul: K Kitaplığı.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. (1989), *İstanbul Mi'mari Çağının Menşei. Osmanlı Mi'marisinin İlk Devri. 630- 805 (1230- 1402)*, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Bakırer, Ömür. (1976), *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çetintaş, Sedat. (1946), *Türk Mimari Anıtları. Osmanlı Devri Bursa'daki İlk Eserler*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- Diez, E - O. Aslanapa- M. Koman. (1950), *Karaman Devri Sanatı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Edhem, Halil. (1926), *Garbi Anadolu'da Selçukilerin Varisleri: Tavâif-i Mülûk*, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Gabriel, Albert. (1931- 1934), *Monuments Turcs d' Anatolie I-II*, Paris:
- Göde, Kemal.(1994), *Eratnalılar (1327- 1381)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gündoğdu, Hamza. (1986), *Dulkadirli Beyliği Mimarisi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kuban, Doğan. (1999), *Divriği Mucizesi Selçuklular Çağında İslam Bezeme Sanatı Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kuran, Abdullah. (1964), *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, İstanbul: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Mehmed Arif. (1912), “ Anadolu Tarihinden: Hamidoğulları ”, *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, 15: 939- 947.
- Mülayim, Selçuk. (1991), “ Anadolu Türk Sanatında XIV. Yüzyıl ”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10: 2- 14.
- Mülayim, Selçuk. (1984), “ Plastik Sanatlarda Anlatım Biçimleri ve Üslup ”, *Arkeoloji- Sanat Tarihi Dergisi*, II: 97- 114.
- Öney, Gönül. (1989), *Beylikler Devri Sanatı XIV- XV. Yüzyıl (1300- 1453)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Öney, Gönül- R. H. Ünal. (1999), *Akdeniz’de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Önge, Yılmaz- İ. Ateş ve diğerleri. (1978), *Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Sevim, A.- Y. Yücel. (1989), *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sözen, Metin. (1970), *Anadolu Medreseleri, Selçuklu ve Beylikler Devri I*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Sözen, Metin. (1972), *Anadolu Medreseleri, Selçuklu ve Beylikler Devri II*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Sözen, Metin. (1981), *Anadolu’da Akkoyunlu Mimarisi*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Sümer, Faruk. (1984), *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihanşah’a Kadar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şikari, (1946), *Karamanoğulları Tarihi*, Konya: Yeni Kitap Basımevi.
- Uzunçarşılı, İbrahim Hakkı. (1988), *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ülgen, Ali Saim. (1953), “ Türk Mimarisinin Beylikler Üslubunda Fatih Çağının Rolü Hakkında Düşünceler ”, *Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni*: 21- 22.
- Ünal, Rahmi Hüseyin.(1982), *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Witteck, Paul. (1986), *Menteşe Beyliği, 13- 15. Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, (Çeviren. O. Ş. Gökyay), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Varlık, Mustafa Çetin.(1974), *Germiyan- oğulları Tarihi (1300- 1429)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Yetkin, Suut Kemal. (1960), “ Beylikler Devri Sanatından Klasik Türk Sanatına ”, *V. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12- 17 Nisan 1956*, Ankara: 257- 267.
- Yinanç, Refet. (1989), *Dulkadir Beyliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yücel, Yaşar. (1980), *XIII- XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi, Çoban-Oğulları Candar- Oğulları Beylikleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Türk Halk İnançlarının Güncel Değeri

Ahmet Hikmet EROĞLU*

Halk arasında yaşayan, geçmişten günümüze taşınan ve her hangi bir müesses dine ait olmayan inançların bütününe halk inançları diyebiliriz. Bu inançlar mutlaka her toplumda kendini hissettirmektedir. Bu açıdan halk inançları evrensel bir yaygınlık arz etmektedir.

Halk inançlarının her toplumda yaygın olması, her şeyden önce insanın özelliklerinden kaynaklanmaktadır. İnsan, sınırlı bir varlık olmasına karşı onun beklentileri, ümitleri, istekleri, arzuları sınırsızdır. Bu yüzden insan, önünü alamadığı isteklerini gerçekleştirecek, kurtulamadığı korkularını, kaygılarını giderecek insanüstü varlıklara inanma ihtiyacındadır. Ayrıca o, etrafında olup bitenleri, tabiat olaylarını, beklenmedik gelişmeleri, olağanüstülükleri anlamlandırmak istemektedir. Bu yüzden, halk inançları ortaya çıkmakta ve toplumda etkin bir rol üstlenmektedir.

Her ne kadar halk inançları, insanın bireysel ve toplumsal özellikleri, ihtiyaçları açısından ele alınsa da Mircea Eliade'nin ifadesiyle insan; “dinî bir varlık”tır (Homo Religious)¹. Bir bakıma insan, yaratılışı gereği inanma ihtiyacındadır. Onun bu özelliği, halk inançları araştırmalarında göz ardı edilmemesi gereken bir husustur.

Halk inançları, ister dindar olsun isterse dine mesafeli olsun insanların çoğunluğunu etkisine almaktadır. Dindar insan, mensup olduğu dinin gereklerini yerine getirdiği gibi bu dinin inanç ve uygulamaları ile ilgisi olmayan inançlara da sahip olmaktadır. Bu inançlar bazen “batıl inanç”, “hurafe” olarak bilinir ve küçümsenir. Buna rağmen çoğu zaman bunların etkisinin dışına çıkılamaz. Din adamları tarafından bu inançların dine uymadığı ve bu inançların terk edilmesi gerektiği telkin edilir. Bazen de halk inançları, bir dinin başka bir inancıyla bütünleşmiş olarak bulunur. Müesses bir dinin inancıyla bütünleşmiş olan inançlar “daha çok etkilenilen ve benimsenen inançlardır”.

* Prof.Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

¹ Bkz. Mircea Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (çev. Mehmet Aydın), Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1990, 8.

Halk inançlarının genellikle kırsal kesimlerde geniş kitleler tarafından kabul gören inançlar olduğu düşünülür. Buna karşılık şehirlerde, halk inançlarının daha az etkili olduğu kanaati egemendir. Ancak halk inançlarının, yaygınlığının eğitim düzeyiyle ilgili olmadığı da gözlemlenmektedir. Halk inançlarına çok eğitilmiş kimseler arasında rastlandığı gibi eğitim düzeyi düşük olanlar arasında da rastlanmaktadır. Bu da insanların geçmişe bağlılıklarından, beklentilerinden, kaygılarından, duygusallıklarından ya da halk inançlarının “tarih aşan” özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye’de ve Türk dünyasında da halk inançları oldukça yaygın ve etkilidir. Bu inançların bir kısmı eski Türk inançlarından, bir kısmı da Türklerin karşılaştığı toplumlardan gelmiştir. Bu bakımdan halk inançları, bir tarihî köke, derinliğe sahiptir ve her açıdan anlamlıdır, değerlidir. “Bunlar hurafedir, batıldır, dine aykırıdır” mülahazaları ile bir kenara itilerek halk inançlarının işlevini ortadan kaldırmak mümkün değildir. Bu inançları yok saymak da anlamadan, çözümlemeden reddetmek de, onların halk tarafından kabul görmesini, benimsenmesini engellemez. Ayrıca bu, dine de zarar verir. Örneğin bazı insanlar, içinde bir çok halk inancı ve uygulamasını barındıran Mevlid okutmanın İslam dini açısından bir anlamı olmadığını hatta bunun dine aykırı olduğunu söylemektedirler. Bu adeti ortadan kaldırmayı dini bir görev saymaktadırlar. Halbuki onlar, İslam dinine zarar vermektedirler. Çünkü din, bir kültür içinde yaşanır, kültürün şekillenmesinde dinin etkisi olduğu gibi dinin yaşanmasında da kültürün büyük etkisi vardır. Bunu göz önüne aldığımızda onların, Türk kültüründe tamamen kökleşmiş olan bir kültürel öğeyi kaldırarak dinin halk arasındaki temellerinin yıkılmasına katkı sağladıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.

İslam dini adına Türk kültüründe yerleşmiş öğeleri kaldırmaya çalışanlar bulunduğu gibi, bazı kimseler de Hristiyanlığın Türk kültüründe kökleşmesi için Hz. İsa’nın doğum gününde Mevlid okutmayı teklif etmektedirler. Hristiyanlar, 23 Nisan 23 Eylül tarihlerinde Büyükkada’da yapılan Ortodoksların törenlerine Türklerin katılmalarını teşvik etmektedirler. Bu törenlere çok sayıda Müslüman Türk de katılmakta, çıplak ayakla yokuş çıkmakta, ip bağlamakta dilek tutmaktadır.

Halk inançları, çoğu zaman da müesses bir dinin inançları arasında varlığını sürdürmektedir. Bu inançlar, şekil değiştirerek müesses dine ait bir inançla bütünleşmiş olarak da yaşayabilmektedir. Günümüzde; Müslüman, Hristiyan veya Musevi Türk topluluklarında, eski Türk inançlarından gelen bir çok ortak inanç varlığını devam ettirmektedir. Din farklılığı bu inançların

yaşatılmasına engel olmamaktadır. Özellikle kurban konusundaki ortak inançlar hangi müesses dini kabul ederse etsin Türk topluluklarında az veya çok varlığını devam ettirmektedir.

Her nasıl bulunursa bulunsun, halk inançları, halk arasında etkinliğini her zaman korumaktadır. Halk inançları bazen de benimsenen dinin bir özelliği ile bütünleşerek devamlılık arz etmektedir. Örneğin; eski Türk inançları arasında yer alan, çocukların ve kadınların koruyucusu olduğuna inanılan Umay, Türkiye’de “umacı” olarak dışlanırken, çocuklar ve kadınlar korunmasız bırakılamayacağından onun yerini Fadime Ana, Zöhre Ana inancı almıştır. Bu anlayış, Anadolu’dan Orta Asya’ya kadar Türk topluluklarında yaşayan ortak bir inançtır. Türkiye’nin aksine diğer Türk topluluklarında Umay inancının mahiyeti aynı kalmış, sadece isim değiştirmiştir. Hatta bazı Türk topluluklarında Umay Ana ile Fadime Ana birlikte anılmaya devam etmektedir. Bu özelliğinden dolayı halk inançları ile müesses dinlere ait inançları çoğu zaman ayırt etmek güçtür. Çünkü zaman zaman bu inançların müesses dinin muteber sayılan kaynaklarına girebildiğine bile şahit olunmaktadır. Halk inançları, alan buldukları zaman oldukları şekilde, doğal seyri içinde de kültürlerde devam etmektedir.

Halk İnançlarının Türkiye Açısından Önemi

Türk Halk inançları, Türkiye ve Türk dünyası açısından her zaman büyük önemi haiz olmuştur. Çünkü, çok geniş bir coğrafyada yaşayan Türk topluluklarını birbirine bağlayan en önemli unsurlar halk inançlarında bulunmaktadır. Türkiye’de, Alevi veya Sunni Türklerin ortak paydalarını, İslam dininin inanç ve ilkeleri olduğu kadar halk inançları oluşturmaktadır. Türk halk inançlarını anlamadan Türkiye’de Alevileri de Sünnileri de anlamak, doğru bir şekilde değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü, Aleviler için eski Türk inançları ne kadar söz konusu ise Sünniler için de bu inançlar aynı şekilde söz konusudur. Türk halk inançları, Aleviler arasında yaygın olduğu kadar Sünniler arasında da yaygındır. Aleviler arasında “dede”, “baba” ile ilgili inançlar, onlara atfedilen olağanüstü olayların benzerleri Suniler arasında veli, şeyh, keramet şeklinde kendini göstermektedir.

Yüzyıllar boyu bir inanca sahip olmuş toplumların, başka bir inancı benimseyerek onu hemen özümsemesi, içselleştirmesi, eski inanç ve uygulamalarını terk etmesi mümkün değildir. Bu yüzden Türklerin de İslam

dinini kabul ettikten sonra eski inançları ile ilgilerini tamamen kestikleri düşünülemez. Nitekim durumun böyle olmadığını da yapılan araştırmalar açıkça göstermektedir.²

Halk inançları araştırmalarında, dinin, kültür içinde yaşandığını da göz ardı etmemek gerekmektedir. Türkiye’de büyük bir çoğunlukla insanlar İslam dinine mensuptur. İslam dinine dayanan bir çok inanç ve uygulama halk inancı veya halk kültürü ile desteklenmektedir. Örneğin; Kandil geceleri ile ilgili bir çok inanç ve uygulama halk inançları ile desteklenmekte, halk kültürü ile beslenmektedir. Doğum, cenaze merasimleri ve cenaze ile ilgili bir çok uygulama, İslam dininin buyruk ve öğütleri yanında kültürel unsurlarla örülmüştür. Ölüm vukua gelmeden öncesinden başlayan ve ölü defnedildikten sonra da devam eden bir çok uygulama eski Türk inançları ile İslam dininin bir çok uygulamasını bir arada bulundurmaktadır. Ölü için verilen yemekler, eski Türk inançları arasında yer alan ata ruhu inancı ile bağlantılıdır. Hatta ölü için Kur’an-ı Kerim okutulmasının bile bu inançlarla ilgisi bulunmaktadır. Kırgızistan’da, Kazakistan’da Özbekistan’daki ölüm ile ilgili inanç ve uygulamalar incelendiğinde bu husus açıkça görülmektedir.

Halk inançlarının Türkiye açısından güncel değerinin araştırmaya değer yönlerinden birisi de kamuoyundaki baskın görüş, fikir ve empozelerin aksine, Orta Asya’daki Türk halk inançları ile Anadolu’nun Doğu ve Güney Doğu bölgelerindeki halk inançlarının şaşırtıcı bir biçimde mahiyet itibarıyla benzerlik ve ayniyet arz etmesidir. Özellikle yatır, türbe etrafında oluşan inanç ve uygulamaların, İran’daki, Özbekistan’daki, Kazakistan’daki ve Kırgızistan’daki inanç ve uygulamalarla büyük benzerlikleri vardır. Çok kapsamlı araştırmalara dayanmadan, gözlemlerimize dayanarak söylediğimiz bu kanaatimizi, halk inançları konusunda yapılacak mukayeseli araştırmalar rahatlıkla kanıtlayacaktır.

Türkiye açısından halk inançlarının değer ifade eden bir yönü de etnik gruplarla ilgilidir. Türkiye’de, yüzyıllar boyunca aynı dini benimseyerek yaşayan ve Türk milletini oluşturan farklı etnik gruplar bulunmaktadır. Bu gruplar, Türk milletini oluşturan unsurlardandır. Halk inançları bakımından bu grupların birbirleri ile çok geniş bir ortak paydaları

² Alevi ve Bektaşî inançlarındaki İslam öncesi inançlarındaki temelleri konusunda bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim yayınları, 5. baskı, İstanbul 2005.

vardır. Bu inançlar, bid'at, hurafe olarak dışlandığında bu ortak paydaya da zarar verilmektedir.

Bazı araştırmacıların, Türklerin Müslüman olmalarında İslam dini ile eski Türk inançlarındaki benzerliği ön plana çıkarmaları çoğu zaman eleştiri almaktadır. Daha çok, derinlemesine araştırma ve karşılaştırma yapılmadan, yeterince temellendirilmeden böyle sonuçların söylenmesi bu eleştirilere haklılık kazandırmaktadır. Ancak, başka bir kültüre mensup insanların farklı bir kültür içinde ortaya çıkmış bir dini bu kadar geniş bir kabulle benimsemesinin de bir izahını yapmak gerekmektedir. Türklerin, uzun yıllar İslam dini ile eski inançlarını birlikte nasıl muhafaza ettikleri ortaya konulmalıdır. Türk Halk inançları batıl inanç, hurafe gibi mülahazalarla tamamen dışlandığı takdirde yaşanan Müslümanlık açısından da bir çok sorun çıkacaktır. Çünkü İslam dini ile bu inançların çoğu bütünleşmiştir. Bu inançlar ve uygulamalar ortadan kaldırıldığında Türk İslam anlayışı ortadan kalkacak, İslam dini Türk kültürüne yabancı bir unsur gibi kalacaktır. Müslümanlık adına “Kur'an İslamı” veya başka sloganlarla ortaya çıkarak dinin kültürel boyutunu dışlayanlar, en büyük zararı Müslümanlığa vereceklerdir. Buna karşılık Avrupalılar, Misyonerlik faaliyetleri ile Hristiyanlaştırdıkları toplumların kültürlerinde Hristiyanlığı kökleştirmenin gayreti içindedirler.

Bu kanaati daha iyi açıklayabilmek için dinlerin kültürlere kök salması yani inculturation konusunda birkaç hatırlatmada bulunmak gerekir. Bilindiği gibi Hristiyanlık'ta ilk tartışma; Yahudi şeriatine uyup uymama konusunda ortaya çıkmıştır. Çünkü Hz. İsa, Yahudi toplumunun mensubu idi ve İncillere göre öğretisini Yahudilere anlatmıştı. Hatta o, kendisinin Yahudi şeriatini yıkmaya değil tamamlamaya geldiğini söylemişti. Hz. İsa'ya inananlar, daha önceki dinî uygulamalarını devam ettiriyorlardı. Ancak ondan sonra, Hristiyanlık pagan dünyaya açılınca paganların Hristiyan olmaları halinde Yahudi şeriatine uyup uymayacakları meselesi baş göstermişti. Bu mesele, Pavlus'un yorumları ile halledildi. Pavlus, Hristiyanlığı pagan kültür ve inançlarında kökleştirerek, onu bir bakıma paganlıkla uzlaştırarak sorunu çözmüştür..

Hristiyanlar açısından aynı sorun günümüzde de devam etmektedir. Bu yüzden Hristiyanlar “inculturation” konusuna büyük önem vermektedirler. Çünkü, Hristiyanlık Batı dünyasından diğer yerlere genellikle misyonerler aracılığı ile yayılmıştır. Tarihte misyonerler sömürgecilerle birlikte hareket etmişlerdir. Sömürgecilerle işbirliği sonucunda Hristiyanlaştırılan yerli halklar ister istemez bu durumu

sorgulamaktadırlar. Onlarda; “Hristiyanlar geldiler, bizim zenginliklerimizi sömürdüler, ilkel buldukları inançlarımızı değiştirdiler, bizi Hristiyanlaştırdılar. Ancak yüz yıllar geçmesine rağmen onlar halâ zengin biz ise halâ fakiriz. Karşılıklı ilişkilerimizde yine hep onlar yararlı çıkıyorlar. Acaba sömürgecilik farklı bir şekilde devam ediyor mu? Hristiyanlığımız bu durumu yani sömürgeciliği meşrulaştırmaya mı hizmet ediyor?” kanaati bulunmaktadır. Bu durumda Hristiyanlık halâ böyle toplumların kültürlerine yabancı gibi durmaktadır. Hristiyanlar da, farkında oldukları bu durumu ortadan kaldırmak için yerli kültürde Hristiyanlığı kökleştirmek istemekte, bunun için inculturation modelleri geliştirmektedirler. Onlar, inculturation örneklerini de tarihten bulmaktadırlar. Hristiyanlığı yerli kültürlerde kökleştirmek yani inculturation içinde tarihte Metod ve Kiril kardeşlerin en başarılı olduğunu düşünmektedirler. Onların “Kiril Alfabeti” olarak adlandırılan bir alfabe hazırlayıp bu alfabe ile Slavlara Hristiyanlığı öğretmelerinin Slavlar arasında Hristiyanlığın kökleşmesini sağladığı tespitinde bulunmaktadır. Slavlar Hristiyan olmalarına rağmen Slav Hristiyanlığı oluşmuş, Hristiyanlık yabancı bir unsur gibi kalmamıştır. Günümüzde de hem Hristiyanlaştırılacak toplumların hem de Hristiyanlığın kökleşmediği toplumların kültürlerinde Hristiyanlığı kökleştirebilmek için “inculturation” modelleri üzerinde çalışmaktadırlar.

Türkler, İslam dinini kabul ettikten sonra bu din, çok kısa bir süre içinde Türk kültüründe kökleşmeye başlamıştır. İslam dinine giren Türkler bu dini benimsemişlerdir. Hatta Batı’da, XVI. Yüzyıldan itibaren İslam dini yerine “Türklerin dini” kavramı kullanılmıştır. Türk kültüründe kökleşmiş olan İslam dinini bu köklerden koparmak her halde Müslümanlığa hizmet olmayacaktır. “Hurafe” denilerek halk inançları hemen reddedilirken, dinin kültür içinde yaşanabileceği gerçeği gözden kaçırılmaktadır. Kültürde kökleşmeyen din, varlığını korusa bile “din işlevini” yerine getirememektedir. Dinin şekilsel özellikleri öne çıkmakta, manevi boyutu ihmal edilmektedir. Dinin kurucu ilkelerine ve ibadetlerine bağlılık, kültürel unsurlarını göz ardı etmeye hizmet etmemelidir. Yaşanan Müslümanlığın kültürel unsurları dışlandığında insanlar, başka dinlerden medet umar hale gelmektedir.

Toplum ve milletlerin hayatında da bu kadar önemli bir işlevi olan Halk inançları sadece tek bir disiplinin bakış açısıyla izah edildiğinde eksiklik ortaya çıkmaktadır. Dinler Tarihi alanı ile ilgilenmeyen bir etnolog, bir halkbilimci veya antropolog için inanç, sosyolojik, psikolojik veya kültürel bir olgudur. Dini ve metafizik boyut onları fazla

ilgilendirmemektedir. Örneğin Pritchard, antropoloğun inanç karşısındaki tutumunu şu şekilde belirtmektedir: “Bir antropolog için inanç, sosyolojik bir olgudur, teolojik değildir. Onun işi dinler arasındaki ya da dinlerle toplumsal olaylar arasındaki ilişkilerle uğraşmaktır. Onun incelediği sorun bilimseldir, metafizik ya da ontolojik değildir.”³ Bu yüzden halk inançları disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Ancak bu şekilde araştırmalar isabetli sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

Halk İnançlarının Türk Dünyası Açısından Önemi

Türklerin, geçirdikleri uzun tarihi tecrübelerinde zaman zaman çeşitli din ve inançları kabul ettikleri görülmüştür. Ancak bu kabuller, geniş kitleler halinde olmamış, bölgesel kalmıştır. İslam dini ile karşılaşınca, bu din, Türklerin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmüş ve benimsenmiştir. Bugün de Orta Asya’dan Balkanlara geniş bir coğrafyada yaşayan Türklerin büyük çoğunluğu Müslümandır. Bununla beraber Türklerden tarih boyunca İslam’dan başka bir çok dini benimseyenler de olmuştur. Bunlardan bazıları varlığını günümüze kadar devam ettirememiştir. Türkler arasında yayılmış olan Nesturi Hristiyanlığın mensubu kalmamıştır. Zerdüştiliğe mensup olan Türk toplulukları da günümüzde mevcut değildir. Ayrıca bir zamanlar Uygurların benimsemiş olduğu hatta devlet dini olarak kabul ettiği Maniheizme mensup Türk topluluğu da günümüzde bulunmamaktadır.

Her ne kadar Türkler, tarihte benimsediği bazı inançları ve dinleri günümüze kadar muhafaza etmemişse ve halen büyük çoğunluğu Müslüman olsa da başka dinleri benimsemiş Türk toplulukları günümüzde de mevcuttur.⁴ Bu topluluklardan birisi Gagauzlardır. Gagauzlar, Moldova Cumhuriyeti ve Ukrayna’da yoğun olmak üzere çeşitli ülkelerde varlığını sürdürmektedir.⁵ Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine mensup olan Gagauzlar, günümüzde 200 bin civarında nüfusa sahiptir. Gagauzlar üzerinde özellikle Baptist ve Adventistlerin misyonerlik faaliyetleri vardır. Bu Protestan topluluklar, özellikle daha önceki SSCB’nin içinde bulunan Türk topluluklarına kendilerinden olanları Hristiyanlaştırarak onlar vasıtası ile etki etmenin daha kolay olacağını düşünerek Gagauzlar üzerinde

³ Edward Evans-Pritchard, *İlkelerde Din*, (çev. Hüseyin Portakal), Öteki yayınevi, 2. baskı, Ankara 1999, 24.

⁴ Bu toplulukların sistematik bir tasnifi için bkz. Harun Güngör, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, İstanbul, Kivilcim, 1998, 15-18.

⁵ Bkz. Harun Güngör-Mustafa Argunşah, *Gagauzlar*, Ötüken yayınları, İstanbul 1998, 85-88.

misyonerlik faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Bu faaliyetler sonucunda Protestan inancını benimseyen Gagauzlar da bulunmaktadır.⁶

Hristiyan Türk topluluklarından birisi de Çuvaşlardır. Çuvaşlar, İslam dinini devlet dini olarak kabul eden ilk Türk devleti olan İdil Bulgarlarının bakiyelerindendir. Onları Gagauzlardan ayıran en önemli özellik, daha önce Müslüman iken XVIII. Yüzyıldan itibaren Rus Ortodoks Kilisesinin girişimi ile baskı ve zulüm altında yapılan Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma faaliyetleri sonucunda Hristiyan olmalarıdır. Onların bir özelliği de Hristiyanlığı benimsemelerine rağmen eski Türk inançlarını canlı olarak yaşatmalarıdır. Çuvaşlar, günümüzde Rusya Federasyonu çatısı altında özerk cumhuriyet olarak varlığını sürdüren Çuvaşistan'da yaşamaktadırlar.⁷ Ayrıca, sayıları 300 000 civarında olan Kreşin Tatarlarını da bu çerçevede zikredebiliriz.⁸

Gagauzlar ve Çuvaşlardan başka Hristiyanlığı benimseyen Türk toplulukları da günümüzde varlıklarını devam ettirmektedirler. Bunlardan Hakaslar, Hakas Cumhuriyetinde yaşamaktadırlar. Onlar da Rus misyonerlerinin yaptığı çalışmalar sonucunda Hristiyan olmuşlardır. Hatta, Hristiyan olmalarına rağmen onların inanç sistemlerinde Şamanik unsurlar Hristiyan inançlarına göre daha ağırlıktadır. Hakasya'da Türklerin milli kimliklerini koruma refleksi, Hristiyanlığın gerilemesini, buna karşılık Şamanik inançların ve geleneklerin daha baskın olmasını sağlamaktadır. Gorno-Altay, Saha (Yakut) Türkleri ve Yakutistan'da yaşayan Dolganlar, resmen Hristiyan olan ancak daha çok eski inanç ve geleneklerini devam ettiren Türk topluluklarındandır.⁹

Tarihî süreç içinde, Türkler arasında benimsenen dinlerden birisi de Musevilik'tir. Museviliği benimseyen ve günümüze kadar muhafaza eden Türk topluluklarından birisi Karaimlerdir (Karay, Karai). Kırım, Polonya, Azerbaycan ve diğer bazı ülkelerde yaşayan Karaimler, Museviliğin sadece Tevrat'ı kabul eden Karai mezhebine mensupturlar. Ancak onların, bu mezhebin inançları ile günümüzde fazla bir ilgilerinin kaldığı da söylenemez. Karaimleri, VIII. Yüzyılda Museviliği kabul eden Hazarların ve

⁶ Bkz. Güngör, *Türk Bodun...*, 15.

⁷ Bkz. Durmuş Arık, *Hristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Aziz Andaç yayınları, Ankara 2005, 241-402; Nuri Yüce, "Çuvaşlar", DİA, VIII/388-392; Güngör, *Türk Bodun...*, 15-16.

⁸ Bkz. Durmuş Arık, "Türk Kültürünün Farklı Bir Boyutu Olarak Kresin (Hristiyan) Tatarların Dinî İnanışları", VI. Uluslar arası Türk Kültürü Kongresi'nde sunulan basılmamış bildiri.

⁹ Bkz. Güngör, *Türk Bodun...*, 15-16.

Kuman Kıpçaklardan bu inancı benimseyenlerin bakiyeleri teşkil etmektedir. Günümüzde sayıları çok azalan Karaimlerin büyük çoğunluğu Kırım'da yaşamaktadır.¹⁰ Onlar, kendilerini, Museviliğin Karai mezhebine mensup Türk soylular olarak ifade etmektedirler.

Türklerden Museviliği kabul eden diğer bir topluluk da Kırımçaklardır. Onların, sadece Tevrat'ı kabul eden Karaimlerden farkı, Tevrat yanında Hahamların yorumlarından oluşan Talmut'u da kabul etmeleridir. Sayıları çok az olan Kırımçaklar günümüzde Kırım Akmescit'te küçük bir cemaat halinde yaşamaktadırlar.¹¹

Günümüzde, Budizm'in Tibet biçimi olan ve Lamaizm olarak adlandırılan inanca mensup Türk toplulukları da yaşamaktadır. Rusya Federasyonu'nun çatısı altındaki Tuva Cumhuriyeti'nde yaşayan Tuva Türkleri Budizm'in Lamaist kolundandır. Ayrıca, Doğu Türkistan'ın Kansu eyaletinde yaşayan ve "Yugur" adıyla bilinen Türkler de Budist inanca mensuptur. Burada, Gorno-Altay bölgesinde yaşayan bazı toplulukların inanç sisteminin de Ak-Yang (Ak Din) veya Budizmo-Şamanizm olarak adlandırıldığını da zikretmek gerekir.¹²

Günümüzde, yukarıda sayılan topluluklar dışındaki Türkler, İslam dinine mensuptur. İslam dinini belirli bir süreçte de olsa bu şekilde Türklerin tamamına yakın bir şekilde kabul etmesi dikkat çekici bir durumdur. Çünkü, insanların tarihten beri getirdikleri, atalarından tevarüs ettiği inançlarını değiştirmesi çok zor gerçekleşmektedir. Bu yüzden, Türklerin Müslümanlaşması olgusu, din tarihi ve tarih araştırmacılarını ister istemez bunun nedenlerini düşünmeye sevk etmektedir.

Türk halk inançları, tarihten günümüze karşılaşılan bir çok din ve kültüre rağmen günümüze kadar Müslüman Türklerde devam ettiği gibi Hristiyan hatta, milli bir din haline gelmiş olan Museviliği din olarak benimsemiş olan Türklerde de devam etmektedir.

¹⁰ Bkz. Şaban Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*, Genişletilmiş II. Baskı, Ankara 1993, 299-320; Hikmet Tanyu, *Türklerin Dini Tarihçesi*, Burak yayınevi II. Baskı, İstanbul 1998, 29-72; Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, 303-343; Durmuş Arık, "Türk Yahudiler: Kırım Karaileri", *Dini Araştırmalar*, C. VII, S. 21, s. 27-49.

¹¹ Güngör, *Türk Bodun...*, 15-16, 259-269.

¹² Güngör, *Türk Bodun...*, 17.

Türk dünyasında özellikle ruh inancı ve buna dayalı diğer inanç ve uygulamalar büyük ölçüde benzerlik hatta özde ayniyet göstermektedir. Anadolu'dan Balkanlara kadar Türk toplulukları arasında rastlanan ancak kökeni bilinmeyen bir inancın, bizi, o inancın izi sürülerek İran, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan yoluyla en teferruatlı şekilde Altaylarda, Yakutistan'da bulmanın ve çözümlemenin mümkün olacağı sonucuna ulaştırmıştır. Ancak bu bizi, Türk inançlarının en otantik halinin coğrafi açıdan en uç noktada olan Türk toplulukları arasında bulunabileceği gibi bir genelleme yapmaya da götürmemelidir. Bazen Hakasya'da Yakutistan'da varlığı devam etmeyen inançlara Anadolu'da da rastlayabilmek mümkün gözükmektedir.

Eski Türklerdeki ruh inancının günümüzde bazı durumlarda muğlak olduğu, bununla beraber, ata ruhları konusunda berrak olduğu gözlemlenebilmektedir. Bu inanç, özellikle Müslüman Türklerde veli, evliya, eren inancına dönüşmüş, Hristiyan Türklerde ise aziz inancı ile bütünleşmiştir. Onların mezarları kült ve ziyaret merkezleri haline gelmiş, bu tür yerler ve çevresi çeşitli adaklara, uygulamalara konu olmuştur. Eski Türklerdeki ata ruhlarıyla ilgili inançlarda olduğu gibi, velilerin de bu dünyada olanlara yararının veya zararının dokunabileceği mantığının egemen olduğu bir inanç ve uygulamalar bütünü ortaya çıkmıştır. Ruh inancının, Müslümanlık inancıyla bütünleşmiş şekilde devam ettirilme şekillerinden birisi de belirli günlerde ölümlerin ruhları için Kur'an-ı Kerim okutulması ve çeşitli uygulamaların yapılmasıdır. Anadolu'dan Orta Asya'ya Türkler, Perşembeyi Cumaya bağlayan gecede geçmişlerinin ruhları için Kur'an-ı Kerim okumakta, dua etmektedir. Türk topluluklarının çoğunda bu gecede dini açıdan hoş görülme davranışlardan kaçınmaya özen gösterilmekte, hatta tereyağı ile bir şeyler kavurarak yemek yapılmakta, koku çıkarılmaya çalışılmaktadır. Bunlardan, evin etrafında, muhtemelen bacasında bekleyen geçmişlerin ruhlarının istifade edeceği düşünülmektedir.

Geleneksel Türk inançlarında çok önemli bir yer tutan kurban uygulaması, Müslüman Türklerde İslam dininde de bu ibadetin bulunmasından dolayı devam etmiştir. Bununla beraber kutlu sayılan yerlerde adak adayıp kurban kesme uygulaması da paralel olarak varlığını korumuştur. Ayrıca kansız kurban kapsamında olan saç uygulaması, Müslüman olduktan sonra da Türkler arasında yaşatılmıştır. Saçı ile bazı dileklerin gerçekleşeceğine ve bazı belaların defedilebileceğine inanılmıştır. Hristiyanlık'ta kanlı kurban uygulaması bulunmamasına rağmen Hristiyanlığı benimsemiş olan Türk toplulukları, çeşitli vesilelerle, eskiden

beri getirdikleri kanlı kurban uygulamalarını günümüzde de gerçekleştirmektedirler.

Sonuç olarak Türk halk inançları hem Türkiye'deki farklı grupları hem de Türk dünyasını bir arada tutan önemli unsurlardandır. Bu inançlara önem vermek, hem Türkiye'de hem de Türk dünyasında Türk merkezli düşünmeye, dünyayı bu şekilde algılamaya katkı sağlayacaktır.

Özbek Halk Edebiyatında Latife, Laf, Askiya**Naciye YILDIZ***

Özbek halk edebiyatında gülme ve mizaha dayalı olarak gelişen ve bu özellikleri ile az-çok birbirine benzeyen; ama bazı noktalardan da birbirinden ayrılan üç tür vardır. Bunlar latife, laf ve askiyalardır. Bu tebliğin konusunu, bu üç türün özellikleri, birbirleriyle mukayeseleri ve Anadolu'daki paralelleri teşkil edecektir.

Özbek halk edebiyatında “fıkra” karşılığı kullanılan “**latife**”, Özbek bilim adamlarınca, “küçük hacimli, birkaç epizottan meydana gelen, keskin bir hiciv, ince bir alay, nazik kinayeler ihtiva eden bir tür” (Yoldaşeva, 1989; 141), yada “halkın ince zekası ile meydana getirilen gülünç kısa hikâye” (Hamidiy-Abdullayeve-İbrahimova, 1967;89) olarak tanımlanmaktadır. Anadolu sahasında da 16. yüzyıldan itibaren yazılı kaynaklarda rastladığımız bu Arapça ismin yanında, Özbek halk edebiyatında “anekdot” terimi de kullanılmaktadır; ancak, anekdot, daha çok tarihî şahıslarla ilgili kısa hikâyeler olarak, latife türünden ayrılır. Özbek halk edebiyatında söz ustalığı, hazırcevaplık, mizahî üslûp gerektiren “latife”, zamanla daha çok Nasreddin Efendi olarak tanınan Nasreddin Hoca fıkralarının genel ismi hâline gelmiştir. Nasreddin Efendi latifelerinin, Özbek Türkleri arasında ne zamandan beri anlatılageldiği konusunda ise, bilim adamlarının çelişkili görüşlere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bazı bilim adamları bu latifelerin IX. yüzyıldan itibaren (Devletov, 1959), bazı bilim adamları ise, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren anlatıldığını (Yoldaşeva, 1989; 139) söylemektedirler. Anadolu’da, Nasreddin Hoca fıkralarının 13. yüzyıldan itibaren anlatılmaya başlandığı düşünüldüğünde (Köprülü, 2004) bunun bir çelişki olduğu anlaşılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinden Çağatay Türkçesine aktarılmış bir metin, Hadi Zarifov’un özel kütüphanesinde

* Doç.Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

bulunduğuna göre (Özkan, 1999;19), Nasreddin Hoca fıkralarının, kesin bir tarih verilemese de, 19. yüzyıldan evvel; önce sözlü kaynaklarla, sonra el yazmalarıyla, 1845'ten sonra da matbu eserlerle bu coğrafyaya yayıldığını düşünmek mümkündür. Kazan'da 1845 yılından itibaren Nasreddin Hoca fıkralarının Arap alfabesi ile birçok baskısının yapılması, fıkraların geniş bir kitleye yayıldığının göstergesidir. Özbek edebiyatında, Nasreddin Efendi ile ilk değerlendirmeler de, genellikle bu latife kitaplarının önsözlerinde yer almaktadır. Hadi Zarif, Şerif Rıza, Abdulla Kahhar, Sabir Abdulla, Edhem Rahmet, Rustem Kamilov gibi Özbek araştırmacıların da, 20. yüzyılda, Nasreddin Efendi fıkralarını derleme ve yayınlama konusunda büyük katkıları olmuştur.

Özbek Nasreddin Efendi latifelerinin kahramanı, zamanla, yaygın hayatî kurallardan biraz daha farklı algılayışları olan, karakter bakımından farklı kişilerin de sembolü hâline gelmiş ve halk arasında bu tür kişiler için “efendige ohşaydı” gibi de bir benzetme gelişmiştir; ancak, son dönemlerde birçok Nasreddin Efendi latifesinde, Nasreddin Hoca'nın, dinsizlik propagandası için araç olarak kullanıldığı, bu amaçla yeni latifeler türetildiği de mâlumdur. Bu sebeple, Efendi, İslâm dininin zorla kabul ettirilmesi, etmeyenlerin cezalandırılması ile ilgili, sonradan türetilmiş latifelerde de karşımıza çıkar. Bu ilaveler sebebiyle, Türk dünyasında yayımlanan Nasreddin Hoca kitapları içinde, fıkra sayısı en fazla olanı Özbek versiyonudur (Özkan, 1999; 23). Taşkent'te “Efendi Latifeleri” adıyla yayımlanan kitapta 791 fıkra bulunmaktadır (Sarımsakov-Yoldaşeva, 1989).

Özbek halk edebiyatında güzel latife anlatanlara latife-guy veya latifeçi denir; halk arasından bu işte kabiliyetli olan herkes latife anlatabilir; ancak, latifeçi veya latifeguyar kendilerine has bir üslûba sahiptirler, dinleyenlerin psikolojisine uygun latifeler seçerler, anlattıklarını mimik ve ses düzenlemeleri ile zenginleştirirler.

Özbek latifelerinde, Nasreddin Efendi kadar meşhur olmayan başka fıkra tipleri de vardır. Bunlar, Mir Ali ve Meşreb isimli tiplerdir. Mir Ali, Ali Şir Nevai'nin fıkra kahramanı hâline getirilmiş tipleridir. Mir Ali ile Hüseyin Baykara, latifelerde olumsuzlukları su yüzüne çıkarmak üzere yer alan, birbiri ile dost, tarihî şahıslardır (Özbek Sovet Ensiklopediyası VII; 261). Meşreb (Babarahim Meşreb), 1657 ile 1711 yılları arasında yaşamış, meşhur bir şairdir. Belh hakimi Mahmud Katagan'ın emri ile darağacına asılarak öldürülen ve mezarı Afganistan'ın Hanabad şehrinde bulunan Meşreb etrafında oluşan fıkralar, dinî yobazlıklarla ve batıl inançların yerilmesi ile ilgilidir (Özbek Sovet Ensiklopediyası VII; 71-72). Bu tarihî

şahısların dışında, molla, kadı, imam, dana, dehkan, nakkaş, tabib, fakir, derviş, kembagal, şair, hakim, bay latifeleri de yaygındır. Latifelerde hükümrân sınıfı daima akıl-feraset yönünden zayıf, ahmak, zalim olarak gösterilir. Nasriddin Efendi her rolün aktörü gibidir. Bunlarda mizah bazan hafif yollu, bazan da kızgınlıkla verilir.

Latifelerde, her türlü sosyal olay işlenebilir, akıllılık-ahmaklık, çalışkanlık-tembellik, dürüstlük-hilekârlık gibi, zıt kavramlar vurgulanır ve bunlardan olumlu olan yönünde fıkranın düğümü çözülerek bir mesaj verilir.

“**Laf**”lar da Özbek halk edebiyatında gülmeye dayalı türlerdendir. Arapça bir isim olan “laf”, mübalağaya dayalı, kısa bir anlatım türüdür (Özbek Sovet Ensiklopediyası VI; 437; Sarımsakov, 1989;115). Laf söyleme geleneğini sürdüren kişilere “lafbaz” veya “lafçı”; bu geleneğe de “laf uruş” veya “laf ayıtış” denmektedir. Laflarla ilgili olarak geniş bilgi “*Özbek Halk Ogzaki Poetik İcadı*” isimli eserde yer almaktadır (Razzakov-Sabirov-Mirzayev-İmamov, 1890; 184-186). Burada yer alan bilgilere göre, laf, genellikle bir olaya bağlı olarak anlatılan bir kompozisyon değildir, iki kişinin karşılıklı olarak mübalağalı söz söylemesine dayalı olarak kurulur. Türk halk edebiyatında “palavracı fıkraları” olarak tanımlayabileceğimiz bu türde, birinin söylediği mübalağalı söze, karşısındakinin daha mübalağalı olarak cevap vermesi esastır. Lafta yer alan mübalağa, hayatta hiç bir zaman gerçekleşmeyecek, dinleyicinin aklının ucundan bile geçmeyecek derecededir; buna “guluv mübalağa” denir. Ressam lafçının bir günde yedi yüz portre çizdiğini söylemesine karşılık, yazar lafçının bir günde on yedi roman, kırk kadar da hikâye yazdığını söylemesi gibi.

Laflar, genellikle karşılıklı olarak söylenen iki cümleden meydana gelir. Bazan ilk lafçı ikinci lafçının sözüne inanmadığını, böyle birşey olamayacağını belirtince ikinci lafçı ikinci bir cümle ile sözünü kuvvetlendirir. Mesela, birinci lafçı, “Size bir ucu Semerkant’a kadar uzayan bir kilim hediye getirdim” dediğinde, ikinci lafçı, buna, “Çok iyi etmişsiniz, misafirhanedeki kilimin az bir yerine ateş düşüp yanmıştı, o getirdiğinizi oraya yama yaparız” şeklinde cevap verir. Eğer birinci lafçı buna itiraz etmezse laf kapanır; ancak “böyle şey olur mu” dediğinde, ikinci lafçı ona “senin şöyle şöyle dediğin yerde, bu da böyle olur” kalıbında bir cevap verir.

Özbek lafları, derlenerek ayrı bir tür olarak yayımlanmamıştır; ancak mizahî “*Muştum*” dergisinde laf örnekleri yaygın bir şekilde yer almaktadır (Sarımsakov, 1989;152). Lafçılar, Özbek halk tiyatrosunun komik sanatçıları olan masharabazlar ve kizikçiler ile benzer yapıda tiplerdir. Bu üç grupta

da mübalağalı söyleyiş ve abartılı davranış kalıpları, güldürmeyi tetikleyen unsurlardır.

Lafçılık geleneği, halk arasında, bu işe kabiliyetli kişiler tarafından sürdürülmekle birlikte, bizdeki âşık-çıracak münasebeti ustaz ile şagird arasında da vardır; yani lafçılar, usta lafçılar tarafından yetiştirilir.

Karşılıklı olarak laf uran lafçıların “Ahmet lafçı/Rahmet lafçı”, “Salim lafçı/Hakim lafçı” gibi, birbiri ile kafiyeli isimler taşıdıkları da görülür (Sarımsakov, 1989;156). Her zaman bunun gibi iki isim yanyana geleceğine göre, tıpkı masallarda olduğu gibi, söylenenlerin gerçek olmadığına dinleyiciyi hazırlama, bu isimlerin kullanılma sebebidir diye düşünmek mümkündür.

Lafçılar her türlü meslekten gelebilir; köy hayatında çiftçi, çoban v.s. olabildiği gibi şehir hayatında da buna uygun berber, şoför gibi hatta “ressam lafçı” ile “yazar lafçı” gibi meslekler tercih edilebilir.

Askiya, genellikle “sayıl” denilen ve baharda düzenlenen eğlencelerde, çayhanelerde, toylarda ve diğer merasimlerde icra edilir (Razzakov-Sabirov-Mirzayev-İmamov, 1890; 33-34). Askiya, hazırcevaplık, zeka, tez kavrama ve cevaplama ile birlikte dil zenginliği, estetik zevk de gerektirir. Askiya, drama dayalı bir türdür. Sosyal hayatın eşitsizlikleri yanında, askiyalarda kişisel aksaklıklar da dostane bir şekilde dile getirilir. Sovyet döneminde, eski dönemleri kötüleyip yeni rejimin propagandasını yapmak için de askiyalar kullanılmıştır. Askiyalarda mecaz, cinas, kinaye gibi söz sanatlarından, allegoriden, mübalağadan, atasözleri ve deyimlerden faydalanılır. Askiya söyleme adeta bir yarışmadır; iki veya daha fazla olan askiyabazdan hangisi daha ustaca söz söyler ve dili de zengin bir şekilde kullanırsa, o galip sayılır.

Askiya geleneğini sürdüren kişiler genel olarak “askiyabaz”; Zerafşan, Kaşkadeya ve Surhan civarlarında da “suhanpardaz” olarak adlandırılırlar (Sarımsakov, 1989;163). Ansiklopedik bilgilere göre, askiya geleneği halk arasında 15. yy.dan beri vardır; ancak terim daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Askiyabazlar, icra ortamlarına göre; sarayda yetişen ve sarayda sanat icra eden askiyabazlar, halk arasında yetişip sarayda sanat icra edenler ve halk arasında yetişip yine halk arasında sanat icra edenler olarak gruplara ayrılmaktadırlar. Ayrıca kabiliyetlerine göre de “heveskârlar” ve “profesyoneller” olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Heveskârların icra ortamları genellikle çayhanelerdir; profesyoneller ise özel

törenlerde sanat icra ederler. Ayrıca askiyabazların Margulanlık Celil gibi şehir isimleri ile anıldıkları da görülür. Mir Sarbarahça, Mevlana Burhan, Said Giyeseddin, Mevlana Halil Sahaf, Mevlana Abdulvasi, gibi isimler, en eski askiya ustaları olarak kayıtlarda yer almaktadır. 19. yüzyılda Fergana ve Taşkent civarında askiya geleneğinin parladığı görülmektedir. Bu dönemin meşhur askiyacıları ise Dehkan Yüzbaşı, Kari Kerimov, Mamayusuf Tillebayev, Yusufcan Şekercanov, Mathalik askiya, Mirzavali Kelle, Usta Hamrakul, Kalmuhtar, Abdulla Fanus, Saidahmed askiya, İsmet askiya, Mamacan Kavak, Mirzarahim Kulak, Niyaz Baki, Zahid Burun, Molla Mamatbuva Vahabov'dur. Sovyet devrinde askiyanın "peyrov" denilen bir türü gelişir. Bu dönemin usta askiyabazları Tursunbuva Aminov, Aka Buhar Zakirov, Curahan Sultanov, Mamurcan Uzakov'dur. Asrımızın son çeyreğinde de Ganican Gaşmatov, Şakasım Şacelilov, Mamarazik İshakov, Resul Kari Mamadaliyev, Rahmatkul, Abdullacan Yaşarov, Abdulhan Mahsum Kazakov, Mamacan Mamadinov gibi isimler askiya geleneğini sürdürmüştür (Özbek Sovet Ensiklopediyası, I; 502).

Askiyaların zaman içinde bazı türleri meydana gelmiştir. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz (Sarımsakov, 1989;167-168):

1. Kafiye türü: Askıyabazın sözleri kafiyevidir. Bunlara "kafiyebaz askiyacı" da denir.

Zeka ve hazırcevaplılığın yanı sıra, dile hakimiyeti de gerektirir. Bunlara Yusufcan Kızık ile "kel" lakaplı "Usta Mutavalli" arasındaki diyalog örnek verilebilir: "Darahtsiz havliga kirdim, başımdan aftab ütdi"/ "Kaddingden ürgiley canan, sening kadrıng yaman ütdi" (Sarımsakov, 1989;169).

2. Ohşatdim türü: "Ohşatdim", "benzettim", demektir (Sarımsakov, 1989;169-170). Bunda bir askiyacı diğerini bir nesneye, çoğunlukla bir hayvana benzetir.

3. Şirinkârlık: Semerkend, Buhara ve Surhanderya'da yaygındır. Bunlarda takılma, alay, güldürme had safhadadır. İnsanların eksiklikleri, başlarından geçen maceralar dile getirilir.

4. Peyrov: Askıyanın en karmaşık şeklidir. Sadece usta askiyacılar tarafından yapılır. Peyrovlarda bir tema etrafıca işlenir; "Hayvanlar, meyveler, bağcılık gibi işler, alış-veriş; son zamanlarda da futbol, traktör" gibi konular, bu askiyaların konusunu teşkil eder. Temanın dışına çıkıldığında, çıkan askiyacının yenilmiş olduğuna hükmedilir. Bazı

askiyabazlar, bazı konularda meşhurdur. (Razzakov-Sabirov-Mirzayev-İmamov, 1890; 33-34).

Askiyaların halk tiyatrosunun ortaya çıkmasında büyük etkisi vardır. İkinci Dünya Savaşından sonra, askiyalar tiyatro sahnesine de taşınmıştır.

Sonuç

Anadolu sahası halk edebiyatı malzemesi ile karşılaştırıldığında, Özbek halk edebiyatındaki bu üç tür ile paralellikler olduğu, hatta yapılacak daha geniş ve mukayeseli çalışmalar sonucunda, diğer Türk boyları ile de paralelliklerin tespit edilebileceği anlaşılmaktadır.

Latifeler konusunda, terim adından -ki 16.yy. dan 19.yy.a kadar Osmanlı Türkçesinde de latife terimi kullanılmıştır-, Anadolu'dan çıkıp Türk dünyasının ortak fıkra tipi hâline gelen Nasreddin Hoca'ya kadar, büyük bir ortaklık söz konusudur. Özbek edebiyatında yer alan Mir Ali veya Meşreb gibi fıkra kahramanlarının paralelleri, Anadolu sahasında da vardır; Namık Kemal veya Neyzen Tevfik gibi.

Özbek halk edebiyatındaki laflar, Anadolu sahasında anlatılagelen palavracı fıkraları ile birebir örtüşmektedir. Özellikle avcı fıkraları buna verilebilecek örneklerdir.

Askiyaların Anadolu'daki paralelleri ise, bir metne bağlı olmaksızın, belli bir konu etrafında söze dayalı olarak icra edilen orta oyunu ve gölge oyununun "muhavere" kısımlarıdır.

Her üç türün ve Anadolu'daki paralellerinin ortak noktalarını şu şekilde tespit edebiliriz:

1. Mizaha dayanmaktadırlar.
2. Söz ustalığı, hazırcevaplık yanında ince bir zekâ ve mizah duygusu da gerektirmektedirler.
3. Bir yandan güldürürken bir yandan da düşündürme esastır.
4. Hepsinde belli tipler vardır; laf ve askiyaları yaratan lafçı ve askiyabazlar da bu türlerin tipleridir. Anadolu'da da bu özelliği,

Nasrettin Hoca, avcı gibi fıkra tiplerinde; Karagöz-Hacivat ve Kavuklu-Pişekâr gibi halk tiyatrosu tiplerinde görebiliriz.

Ayrılan yönleri:

1. Latife ve laflar kısa kompozisyonlardır. Askiyalar ve paralelleri olarak düşündüğümüz Anadolu'da geleneksel halk tiyatrosunun "muhavere" bölümleri daha uzundur.
2. Latife ve laflar herhangibir törene veya özel güne bağlı olmaksızın her yerde anlatılabilirler. Askiyalar ve askiyanın ve muhaverelerin icra ortamları vardır.
3. Laflarda ve askiyalarda, tasvir veya giriş yoktur, doğrudan konuya girilir. Latifelerde ise, konuya giriş yapılır.
4. Lafçı ve askiyabazlar ustalar tarafından yetiştirilir. Anadolu'da halk tiyatrosunda da usta-çırak eğitimi söz konusudur. Latifeler ise, herkes tarafından anlatılabilirler.
5. Askiyalar ve geleneksel tiyatromuzda bir bölüm olan muhavereler, topluluk önünde iki veya daha fazla kişi tarafından icra edilir, yani özel seyircileri vardır.

Kaynakça

- Devletov K. (1959), "Nasriddin Efendi Obrazının Gelip Çıkışı ve Ehemmiyeti", *Özbek Edebiyatı Meseleleri*, Taşkent.
- Hamidiy H., Ş.Abdullayeva, S.İbrahimova (1967), *Edebiyatşunaslik Terminleri Lugati*, Okutuvçi Neş., Taşkent.
- Kadirov M., "Askiya", *Özbek Folklorı Oçerkleri III*, Fen Neşriyatı, Taşkent.
- Köprülü M.F. (2004), *Hasreddin Hoca*, Akçağ Yay.
- Özbek Sovet Ensiklopediyası I* (1971), Taşkent.
- Özbek Sovet Ensiklopediyası VI* (1975), Taşkent.
- Özbek Sovet Ensiklopediyası VII* (1976), Taşkent.
- Özkan, İ. (1999), *Huca Nasretdin Mezekleri/Nasreddin Hoca Fıkraları*, TİKA Yay., Ankara.
- Razzakov H., A. Sabirov, T. Mirzayev, K. İmamov (1980), *Özbek Halk Agzaki Poetik İcadi*, Taşkent.
- Sarımsakov, B., F. Yoldaşeva (1989), *Efendi Latifeleri*, Taşkent.
- Sarımsakov B.İ. (1989), "Laf", *Özbek Folklorı Oçerkleri III*, Fen Neşriyatı, Taşkent.
- Yoldaşeva F. (1989), "Latifa", *Özbek Folklorı Oçerkleri III*, Fen Neşriyatı, Taşkent.

**Cengiz Aytmatov'un *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* Romanında Düzenin
Yabancılaşması
ve İnsanın Kendisi Olması Problemi**

Cafer GARİPER*

Cengiz Aytmatov'un *Gün Uzar Yüzyıl Olur* romanı, sağlam kurgusu ve roman tekniklerinin başarıyla kullanılışının yanında, estetik yapıyla birleşen geniş bir fikir tabakasına da sahiptir. Bu eser, bir taraflıyla modernizmin yarattığı problem alanlarını ve soğuk savaş yıllarında iki süper güç arasındaki çekişmeyi dikkatlere sunarken, diğer yandan Sarı Özek bozkırında sürdürülegelen gelenekli hayatı, bu coğrafyanın mitolojik-tarihî zamandan modern zamana uzayan yazgısını, rejimin insanlar üzerinde değiştirici, dönüştürücü ve ötekileştirici baskıcı uygulamalarını kurmaca dünyaya taşır. İnsanın uzun yüzyılların içerisinde ürettiği yaşama tarzından, hayat algısından ve bütün değerler sisteminden koparılarak önceden tasarlanmış bir modele göre şekillendirilmek istendiği bu yapıda, sonunda yeni nesiller kendilerini hayata bağlayan bütün üst değerlerden uzaklaşmaya başlarlar. Rejimin dayatması ve modernizmin etkisiyle tabiattan, gelenekten, evrenden, Tanrı'dan kopuş insanı yeryüzünde ötekileştirip kimliksizliğe sürükleyerek savunmasız ve çıplak bırakır. Yeryüzünde yeniden bir kimlik kazanmak, *mankurt*luktan insan seviyesine yükselmek tabiata, evrene, geleneğe, Tanrı'ya ve insanın kendi özüne dönüşüyle mümkün olacaktır. İnsanın kendisi olması savaşında Cengiz Aytmatov'un *Gün Uzar Yüzyıl Olur* romanında insan-evren-Tanrı bütünlüğü ve uyumu felsefî derinliği olan önemli bir tez olarak ortaya çıkar. Çalışmamızda bu konu, adı geçen romanda baskıcı otoritenin etkisiyle düzenin yabancılaşması ve buna bağlı olarak insanın evrenden, Tanrı'dan ve kendisinden kopuşu problemi çerçevesinde ele alınacaktır.

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Edebî eserde ideolojik düşünce yahut geniş manasıyla fikir, ham malzeme veya propaganda unsuru olmaktan çıkıp estetik ögeye ve kurgu unsuruna dönüştüğünde anlam kazanır. Probleme bu bakış açısından yaklaştığımızda Cengiz Aytmatov'un *Gün Uzar Yüzyıl Olur* romanında fikir tabakasının romanın içerisinde estetik ögeye ve kurgu unsuruna dönüştüğünü görürüz. Bu fikirler, ideolojik temellere dayanmaktan uzak olup, yazarın hayatın içerisinde üreterek çıkarttığı, örneklerine daha çok 19. yüzyılın büyük romancılarında rastlanan, felsefi derinliğe sahip fikirlerdir. Rejimin dayatmalarıyla geleneğin kesintiye uğraması, modernizmin, teknolojinin insanın hayatını ve çevreyi değiştirmesi, hürriyet alanının daralması, Tanrı bağının gevşemesi ve giderek yok olması, buna bağlı olarak insanın iç dünyasında yitimi yaşayarak çevreye ve kendisine yabancılaşması gibi temel problemler eserin kurmaca dünyasının fikir tabakasını oluşturur.

Rejimin dıştan müdahalesi, kişilerin uyguladığı baskıcı otorite ve modernizmin getirdiği teknolojiyle düzenin yabancılaşması, sonunda insanı tabii çevresine, evrene, mensup olduğu kolektif bilince, insana, Tanrı'ya ve kendisine yabancılaştırarak ötekileştirir. Cengiz Aytmatov'un *Gün Uzar Yüzyıl Olur* romanı aynı zamanda bu yabancılaşmanın ve ötekileşmenin içinde dönüş izleklerini de bünyesinde taşır. Buna göre insanın kendisi olması ancak kolektif bilinçle bütünleşmesi, tabiata yönelmesi, Tanrı'ya ve kendine dönmesiyle mümkün olacaktır.

Eserde Sarı Özek Bozkırı'nın yaşadığı hayat macerası, hâkim bakış açısına sahip anlatıcının bakış açısından geçmiş, hâl ve gelecek olmak üzere zamanın üç boyutuyla bir günün içerisinde toplanır. Yedigey'in yakın dostu Kazangap'ın cenazesini Ana Beyit mezarlığına götürmesi şimdiki zamandaki asıl vakayı oluşturur. Bir günlük zamanda cereyan eden bu vakanın içerisine Yedigey'in bilincinde hatırlamalar ve çağrışımlarla şekillenen ferdi hayat macerası ile bu maceraya kolektif bilinç plânında eklenen Nayman Ana efsanesi ve diğer hikâye halkalarıyla mitolojik anlatılar girer. Bütün bunlar zamanı, romanın adına uygun olarak, hâlden yakın geçmişe, yakın geçmişten mitolojik düzlemde gelişen uzak geçmişe doğru genişletir. Diğer yandan aynı coğrafyada Nayman Ana mezarlığının bulunduğu alana kurulan uzay araştırmaları üssü zamanın yönünü geleceğe çevirir. Böylece Sarı Özek Bozkırı'nda sürdürülen hâldeki hayat aracılığıyla geçmiş-hâl-gelecek çizgisindeki yaşama tarzının ve kolektif bilincin oluşumu, dıştan baskıcı otoritenin, rejimin ve modernizmin müdahalesiyle düzenin yabancılaşması ve bilinç yitimi sergilenir.

Üç boyutlu zaman kurgusunun mitik düzlemde geçmiş yüzyıllara uzanan ucunda Sarı Özek Bozkırı'nı işgal eden Juanjuanların tutsakların kafalarına deve derisi geçirerek korkunç işkenceler yapması ve bu yolla bilinçlerini kaybettirmesi anlatılır:

“Önce tutsağın kafasını kazırlar, bu arada saç diplerini deşip kanatırlardı. Bu işlem sürerken usta kasaplardan biri iri bir deveyi hemen oracığa yatırıp keser, kestikten sonra derisini yüzerdi. (...) boyun derisinden bir parça kesilir, taze taze tutsağın kafasına geçirilirdi. (...) bu örtü, tutsağın kafasını sımsıkı kavrardı. (...) Kafasına deri geçirilen tutsak başını yere sürtmesin diye boynuna tahta kalıp takılır, yürek paralayıcı çığlıklarını kimse duymasın diye ıssız bir yere götürülürdü. Kolları, bacakları bağlı tutsak orada güneşin alnacında aç susuz birkaç gün kalırdı. Başına deri geçirilenlerden çoğu acıya dayanamayıp ölür, sağ kalanlarsa belleklerini yitirerek geçmişlerini anımsamayan birer mankurt -köle- olurlardı.” (s. 125).¹

Bu işkencenin uygulandığı kişilerden çoğu ölür, beş altı kişiden ancak biri hayatta kalabilir (s. 126). Baskıcı otoritenin istediği doğrultuda bilinci kaybettirilerek hayatta kalan, böylece çevresine ve kendisine yabancılaştırılan “mankurt kim olduğunu, soyunun sopunun nereden geldiğini, adını, çocukluğunu, anasını-babasını bilmezdi; kısacası insan olduğunu bile bilmezdi. Benlik bilincini yitirdiği için efendisine iktisadi açıdan büyük avantajlar sağlardı.” Efendisine ihaneti ve kaçmayı düşüneyen mankurt, efendisinin sözünden çıkmaz, sahibine köpekler gibi sadık kalır, başkasının sözünü dinlemez, biyolojik ve fizyolojik ihtiyaçlarının dışında hiçbir şeye ihtiyaç duymaz ve düşünemez. “Böyle bir mankurt seçme on tutsağa bedel” sayılır. “En kirli, en ağır işler mankurlara verilir; sonsuz sabır isteyen bıktırıcı, sıkıcı, sinir törpüleyici işler onlara yaptırılır” (s. 126). Çünkü mankurt, “geçmişin lâzım oldukça kendiliğinden gelip hal ile kaynaşmasından ibaret”² olan hatırlama melekesinden mahrum bırakılmıştır. Hatırlama, aynı zamanda yaratıcı bir süreçtir. Bilincini kaybederek hatırlama melekesinden mahrum kalan insansa, hayatını düzenleme ve yaratıcı etkinliklerde bulunma gücünden de mahrum kalır.

¹ Metin içerisinde gösterilen sayfa numaraları şu baskıya aittir: Cengiz Aytmatov, *Gün Uzar Yüzyıl Olur*, (Çev. Mehmet Özgül), Cem Yayınları, İstanbul 1982.

² M. Şekip Tunç, “Bergson’un Felsefesi”, H. Bergson, *Yaratıcı Tekâmül*, (Çev. M. Şekip Tunç), MEB Yayınları, İstanbul 1947, s. XXVIII.

Zihnî melekeleri ortadan kaldırılarak başta kendisine ve kendisine kimlik kazandıran bütün değerlere, hayat tecrübesine, diğer taraftan da çevresine yabancılaştırılan *mankurt*, düzenin yabancılaşmasına bağlı olarak başkalaştırılıp ötekileştirilerek kimliksizliği yaşamak zorunda bırakılır. Uzun aramalardan sonra oğlu Jolaman'ı bulan Nayman Ana, *mankurtlaştırılan* oğlunun efendilerinin emri üzerine attığı okla yaralanıp yere düşerken bile oğluna adının ne olduğunu, babasının kim olduğunu hatırlamasını telkin eden şu sözleri tekrar haykırır:

“Adın ne senin? Kimin oğlusun? Anımsa adını!
Senin baban Dönenbay, Dönenbay, Dönenbay,
Dönenbay, Dönenbay!..” (s. 145).

Bu çabayla kişinin kendi adını ve babasının adını hatırlaması istenmekte, böylece soy ve soya bağlı bütün kolektif bilincin gizli şifresinin çözümü beklenmektedir. Bu kelimeler, baskıcı otoritenin ötekileştirdiği, kimlik yitimine uğrattığı *mankurtun* kendi bilincine dönüşteki şifrenin anahtarı durumundadır. Fakat, yaralı *mankurt* için şifreleri çözmek mümkün olmayacaktır. Çünkü, bu ölümcül yaralar bilinç yitimini getirmiştir. Walter Benjamin'in ifadesiyle bellek yalnızca geçmişi hatırlamak için yararlandığımız bir araç değil, bellek aynı zamanda geçmişin üzerinde sergilendiği bir sahne, öznenin kendisini hatırlama sürecinde kendi hayat hikâyesini izleyen bir seyirci konumunda hissettiği bir gösteri mekânı³ durumundadır. Bilinç yitimi ise, geçmişten hâle ve hâlden geleceğe doğru uzayan bir oluş şeklinde beliren düşünme⁴ yetisinin önünde engel olarak durmaktadır. Böyle bir durumda ne geçmişin canlandırılması, ne de kişinin kendisini gösteri mekânında görmesi ve seyretmesi mümkün olacaktır. Böylece bilinç yitimiyle kişinin kendisine dönüş yolu kapanmış, kendisi olmasının önüne engel konmuştur.

Kafaya deri geçirme işlemi, insanın yalnızca *mankurtlaştırılarak* belirli amaçlar doğrultusunda, belirli işlerde kullanılması anlamına gelmez. Aynı zamanda Tanrı'nın varlık kazandırdığı insanın tabiatına, yaratılış özelliklerine de bir müdahaledir. Bu noktadan itibaren roman, çok katmanlı fikir örgüsünün içerisinden insanı ontolojik olarak da tartışmaya açar. İnsanın en temel haklarından biri olan ve kendisine Tanrı tarafından verilen

³ Şârâ Sayın, “Edebiyat ve Anımsama”, *Bellek, Mekân, İmge Prof. Dr. Nilüfer Kuruyazıcı'ya Armağan*, Multilingual [Yayınları], İstanbul 2006, s. 39-40.

⁴ M. Şekip Tunç, “Bergson'un Felsefesi”, H. Bergson, *Yaratıcı Tekâmül*, (Çev. M. Şekip Tunç), MEB Yayınları, İstanbul 1947, s. XXIX.

iradesine sahip olma hakkı elinden alınmış ve o, bu melekeden, dolayısıyla insanî özünden koparılmıştır.

Romanın kurmaca dünyasına göre, nereden geldikleri bilinmeyen, köksüz göçebe bir toplum olan Juanjuanlar, işgal ettikleri topraklarda sürdürülen hayata dışarıdan müdahale ederek orada yaşayan insanların hayat tarzı üzerinde önemli değişikliklere gitmek isterler. Esir aldıkları gençlerin bilinçlerini yok ederek onlara ölümden daha büyük ceza vermiş olurlar. Kafasını uçurarak öldürme cezası, insanın “*belleğini köreltme, bilincine zarar verme, onun son nefesine değin tek zenginliği olarak kalan, başkalarının kolay kolay anlayamayacağı insanlık değerini kökünden yok etme cezasının yanında çok hafif kalır.*” Juanjuanlar, “*insanın bu en kutsal özüne el*” uzatarak, “*kölelerin canlı belleklerini zorla ellerinden alma yöntemini bulmakla*” insan tabiatına düşünülmüş veya düşünülmemiş en büyük kötülüğü yapmış olurlar (s. 127).

Gün Uzar Yüzyıl Olur romanının kurmaca dünyasında hâldeki vakada da benzer şekilde rejimin ve modernizmin dıştan müdahalesiyle düzenin yabancılaşması gerçekleşmiş ve buna bağlı olarak bir toplumun bilinci önemli ölçüde yaralanmıştır. Hayatın birçok alanında olduğu gibi bilinç düzleminde de mitolojik zamandan modern zamana Sarı Özek Bozkırı'nın yaşadığı yazgı pek değişmeden gelmektedir. Nitekim söz konusu süreklilik fikrini romanın kurmaca dünyasında yer yer tekrarlanan “*bu yerlerde trenler doğudan batıya, batıdan doğuya gider-gelirlerdi*” leitmotivi de sezdirecek mahiyettedir. İleri yaştaki nesil bilinç yaralanmasını düşük seviyede yaşarken genç nesil bunu ileri seviyede yaşamak durumunda kalmıştır. Yaşlı neslin kolektif bilinçle bağlarını sürdürmesini sağlayan köprü, gelenekli hayatın ürettiği müşterek bilinçle belirli seviyede çocukluk dönemlerine uzanan ortaklaşma alanlarının olmasıdır. Zira, kişi kültürün büyük akımlarıyla iletişime geçtiğinde, “*bu akımları yönlendiren büyük ilkeler nazarında ne bir kopma ne de bir sapma*” görür. Çünkü, “*değişime rağmen bir şeyler sürüp gitmekte, bir şeyler kendilerini zamanın pürüzlerinin üzerinde tutmaktadır.*”⁵ Ancak, genç nesil ortak bilinci yitirmiş, kendi kültür dairesinin zihinsel birikimine ve üretimine yabancılaşmış, bir başka söyleyişle ötekileşmiştir. Esasen düzenin yabancılaşmasıyla birlikte kolektif bilinç de geriletilmiş, yerinden sökülerek açılan boşluğa yeni bir dünya anlayışı ve algısı konmak istenmiştir. Bu uygulama yavaş yavaş kolektif bilincin yitimini getirecektir. Bunun dikkate değer örneğini küçük yaşta

⁵ Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç Geleneksel Topumlarda Kültürel Şizofreni*, (Çev. Haldun Bayrı), 4. baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2002, s. 16.

devlet okullarına alınarak belirli bir sistem dahilinde yetiştirilen çocuklarda görürüz. Küçük yaşta moral değerlerin ve geleneğe bağlı açılımların merkezi olan aile ortamından ve evden ayrılarak bölge yatılı okuluna götürülüp orada yetiştirilen Sabitcan, mensup olduğu topluma kendisi olma özelliğini veren bütün üst değerlerden uzak ve yalıtılmış bir tip olarak romanın kurmaca dünyasındaki yerini alır. Onun, içine gelecekçi bilimkurgu öğelerinin de karıştığı propaganda edası taşıyan yeni bir dinin müridi gibi söylediği,

“Eskiden insanlar tanrılara inanırlardı. (...) Aslında yoktu böyle tanrılar; bunlar birer söylence (mitoloji), birer masaldı. Oysa bizim tanrılarımız hemen şuracıkta, yanibaşımızdaki uzay alanında yaşıyorlar. Bütün dünyaya karşı övünç duyduğumuz bu tanrılar herkes kolay kolay görüp konuşamaz, her canı isteyen (...) elini uzatıp tanışamaz, tanışması da gerekmez. Çok doğaldır ki, bu gerçek tanrılarının bir ayrıcalığı vardır. İlerde öyle günler gelecek ki, insanlar da aygıtlar gibi telsiz dalgalarıyla yönlendirilecekler. Hem de en küçüğünden en büyüğüne kadar bütün insanlar... Şimdiden bu konuda bilimsel veriler elde edilmiştir. İnsanlığın yüksek çıkarları için çalışan bilim bu güce erişmiştir işte! (...) ‘Canlıakım’ denilen bu telsiz dalgaları insana, insan bilincine her an işleyecek. Bundan kimse kaçıp kurtulamayacak.

İnsanlar her şeylerini bir merkezden yayınlanan izlencelere (programlara göre yapacaklar. Herkes canının çektiği gibi yaşadığını ya da bir şeyi isteğine göre yaptığını sanacak; oysa her şey yukardan verilen bir yönlendirmeye göre gerçekleşecek. Kimse kesinlikle izlencenin dışına çıkamayacak. Şarkı mı söylemen gerekiyor? Bir işaret, hemen şarkı söyleyeceksin. Dans mı edilecek, yoksa çalışılacak mı? Sana gönderilen sinyalle dans edecek ya da çalışacaksın. Hem de öyle dans edecek, öyle çalışacaksın ki, şaşkınlıktan herkes parmağını ısıracak! Artık hırsızlık, kavgacılık, suç işleme gibi şeyler unutulacak; bunlar yalnız eski kitaplarda okunan kavramlar olarak kalacak. Çünkü bütün davranışlar, düşünceler, istekler önceden insanın beynine yansıtılacak. (...)

İstersen savaştan bir örnek alalım. Gene her şey verilen işarete göre gerçekleşecek. Ateşe mi atılmak gerekiyor, paraşütle mi atılacak, tankın altında atom

mayınıyla birlikte havaya mı uçulacak? İnsanlar bütün bunları gözlerini kırpmadan yapacaklar.” (s. 45-47).

sözleri bunu gösterir. Düzenin yabancılaşmasıyla yeni eğitim kurumlarında geleceğin toplum tasarısı çerçevesinde bellek yitimine uğratılan Sabitcan, çağdaş bir *mankurt*, yeni zamanın robotlaşan insanı olarak karşımıza çıkar. O, “*mitik dönemin derin yapısındaki mankurt tipinin, yeniden tab edilerek görüntü seviyesine çıkarılmış şekliyle mitin gerçek yönünü temsil eder.*”⁶ Oysa bellek, yalnızca geçmişe dönük hatırlama alanı değil, şimdinin üzerine geleceğin inşa edileceği bir alandır. Kişilerin ve toplumların bellek yitimine uğraması yahut uğratılması onların kendi kökleri üzerine gelecek inşa etmelerinin önüne geçilmesi demektir. Sabitcan’ın temsil ettiği yeni nesil bellek yitimine uğratılarak gelecek inşası elinden alınmış kimselerden oluşur. Bu alana artık hâkim güçler istedikleri kişiliği inşa edeceklerdir. Devlet okullarında yatılı okuyarak bellek yitimine uğratılan, gelecek zamanların yeni *mankurt* tipine inandırılan Sabitcan, bunun canlı örneği durumundadır. Buna bağlı olarak o, yalnızca gelenekten, Tanrı’dan ve insanî özünden kopmakla kalmaz, bütün değerler sistemine yukarıdan küçümseyici gözle bakma yoluna giden bilgiç kişiliğe bürünmeye çalışır.

Kimliksizleştirme ve kişiliksizleştirme işleminde Tanrısızlaştırılmış insan, tam da ideolojinin öngördüğü hedef doğrultusunda yalnızlaştırılan, evrenle ontolojik anlamda bağını koparan, bütün iç ve dış saldırılar karşısında çıplak ve savunmasız bırakılan insandır. Bu insan artık ideolojik temeller üzerine oturtulmuş geleceğin ütöpik çerçevede önceden tasarlanmış, fakat içi doldurulamamış dünyasına ait insan modelinin oluşturulmasında her türlü şekillendirmeye açıktır. Sabitcan, dikey boyutta varlık kazanan Tanrı’yı yok sayarak ideolojik devlet aygıtının eğitim kurumlarındaki zihin kodlaması doğrultusunda yatay boyutta bilim çerçevesinde yeni bir Tanrı algısının sözcülüğünü yapmaya koyulur. Bu yeni tanrı, insan aklının ve zekâsının yeryüzündeki bilim merkezli üretiminin bir sonucudur. Bilimin, dikey boyutta gelişen inanç sistemini sarsarak onun yerine geçmesi ve onun yönünü yatay boyutta dönüştürerek maddeler âlemine çevirmesi, kendi etrafında yeni bir inanç sistemi inşa etmeye kalkışması demektir. Bu da bilimin, bir tarafıyla ideolojik mahiyet alarak inanç sistemine dönüşmesi ve insan zihninin daralması anlamına gelir. Nitekim ideolojik devlet aygıtının eğitim kurumları aracılığıyla kendisine yüklediği bu *yeni din* anlayışının sözcülüğünü yapan Sabitcan, “*canlıakım denilen bu telsiz dalgaları*” ile

⁶ Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, Türksoy Yayınları, Ankara 2004, s. 72.

insanların nasıl birer çağdaş *mankurta* dönüşerek robotlaşacağını dile getirmekte rol üstlenir. Bu tasarı çerçevesinde dikey düzlemde Tanrı bağından koparılıp bilimin madde üzerindeki buluş ve keşifleriyle sınırlandırılacak insan, hürriyet alanını önemli ölçüde yitirecek, çağdaş *mankurta* dönüşecektir. Nitekim, uygulanan işkence ile bilinç kaybına uğratılan Jolaman'ın annesini öldürmesine karşılık, kültürel hafıza ve değer yitimi yaşayan Sabitcan da babasının vasiyetini hiçe sayarak onun cesedini Nayman Ana gömütlüğü yerine yakın bir yere gömerek kurtulmak ister. Aslında *mankurtlaştırılan* Jolaman'ın, kendisini arayıp bulan annesini bütün yalvarıp yakarmalarına rağmen efendilerinin buyruğuna uyarak ok atıp öldürmesiyle, çağdaş bir *mankurt* olarak Sabitcan'ın babasının cesedi karşısındaki bu tutumu arasında fazla fark olduğu söylenemez. Böyle bir isteğin içinde kutsallığı yağmalanan, dikey boyutta gelişen inanç sisteminden koparılan insanın köksüz ve bilinçsiz davranışlar kodlamasının şifreleri gizlidir.

Romanın derin yapısında varlık kazanan temel izleklerden biri de hürriyet fikridir. Düzenin yabancılaşmasıyla hürriyetsizleştirilen insan, bütün insanî değerlerden uzaklaştırılır. Öyleyse insanın değerlerine yeniden sahip olabilmesi, kendileşebilmesi için hürriyetine kavuşması gerekir. Bu da düzenin yabancılaşmasının tersine çevrilerek kendileşmesi anlamına gelir. Bunun için de öncelikle baskıcı otoritenin ortadan kaldırılmasına ihtiyaç vardır. Romanın kurmaca dünyasında yer alan vaka halkalarının büyük çoğunluğunda hürriyet fikrini ve ona bağlı bir yığın problem alanını buluruz.

Kolektif bilincin yitimi, ortak duygu ve düşünce dünyasının boşalmasına dolayısıyla geniş bir boşluk alanının açılmasına yol açar. İşte açılan bu boşluk alanı, yeni düzenin hâkim güçleri tarafından doldurulacaktır. Yeni düzenin hâkim güçleri, kolektif bilincin sürekliliğine izin vermez. Nitekim, ortak bilincin taşıyıcıları durumundaki halk türkülerini, masalları, efsaneleri, destanları, hikâyeleri derleyen öğretmen Ebutalip'in gizli servis tarafından önce birçok defa sürgüne tâbi tutulması, sonra baskı uygulanıp intihara sürüklenerek öldürülmesi bunu gösterir.

Ebutalip'in baskı altına alınması ve öldürülmesinin romanın kurmaca dünyasında benzerlerini görürüz. Raymalı Ağa hikâye halkası ile Kazangap'ın babasının ölümü bunlar arasındadır. Halk anlatılarına göre bir halk ozanı olan Raymalı Ağa'nın yaşı ilerledikçe kendisini kıskanan yakınları ve davranışlarını çıkarlarına ters bulan küçük kardeşi Abdilhan tarafından önce düğünlerde türkü söyleyip gezmesine karşı çıkılır. Sonra Raymalı Ağa'ya gönlünü kaptıran ve kendisi de halk ozanı olan bir genç

kıza duyduğu aşka engel olunmak istenir. Nitekim halk ozanı on dokuz yaşındaki Begimay'la halkın karşısında karşılıklı türkü söylemeleri utanç kaynağı olarak görülür ve buna engel olmak için Raymalı Ağa'nın kardeşi tarafından önce emektar atı kesilir, sonra kendisi de ağaca bağlanarak ölüme terk edilir. Böylece insanın âşık olma, tabiatını ortaya çıkarma, var olma özü baskılanır, yaşama hakkı elinden alınır. Ölüme terk edilen Raymalı Ağa'nın aşkı yaşamasının önüne geçildiği gibi, onun susturulmasıyla kolektif bilincin canlı damarı türküler de kesilmiş olur. Bu türküler ancak halk arasında yayılarak kolektif bilince mal olur. Kardeşi Abdilhan'ın ve yakınlarının Raymalı Ağa'ya yönelik cezalandırma biçimi, hâlde de benzerleri görülen, insanî öze uzak, baskıcı ve yabancı bir uygulamadır.

Baskıcı uygulamalar sonucunda düzenin yabancılaşmasının görünürlük kazanmış şekillerinden biri de babasının ölümü üzerine Kazangap'ın bulunduğu yeri terk edip ıssız bozkıra kaçmasıdır. Çünkü Sovyet rejiminin baskıcı uygulamaları insanları ideolojik kalıplar çerçevesinde yargılayan, suçlayan, yaşama alanlarını daraltan, aileleri dağıtan, hatta ölüme sürükleyen bir yapıya sahiptir. Bu tür uygulamalarla karşılaşanlardan biri olan *"Kazangap'ın babası, mülk sahipleri sınıfının ayıklanması (tasfiyesi) sırasında sürülmüş, ama varlıklı olmadığı anlaşılıp geriye gönderildiği sırada yolda"* ölmüş ve ailesi dağılmıştır. *"Onun gibi orta hallilerin boşu boşuna, daha doğrusu yanlışlıkla aşırı baskılara uğratılması birçok örnekleri görülen, yaygın bir"* uygulamadır. Üstelik *"Kazangap, sürgün kurullarının gemi azya almış üyelerince baskı altında tutularak, babasını topluluk içinde suçlamaya"* zorlanır. Kendisinden *"günün siyasal tutumunu onayladığını, babasını topluma yabancı bir öge olarak kınadığını, onu babalıktan reddettiğini, babası gibi sınıf düşmanlarına dünyada yer olmadığını, böylelerini gebertmek gerektiğini açıkça söylemesini"* isterler. Sonunda böyle bir yüz karasına dayanamayan Kazangap, başını alıp gider (s. 76-77).

Bu çerçevede romana yaklaştığımızda her iki dönemde de başkalaşmanın ve ötekileşmenin baskıcı otoriteyle ve düzenin yabancılaşmasıyla birlikte yürüdüğünü, ona bağlı olduğunu görürüz. Birincisinde Kazak toplumunun topraklarının güneyden gelen göçebe işgalci güç durumundaki Juanjuanlar tarafından, ikincisinde ise aynı topraklar bu defa Ruslar tarafından ideolojik bir aygıtla dönüştürülen devlet mekanizmasınca ele geçirilir. Juanjuanların insan beynine deve derisiyle dıştan yaptığı baskının benzerini Ruslar, geliştirdikleri ideolojik devlet aygıtıyla içten yaparlar. Bunun da yolu yeni kurulan okullarla, çeşitli propaganda araçlarıyla, baskıcı uygulamalarla o coğrafyanın insanına varlık

kazandıran değerler bütünü geriletmek, onları hayatın dışına itmek ve yok saymaktır. Yerine de ideolojik aygıtın öngördüğü yeni bir insan modeli koymaktır. Böyle bir çaba insanı, tabiattan, çevreden, evrenden, mensup olduğu aileden, milletten, moral değerlerden, sonunda Tanrı'dan ve kendi özünden koparır ve çağın *mankurt*ları durumundaki robot insanların ortaya çıkmasına yol açan bir mekanizmaya dönüşür. Ferdî boyutta Ebutalip ve Raymalı Ağa vaka halkaları da bu çerçevede anlamını bulur. Gizli servis tarafından baskı altına alınan Ebutalip ile buna benzer şekilde Abdilhan ve yakınları tarafından baskı altına alınmak istenen Raymalı Ağa örneğinde gördüğümüz gibi insanın hürriyeti kısıtlanarak ya da ortadan kaldırılarak o, kendi hayat tarzını değil başkalarının öngördüğü yaşama biçimini sürdürmeye zorlanır. Buna karşı direndiğinde de hayatını kaybeder.

Romanda bozkırın bilgisi Kazangap, her şeye rağmen düzenin yabancılaştırmasına karşı koyma savaşı verenlerdendir. Nitekim o, bu savaş biyolojik hayatının sonrasına da taşımak ister. Ölümünden sonra Nayman Ana Gömütlüğü'ne gömülmek istemesi de hem kolektif bilinçle, hem de kutsal alanla irtibatını sürdürme çabasının ürünüdür. Aynı zamanda “Kazangap'ın ‘Yedigey, Ölünce Ana-Beyit’e göm’ şeklindeki vasiyeti, dünya yaşamında tüm kutsallıkları hunharca yağmalanmış bir insanın, adil ve ilahi sonsuzluğa sığınma istemini içermektedir. Kazangap, canice bir varoluş biçimi sayılan mankurtlaştırmanın, halen yürürlükte olduğunu Nayman Ana'ya söyleyecek ve kutsal güçlerden, dünyada kalanlar için yardım isteyecektir. Zira ‘ölüleri ziyaret etme’, Türk kültürü için önemli bir değer belirticidir. Söz gelimi Manas destanında oğlu olmayan Cakıp Han'ın uğursuzluğuna ‘mezarlı yeri ziyaret etmemesi’ neden olarak gösterilir. Kazangap'ı Nayman Ana Gömütlüğü'ne ulaştırma çabalarının arkasında böylesi bir kültür kodunun olduğunu da unutmamak gerekir.”⁷

Gelenekle ve kutsal alanla her şeye rağmen iletişimini sürdürebilen Yedigey, Kazangap'ın cenazesinin önünde dua okumaya başlamadan önce, duaya giriş olarak başını önce sağa, sonra sola çevirir, sonra sırasıyla yere eğer, yukarı kaldırır. “Böylece, insanoğlunun bir rastlantı sonucu geldiği, fakat günlerle gecelerin birbirini izlemesi gibi, aynı şaşmazlıkla günü gelince bırakıp gideceği bir dünya, kendi düzeni içinde değişmez bir dünya yarattığı için Yaradan'a selam vermiş” olur (s. 333). Yedigey'in duaya giriş olarak başını önce sağa, sonra sola çevirmesi, sonra sırasıyla yere eğmesi ve yukarı kaldırarak selâmlamasıyla insan-evren-Tanrı düzeninin kurulduğuna şahit oluruz. Böyle bir selâmlama İslâmî motifin yanında gelenek kodlaması

⁷ Age, s. 25.

düzleminde Türklerin eski inanç sistemlerinden gelen ritüelleri de içinde barındırır.

“Ey tanrım, dedelerimizin ezberledikleri kitaplardan okuduğum duaları gerçekten işitiyorsan beni de işit. Çünkü birinin ötekine zararı yoktur, biri ötekine engel değildir.” (s. 333) diyen Yedigey, aslında kendisi de kopuşu ve ötekileşmeyi kısmen de olsa yaşamak durumunda kalmıştır. Yaptığı dua dedelerinin ezberlediği “*kitap*”tan çok, kendi iç dünyasından gelen sözler olarak değer kazanır. Çünkü içinde yaşanan modern zamanda düzenin yabancılaşmasıyla kaynağa gidiş yolları önemli ölçüde kesilmiştir. Ancak, Yedigey’in bilincinin gelenekle ve gelenek yoluyla Tanrı’yla bağıını sürdüren kanalı tamamen tıkanmamış, bu noktada henüz tam bir kopuş yaşanmamıştır. Dolayısıyla Boranlı Yedigey, kolektif bilincin henüz tamamen kapanmamış olan bu kanalından Tanrı’yla temas kurma imkânına sahiptir. Yedigey, kolektif bilincin kodladığı ve ferdî geçmişin tecrübe alanının hazırladığı çerçevede dedelerinin ezberlediği kitaptan dua etmeye başladığında kaynağını kolektif bilinci oluşturan ruhta bulan, fakat daha çok onun şahsında insanın iç dünyasının sıcaklığını ve samimiyetini veren bir dua ortaya çıkar:

“Yaşadığıma, düşündüğüme ve böyle bir saatte Sana seslendiğime göre beni sonuna dek dinle! Biz kulların Sana yakarmaktan başka bir şey beceremeyeceğimiz için acı, esirge bizi, yardımını eksik etme... Biz kulların doğru olsun, yanlış olsun her şeyi Sen’den bekleriz. Bir kaatil bile Sen’i kendi yanında görmek ister. Oysa Sen hep susarsın. Özellikle başımız sıkıştığı zamanlar, yalnız zamanlar göklerdeymişsin gibi düşünüyoruz, işte bunun için insanız biz. Bunu söylemeye ne gerek? Yakarışlarımızın sonu yok, sana ne zor geldiğini anlıyorum. Çünkü teksin... Ama ben bir şey dilemiyorum Sen’den, yalnızca böyle bir zamanda aklıma gelenleri iletmek istiyorum.” (s. 334).

Romanın kurmaca dünyasında bir tarafıyla Sabitcan’ın ateist düşüncelerine cevap mahiyeti de taşıyan insanın Tanrı karşısında samimi duygu ve düşüncelerinin ifadesi durumundaki bu dağınık sözler, aynı zamanda yaralı bilincin ölüm hâdisesi etrafında görünürlük kazanması demektir. Yedigey’in duası, inanan bir varlık olarak insanın Tanrı karşısındaki durumunu sergilediği kadar, belki daha da fazla, duyan ve düşünen bir varlık olarak insanın, yüceltilen üst değer konumundaki Tanrı’nın yok sayıldığı bir alanda yaşamasının zorluklarını dile getirir. *Gün*

Uzar Yüzyıl Olur romanında zaten asıl önem taşıyan da insanın yüceltilen varlık olarak Tanrı'yı kendi hayatı içinde konumlandırabilmesi ve ona bir yer verebilmesi meselesidir. Tanrı'ya seslenirken “*Bir kaatil bile Sen'i kendi yanında görmek ister*” diyen Boranlı Yedigey'in bu sözü, insanın Tanrısız bir alanda olamayacağını, ontolojik anlamda da böyle bir alanda varlık kazanamayacağını ifadeye yönelik bir değer taşır. Çünkü Tanrı, suçlu yahut suçsuz bütün insanlar için ihtiyaç duyulan, sıkışıldığında başvuru, insanın yeryüzünde kendisini ancak onunla konumlandırabildiği *aşkın varlık* durumundadır.

Boranlı Yedigey, sözlerinin devamında,

“Nayman-Ana'nın yattığı kutsal gömütlüğe bundan böyle gelemeyecek oluşumuza çok üzgünüm. O yüzden Ana'mızın ayağının bastığı Malakumdıçap topraklarında benim de bir yerim olsun, ilerde ben de oraya gömüleyim. Şu anda toprağını verdiğimiz Kazangap'ın yakınında bulunayım.” (s. 334).

diyerek Sarı Özek Bozkır'ı halkının kutsallık yüklediği Ana Beyit mezarlığına bir daha gelemeyecek olmanın ıstırabını dile getirir. Çünkü, bozkır halkı için kutsallık taşıyan mezarlığın bulunduğu alana devlet tarafından uzay üssü yapılmıştır. Bu durum, ideolojik temelli devlet yapılanması çerçevesinde düzenin yabancılaşmasının yanında modernizmin ve teknolojinin hayata müdahalesi anlamına gelir. İdeolojik temelli devlet aygıtının Nayman Ana mezarlığının bulunduğu yere kurduğu uzay üssü, yüzyıllardır o bölgede yaşayan insanların kutsallık alanına dışarıdan tahrip edici bir müdahaledir. Buna rağmen Yedigey, dostu Kazangap'ın cesedini Nayman Ana mezarlığına yakın bir yere gömer ve öldükten sonra kendisinin de oraya gömülmesini ister. Bu uygulama ve istek, bir tarafla, düzenin yabancılaşması ile birlikte yıkılan kutsallığı yeniden inşa denemesidir. Diğer yandan da kolektif bilince eklemlenme çabasının bir sonucudur.

Boranlı Yedigey, kolektif bilincin taşıyıp getirdiği çizgide inanç sisteminin ölüm çevresinde oluşturduğu anlayışı temsil etme gücünü elinde bulundurmaktadır. O, bedenle ruh ayırımına gidebilecek kadar kolektif bilinçle bütünleşme imkânına sahiptir. Nitekim,

“Ölümden sonra insan ruhunun başka bir yaratığa geçtiği doğruysa, ben karınca olmak istemiyorum. Karınca olacağıma bir çaylağa dönüşeyim daha iyi. Şu ta yükseklerde uçan, Sarı Özek kırlarına bakmaya

doyamayan akkuyruk gibi... İşte benim isteklerimin hepsi bu..." (s. 334).

şeklindeki sözleri bunu gösterir. Ruhun ölümden sonra varlığını sürmesi ve ölümden sonra başka bir varlığa geçmesi fikri, kaynağını İslâmlık öncesi Budist dönemde bulan tenasüh anlayışına kadar çıkar. Ancak burada daha önemli olan Yedigey'in "*Ölümden sonra insan ruhunun başka bir yaratığa geçtiği doğruysa*" şeklindeki belirlemesinden sonra karınca değil de çaylak olmak istemesidir. Karıncayla gökyüzündeki çaylak arasındaki paradoksu kavrayan Yedigey, yatay boyutta ilerleyen toprağa bağımlı sembolik değer olarak karıncayı belki de kendi yazgısıyla birleştirmektedir. Oysa dikey boyutta çaylak olumluk yüklenen bir varlık durumundadır. Karıncanın yerde sürünmesine karşılık o, Sarı Özek Bozkırı'nı yukarıdan seyretme, istediği yöne uçuşma hürriyetine sahiptir. Sarı Özek Bozkırı'nda yaşayan insanların ortak bilinci durumundaki efsaneye göre Nayman Ana'nın *mankurt* oğlu tarafından okla vurulup öldürülmesi esnasında da "*ak yazması*" beyaz bir kuş olup göklere yükselmiştir (s. 145). Öyleyse bu manada gökyüzü, gök tanrı inancıyla birleşen şekilde hem kutsallığın hem de hürriyetin alanı durumundadır.

Boranlı Yedigey'in duasının sonunda düzenin yabancılaşmasıyla birlikte sistemin ürettiği genç nesle yönelik eleştirel bakışı da yerini alır:

"Vasiyetimi benimle buraya gelen gençlere bırakıyorum, beni buraya gömmek onların boynunun borcu olsun. Ancak aralarında dua edecek birini göremiyorum. Ne Tanrı'ya inanıyorlar, ne de dua edebiliyorlar." (s. 334).

Bu sözler, Yedigey'in bakış açısından genç neslin içinde bulunduğu durumu gösterir. Tematik güç durumundaki Yedigey'in dua etmeyi bilmeyen ve Tanrı'ya inanmayan gençlere yönelttiği bakış, suçlayıcı olmaktan çok acıma duygusunun eşlik ettiği bir bakıştır. Nayman Ana'nın savaşta Juanjuanlar tarafından tutsak alınan ve *mankurt*laştırılan oğluna acıma ve merhamet dolu bakışıyla benzerlik gösterir.

Düzenin yabancılaşmasına rağmen gelenekle ve Tanrı'yla bağımlı sürdüren Boranlı Yedigey'in duası insan-Tanrı ilişkisi yanında Tanrı'nın varlığı problemini de içerir:

“Tanrı’nın olup olmadığını bilebilir, öğrenebilir miyiz? Kimin elinde bu? Kimileri var, kimileri de yok, diyorlar. Ben senin varlığına, düşüncemdeki varlığına inanmak istiyorum. Sana dualarımla seslendiğim zaman aslında Sen’in aracılığıyla kendime seslenmiş oluyorum, böyle saatlerde sanki benim yerime Sen düşünüyormuşsun gibi düşüncelere kapılıyorum. İşte işin aslı bu, ey Tanrım! Oysa gençler bunu bilmiyorlar, dualarını küçümsüyorlar. Bu duruma göre ecel saati gelince kendilerine, başkalarına ne diyecekler? Acıyorum hepsine. Bir kimse kendini kendi gözünde Tanrı’yımış gibi yüceltmezse o kimse insan kutsallığına, yüceliğine nasıl erişir? Kutsal varlığına saygısızlık ettiğim için bağışla beni, Tanrım! Bu gençlerin hiçbiri Tanrı olamaz, o zaman senin varlığından da eser kalmaz. Bir kimse kendinin de, Sen’in kullarını esirgediğine inandığın gibi herkesi esirgeyen bir Tanrı olduğuna için için inanmazsa, kendini böyle görmezse, o zaman sen de varlığını koruyamazsın ey Tanrım! Oysa senin yoklara karışmanı istemiyorum...”

İşte benim üzüntülerim, sıkıntılarım bunlar. Eğer yaramaz bir şey söyledimse bağışla beni. Ben basit bir insanım, ancak bu kadar düşünebiliyorum.” (s. 334-335).

Duasını daha doğru söyleyişle Tanrı’yla konuşmasını bitiren Yedigey, “gökyüzüne özlemle, imrenerek” bakar. Duada “haklarında ne düşündüğünü Yaradan’ına dert yanarak söylediği kişilere” döner. Böylece “Tanrı’yla konuşması”nı tamamlar (s. 335).

“Kazangap’ın farklılıkların biraradalığına zemin hazırlayan ölümü, Sovyet toplumundaki Tanrı ve insan anlayışının iki değişik yüzünü dikkatlere sunar. Bunlardan ilki; yazarın benimsenmiş değerlerini ve geleneğin yer altında devam eden örtük/gizli yüzünü kişisel düzlemde temsil eden Yedigey’in düşündükleridir. Yedigey’e göre Tanrı insan bilincinde ‘başlangıç ile sonun, yaşam ile ölümün uyumsuzluğunu uyuşturan’ (...) güçtür. Evrende zıtlıkların ontik birliğini, derin uyumunu sağlayan Tanrı, görünmez’dir ve dualar bu derin uyuma katılmak isteyen insanın gizemli yakarışlarıdır.

Sonlu ile sonsuzun özünü, varlığında taşıyan ölümlü, bu iki zıddiyetin çatışmasını ancak yücelik algılamalarının merkezi olan Tanrı ile uyuma dönüştürebilmektedir.”⁸

Yedigey, duasında insanın ancak Tanrı ile varlık kazanacağı ve kendisi olabileceği fikrini de getirir. Tanrı'nın varlığı ve yüceliği üzerinden kendisine seslenen bu bozkırın bilgisi, insanın ancak yüceltilmiş *aşkın bir varlığı* iç dünyasında büyüterek kendisinin de yüceleceğini bilmektedir. *“Yazarın benimsenmiş değerlerini temsil eden Yedigey'e göre dualar, insanı Tanrı'ya olduğu kadar kendine de taşır. Dualarla Tanrı'ya yakaran insan aslında ruhundaki kendi ölmezlik imgesine seslenmektedir.”⁹* Bunun yanında Tanrı, insanın sığınma ve korunma duygusuna cevap veren başlıca varlıktır. O, dikey boyutta gelişen moral değerleri yitiren insanın yeryüzündeki küçülmüşlüğüne ve çaresizliğinin farkındadır. Öyleyse insan küçülmüşlüğüne ancak Tanrı'yla aşacaktır.

Kazangap'ın cesedini mezarın içine indirdikten sonra Yedigey, ona *“Eğer başıma kötü bir şey gelmezse, kendi ecelimle ölürsem, toprağın altına burada senin yanında gireceğim, gene birlikte olacağız. Böylece ikimiz de Sarı Özek toprağına karışacağız.”* (s. 335-336) şeklinde seslenir. Bu cümlelerde insanın toprakla bütünleşmesinin kaçınılmaz yazgısı vardır. Bununla birlikte, bir dostun cesedinin de yattığı kutsal değer yüklenen toprakla bütünleşmek arzusunun ve ümidinin verdiği duygu ölüm düşüncesini bir tarafıyla aşmaya yöneliktir.

Kazangap'ın toprağına verilmesi töreni cesedin, insanın maddî varlığının toprağına dönmesi, yani bir parçası olduğu evrenle bütünleşmesi, ruhun ise Tanrı varlığına kavuşması ritüelidir. Bu ritüel, ölümde ölümsüzlüğü arayan insan denen varlığın yetmiş seksen yıllık ömrünü aşan, hatta zaman fikrini de aşp kolektif bilinç düzleminde sonsuz olanla bütünleşme düşüncesinin yahut arketipinin yansıma alanı bulması olarak yorumu açıktır.

Düzenin yabancılaşmasına karşı koyma mücadelesinde olan Yedigey'in, içerisine Hint mistisizminden gelen tenasüh inanışının da karıştığı tasavvufî düzlemde anlam kazanan sözleri, inanç katmanının, insan-evren-Tanrı anlayışıyla uyumunun saf ve yalın ifadesi durumundadır. Yedigey, bu halk bilgisi, zeminini daha çok geleneğin hazırladığı, Tanrı-

⁸ Age, s. 184.

⁹ Age, s. 185.

evren ve insan arasında bağ kurabilen, düşünce geliştirebilen bir zihnî arka plâna sahiptir. Buna göre,

- Tanrı insan için gereklidir, insan onunla varlık kazanacaktır,
- Tanrı da insanla vardır, insanla varlık kazanır,
- Tanrı, insanın kendisindedir.

Boranlı Yedigey'in insan-Tanrı ilişkisinde geliştirdiği felsefe bu üç temel fikir etrafında toplanabilir. Felsefî plânda gelişen bu üç temel fikrin arka plânında ise insanı Tanrı'ya götürecek kanalların açık bulunması şartı ve hürriyet düşüncesi yatmaktadır.

Romanın kurmaca dünyasında dikkate değer vaka halkalarından biri de uzay araştırmaları çevresinde şekillenir. Üçüncü zaman dilimini başlatan uzaydaki bilim adamlarının çalışmaları ise, daha öncekilere benzer şekilde bu defa da insanı yeni bir tasarı çerçevesinde dönüştürmeye yönelik ve ucu açık bir gelecek kodlaması durumundadır. Uzay araştırmaları için Parite uzay gemisinde ortak proje yürüten Sovyet ve Amerikan kozmonotlarının kendileriyle irtibat kuran başka galaksideki Orman Göğüslüleri gezegenine gitmeleri, orada insana benzeyen gelişmiş akıllı varlıklarla karşılaşmaları ilgi çekicidir. Savaşın ve insan varlığına zarar veren birçok unsurun ortadan kalktığı bu ütöpik dünyada sürdürülen hayat, dünyaya alternatif ileri bir yaşama alanı sergiler. Kozmonotların karşılaştıkları bu yeni ve ileri yaşama tarzı hakkında verdikleri bilgi, baskıcı otorite tarafından engellenmek istenir. “Sovyet ve Amerikan yönetimleri, bu ideal hayat düzeninin kendi vatandaşları tarafından duyulmalarını önlemek için dünyanın etrafına her türlü iletişimi önleyecek manyetik bir kalkan yerleştirirler. Bu manyetik kalkan robot-insan'ı temsil eden Mankurt'un, geçmişte başına geçirilen deve derisi, hâl'de mevcut rejimin ta kendisidir. Bu manyetik kalkan bütün dünyaya giydirilmiş bir deve derisidir, bir ideoloji, bir totaliterizmi temsil eden bir semboldür. Böylelikle totaliterizme bağlı her iki yönetim kendi düzenlerini korumaya çalışırlar. ‘Orman Göğsü’ gezegeninde canlıların kendi tabiatlarından çıkmış bir ideal hayat düzeninin varlığı her iki devleti de huzursuz eder.”¹⁰ Bu durum iki süper güçte temsil edilme erkini bulan devlet mekanizmasının bütün insanlığa yönelik küresel baskıcı ve sınırlayıcı tavrını gösterir.

¹⁰ Ali İhsan Kolcu, *Millî Romantizm Açısından Cengiz Aytmatov*, Ötüken Neşriyat A. Ş., İstanbul 1997, s. 203.

Cengiz Aytmatov'un *Gün Uzar Yüzyıl Olur* romanında getirdiği eleştirel bakış yalnızca ideolojik devlet sisteminin uygulamalarına değil, belki onun kadar modernizmin ve teknolojinin bütün insanî değerlerin üzerine çıkararak fetiş hâline dönüştürülmesinedir. Çünkü fetiş hâline getirilen, yüceltilen teknoloji sonunda insana kendisi olma hakkını tanıyan değerler bütününe yok etme mekanizmasına dönüşmeye başlar. Bu, bir yardımcı öge olarak insanın hayatını kolaylaştırması gereken bilim ve teknolojinin onun hayatında aslî unsur konumuna gelmesi, onu köleleştirmesi, efendi ile kölenin yer değiştirmesi demektir.

Bu çerçevede rejimin bilinç yitimine uğrattığı Sabitcan ve arkadaşlarının rejim karşısındaki kişiliksizlikleri aynı zamanda modernizm ve teknoloji karşısında köleliğe dönüşür. Onlar romanın kurmaca dünyasında kolektif bilincin sembol değeri olan Nayman Ana efsanesinden de uzaklaşmışlardır. Bu durum Sabitcan'ın ve arkadaşlarının kimliksizleşerek "*XX. Asrın mankurdu*",¹¹ birer çağdaş *mankurt* hâline gelmeleri demektir. Stuart Hall'in de ifade ettiği gibi "*Kimlikler, geçmişin anlatıları tarafından konumlandırıldığımız ve kendimizi içinde konumlandırıdığımız değişik tarzlara verdiğimiz adlardır.*"¹² Geçmişin hayat tecrübelerinden kopan insan sonunda kimliksizleşmeye mahkûmdur.

Yanlış algılanan modernizm ve teknoloji, insanların zihin dünyalarında yaptığına benzer şekilde, yaşama alanlarını ve tabiatı da tahrip eder. Sarı Özek Bozkırı'nı ortadan ikiye ayırarak geçen demir yolu ve uzay üssü de bunlar arasındadır. "*Sarı Özek Bozkırı'nı ikiye bölen 'demiryolu' ve etrafa korkunç gürültüler, siyah dumanlar yayarak saçarak ilerleyen tren imgesi*" tabiatın insan tarafından bozulan yönünü işaret eder.¹³ Olay örgüsünün başlangıcında beliren tabii düzenin temsilcisi ve sembolü durumundaki tilki, yiyecek bulmak içgüdüleriyle demiryolu raylarının arasına kadar sokulur. Düzenin yabancılaşmasıyla denge bozulmadan önce bozkırda yiyecek bulabilen tilki, artık yiyecek bulabilmek için demiryoluna kadar inmektedir. Buna benzer şekilde insanlar da demiryolunun çevresine toplanmış ve yeni yaşama alanları kurmaya çalışmıştır. Tilki, karşımıza bozkır halkının temsilcisi olarak çıkarken tren ve uzay üssü baskıcı otoritenin sembolü olarak değer kazanır. "*Lokomotifin projöktörünün*

¹¹ Şerif Aktaş, "Bir Coğrafyanın Kaderi Gün Uzar Yüzyıl Olur", *Türk Edebiyatı*, nr. 123, Ocak 1984, s. 54.

¹² Andreas Huyssen, *Alacakaranlık Anıları Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek*, Metis Yayınları, İstanbul 1999, s. 11.

¹³ Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, Türksöy Yayınları, Ankara 2004, s. 172.

yaydığı ışıktan ve tekerleklerin gürültüsü, rayların gıcirtısından ürken tilkinin hâli ile son satırlarında anlatılan Sarı Özek uzay alanında fırlatılan füzenin gürültüsünden ve çevreye yaydığı ışıktan korkan Yedigey'in durumu arasında yalnızca derece farkı vardır. Her ikisi için de bu ses ve ışık yabancısıdır, korkutucudur ve tabii değildir. Her ikisini de hedefinden uzaklaştırmıştır.”¹⁴ Ancak Yedigey, bozkırın yazgısının farkındadır. Sarı Özek Bozkırına buna benzer şekilde geçmiş çağlarda da yabancı topluluklar tarafından işgal edilmiş, kurak bir dönem geçirmiş, tabiatın dengesi bozulmuştur. Fakat, sonra bu işgalci toplum Sarı Özek bozkırında tutunamamış, kaybolup gitmiştir. Hâlde yaşananlar âdeta geçmiş çağlarda yaşananların yeniden görüntü düzlemine çıkmış şeklidir.

Gün Uzar Yüzyıl Olur romanının derin yapısında yer alan temel tezlerden biri insanın kendisi olması gerektiği tezidir. Romanın kurmaca dünyasında çeşitli vaka halkaları aracılığıyla dıştan yapılan baskının insanın kendisi olmasının önüne geçişi anlatılır. Eserde anlatıcı, Nayman Ana efsanesinden Sabitcan'a ve oradan uzay araştırmalarına, Rayman Ağa hikâye halkasından Yedigey'in Ebutalip'in dul eşi Zarife'ye karşı aşk duygusuyla başlayan yönelişine kadar birçok vaka halkasında insanın dış etkiyle, eğitim kurumlarının şartlandırmasıyla yahut toplum baskısıyla kendisi olmasının önüne nasıl geçildiğini sergiler. Dıştan uygulanan müdahale insanın kendisi olmasının önüne geçer, dolayısıyla onun kendisi olma hürriyetini elinden alır. Öyleyse insanın temel varlık alanına bu müdahale ortadan kalkmadığı sürece, insanın kendisi olması mümkün olmayacaktır. Yapılması gereken devlet mekanizmasının, toplum kurallarının, çıkar odaklarının, ideolojik şartlandırmaların aşılması, insanın geniş hürriyet alanında kendisi olmasının yolunun açılmasıdır. Bu gerçekleşmediği sürece insanın aşk duygusunu yaşaması, Tanrı'yı idrak etmesi ve kendi beni etrafında bir kişilik inşa etmesi mümkün olmayacaktır.

Sonuç olarak anlatılanların hepsi, insanın ancak kendi öz değerleriyle varlık kazanabileceğini ve kendisini gerçekleştirebilme şartının da hürriyetini elinde bulundurmasıyla mümkün olabileceğini gösterir. Düzenin yabancılaştırmasıyla dıştan ve içten yapılan baskıcı müdahale insanı evrene, topluma, Tanrı'ya ve kendisine yabancılaştırmaktadır. Bu da insanı kendisi olmaktan uzaklaştırmakta, onu varoluş bağlamından koparmaktadır. İnsanın kendisi olabilmesinin şartı, üzerindeki değiştirici ve dönüştürücü baskı unsurunu aşması, insanî özüne dönmesi, ancak varolma hürriyetini

¹⁴ Şerif Aktaş, “Bir Coğrafyanın Kaderi Gün Uzar Yüzyıl Olur”, *Türk Edebiyatı*, nr. 123, Ocak 1984, s. 53.

kazanmasıyla mümkün olacaktır. Probleme bu çerçevede yaklaştığımızda Cengiz Aytmatov'un *Gün Uzar Yüzyıl Olur* romanının insanın kendisi olma yazgısının ve arayışının romanı olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Kaynakça

- Aktaş, Şerif, "Bir Coğrafyanın Kaderi *Gün Uzar Yüzyıl Olur*", *Türk Edebiyatı*, nr. 123, Ocak 1984.
- Aytmatov, Cengiz, *Gün Uzar Yüzyıl Olur*, (Çev. Mehmet Özgül), Cem Yayınları, İstanbul 1982.
- Tunç, M. Şekip, "Bergson'un Felsefesi", H. Bergson, *Yaratıcı Tekâmül*, (Çev. M. Şekip Tunç), MEB Yayınları, İstanbul 1947.
- Huyssen, Andreas, *Alacakaranlık Anıları Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek*, Metis Yayınları, İstanbul 1999.
- Kolcu, Ali İhsan, *Millî Romantizm Açısından Cengiz Aytmatov*, Ötüken Neşriyat A. Ş., İstanbul 1997.
- Korkmaz, Ramazan, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, Türksoy Yayınları, Ankara 2004.
- Sayın, Şârâ, "Edebiyat ve Anımsama", *Bellek, Mekân, İmge Prof. Dr. Nilüfer Kuruyazıcı'ya Armağan*, Multilingual [Yayınları], İstanbul 2006.
- Shayegan, Daryush, *Yaralı Bilinç Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*, (Çev. Haldun Bayrı), 4. baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2002.

Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirine Genel Bir Bakış

G. Gonca GÖKALP ALPASLAN*

Dünya yüzünde söylenmemiş söz olmadığı deyışı, edebiyat kuramında metinlerarası ilişkilerin karşılığı olarak düşünülebilir. Bir metnin doğrudan ya da dolaylı olarak, açıkça veya örtülü biçimde başka metin ya da metinlerle bağlantılı olması halinde metinlerarası ilişki doğar. Aslında hemen her metin için kaçınılmaz bir şekilde bu türden bağlantılar söz konusudur; çünkü dünya sonsuz ve sınırsız bir metinler alanıdır. Her sanatçı, her yazar, eserini yaratma sürecinde bilinçli ya da olarak, açık ya da kapalı biçimde başka eserlerden etkilenir, onlardan kendi eserine bazı izler taşır. Ve bu izler, eseri derin yapıda okuyabilecek bilince, birikime, okuma deneyimine sahip okurlar tarafından çözülebilir ancak.

Kuramsal olarak XX.yüzyılda ortaya çıksa da uygulamada en eski yazılı edebî ürünlerden beri varolan metinlerarasılık (intertextuality) kavramı, kaynağını Mikhail Bakhtin'in söyleşimcilik (dialogism) kuramından alır. Bakhtin'in düşüncesi, metnin önceki metinlerle, daha önceden söylenmiş/yazılmış olanlarla, tarihsel ve toplumsal çevreyle ilişkisine ve metnin içindeki çoksesliliğe dayalıdır. Bakhtin, her söylemin başka söylemlerle çakıştığını, önceden söylenmiş, bilinen, ortak bir düşünceyle yoğun ve canlı bir etkileşime girmesinin kaçınılmaz olduğunu düşünür(Aktulum 1998: 49-50). Bakhtin'e göre her metin, kendinden önceki veya kendi dönemindeki diğer metinlerle kaçınılmaz bir ilişki içindedir. "Saf metin yoktur" diyen Bakhtin'e göre gönderenle gönderilen arasındaki iletişim süreci hiçbir zaman tamamlanamaz; her metin ancak diğer metinlerle ve çevresiyle kurduğu bağ sayesinde özgünleşebilir; yani metnin anlamını ve değerini belirleyen, metinlerarası ilişkidir.

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Julia Kristeva'nın *Semeiotike* (1969) adlı kitabı sayesinde Fransız aydınları Bakhtin'den haberdar olur. Bu kitapta Kristeva Bakhtin'e dayanarak "metinlerarasılık" kuramını oluşturur. Julia Kristeva, metinlerarasılığı "bir metinler permütasyonu; verili bir metin alanında başka metinlerden alınmış, bir diğeriyle çakışan ya da onu etkisizleştiren pek çok söz" olarak tanımlar (Kristeva 1980a: 36). "Her sözcük, en azından bir başka sözcüğün okunabildiği bir kavşaktır" der ve ekler: "Her metin bir alıntılar mozaigi olarak yapılır; her metin bir başkasının emilimi ve değişimidir" (Kristeva 1980b: 65-66). Kristeva'ya göre metinlerarasılık metinlerin yer değiştirmesi, sürekli bir alışveriş yeri, metinsel bir devinimdir; başka metinlerin taklidi ya da onların yeni bir metne olduğu gibi sokulması işi değil, yer ya da bağlam değiştirme işlemidir (Aktulum 2000: 42-43).

Kristeva'nın kuramını destekleyen Roland Barthes, her metnin kendisini çevreleyen toplumla ve daha önceki metinlerle bağına işaret ederek metni Kristeva'ya benzer şekilde şöyle tanımlar: "Her metin bir metinlerarasılıktır; diğer metinler o metnin içinde farklı derecelerde ve az ya da çok tanınabilir biçimlerde bulunur. Her metin, göndermelerin dönüştürüldüğü yeni bir dokudur" (Orr 2003:33). Barthes, metni sürekli çalışan bir üretim alanı olarak görür. Barthes, eski yapıtlara yeniden dönmeyi ve onları sürekli olarak tekrar yazmayı önerirken, basmakalıp düşünceleri tekrarlamaktan kaçınmayı amaçlar. Onun bu düşüncesi, geçmişte yazılmış olanlarla sürekli bir ilişkiyi içerir. Barthes'ın eski yapıtlara dönüş fikri, Gerard Genette'nin önerdiği "palempsest"¹ kuramıyla örtüşür. Palempsest, bir metnin altından eskiden başka biri tarafından yazılmış ilk metnin çıkmasıdır: "Tüm yazarlar, başka metinlerden ya da 'ortak bir metinden' aldıkları parçaları, kesitleri kendi yapıtlarına katarak, eskiyle sürekli ilişki içerisinde olan yeni bir yapıt üretirler, daha önce yazılmışı yeniden yazarlar"; eski ve yeni metinler arasında sürerlilik ve bütünlük ilişkisi vardır (Aktulum 2000: 217-219).

Metinlerarasılık, sadece edebiyat içi ilişkilerle sınırlı değildir, edebiyatla sanatın her dalı ve popüler kültürün bütün ürünleri arasında da metinlerarası ilişki görülebilir ve bu, hayatın her alanını kapsar. Böyle geniş bir ilişki ağının metne katkısı ise, anlamın zenginleşmesi, okurun

¹ Palempsest şöyle tanımlanır: "Matbaa öncesi kültürde kâğıt kıtlığında elyazması metinleri silip yerine yeni bir metnin yazılmasına, daha doğrusu böyle kullanılmış kâğıda verilen addır" (Parla 2002: 323). Bunun resim sanatındaki adı "pentimento"dur ve "tuvaldeki resmi astarlayıp silerek üzerine yeni bir resim yapmak" olarak tanımlanan pentimento terimi, edebiyata da geçerek "metinde bir önceki metnin izlerini sürmek ve bunu da dikkatli okuyucuya sezdirmek ya da buldurmak" amacını taşır (Sazyek 2006: 99).

yakaladığı her ipucuyla kendini yeni ve daha derin bir anlam evreninde bulması, bu sayede metnin verdiği hazzın artması olabilir. Çünkü son yüzyılda metin kavramı büyük ölçüde değişime uğramıştır ve artık metin - yazılı, sözlü, görsel- başka birçok metnin kesişme noktasıdır.

Metinlerarası ilişkiler kuramı doğrultusunda Cumhuriyet dönemi Türk şiirine bakıldığında, çok canlı ve zengin bir tabloyla karşılaşılır. Çünkü çağdaş Türk şairi birçok kaynakla ilişki içindedir: Batı edebiyatı, Doğu edebiyatı, XIX.yüzyıl edebiyatı, halk edebiyatı, Divan edebiyatı, klasik ve modern sanat eserleri, popüler kültür; radyo, televizyon, internet gibi iletişim araçları... XX. yüzyılda çoğu kez “geleneği sürdürmek” ya da “geleneği kırmak” olarak değerlendirilen ve sıklıkla tartışılan “kaynaklarla ilişki, Batı edebiyatıyla ilişki, taklit, alıntı, çalıntı, etkilenme, halk kültüründen ya da Divan şiirinden yararlanma” sorunlarının aslında metinlerarasılık kuramı doğrultusunda yeniden ele alınması doğru olacaktır. Bu çalışma kapsamındaysa, bu sorunlara ve tarihsel sürece girmeksizin, modern Türk şiirinin metinlerarası ilişki biçimlerini kullanımının örneklendirilmesi amaçlanmaktadır.

İlhan Berk, “Şairin Kanı”nda şairi besleyen kaynakları, şairin toprağını “Nuhun gemisine aldıklarıdır” (Berk 1992: 41) diyerek betimler; bu sözde şiirin sonsuz bir metinlerarası ilişkiler alanı olduğu düşüncesi yatar. Aslında şiirde metinlerarası ilişkileri çözmek hiçbir zaman tam anlamıyla mümkün değildir; her şair sonsuz ve sınırsız bir metinlerarası evrenden beslenir ve bir sözcükle birden çok esere, anlatıya, şiire, sanata ya göndermede bulunabilir. O nedenle burada metinlerarası ilişki biçimlerinden kısaca bahsederek, çağdaş Türk şiir evreninden seçilebilecek sonsuz sayıda örnek olmasına rağmen sınırlı ve belirgin örneklerle yetinerek ilerlemek doğru olacaktır.

Alıntı: Alıntı, bir yazarın bir başka yazarın eserinden kısa ya da uzun bir parçayı kaynağını açıkça belirterek, olduğu gibi kendi metnine aktarmasıdır. Yazarın alıntı yaparken beklentisi, alıntı aracılığıyla kendi metninin duygu, düşünce ya da okurda yaratacağı etki bakımından desteklenmesi, güçlenmesidir. Şiirde alıntının işlevine bir de estetik duyuş ve bütünleşme eklenebilir.

Behçet Necatigil’in “Genişliğe Övgü” şiirinde geçen,

Güzel demiş diyen şair, **Mesihî**
“Kim bilir ol bir bahâra kim ölüp kim kala sağ”
Bu can bize verilmedi,

Alır bir gün yalan dünya (Necatigil 1991: 323)

Melih Cevdet Anday'ın "Kıyıdaki Karanlık" şiirinde geçen,

**"Ve dizeler yazdım" der Rilke,
"Gençken yazılan dizelerin değeri nedir ki?"**
Beklemeli, nasıl geçti çocukluğumuz,
Yok olan eski uygarlıklar, Homer (Anday 1998:
163)

Mesihî, Rainer Maria Rilke'den alıntı dizeler, şiir içinde geçen alıntılara örnek olarak verilebilir.

Şair, şiirine bir alıntıyla başlayarak kendi anlatmak istediğini daha etkili kılmayı amaçlayabilir. Örneğin Özdemir Asaf'ın "Andante" şiiri, Dante'den bir alıntıyla başlar:

ANDANTE

**"Başkalarının ekmeği acı,
başkalarının
merdivenlerinden
çıkma eziyetlidir"**
DANTE

Ben bir hayvandım, deylim/
Vurdunuz.
Önce siz yaralandınız, sonra ben yaralandım.
Ben durunca, durdunuz.

Soğuktu, donuyordum.
Yaralarım vardı, sardınız.
Bir denizde boğuluyordum,
Kurtardınız.

Açdım, deylim/
Bir simid istedim sizden.
Ya ben söylemesini bilmedim,
Ya da siz simidden korktunuz(Asaf 1987: 196).

Şiirde insanlar arası ilişkinin can acıtıcı yanları işlenmekte ve Dante'nin sözüyle birleşmektedir. Böylece şiirin başlığındaki "Andante" sözcüğü, bir müzik terimi olarak ifade ettiği yavaş ritmin dışında, "Dante'yi an!" anlamı da yüklenmektedir.

Melih Cevdet Anday'ın "Tarih Okurken" başlıklı şiiriye Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nden bir alıntıyla başlar. Bu alıntı, Anday'ın şiirinde geçen kişilerin anlaşılmasını sağladığı gibi şairin Osmanlı'nın son dönemine ilişkin alaycı yaklaşımını da belirginleştirir:

TARİH OKURKEN

"Namık Kemal, Kanun-ı Esasi münasebetiyle Abdülhamid'e verdiği mütalanamesinde, mutlak müsavatın mümkün olamayacağından bahsederken, aksi takdirde İstanbul'da o zaman pek tanınmış bir deli olan Çıplak Mustafa'nın zekâda Sait Paşa ile - o zamanki mabeyin ferîği- servette Sarraf Zarifi ile ölçülmesi lazım geldiğini söyler. Bu demektir ki, insanlar müsavi doğmadıkları gibi, müsavi yaşamazlar da. Fakat kanun karşısında müsavidirler."

(On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı
Tarihi- A.H.Tanpınar)

Mabeyin ferîği Sait Paşa'nın
Sarayı korumak işi
Bir Sarraf Zarifi Bey, bir de Çıplak
Mustafa
Etti mi üç kişi.
Kim ola Sarraf Zarifi
Adı üstünde sarraf
Şıkır şıkır altın saymak işi
Ya kim ola Çıplak Mustafa
O da şehrin delisi
O da şehrin fakiri
Biri korur, biri sayar, biri...

Korumak, saymak, soyunmak işleri
Korumak, saymak, soyulmak işleri
Tarih bin sekiz yüz yetmiş altı
Tanrı bu üç kişiyi hür yaratmıştı

Kanun da onları eşit kıldı
 Oldu bitti
 Sait Paşa, Sarraf Zarifi, Çıplak
 Mustafa
 Sarraf Sait, Zarifi Paşa, Çıplak
 Mustafa
 Sait Zarifi, Sarraf Paşa, Çıplak
 Mustafa
 Çıplak Mustafa, Çıplak Mustafa, Çıplak
 Mustafa... (Anday 2003: 76-77)

Orhan Veli, 1939 tarihli “Karanfil” adlı şiirinde ad vermeden Ahmet Haşim’in ünlü “Karanfil” şiirinden bir dizeyi alıntılar. Ancak burada şairin amacı, alıntı sayesinde bir şiir anlayışına, bir döneme keskin bir eleştiride bulunmaktadır. Ahmet Haşim’in “Yarin dudağından getirilmiş / Bir katre alevdir bu karanfil/ Ruhum acısından bunu bildi” (Ahmet Haşim 1983: 232) dizeleriyle başlayan şiiri, onun şiiri anlayışının bütün izlerini taşır. Orhan Veli’ye II. Dünya Savaşı’nın acıları karşısında sanatın ve edebiyatın taşıması gereken sosyal sorumluluğa işaret eder. Orhan Veli’nin Ahmet Haşim’den yaptığı alıntı, şiirin acı ve keskin bir tat bırakmasına neden olur:

KARANFİL
 Hakkınız var, güzel değildir ihtimal
 Mübalağa sanatı kadar
 Varşova’da ölmesi on bin kişinin
 Ve benzememesi
 Bir motörlü kıtanın bir karanfile
“Yarin dudağından getirilmiş” (Orhan Veli
 1991a: 192)

Benzer şekilde bazen şairler, kaynak göstermeden, sanatçının adını belirtmeden başka şiirlerden alıntılar yapabilirler. Attilâ İlhan’ın “Ferda” şiirinde, Tevfik Fikret’in “Ferda, Sis, Doksanbeşe Doğru” şiirlerinden alıntılanmış bölümler bulunur. Şair, Mustafa Kemal’in ardından Anadolu’ya geçen yurtseverleri işlediği şiirinde o yılların ruhunu yansıtmak için Tevfik Fikret’in dizelerine başvurur. Bu alıntılarda İlhan’ın dizeleri aynen koruduğu sadece sayfa üzerindeki düzeni değiştirdiği görülür:

günlerce yine boğaziçi
 edebiyat-ı cedide bulutlar

“sarmış
yine âfâkını bir dud-i muannid
bir zulmet-i beyza ki peyapey
mütezaıid”
bir doktor sabiha ki
çarpa çarpa açılan duvarların getirdiğı
(...)
ne kadar çok sabiha tanzimat’tan beri
utların şeyh-ül-islam titremeleriyle
silah seslerine yatkın bir tir leylim terelâ
dudaklarında mısralar ve arap harfleriyle
“bir devr-i şeamet
yine çiğnendi yeminler
çiğnendi yazık milletin ümmid-i bülendi
kanun diye topraklara sürüldü cebinler
kanun diye
kanun diye kanun tepelendi”
katılır şadırvanlar boyunca su şarkıları
geceye(İlhan 1983: 116, 118)

Şiirlerinde sık sık anonim halk edebiyatı ürünlerine yönelen Bedri Rahmi Eyuboğlu da türkülerden ve halk deyişlerinden alıntılarla şiirini birleştirir:

Elemtere fiş
Kem gözlere şiş
Benim bir yârim var müthiş
Bazen yedi yaşında bazen yetmiş (Eyuboğlu 1990:
280) “Elemtere Fiş”

TELGRAFIN TELLERİ

Telgrafın tellerini arşınlamalı
Yâr üstüne yâr seveni kurşunlamalı
Tam beş defa kurşuna dizildi Mernuş
Ya kurşunu sıkın YÂR değildi
Ya kurşun kurşun değildi
Ya Mernuş Mernuş değildi (Eyuboğlu 1990: 310)

Orhan Veli'nin “Ben Orhan Veli” başlıklı şiirinde ise, şairin kendinden alıntı yapmış olması ilginçtir. Orhan Veli kendini tanıtırken ünlü “Kitabe-i Seng-i Mezar” şiirinden bir dizeyi, fakat o dönemde Türk edebiyatında büyük tartışma yaratan ve Garip şiirinin neredeyse tanımı haline gelen dizesini, alıntılar:

Ben Orhan Veli,
“Yazık oldu Süleyman Efendiye”
 Mısra-ı meşhurunun mübdii... (Orhan Veli 1991: 194)

Benzer bir örnek de Behçet Necatigil'in ilk kitaplarında görülür. 1942'de yayınlanan “Lades” şiirinde,

LADES

Uzayacağa benzer
 Tutuştuğumuz lades.

İşi gücü bırakıp
 Mezarlığa nazır
 Bir eve taşındım.

Ölüm sen beni aldatamazsın,
 Aklımda! (Necatigil 1991: 17)

diyen şair, 1951'de yayınlanan *Çevre* kitabında da aynı başlıkla bir şiire yer verir ve ilk şiirine göndermede bulunur:

LADES

Vaktiyle yazdığım gibi:
 Uzayacağa benzer
 Tutuştuğumuz lâdes.

Bak, kaç sene geçti
 Aldatamadın beni
 Ölüm kardeş! (Necatigil 1991: 109)

Bazen sanatçılar, şiir kitaplarını ya da kitap içindeki bölümleri başka şairlerden alıntılanmış dizelerle başlatırlar. Amaç, alıntılanan dizelerle bu kitap ve alıntı yapılan şairle kendisi arasında bağ kurulmasını sağlamak; değeri klasikleşmiş bir dizenin güzelliğini ve özünü onaylamak, belki de

farkedilmemiş veya unutulmuş bir güzelliği ortaya çıkartıp hatırlatmak olabilir; Attilâ İlhan ve Hilmi Yavuz'un kitaplarında olduğu gibi. Örneğin Attilâ İlhan'ın sadece *Korkunun Krallığı* (1995) kitabında bile her bölüm Nâzım, Bâkî, Nev'î, Muhibbî, Şeyhülislam Yahya, Fuzûlî'den birer beyitle başlar. Bu, modern şairin klasik Türk şiiriyle kopmaz bağının bir işaretidir.

Gönderme(Atıf): Gönderme, bir eserin ya da yazarın, şairin adını anmakla yetinmek, böylece okuru o esere, o sanatçıya yönlendirmektir. Gönderme belirli bir esere olabileceği gibi bir yazara, o sanatçının sadece en bilinen dizesine, cümlesine ya da günlük hayattan, popüler kültürden, dünya gündemini belirleyen olay ve eserlerden birine vs. olabilir. Bu açıdan bakıldığında Cumhuriyet dönemi Türk şiirinin çok zengin bir gönderme dünyası olduğu söylenebilir. Çünkü halk edebiyatına, Divan şiirine, XIX.yüzyıl Türk şiirine, Batı edebiyatına ya da Türk ve Batı sanatının büyük sanatçılarına ve sanat eserlerine... göndermelerde bulunan birçok örnek belirlemek mümkündür.

Cemal Süreya “Yunus ki Süt dişleriyle Türkçenin” adlı şiirine,

Yunus ki süt dişleriyle Türkçenin
Ne güzel biçmişti gök ekinini,
Düşman müşman girmeden araya
Dolanıp bütün yukarı illeri
Toz duman içinde yollar boyunca
Canından sızdırmıştı şiiri;
Vasf-ı Hal’inde öyle esrikti
Acı dirliği Âşık Paşa’nın,
Günlük gibi havayı doldururdu
Sevginin ve kimyanın öğretisi (Süreya 2000: 95)

dizeleriyle Yunus Emre ve Âşık Paşa’yı anarak başlar. Şair, uzun şiiri boyunca Âşık Garip, Köroğlu, Pir Sultan, Kadı Burhanettin, Gedayi, Karacaoğlu, Kayıkçı Kul Mustafa, Bayburtlu Zihni, Dadaloğlu, Gülşehri, Emrah, Süleyman Çelebi’ye göndermede bulunur.; Böylece Anadolu sahası Türk şiirinin bütün büyük halk ozanlarını bugüne taşır. Benzer şekilde Metin Altıok da “Ben’den Öte Aşka Doğru” adlı şiirine,

Koca bir Divan sahip çıkmış Leylâ ve Mecnun’a
Nazım’sa yüceltmış Ferhat’la Şirin’i
Ve Aslı’dan ayırıp o ünlü şiirinde
Bir başka sevdâyla yakmıştır Kerem’i
Diğer ikililer destanlarla gelmişler bugüne,

İşte Arzu ile Kamber, Tahir ile Zühre... (Altıok
1998: 310)

dizelerinden başlayarak Fuzuli'ye, Nazım Hikmet'e, Cemal Süreya'ya, Hilmi Yavuz'a göndermede bulunur. Şair Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin, Kerem ile Aslı, Arzu ile Kamber, Tahir ile Zühre hikâyelerininse hem halk anlatısı halini hem de Fuzuli'nin mesnevisini, Nazım Hikmet'in Ferhat ile Şirin oyununu ve Kerem ile Aslı şiirini anar.

Melih Cevdet Anday ise “Macbeth’in Yalnızlığı” şiirinde Shakespeare’in Macbeth oyunu üzerinde düşünür ve Macbeth’in açmazlarını yorumlar:

Kral olmakta gözüm yoktu benim
Evişi bir sabah yeterdi bana
Herkeseye yeterdi krallık olmasa
Ve rastladığım utkulardan sonra
Yüreğime geceleyen söz değdi bana
Kral olmakta gözüm yoktu benim (Anday 1998: 229)

Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde edebî göndermenin sayısız örneği bulunabilir. Ama kimi kez de başka sanat dallarına ve sanat eserlerine işaret eder, şiir. Mesela Bedri Rahmi Eyuboğlu “Van Gog” şiirinde ressam Vincent Van Gogh’un trajik hayatına ve onun ünlü oto-portresine göndermede bulunur:

VAN GOG
Dün gece Van Gog’u gördüm rüyamda
ağlıyordu
Gözünün üstünde bir pamuk
Pamuktan kan sızıyordu
Dün gece Van Gog’u gördüm rüyamda
ağlıyordu
Bir kulağını kesip
Arkadaşına götürmüştü
Ama kulağı değil
Gözleri kanıyordu
Dün gece Van Gog’u gördüm rüyamda
ağlıyordu (Eyuboğlu 1990:
288)

Anıştırma: Anıştırma ise “konunun yabancı olmanın birine ima yoluyla, yani üstü kapalı olarak anlatma, sezdirme”(Aytaç 2003: 325) olarak tanımlanır. Bu durumda anıştırma, örtülü bir metinlerarası ilişki biçimidir. Divan edebiyatında telmih adıyla anılan bir söz sanatıdır, anıştırma. Gönderme gibi anıştırma da sadece edebî ve sanatsal ürünlere değil, gündelik yaşamdan ya da tarihten olay, durum, kişi ve eserlere yönelik olabilir. Hilmi Yavuz’un bir şiirinde “Çok uzun anlatmak gerekti / Ve biz, sadece imâ ile geçtik” (Yavuz 1999: 149) dediği gibi, anıştırmanın en önemli ve vurucu özelliği, işaret ettiği şey aracılığıyla kendi anlam evrenini zenginleştirilmesi ve güçlendirmesidir. Bu durumda metnin anlamı, okurun o imâyı anlayacak ve bağlantıları kuracak okuma deneyimine, birikimine sahip olmasına bağlıdır. Cumhuriyet dönemi Türk şiirine bu açıdan bakıldığında çok zengin ve hem geniş hem derin bir tabloyla karşılaşırız. Burada, anıştırmaya dair binlerce örnek arasından sadece birkaç tanesini vermekle yetineceğiz.

Asaf Halet Çelebi’nin “He” şiiri, Ferhat ile Şirin hikâyesinin bir yorumu niteliğindedir. Ancak şairin odak noktası, Ferhat sözcüğünün Osmanlıca yazımında kullanılan güzel he harfidir:

HE
vurma kazmayı
ferhâaad

he’nin iki gözü iki çeşme
âaahhh

dağın içinde ne var ki
güm güm öter
ya senin içinde ne var
ferhâd

ejderha bakışlı he’nin
iki gözü iki çeşme
ve ayaklar yamyassı

kasrında şirin de böyle ağlıyor
ferhâaad(Çelebi 2001: 10)

Ferhad ile Şirin hikâyesini bilmeyenler ya da yüzeysel bilenler için bu şiir pek bir şey ifade etmez. Oysa şair burada hikâyenin en trajik noktası olan Ferhad’ın dağı delme mücadelesini anımsatır. Benzer şekilde Hilmi Yavuz’un “Boş bakış uykulu yaz öğleleri / Yitik Yusuf karanlık kör

kuyularda”(Yavuz 1999: 39) veya “ ete kemiğe büründün artık / gergedandan daha kalın ve lifli” (Yavuz 1999: 115) dizelerini anlamak için Yusuf kıssasını ve Yunus Emre’nin şiirini, Cahit Sıtkı Tarancı’nın sıkıntısını anlamak için Robenson Crusoe romanını ve onun adasını bilmek gerekir:

Robenson, akıllı Robenson’um,
Ne imreniyorum sana bilsen!
Göstersen adana giden yolu;
Başımı dinlemek istiyorum.
(...)
Robenson, halden bilir Robenson,
Adan hâlâ batmadıysa eğer,
Alıp götürsen beni oraya,
Deniz yolu kapanmadan evvel (Tranacı 1987: 146-147)

Bazen şairlerin başka şairlerden ünlü dizeleri doğrudan ya da dolaylı olarak anıştırdıkları görülür. Cemal Süreya’nın “Karacaoğlan” şiirinde geçen,

Yaş otuz beş dantel gibi ortasından
Sessizce yırtılmış temiz yüzlü hacılar
(Süreya 2000: 207)

dizesi Cahit Sıtkı’nın ünlü “Otuz Beş Yaş” şiirinin “Yaş otuz beş! Yolun yarısı eder. / Dante gibi ortasındayız ömrün” (Tarancı 1987: 187) şeklindeki ilk dizelerine bir anıştırmadır. Metin Altıok’un hem bir göndreme hem bir alıntı hem de bir yeniden yazım gibi düşünülebilecek olan “Öndeyiş”i, Konstantin Kavafis’in “Şehir” şiirini ve özellikle de “Yeni bir ülke bulamazsın, başka bir deniz bulamazsın / Bu şehir arkandan gelecektir” dizelerini anıştırır:

ÖNDEYİŞ
Yeni bir ülke yoktur,
Diyor o ünlü şair;
Ne de yeni denizler.
Nereye gitsen bu kent,
Seni peşinden izler.
Ama gitmektir benim
Yenilmezliğim dünyada.
Ve ben durmaz giderim,
Bu can tende durdukça (Altıok 1998: 12)

Attilâ İlhan ise “çocuklar uyumamıştır / büyümemiştir” derken hepimizin bildiği “uyusun da büyüsün” ninnisini, “işte geldik gidiyoruz / kahrolasın/ kahrolasın istanbul şehri” derken “işte geldik gidiyoruz/ şen olasın Halep şehri” türküsünü, “dağ başını efkâr almış / gümüş dere durmaz ağlar” dizeleriyle “dağ başını duman almış” diye başlayan marşı -anlamsal olarak dönüştürse de- söyleyiş biçimiyle anımsatır(İlhan ? : 66, 93).

Öykünme (Pastiş): Öykünme bir metnin biçimini, içeriğini, izleğini ya da bir kişi veya dönem üslûbunu taklit etmedir(Aktulum 2000: 133; Aytaç 2003: 361). Behçet Necatigil’in *Divançe* ve Turgut Uyar’ın *Divan* (1970) kitapları yapı olarak klasik Türk şiirindeki divanlara çağdaş birer öykünmedir. Uyar’ın *Divan*’ında da klasik divanlardaki gibi münacat, naat, gazeller, rubai, kaside, fahriye başlıklı şiirler bulunur; bu şiirlerin rubailer hariç hepsi beyitler halinde ve gazel uyak düzeniyle yazılmıştır. Sadece birini örnek verecek olursak, şairin biçimsel benzerliğe karşın Divan şiirinden çok farklı bir duyuş ve söyleyişe sahip olduğu anlaşılacaktır:

biten bir yaz’a

benim kararlılığım bir sonuca idi
sular içirdim olmadı ben anamı isterim

herkes bir kıyısından tuttu çekti büyüttü kenti
köprülerden geçirdim olmadı ben anamı isterim

bir karışık sularda büyüttüm her şeyi
uğrulardan kaçırdım olmadı ben anamı isterim

kimseler tutmadı elimden koskoca bir yaz bitti
yaylalara göçürdüm olmadı ben anamı isterim

kalbim koskoca bir yaz bitti kalbim
aklımdan neler geçirdim olmadı ben anamı
isterim(Uyar 2004: 349)

Benzer şekilde Attilâ İlhan ve Metin Altıok’un gazelleri olduğunu, Cemal Süreya ve Cahit Külebi’nin gazel², Hilmi Yavuz’un kaside, Ümit

² Bkz. Gökalp 2001.

Yaşar Oğuzcan, Attilâ İlhan, Nazım Hikmet'in rubailer³ yazdığını anımsayabiliriz.

Halk şiirine öykünerek yazılan şiirlerden çağdaş ve güzel bir örnek olarak Cahit Külebi'nin "Karacaoğlan" şiirini verebiliriz. Şair, koşma biçiminde yazdığı şiirde Karacaoğlan'ın imgelerine değinip geçer:

KARACAOĞLAN'A

Bacanak, senin sevdiğin
Kızların gelinlerin
Kemikleri sürme oldu ama
Yaşadı türkülerin.

Sevmeye Hörü'nün beli
Yürüyüşü Esme'nin
Bacanak, Elif'i unuttun mu?
Erciyes'te gördüğün gelin.
Her sabah her sabah kalkıp
Ardı sıra göçlerin
Şimdi de yurdumuzda
Geziyor türkülerin(Külebi 1985: 96).

Melih Cevdet Anday'ın "Atom" başlıklı şiiriyse bilmecelere bir öykünmedir:

ATOM

H

Evimin bir odası var
İçinde deli döner

Elektron

Çat burda çat ayın arkasınds
Hem burda hem ayın arkasında

Çekirdek

Fenerin kapısını çaldım
Zırzopun biri açtı (Anday 2003: 110)

³ Bkz. Çetin 2004.

Çağdaş Türk şiirinde halk ve Divan şiirine öykünme yoluyla yazılmış çok sayıda şiirle karşılaşmak mümkündür. Bu şiirlerde sanatçıların aslıyla aynı özellikleri taşıyan şiirler yazmayıp, onları modernize ederek ve çağdaş bir durumun ya da duyuşun ifadesi için bu yola gittikleri görülür. Amaç, klasikleşmiş değerlerle bağı koparmadan yenileşmek ve onlardaki şiirsel güzelliği yeniden keşfetmektir.

Yansılama (Parodi): Bir metni değişime uğratarak yeni bir anlama ulaşmak anlamına gelen parodinin en belirgin özelliği, ele alınan metni gülünçleştirme amacı taşımasıdır; bu durumda ilk metinle ikinci metin arasında eleştirel ve mesafeli bir ilişki doğmaktadır. İlk metnin yeniden yazılırken sıradanlaştırılması da, bir çeşit parodidir; yani basite indirgeyerek eleştirmedir. Modern ve postmodern dönemde parodiye başvurulmasının nedeni ise, eski metinlerin, geleneğin ve tarihin ironik bir eleştirisini yapabilmektir (Melikoğlu 2004: 74). Örneğin Orhan Veli'nin "Eskiler Alıyorum" şiirindeki "Bir de rakı şişesinde balık olsam" (Orhan Veli 1991: 69) dizesi Ahmet Haşim'in "Göllerde bu dem bir karniş olsam" dizesinin parodisi olarak değerlendirilebilir.

Cumhuriyet dönemi Türk şiirindeki parodi örnekleri çoğunlukla klasik Türk şiirine yöneliktir. Orhan Veli'nin "Kaside" şiiri, Divan edebiyatında övgüye dayalı bir şiir türü olan kasidelerin özüyle âdeta dalga geçer. Kasidelerde ünlü ve değerli insanların övgüsü yapılır; zarif ve yüceltici ifadeler kullanmaya dikkat edilir. Oysa burada bıçkın bir sokak serserisine duyulan hayranlık, argoya yaklaşan basitlikte ve sıradan bir dille ifade edilmektedir:

KASİDE

Elinde Bursa çakısı
Boynunda kırmızı yazma;
Değnek soyarsın akşamlara kadar,
Filya tarlasında.

Ben sana hayran
Sen cama tırman (Orhan Veli 1991: 58)

Attilâ İlhan'ın "Tarz-ı Kadim" şiiri, Divan şiirine anıştırma ve göndermelerle biçimlendirilmiş ama aslında Divan edebiyatını eleştiren, onun parodisini yapan bir şiirdir.

olmuyor neyleyim
olmuyor velinîmetim efendim

olmuyor yirminci asırda
 tarz-ı kadîm üzre gazeller söylemek
beşiktaş'a yakın hânesi yerle yeksan oldu
nedim'in
 bâki o enis-i dilden
 bir yahya kemal kaldı hâl-i hâzırda
ayıptır efendim iç bâde güzel dev demek
var ise akl ü şuurun
 ayıptır bu zamanda yâr deyip yâr işitmek
 kıvılcımlar kaymalı
 insanların dedikçe şair kaleminden
 zaten ömrümüz rüzgârlı sular gibi dalgalı
 kimseler başalamaz medar-ı maişet derdinden
kim okur kim dinler siham-ı kazayı?
yalnız alıp verilür bir selam kalmıştır nâbi
efendi'den (İlhan ?: 91)

Bu dizelerde Ziya Paşa'nın "İç bade güzel sev var ise akl ü şuurun / Dünya var imiş ya ki yoğ olmuş ne umurun" beyitini dolaylı olarak alıntıl原因, Nef'i'nin eseri *Siham-ı Kaza*'ya göndermede bulunan Attilâ İlhan; ünlü beyitlerini anımsatarak Nedim, Nabi gibi Divan şairleriyle Yahya Kemal'in şiir ve yaşam anlayışının XX. yüzyılda sona erdiğini düşünür. Gerçi Attilâ İlhan bu ironik tavrını sonradan yavaş yavaş yumuşatmış ve Divan şairleriyle daha derin bir bağ kurmuştur ama bu şiir, uzun zaman klasik Türk şiirine yönelik eleştirel tavrın sözcüsü olmuştur.

Modern şairlerin özellikle Divan şiirindeki biçimlerin parodisini yapmaktaki amacı, o tür bir duyuş ve ifade ediş biçiminin artık devrini tamamladığını kanıtlamaktır. Bununla birlikte Divan şiirini çağdaş şiirin kaynaklarından biri olarak gördüklerini, öykünme bölümünde verdiğimiz örnekler göstermektedir.

Montaj: Montaj, belirli parçaları alıp özgün eserin içine yapıştırmaktır. Eserlere gazete haberleri, sözler, şiirler, mektuplar, belgeler, resimler eklenmesi buna örnek olarak verilebilir. Montajda amaç yazılanlara düşünsel destek sağlamak, kanıtlamak, gerçeklik etkisini artırmak olabilir. Bazen de eklenen parça aracılığıyla ayrışıklık yaratmak ve yabancılaştırma etkisi sağlamak söz konusudur. Dışarıdan taşınan parçalar okuru yadırgatarak metnin anlam akışını kesintiye uğratar ve böylece metnin anlamını değiştirir.

Örneğin Metin Altıok'un "Uyarılar" şiirinde günlük hayatta sık sık karşılaştığımız uyarı tabelaları, koyu renkle yazılarak görsel ayrışıklık oluştursa da, şiirin anlamlı bir parçası niteliğindedir:

UYARILAR

1. İnsan dediğin saçaktaki
Güvercinin farkında olacak
Ve bir çiçek açacak kendince.
Bu aşk var ya bu aşk;

Dikkat!

Yangında ilk kurtarılacak.

2. Sevmeye başlayınca birini
Kendimi yıkıp yeniden kurarım
Çünkü bu yeni bir aşktır
Ve temeldeki yerini mutlaka alacaktır.
Yabancılar için inşaata girmek
Tehlikeli ve yasaktır.

3. Bir akşam tek başınıza
Bir otele giderseniz
İçinizde yaralı bir aşkla,
Ucuz bir otele ama temiz;

Kıymetli eşyanızı

Müdüriyete teslim ediniz (Altıok 1998: 89).

Atilla İlhan'ın "bugünkü ve dünkü İstanbul ortamında, geriye doğru şiirsel bir projeksiyon" (İlhan 1995: 123) olarak tanımladığı "O Eski Adamlar" başlıklı şiir dizisinde eski gazetelerden haber başlıkları kullanılarak devrin havası canlandırılır:

(ankara/ a.a.: 26 teşrin-i evvel 1933
cumhuriyet'in 10. sene-i devriyesi
münasebetiyle
aff-ı umumî ilân edildi / hapishaneler
boşalıyor)

bekleme salonu'nda ensesi traşlı bir kadın

kaşlarını evde unutmuş dudakları sonbahar
durup durup nedense camlardan raylara bakıyor (İlhan 1995:
95)

(istanbul/ cumhuriyet: ‘eylül’ müellifi
mehmet rauf bey’in
bir müddetten beri hasta olduğu teessürle
öğrenilmiştir)

yorgun öksürüklerle dolu ahşap konak yavruları
cumbaları sarkmış karanfilli tütün dumanlarına
sarmaşıkları kimbilir nice ahı nice günahı gizliyor
o serin yaz sabahları fincanlarda çay birden soğur
(...)

(istanbul / akşam: kiralar yükseliyor dört
beş odalı
harap evlere şişli’de yüz lira
istiyorlar)(İlhan 1995: 98)

Bazen de şiirlere başka şiirlerin yapııştırıldığı görülür. Orhan Veli’nin 1945 yılında yazdığı “Yol Türküleri” adlı uzun şiirinde yer verdiği halk türküleri de, montaj tekniğinin kullanılmasına örnek gösterilebilir⁴. Orhan Veli, Anadolu gözlemlerini kendi şiiriyle halk şiirlerini ustaca birleştirerek aktarmıştır. Ancak bu örneklerdeki montajlarla, yadırgatıcılığın değil şiirsel söyleyiş, duyuş ve düşünüşün bütünleştirilmesinin amaçlandığı açıktır:

“Ada yolu kestane
Aman dökülür tane tane”

Ada demek Adapazarı demek:
Kadehler şişe olur Çark’ın başında;
Zaten efkârlısın.
Ayağını denk al şekerim.

⁴ Halk şiiriyle modern şiirin montajlanmasına ilk ve özgün örneklerden biri olarak Faruk Nafiz Çamlıbel’in “Han Duvarları” şiiri verilebilir. Faruk Nafiz, koşma tarzı yazılmış şiirin dörtlüklerini kurgusal dünyanın bütünleyici bir parçası olarak kullanmış ve Maraşlı Seyhoğlu Satılmış adında bir şair yaratmıştır.

“Hükümet önünden geçtim
Oturdum bir kahve içtim
Hendek’te bir güzel gördüm
Yavuklumdan vazgeçtim:
Hendeğin yolları taştan
Sen çıkardın beni baştan”

Sabahları erken kalkılıyor yolculukta;
Doğan güneşe karşı (Orhan Veli 1991a: 74).

Kimi zaman da şairlerin başka dillerden dizeleri, cümleleri şiirlerine yapıştırdıkları görülür. Yine Orhan Veli’nin “Kitabe-i Seng-i Mezar” şiirinin ikinci bölümünde,

Mesele falan değildi öyle,
To be or not to be kendisi için;
Bir akşam uyudu;
Uyanmayıverdi(Orhan Veli 1991a: 46)

dizelerinde Shakespeare’in *Hamlet* oyununda geçen ve herkesçe bilinen “Olmak ya da olmamak” cümlesi İngilizce haliyle kullanılır. Şairin bu yapıştırmadan kastı, Süleyman Efendi’nin yaşamın içinden, sıradan bir insan oluşunu vurgulamaktır. Ancak cümlenin İngilizce olarak verilmesi, şiir içinde yadırgatıcı bir etki yaratarak okuru düşündürmektedir.

Kolaj: Kolaj, modernizmden itibaren plastik sanatlarda sıklıkla karşılaşılan bir tekniktir; farklı malzemelerin üst üste kullanılmasıyla yeni bir anlam üretilmesine dayanır. Günlük hayattan, teknolojiden, sanatsal ürünlerden alınan parçalar, hem koparıldıkları bütünden izler taşırlar hem de parçası haline getirildikleri yeni ürünün anlamını dönüştürürler. Özellikle postmodernizmle birlikte edebî ürünlerde de başvurulan bu teknik, başka metinlerden kesilip alınan parçaların (cümle, dize, paragraf, ansiklopedi ya da sözlük maddesi, makale ya da köşeyazısından bir parça, haber metni...) yeni bir metin oluşturmak üzere birleştirilmesi işidir ve gündelik yaşamda karşımıza çıkan her çeşit metin ya da görsel malzeme (resimler, grafikler, çizimler, fotoğraflar, ilüstrasyonlar, notalar, afişler, ilanlar, reklamlar, gazete parçaları, telefon defterinden sayfalar...) yeni metne katılabilir.

Behçet Necatigil’in “Bir Sözlükte Kitap Adları” şiiri, kolaj için çok çarpıcı ve farklı bir örnektir:

BİR SÖZLÜKTE KİTAP ADLARI

Ararken	Aşk-ı Memnu	Aşksız
İnsanlar		
Av	Avare Yıllar	Ayrı
Dünya		
1+1	Bir Açıdan	Bir Ölü
Evi		
Bozgun	Bozgunda	Bozuk
Düzen		
Gölge	Gölgeler	
Gölgeleri Kullanmak		
Havada Bulut	- - Yok	
Havadan Sudan		
Korku	Kuyularda	Kuyuda
Yusuf		
Yaban	Yaşadıkça	
Yaşamaz		
Yanık Hava	Yanardağ	
Yanartaş (Necatigil 1982: 37)		

Necatigil'in *Kareler* (1975) adlı kitabında yer alan deneysel şiirlerden biri olan "Bir Sözlükte Kitap Adları"⁵ yatay, dikey, çapraz düzlemlerde okunabilme ve her seferinde anlamlı bir bütün oluşturabilme derinliğine sahiptir. Satırlar halinde okunduğunda alfabetik sırayla gittiği görülen sözcükler, gerçekte Türk edebiyatından -şiir, tiyatro, roman türlerinde- eser adlarıdır ve şair bu adları kullanarak hem her birine hem de hepsinin biraraya geldiğinde oluşturdukları bütüne göndermede bulunmaktadır. Necatigil'in *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü* ve *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü* adlı ansiklopedik başvuru kitaplarını yazdığını bilen bir okur, bu şiirin Necatigil'in kendi eserlerine de bir gönderme niteliğinde olduğunu hemen farkeder. İlginç olan, Necatigil'in sadece seçip yerleştirme görevi üstlendiği parçalarla yani kitap adlarıyla yeni ve bambaşka bir yapı kurmuş olmasıdır.

Turgut Uyar'ın "Gazete" başlıklı üç uzun şiiri, bir çeşit kolaj olarak düşünülebilir. Şairin gazetelerin haber, magazin, spor sayfalarından haberleri ve yorumları arka arkaya dizip aralara kendi yorumlarını katarak

⁵ Bkz. Gökalp 1998.

oluşturduğu şiir, günlük gazetelerdeki metinlerin başka bir bağlamda değerlendirilmesidir:

haftanın plâkları
(okuyucuların seçtiği)
“Sev kardeşim sev kardeşim
elini ver bana
neşe getirdim sana
ye, iç, gül, oyna...”
(okuyucuların seçmedikleri)
“bonsoir Marie, Marie bonsoir
iyi Marie, iyi geceler Marie
daha iyi geceler, en iyi
bak Marie iyi geceler
Herkes en iyi uyurken Marie
bak sen de uyu Marie
sonra fena olur...”

tefrika

öyle şeyler gördük ki
unutmam artık
unutma artık
(...)
spor

bir koca küreyi savurdu
şimdilik faysaloğlu
Brandt ayaklandı
ve hakemi çağırdı
Fenerbahçe 3-0
doğu-batı berabere (Uyar 1994: 490-491)
“Gazete III”

Bu dizelerdeki “haber”lerin bir kısmının kurmaca bir kısmının gerçek olduğu açıkça bellidir. Ama şiirler boyunca birçok parça sırasızca arka arkaya getirilerek kolaj etkisi yaratılmıştır.

Yeniden yazma: Yeniden yazma, “hangi türden olursa olsun, önceki bir metnin, onu taklit eden, dönüştüren, açık ya da kapalı bir biçimde ona gönderen bir başka metinde yinelenmesi”dir; bazen de yazar herhangi

bir nedenle kendi eserini yeniden yazabilir(öz yeniden yazma)(Aktulum 2000: 236). Bilinen, klasik sayılan eserlerin yeniden yazımı ise daha sık karşılaşılan bir durumdur. Antik Yunan oyunlarının Latin edebiyatında ve klasik dönemde yeniden yeniden yazılması, modern ve postmodern dönemlerde ise farklı açılardan yorumlanması, bunun en çok eserle kanıtlanabilecek örneğidir.

İlhan Berk'in "Güzel Irmak" adlı şiir dizisinin ilk bölümü e.e.cummings'in "All in green went my love riding" dizesiyle başlar(Berk 1992: 9). Berk, "Ara" başlıklı şiirinde de J.C.Giroud'nun "Sözcüklerin anlamları yoktur, kullanımları vardır" cümlesini kullanır(Berk 1992: 71). Her iki seferinde de İlhan Berk, sadece cummings'in ve Giroud'nun ifadesini verir; başına ya da sonuna bir şey eklemeyiz; sadece bu alıntı dizeyi/cümleyi başlıklandırmakla yetinir. Böylece İlhan Berk, cummings ve Giroud'yla aynı düşünce ve duygu evreninde olduğunu kanıtlamak ister gibidir.

Melih Cevdet Anday'ın *Kolları Bağlı Odysseus, Troya Önünde Atlar* kitaplarında Homeros destanlarını, *Ölümsüzlük Ardında Gilgamiş*'ta ise Sümerlerin *Gilgamiş Destanı*'nı yeniden yazması çağdaş Türk şiirinden verilebilecek örneklerdendir. Anday, "Nergis ile Yankı", "Defne ile Avcı" şiirlerinde de çok bilinen mitolojik hikâyeleri şiirleştirmiştir. "Defne ile Avcı" şu dizelerle başlar:

Eskiden, çok eskiden yeryüzünde
Güzelliği dillere destan
Bir kız vardı, adı Defne,
Upuzun saçları altın sarısıydı
Dolaşırdı kuytu ormanlarda bütün gün
Postu rengârenk hayvanların peşinde,
Defne peri padişahının kızıydı (Anday 2003: 133)

Behçet Necatigil eski Türk masallarından olan "Üç Turunçlar"ı hem oyun hem şiir olarak yeniden yazmıştır. Orhan Veli'nin La Fontaine masallarını ve Nasrettin Hoca fıkralarını şiir halinde yeniden yazması (1949), halk kültürünün anonim ürünlerinin farklı bir biçimde ve bireysel üslûpla yeniden yazılmasına örnek verilebilir:

İPE UN SERMİŞ

Bir gün bir komşusu gelip Hocaya
Çamaşır ipi ister.

Hemen başlar istihama, ricaya.
- “İşim biter bitmez getiririm” der.
Hocaysa bir türlü yanaşmaz buna;
Binbir güçlük çıkarır komşusuna.
Olmayacak sebepler icat eder;
Mesela der ki: - “İpe un serdiler”
Komşusu cevap verir: - “Canım Hoca!
İpe un serilir mi? Bu ne biçim iştir ki?”

Hoca kızar: - “Vermeye niyetim olmayınca
Öyle bir serilir ki.” (Orhan Veli 1991b: 102)

Ümit Yaşar Oğuzcan ise Türk edebiyatının ünlü şiiirlerini devrin sosyal ve siyasal olaylarının eleştirisini yapabilmek için parodik bir yaklaşımla ünlü şiiirleri yeniden yazma yoluna gider. Yahya Kemal’in “Sessiz Gemi, Veda”, Ahmet Haşim’in “Piyale”, Orhan Veli’nin “Sereserpe” şiiirleri, onun ironik bir üslûpla yeniden yazdığı şiiirlerdendir:

İŞSİZ GEMİ

- Yahya Kemal’in Sessiz Gemi’sine Benzetme-

Artık demir almak günü gelmişse iktidardan
Onlar ki ne serden geçerler ne yardan

Sallanır bu kalkışta tekmeler ve tokatlar
Hiçbiri bilmez her seçim millete neye patlar

Yoklamada kaybeden bu sonuçtan elemli
Günlerce genel merkeze gider gözleri nemli

Biçare adaylar üzölmeyin ne son seçimdir bu
Nice üyelikler var, ne de son seçimdir bu

Zavallı seçmenler yolunuzu nafîle bekler,
Bilmez ki dört seneden önce gelmeyecekler

Seçilenler memnun ki maaşıyla işinden
Birçok seneler geçse ayırlamaz peşinden (Oğuzcan
1966: 107)

SERESERPE

-Orhan Veli'nin Sereserpe Şiirine Benzetme-

Bir partici nutuk çekiyor sereserpe
 Kravatı yana kaymış hafiften
 Kolunu kaldırmış
 Söküğü gözüktüyor
 Bir eliyle de göbeğini tutmuş
 Yapacağız diyor
 Edeceğiz diyor
 Sözlerinde palavradan başka bir şey yok
 Biliyorum
 Bizde de yutacak göz yok ama
 Olmaz ki
 Böyle de atılmaz ki! (Oğuzcan 1966: 109)

Sonuç

Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinden belirgin örneklerle sergilemeye çalıştığımız metinlerarası ilişki biçimleri, şiirlerin yapısında tekil ve bağımsız bir halde bulunmazlar. Alıntıyla montaj, öykünme ve parodiyle yeniden yazma iç içe geçer. Bazen sadece bir sözcükle çok eski bir hikâyeye ya da kitaba göndermede bulunulabilir. Böylece her metin, sözcükler düzeyinden itibaren halka halka genişleyerek başka metinlerle ilişkiye geçer ve metnin içinde başka metinlerle “söyleşim” başlar. Bu, metnin anlam evrenini genişleten, zenginleştiren, derinleştiren bir dokunuştur ve şiir bu türden ince dokunuşlara en uygun edebî türdür. Şimdilik sınırlı sayıda örneklerle yetinsek de aslında bu, birçok alandan araştırmacının üzerine eğilebileceği bir konudur.

Kaynakça

- AHMET HAŞİM (1983) *Bütün Şiirleri* (Hazırlayan: Asım Bezirci), İstanbul: Can Yayınları.
- AKTULUM, Kubilay (1998) “Metinlerarasılık, Çokseslilik, Söyleşimcilik”, *Edebiyat ve Eleştiri*, 36, Mart-Nisan: 47-56.
- (2000) *Metinlerarası İlişkiler*, Ankara: Öteki Yayınevi.
- ALTIOK, Metin (1998) *Bir Avıya Kiracı* (Bütün Şiirleri), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ANDAY, Melih Cevdet (1998) *Ölümsüzlük Ardında Gılgamış (Toplu Şiirleri II)*, İstanbul: Adam Yayınları.
- (2003) *Rahatı Kaçan Ağaç (Toplu Şiirleri I)*, İstanbul: Adam Yayınları.

- ASAF, Özdemir (1987) *Bir Kapı Önünde*, İstanbul: Adam Yayınları.
- AYTAÇ, Gürsel (2003) *Genel Edebiyat Bilimi*, İstanbul: Say Yayınları.
- BAKHTIN, Mikhail (2001) *Karnaval'dan Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar* (Çeviren: Cem Soydemir, Derleyen ve önsöz: Sibel Irzık), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BERK, İlhan (1992) *Güzel İrmak*, İstanbul: Adam Yayınları.
- ÇELEBİ, Asaf Halet (2001) *Bütün Şiirleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÇETİN, Nurullah (2004) *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Rubaî*, Ankara: Hece Yayınları.
- EYUBOĞLU, Bedr, Rahmi (1990) *Dol Karabakır Dol*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- GÖKALP, G.Gonca (1998) "Göstergebilim Açısından Bir Şiir Değerlendirmesi: 'Bir Sözlükte Kitap Adları' ", *Prof.Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, (Ed. Metin Özarslan-Özkul Çobanoğlu), Ankara: 363-378.
- (2001) "Çağdaş Türk Şiirinde Gazeli Yeniden Yaratıcılar", *21.Yüzyıla Girerken Yazında Dil Kullanımları: Alışkanlıklar-Yenilikler-Aykırılıklar-Sapmalar (I.Dil, Yazın, Deyişbilim Sempozyumu Bildirileri)*, (Ed. Ünsal Özünlü- Mehmet Ali Gülel), Denizli: 1-24.
- İLHAN, Attilâ (?) *Sisler Bulvarı*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- (1995) *Korkunun Krallığı*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- KRISTEVA, Julia (1980a) "The Bounded Text", *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art by Julia Kristeva*, (Ed.Leon Roudiez), New York: Columbia University Press, 36-63.
- (1980b) "Word, Dialogue, and Novel", *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art by Julia Kristeva*, (Ed.Leon Roudiez), New York: Columbia University Press, 64-91.
- KÜLEBİ, Cahit (1985) *Bütün Şiirleri*, İstanbul: Adam Yayınları.
- MELİKOĞLU, Esra (2004) "Metinlerarasılık ve Çokseslilik", *Disiplinlerarası Ortam ve Yöntem Sorunları*, (Ed. Nedret Öztokat), İstanbul, Multilingual: 72-79.
- NECATİGİL, Behçet (1982a) *Bütün Eserleri II / Şiirler II*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- (1982b) *Bütün Eserleri III / Şiirler III*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- (1991) *Bütün Eserleri I / Şiirler I*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- ORHAN VELİ (1991a) *Bütün Şiirleri*, İstanbul: Adam Yayınları.
- (1991b) *La Fontaine'in Masalları, Nasreddin Hoca Hikâyeleri*, İstanbul: Adam Yayınları.
- ORR, Marry (2003) *Intertextuality: Debates and Context*, Cambridge&Oxford: Blackwell.
- PARLA, Jale (2000) *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- SAZYEK, Hakan (2006) "Kolaj ve Romandaki Yeri", *Kitaplık*, 92, Mart: 92-99.

- SÜREYA, Cemal (2000) *Sevda Sözleri (Bütün Yapıtları: Şiirler)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TARANCI, Cahit Sıtkı (1987) *Bütün Şiirleri*, (Derleyen ve düzenleyen: Asım Bezirci) İstanbul: Can Yayınları.
- UYAR, Turgut (2004) *Büyük Saat*, İstanbul: Yapı Kredi yayınları.
- YAVUZ, Hilmi (1999) *Gülün Ustası Yoktur (Toplu Şiirler I)*, İstanbul: Can Yayınları.

Kadı Burhaneddin'in Şiirlerinde Cinasin Yeri**Cafer MUM***

Edebiyat tarihimizde, cinas sanatının kendi kişisel üslûplarında belirleyici ve ayırt edici bir unsur olarak yer aldığı bazı şairler vardır. Bu şairlerin en önemlilerinden biri de XIV. yüzyıl şairlerimizden Kadı Burhaneddin (ö. 1398)'dir. Onun şiirlerinde cinas, herhangi bir edebî sanat düzeyinde değil, kendi üslûbunda belirleyici ve ayırt edici bir unsur olarak yer almaktadır. Bu bildirimizde, şairin ilk 500 şiirinden hareketle onun cinas sanatına ne kadar düşkün bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaya çalışacağız. Bildirimizde önce cinas çeşitlerini Kadı Burhaneddin'den seçtiğimiz örneklerle açıklayacağız; daha sonra ise, söz konusu 500 şiirdeki cinasları inceleme sonucu ulaştığımız verileri sizlerle paylaşmaya çalışacağız. Fakat konuya girmeden önce, Kadı Burhaneddin'in şiirlerindeki cinaslar üzerinde çalışmam konusunda tavsiye ve teşvikte bulunmak suretiyle, bu çalışmanın oluşmasına vesile olan Prof. Dr. Cem Dilçin hocamıza huzurlarınızda teşekkür etmek istiyorum.

Bilindiği üzere cinas sanatı, şiirin mûsikî unsurlarından biri olarak kabul edilir (Şemîssâ 1374a: 153; 1374b: 39). Hemen her belâgat kitabında cinas sanatına geniş yer verilir; bu sanatın tanım ve tasnifi yapılırken, değişik şairlerden konu ile ilgili örnekler de zikredilir.

En genel anlamda, “iki lafzın anlamları ayrı olduğu hâlde telaffuz veya yazı bakımından birbirine benzer olması” (Muallim Nâcî 1307: 341) şeklinde tarif edilmesi mümkün olan cinasın biri ses, diğeri ise anlam olmak üzere iki ayrı yönü vardır. Cinas, sözde belli bir mûsikîyi oluşturmanın yanı sıra, aynı lafızlara farklı anlamlar yükleyerek kişiyi hem zihnî bir faaliyetin içine çeker, hem de onun muhayyilesini genişletir. Bunlar ise, sanat ve estetiği ortaya çıkaran faktörlerdir. Çünkü söz, güzellik ve gücünü iki şeyden

* Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

alır. Bunlardan biri, sözcüklerin âhenk ve tınısı, yani mûsikîsi; diğeri ise, farklı anlamları ortaya çıkarmanın kişiye verdiği zevktir. Cinas sanatında, lafızdaki benzerlik ile anlamdaki çeşitlilik omuz omuza vererek ortak bir edebî zevk ortaya çıkarır. Çünkü cinaslı sözcüklerle muhatap olan kişi, önce bu sözcüklerden tek bir anlam çıkarır, sonra bunun yeterli olmadığını fark ederek, bu defa diğer anlamların peşine düşer ve onu bulduğunda da yaptığı bu işten özel bir zevk alır. Cinas sanatının ilgi görmesinde, söz konusu zevk alma faktörünün yanı sıra, insan psikolojisinin açık ve âşikâr şeylere nazaran, kapalı ve müphem olan şeylere daha fazla ilgi duyma özelliği de etkili olmaktadır (geniş bilgi için bk. Teclîl 1367: 2-3).

Cinas sanatı, Tanzimat sonrası yazılmış bazı belâgat kitaplarında uğraşılmaya değmez bir edebî sanat olarak görülmüşse de (bk. Reşîd 1328: 265; Muallim Nâcî 1307: 251; Tâhir [ty.]: 131), bu görüşlere katılmak mümkün değildir. Çünkü “edebiyat, iletişimden ziyade heyecan verme ve etkilemenin ön plânda olduğu bir söz sanatıdır. Kendi duygu ve düşüncelerini en iyi bir şekilde aksettirebilecek imajları yakalayan şair; okuyucuların estetik zevkine hitap edebilmek amacıyla ses ve söz tekniklerinden yararlanarak sıradan kelimeleri yeniden canlandırmaya çalışır. Bu ses ve söz düzenlemelerinin bütünü şiirin genel mûsikîsini oluşturur... Cinasların, şiirin anlamının yanında bilhassa ses yapısında önemli bir yeri vardır. Bu sanat, aralarında söyleyiş ve yazış birliği olan kelimelerin bir nükte amacıyla bir araya getirilmesine dayanması sebebiyle, Türk şiirinin en önemli ses araçlarından olan tekrarlar arasında yer alır” (Horata 1998: 65-66).

Türk Halk şiirinde cinas ilgi gören bir sanat olmuştur. Özellikle “kesik mani” olarak adlandırılan maniler cinaslı söylenen manilerdir (bk. Dilçin 1995: 284-286; Dizdaroğlu 1969: 59-61). Kerkük hoyratlarında da en fazla öne çıkan husus hoyratların cinaslı olmasıdır (hoyrat için bk. Dakûkî 1998: 259/260). Divan şiirinde ise özellikle kuruluş dönemleri olan XIII, XIV ve XV. yüzyıllarda şairlerimiz arasında bu sanata büyük bir önem verilmiştir (bk. Dilçin 1986: 102-103). Özellikle tuyuglarda cinasın aranan bir özellik olması, tuyugun Azerî ve Çağatay şairlerince çok kullanılması ve birçok şiiri cinaslı kafiyeyle başlayan Kadı Burhaneddin ve Nesîmî’nin Azerî sahasına mensup şairler olması, Azerî Türkleri arasında cinas eğiliminin fazla olduğunu göstermektedir (bk. Horata 1998: 67-68; ayrıca Kadı Burhaneddin için bk. Alparslan 2000: XXXIII). Yine aynı dönemde bir süre Azerbaycan’da Karakoyunlu İskender b. Kara Yûsuf’un hizmetinde bulunan İranlı şairlerden Kâtibî-i Nîşâbûrî (öl. 838-39/1434-1435)’nin “Deh-bâb-ı Tecnîsât” adlı bütün beyitleri cinaslı kafiyeyle oluşan bir mesnevî yazmış olması da mânidârdır. Bu eser, XVI. yüzyılda Üsküplü Ata

tarafından “Tuhfetü'l-Uşşâk” adıyla Türkçeye de kazandırılmıştır (bk. Türkmen 2000). Aynı dönemin şairi olan Germiyanlı Şeyhî'nin de birçok şiirinde cinaslı yapılar görülmektedir (Karadağ 2000: 367-368). XVI. yüzyıl şairlerinden Gedizli Kabulfî'nin şiirlerinde de cinas önemli bir yer tutmaktadır (Pala 2000: 195-203). Cinasa ilgi XVI. yüzyıldan itibaren zayıflamıştır. Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren cinasın tekrar ilgi görmeye başladığı görülmektedir (Horata 1998: 69). Bu yüzyılda cinasın yeniden ilgi görmeye başladığının en önemli kanıtı Halepli Edîb Efendi (ö. 1748)'dir. Onun şiirinde de Kadı Burhaneddin'de olduğu gibi, cinas herhangi bir edebî sanat olarak değil, şairin üslûbunu birinci dereceden belirleyen bir unsur olarak yer alır (bk. Mum 2004: 40-52). Bu şairlerin üslûplarında cinas sanatı, belirleyici ve ayırt edici ortak bir payda olarak yer almaktadır.

Farklı dönemlerde farklı şairlerin kişisel üslûplarında önemli bir yere sahip olan bu edebî sanatın dilbilim ve anlambilim gibi yeni birtakım disiplinlerin yöntemleriyle ele alınıp incelenmesi sonucunda, onun ne kadar önemli bir sanat olduğunun çok daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz. Bize göre cinas sanatı, hem şair açısından hem de okuyucu açısından tam bir “zekâ ve dil” sanatıdır. Şairin bu sanatı kullanması ve okuyucunun onu anlaması, her şeyden önce dile hâkimiyeti ve kıvrak bir zekâyı gerektirir. Çünkü cinaslı söz nükteli, yani düğümlü bir sözdür. Bu düğümü bağlamak ve onu çözmek için dile hâkim olmak ve kıvrak bir zekâyı sahip olmak lâzım. Bu sanatın mizah ile de ilişkilendirilmesi imkân dahilindedir. Özellikle telaffuz bakımından bütünüyle birbirinin aynı olan tam cinaslarda, farklı anlamlardan birinin ses benzerliği yoluyla önce gizlenmesi, daha sonra bağlamdan hareketle ortaya çıkarılması kişiye zevk vermenin yanı sıra, aynı zamanda tebessüm de ettirir. Sözcüklerden birinin argo anlamı taşıyan müstehcen ifadelerden seçildiği örneklerde, cinas sanatının bu mizah boyutu çok daha açık olarak görülmektedir.

Belâgat kitaplarında bu sanat, bedî'î sanatlar içinde ve lafızla ilgili sanatlar arasında “cinâs” veya “tecnîs” başlıklarıyla ele alınır; cinas ve tecnîs terimleri de çoğunlukla birbirinin yerine kullanılır (Bilgegil 1989: 182, 308). Cinaslar özelliklerine göre farklı isimler alır. Tanımların büyük bir ekseriyetinde üzerinde durulan “telaffuz veya imladaki benzerlik” dört açıdan incelenir ve bu incelemeye göre cinaslar farklı isimler alır. Bunlar, **a) harflerin türü, b) harflerin sayısı, c) hareke ve sükundan oluşan hey'et ile d) bütün bunların tertibi, yani dizilişidir** (Tecâlîl 1367: 16). Lafızlar arasındaki benzerliğin oran ve çeşidine göre cinaslar farklı isimlerle anılır (Tâhir [ty.]: 129). Burada cinas çeşitlerini anlatırken örneklerimizi Muharrem Ergin tarafından yeni harflerle yayımlanan Kadı Burhaneddin Divanı'ndan şiir ve

beyit numarası ile vererek şairin bu sanata olan hâkimiyetini ortaya koymaya çalışacağız (1980: 1-197)¹.

1. Cinas-ı Tâm: Eğer cinas için kullanılan lafızlar arasındaki benzerlik, yukarıda sözü edilen harflerin türü, sayısı, heyeti ve tertibi bakımından tam bir uyumluluk düzeyinde ise, bu cinasa, tam cinas denir. (Muallim Nâcî 1307: 241; Recâî 1353: 396).

Yârâ yaradur gözüñ gamzeleri yarasın
Billâh zihî yaradur ki yaradur ağyâra (KBD 314/3)²

Beytindeki **yârâ/yara** ve **yaradur/yaradur** sözcükleri kendi aralarında tam cinas ilişkisine sahiptir. Çünkü harflerin türü, sayısı, harekesi ve tertibi bakımından aralarında tam bir uyum vardır.

Dünyâda yine ben koca bir gence irişdüm
Virâne içinde sanasın gence irişdüm (KBD 487/1)

Bu beyitteki **genc** sözcükleri arasında da her bakımdan tam bir uyum vardır. Bu nedenle tam cinasa güzel bir örnek sayılır.

Tam cinasın da kendi içinde çeşitleri vardır. Eğer cinaslı lafızlar, isim, fiil veya edat olma bakımından da aynı ise, “cinas-ı mûmâsil”; aynı değilse, “cinas-ı müstevfâ” adını alırlar (Sîmâdâd 1375: 113; Teclîl 1367: 16-17, 20-24).

Yâr dir bu cihân halkı yarı ahar ağzından
Ben yâr aña direm ki âşık yüregın yara (KBD 343/3)

beytinin ilk mısraında geçen **yar** sözcüklerinin her ikisi de isimdir. İlki sevgili, diğeri ise ağız suyu anlamındadır.

İşvesi ol nigâruñ dil mi kodı bu tende
Ya söylemege derdin dil mi kodı bu tende (KBD 37/1)

beytinde cinaslı kafiye olarak kullanılan **dil** sözcüklerinden ilki gönül anlamındaki Farsça isim, diğeri ise Türkçe bir duyu organı ismidir. Fakat,

Kanadı kanamadı yürek leblerüñe hiç
Kanadı var ise irişe kana degül mi (KBD 478/6)

beytinde geçen **kanadı** sözcüklerinden ilki *kanamak* fiilinin çekimli hâli iken, ikincisi kanat isminin ek almış biçimidir.

¹ Bundan sonra bu kaynak, KBD kısaltması ile verilecektir.

² Bizim “Yârâ” diye okuduğumuz sözcük, KBD’de “Yara” biçimdedir.

*Göz cemâlün göricek olur **karîr***
*Göz ki görmeye cemâlünü **karır*** (KBD 367/1)

Bu beyitte de cinaslı kafiye uygulaması vardır. İlk mısradaki **karîr** sözcüğü sevinçli, neşeli anlamında Arapça bir isim, **karır** ise *bulanıklaşır, görmez olur* anlamında Türkçe çekimli bir fiildir.

Yukarıda verdiğimiz örneklerde her lafız birer sözcükten ibaret olduğu için bunlar, basit/tam cinas olarak adlandırılırlar.

2. Cinas-ı Mürekkep: Birbiriyle cinas ilişkisi içinde bulunan lafızlardan en az birinin mürekkep olmasıdır. Eğer lafızlardan biri basit, diğeri mürekkep ise, “cinas-ı mürekkeb-i makrûn”; cinaslı lafızların her ikisi de mürekkepse, “cinas-ı mürekkeb-i mefrûk”; her iki lafız da mürekkep olmakla birlikte, yazılış ve hareke bakımından birbirinden farklı ise “cinas-ı mürekkeb-i müleffik” olarak adlandırılır (Teclîl 1367: 39-42). Cinaslı lafızlardan biri kendi başına bağımsız, diğeri başka bir sözcüğün bir bölümüyle beraber mürekkepse, buna da “cinas-ı merfû” denir (Recâî 1353: 397-398; Teclîl 1367: 42-43; Muallim Nâcî 1307: 245).

*Ben **kemer** bağlaram bilüme ki tâ*
*Bağlamayam dahı **kemer kem ere*** (KBD 140/2)

Yukarıdaki beyitte **kemer** lafzı sade, **kem er** ise iki ayrı sözcükten oluştuğu için mürekkeptir.

*Gözi ohladı bizi **karakıla***
*Miskîn itdi gîsûsı **kara kıla*** (KBD 142/1)³

İlk mısradaki “bakışıyla” anlamına **karak-ı-la**, ikinci mısradaki iki ayrı sözcükle (**kara kıla**) karşılanmaktadır.

*Girmez ele dünyede ger **diler iseñ yâr***
*Kendüzünü bu derd ile iy **dil eriseñ yar*** (KBD 87/1)⁴

³ Bizim “*karakıla*” (karak-ı-la) olarak okuduğumuz sözcük, KBD’de “*kara kıla*” biçimindedir. Orijinal metinde de (bk. Kadı Burhanettin Divanı I Tıpkıbasım, İstanbul: TDK Yayınları, 1943, s. 63) “*kara kıla*” ile aynı biçimde yazıldığı için burada imlânın yanıltıcı bir rol üstlendiğini düşünüyoruz. Hâlbuki beytin anlamı dikkate alındığında ibarenin “bakışıyla” anlamını gerektirdiği açıktır. Bu da benzer özellikteki metinlerin okunmasında cinas sanatının mutlaka dikkate alınmasının ve kendi içinde tutarlı bir anlama ulaşmanın ne kadar gerekli olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, her ne kadar yeni harflerle basılmışsa da (Ergin 1983), Kadı Burhaneddin Divanı’nın üzerinde çalışılmaya muhtaç bir eser olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim zaman zaman farklı okuma önerileri ileri sürülmektedir (Tören 2000: 209-219).

⁴ İkinci mısraın son sözcüğü olan “*yar-*” fiili, KBD’de “*yâr*” olarak okunmuştur.

Bu beyitte ise her iki lafız da mürekkep olup bünyelerinde birden fazla sözcük bulunduruyorlar.

Cinas-ı mürekkep için verdiğimiz bu örnekler, harflerin türü, sayısı, harekesi ve sırası bakımından tam bir uyum içinde olmaları bakımından aynı zamanda tam cinas içinde yer alırlar. Buna göre tam cinas, kendi içinde basit ve mürekkep olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

3. Cinas-ı Nâkıs: Cinasta her zaman tam bir uyum sağlamak kolay değildir. Yani cinastaki lafızlar, harflerin türü, sayısı, heyeti ve tertibi bakımından bazen farklılık gösterebilir. Bu tür farklılıklar taşıyan cinaslar, gayr-ı tam veya nâkıs başlıkları altında incelenir (Teclîl 1367: 24).

Bazı cinaslarda lafızlardan birinin bir harfi diğerinden fazladır. Bu tür cinasa, “tecnîs-i zâid” de denir. Eğer fazla olan harf başta ise, “cinas-ı merdûf” (veya “cinas-ı mezîd” (bk. Sebzevârî 1369: 88); ortada ise, “cinas-ı müktenif”; sonda ise, “cinas-ı mutarraf” olarak isimlendirilir. Fazla olan harfin sonda yer aldığı cinas çeşidine “merfû” ve “müzeyyel” de denilmiştir (Teclîl 1367: 24-26). Bazı çalışmalarda bu isimlerde farklılıklar görülür. Mesela sondaki harf fazlalığı için kullanılan “mutarraf” ismi (Mîr Sâdikî 1376: 53; Recâî 1353: 400; Teclîl 1367: 26; Sîmâdâd 1375: 102), bazı çalışmalarda baştaki harf fazlalığı için kullanılır (Dilçin 1995: 473; Şemîssâ 1374b: 42). “Müşevveş” isminin de, bazı çalışmalarda birden fazla cinas grubuna giren çalışmalar için kullanıldığını görüyoruz (Teclîl 1367: 53).

Baştaki fazla harfe örnek:

*Gözlerüñüñ ohına ben şâhâ **nişâne** gelmişem*
*Müşkile düşdüğüm bu ki zülfüñe **şâne** gelmişem* (KBD 181/1)

Dikkat edilirse bu beyitte cinaslı lafızlardan ilki, sadece başındaki **ne** harfiyle diğerinden ayrılmaktadır. Aynı bağlamda **ağ/yağ** (KBD 146/1), **yahma/oyahma** (KBD 117/1), **yazalar/azalar** (KBD 88/1), **lâl/al** (KBD 84/1), **cârî/mecârî** (KBD 83/1) gibi cinasları da zikredebiliriz.

Cinaslı lafızlardan birinin baştan ilk iki harfi diğerinden fazla ise, o zaman da “cinas-ı mütevvec” adını alır (Teclîl 1367: 34):

*Ger **yâr** iseñ aña kişiyi görmegil **ağyâr***
Zîrâ ki şâhuñ olmaya ağyâr ışiginde (KBD 488/3)

Buradaki **ağyâr** sözcüğünün, **yâr** sözcüğüne kıyasla başta iki harf fazlalığı vardır

Ortak bir harf fazlalığına örnek:

*Sen gelicek bu sohbe bu tenümüze cân gelür
İrişicek bu devlete sanki yîni cihân gelür* (KBD 227/1)

Beyitte geçen **cân** ve **cihân** sözcükleri, eski yazı bakımından sadece ortadaki **he** harfi ile birbirinden ayrılırlar. Aynı bağlamda **ahvel/ahvâl** (KBD 104/2), **kâmet/kıyâmet** (KBD 82/1), **hâm/ham** (KBD 3027) gibi örnekleri zikretmek mümkün.

Sondaki harf fazlalığına örnek:

*Bir zemzeme kıl ki göz yaşını zemzem idelüm
Sinüñle safâ eyleyelüm bir dem idelüm* (KBD 439/1)

Burada zemzeme sözcüğü ile zemzem sözcüğü arasındaki tek fark, eski yazı bakımından ilkinin sonunda yer alan **he** harfinin fazlalığıdır. Aynı bağlamda **âferînîş/âferîn** (KBD 444/5), **gül/güle** (KBD 147/1), **serve/server** (KBD 4/9), **cân/cânî** (KBD 405/1), **şifâh/şifâ** (KBD 152/3), **aş/aşa** (KBD 139/2) gibi örnekler zikredilebilir. Bu tür cinasa, özellikle bir isim ve onunla eş sesli olan bir fiil kökünün çekimli hâli arasında cinas yapılırken başvurulmaktadır.

Harflerin tertibi bakımından da gündeme gelen cinaslar vardır. Bazı kitaplarda cinastan ayrı başlıkla verilen “kalb” (Dilçin 1995: 481-483), diğer bazı kitaplarda cinas başlığı altında incelenmekte; harflerin dizimi ters ve düz olarak yapıldığında “cinâs-ı maktûb” veya “cinâs-ı bâj-gûn”, düzensiz olarak yapıldığında ise “cinâs-ı kalb-i ba‘z” şeklinde isimlendirilmektedir (Teclîl 1367: 54-55; Recâî 1353: 403; Muallim Nâcî 1307: 248).

Cinâs-ı kalb-i ba‘z için örnek:

*Görelî şâhâ yüzüñden bir cemâl
Kalmadı yüzüñi görmege mecâl* (KBD 372/1)

Beyitte geçen **cemâl** ile **mecâl** sözcükleri aynı harflerden oluştukları hâlde, harflerin tertibi bakımından birbirinden ayrılıyorlar. Tertip düzensiz olduğu için de cinâs-ı kalb-i ba‘z grubuna girmektedirler. Kalb veya maktûb içinse Kadı Burhaneddin Divanı’nın taradığımız bölümünde herhangi bir örnek dikkatimizi çekmedi.

4. Cinâs-ı Muzârî: Aynı olan iki lafzın sadece ilk harflerinde, mahreç bakımından benzer harflerle birbirinden ayrılması durumunda ortaya çıkan cinasa, “cinâs-ı muzârî” denilmektedir (Teclîl 1367: 29; Recâî 1353: 401).

*Yakanda köz gibi göz bini gark-ı hûn itmez
Velî gönül yahar oda vücûdî yakanda (KBD 282/4)*

*Gülşene bah yârumuñ kırışmesini gör
İşkîyle cânumuñ girişmesini gör (KBD 393/1)*

Bu beyitlerdeki **köz/göz** ile **kırışme/girişme** sözcüklerinin ilk ünsüzleri mahreç bakımından birbirine yakın ünsüzlerdir. Aynı bağlamda **sevâb/savâb** (88/4), **gül/kül** (KBD 112/4), **kûy/gûy** (KBD 464/6), **od/ûd** (KBD 336/5), **kendüm/gendüm** (KBD 67/5), **çeng/ceng** (KBD 480/1) gibi örnekleri vermek mümkün.

5. Cinâs-ı Lâhık: Cinaslı lafızlardan birinde bir harfin farklı olmasıdır. Fakat bu harfte mahreç bakımından benzerlik yoktur. Farklı harf başta bulunabileceği gibi, ortada veya sonda da yer alabilir (Dilçin 1995: 475-476; Tecrîl 1367: 31).

*Dil saçına vardı degdi gözi ohına
Gördi siyâhın u aîlamadı sipâhın (KBD 91/4)*

Beyitte yer alan **siyâh** ile **sipâh** sözcükleri arasında **y/p** ünsüz farklılığı vardır. Bu ünsüzler birbirine yakın ve benzer sesler de değildir. Aynı bağlamda **meydâna/merdâne** (KBD 182/4), **mâr/mûr** (KBD 350/7), **saz/sûz** (KBD 277/2), **şûrîn/şîrîn** (KBD 350/6), **endûhte/endâhte** (KBD 305/8), **sûhte/sâhte** (KBD 305/6), **efrûhte/efrâhte** (KBD 278/2), **tefrîd/tecrîd** (KBD 209/5), **sefine/define** (KBD 177/1) gibi örnekler anılabilir.

6. Cinas-ı Hattî: Bu da lafızların harflerin türü bakımından birbirinden ayrılmasıdır. Cinaslı sözcüklerin nokta göz önünde bulundurulmadığında aynı olmasına “cinas-ı hattî” denilmiştir (Mîr Sâdikî 1376: 35; Tecrîl 1367: 47; Recâî 1353: 405; Tâhirü’l-Mevlevî 1329: 38).

*Subh-demdür al ele çengi begüm
Giderelüm arada cengi begüm (KBD 480/1)*

Beyitte geçen **çeng** ile **ceng** sözcükleri arasındaki fark, **çengin** başındaki harfin noktalarıdır. Bu noktalar kalktığında aradaki farklılık da ortadan kalkmaktadır.

Bazı çalışmalarda ise, “cinas-ı hattî” ismi, cinas-ı muharref için kullanılmıştır (Sîmâdâd 1375: 101).

7. Cinas-ı Muharref: Cinası oluşturan lafızlar harflerin türü, sayısı ve tertibi bakımından aynı oldukları hâlde, hareke bakımından farklı

olurlarsa, buna cinas-ı muharref adı verilir (Muallim Nâcî 1307: 249; Recâî 1353: 400; Teclîl 1367: 43).

*Derdiyle çü esrügem dürdiyle yazam humâr
Pes nidelüm çü hastayuz derdümüze devâ gerek* (KBD 14/5)

*Müşk-i zülfündür sanasın yılda bir yeldâ kalan
Zira nesne yoh cihânda kim anuñ esbâbı yoh* (KBD 371/2)

Yukarıdaki beyitlerde geçen **derd/dürd** ve **yılda/yeldâ** sözcükleri arasındaki farklılık hareketler ile sınırlıdır. Ama harflerin türü, sayısı ve sırası bakımından birbiriyle uyumludurlar. Aynı bağlamda **şehre/şöhre[t]** (KBD 464/6), **gel-/gül** (KBD 112/1), **mihr/mühr** (KBD 358/4), **ins/üns** (KBD 353/4), **zühre/zehre** (KBD 463/6), **karakla/karakıla** (KBD 142/5), **yahın/yahan** (KBD 92/5) gibi örnekler daha da çoğaltılabilir.

8. Cinas-ı Mugâyir: Lafızların her bakımdan aynı olmakla birlikte, sadece şedde bakımından farklılık göstermesidir (Teclîl 1367: 38). Muallim Nâcî, şeddeli harfin cinasta muhaffef harf hükmünde olduğunu söyleyerek, bu özellikte olan cinası da “cinas-ı muharref”e dahil eder (bk. 1307: 249). Örneklerin birçoğunda şeddenin yanı sıra hareke farklılığının da var olduğu dikkate alındığında bu yaklaşımın son derece yerinde bir yaklaşım olduğu görülmektedir.

*Kankı dîndedir revâ bu hâl ki
Ben humâr u leblerüñ hammâr ola* (KBD 90/8)

*Şükür ki şekker ahar leblerüñden iy dil-ber
Şükür ki gîsûlaruñ saçdı âleme anber* (KBD 116/1)

9. Cinas-ı Mükerrer: Genelde kafiye de bulunan bu cinas çeşidi, sözcüğün son kısmının tekrar edilmesi şeklinde olur. Aynı cinasa “cinas-ı müzdevic” de denilmektedir (Dilçin 1995: 477-478; Teclîl 1367: 46; Recâî 1353: 404; Kâtib-i Belhî 1362: 9).

*Bülbül yine çağırdı ki feryâd yâd ola
Kaddüñ yine salındı ki şimşâd şâd ola* (KBD 26/1)

matlı gazelde böyle bir özellik vardır. Bu gazelin her kafiyesi, bir önceki sözcüğün son hecesinin tekrarıdır. Diğer beyitlerdeki yapılar şöyledir: **bî-dâd dâd, âzâd zâd, a'yâd yâd, gam-âbâd bâd**. Başka bir gazelde ise **dil-şâd şâd, Bağdâd dâd, cihân-âbâd bâd, âzâd zâd, a'yâd yâd, irsâd sâd** yapıları ile karşılaşıyoruz (KBD 455/1-5).

10. Cinas-ı Lafz veya Cinas-ı Lafzî: Yazılışları aynı olmamakla birlikte, aynı şekilde telaffuz edilen sözcükler arasında yapılan cinastır (Mîr Sâdîkî 1376: 53; Tecîl 1367: 49; Tâhirü'l-Mevlevî 1329: 38-39).

*H'âbı koyalum u sûrh âb ahıdalum anca ki
Kalmaya bizden vücûd cihân-âbâd bâd* (KBD 455/2)

*Cemâlûñ ile bu gönüm benüm nazîr ola mı
Bu 'âlem içre sinûñ gibi bî-nazîr ola mı* (KBD 136/1)

Bu beyitlerin ilkinde geçen **h'âb** sözcüğü ile **sûrh âb** sözcükleri arasında cinas ilişkisi vardır. Lafızlardan biri kendi başına bir sözcük, diğeri ise bir sözcük ve kendinden önceki sözcüğün bir parçasıyla beraber mürekkep bir yapıda olduğu için buradaki cinas, aynı zamanda “cinas-ı merfû” sayılır. Fakat **h'âb** sözcüğünde yer alan “labial h” yazıda var olmakla birlikte okuyuşta herhangi bir ses değeri taşımadığından **hâb** şeklinde okunmakta, böylece telaffuzda diğeri lafızla paralellik göstermektedir. Bu nedenle “cinas-ı lafz” olarak da değerlendirilebilir. İkinci beyitte ise **nazîr** sözcüklerinden ilki dat, diğeri zı ile yazıldığı hâlde, Türkçede her ikisi de aynı şekilde seslendirilmektedir. Böylece bu da “cinas-ı lafz” olarak kabul edilebilir.

Yukarıda sayılan cinas çeşitleri dışında, bazı kaynaklarda iştikak sanatının da cinasa dahil edildiği görülür. Hatta bazı son dönem çalışmalarında, ünlü veya ünsüz ses tekrarlarına dayanan başka bir cinastan da söz edilir. Fakat bu sanatların cinasa dahil edilip edilmemesi tartışmalı bir konudur. Bir de “cinas-ı manevî” diye bir kavram var ki böyle bir cinas çeşidinin var olup olmadığı, varsa bundan ne kastedildiği çok net değildir (konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Mum 2004: 49-52). Bu konulardaki tartışmalardan uzak durmak için, şimdilik bu konulara girmek istemiyoruz.

Bu bildiriye hazırlarken Kadı Burhaneddin Divanı'nın ilk 500 şiirini tarayarak kullanılan cinasları tespit etmeye çalıştık. Bu tarama neticesinde 600'den fazla cinas yapıldığını gördük. Harflerin türü, sayısı, sırası ve hareketleri bağlamında kendi aralarında tam bir uygunluk içinde bulunan 388 *tam cinas* tespit edebildik. Bu da cinasların üçte ikine yakın bir bölümünün tam cinas olarak kullanıldığını göstermektedir. Bunların 297'si *basit cinas* dediğimiz iki lafızdan her biri birer sözcük olan tam cinas çeşididir. 91'i ise *mürekkep cinas* dediğimiz lafızlardan en az birinin iki ayrı unsurdan meydana geldiği tam cinas çeşididir. 297 basit cinastan 105'i, 91 mürekkep cinastan ise 47'si olmak üzere toplam 152 tam cinas, şiirde cinaslı kafiye olarak kullanılmıştır. Bu ise Kadı Burhaneddin'in şiirlerinde tam cinasların neredeyse yarıya yakın bir bölümünün cinaslı kafiye olarak yer aldığını gösterir. Ayrıca taradığımız 500 şiirin 11'inde, bütün beyitlerin

cinaslı kafiye ile yazıldığı görüldü (KBD 20/1-5; 94/1-5; 142/1-5; 383/1-5; 409/1-5; 416/1-5; 448/1-5; 472/1-5; 499/1-5; cinas-ı mükerrer örnekleri ise KBD 26/1; 455/1-5).

500 şiirin taranması sonucunda, nakıs grubuna giren 221 cinas tespit edildi. Nakıs cinaslar tespit edilirken, özellikle hareke bakımından farklı olanlar, başta veya sonda bir ya da iki fazla harfe sahip olanlar, yazılışları farklı olmakla birlikte benzer şekilde okunanlar dikkate alındı; fakat ortada harf fazlalığına sahip olanlar ve herhangi bir ses yakınlığı olmayan harflerle birbirinden ayrılan yapılar sadece örneklendirme amacıyla alınmış oldukları için hepsinin tespit edilmesi yoluna gidilmedi.

Kadı Burhaneddin Divanı'nda yer alan cinaslarda kullanılan sözcükler içinde Türkçe sözcüklerin çok fazla olduğu da görülmektedir. Fişlediğimiz sözcükler arasında yabancı sözcük sayısı ¼'ten daha azdır. Geriye kalan sözcükler ise Türkçedir. Hâlbuki XVIII. yüzyıl şairlerimizden Halepli Edîb'in şiirlerinde Kadı Burhaneddin'dekinin aksine yabancı sözcükler çok daha fazladır (karşılaştırma için bk. Mum 2004: 1385-1600).

SONUÇ

Divanı'daki ilk 500 şiirden hareketle, Kadı Burhaneddin'in cinas sanatına aşırı düşkün bir şair olduğunu, cinasları özellikle kafiye olarak ve Türkçe sözcüklerle yaptığını, cinas yapmada başarıyı yakaladığını, bu sanatın onun kişisel üslûbunda belirleyici ve ayırt edici bir unsur olarak yer aldığını kolaylıkla söyleyebiliriz. Bu da şairin en önemli cinas şairlerinden biri olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- ALPARSLAN, Ali (2000). *Kadı Burhaneddin Divanı'ndan Seçmeler*, 2. baskı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BİLGEGİL, M. Kaya (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belagât)*, İstanbul, Enderun Kitabevi.
- DAKÛKÎ, İbrahim (1998). "Hoyrat" maddesi, *TDVİA*, C. 18, İstanbul, s. 259-260.
- DİLÇİN, Cem (1986). "Divan Şiirinde Gazel", *Türk Dili Aylık Dil Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, S. 415-417, s. 78-247.
- DİLÇİN, Cem (1995). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 3. baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1969). *Halk Şiirinde Türler*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

- ERGİN, Muharrem (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- HORATA, Osman (1998). “Ses, Anlam Bütünlüğü ve Gazel-i Tecnisler.”, *Doğu Akdeniz Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi*, S. I, s. 65-75.
- Kadı Burhanettin Divanı I Tıpkıbasım*, İstanbul: TDK Yayınları, 1943.
- KARADAĞ, Metin (2000). “Kütahyalı Şeyhî’nin Şiirlerinde Halk Kültürü Bağlantıları”, *Kütahyalı Şairler Sempozyumu I*, (4-5 Haziran 1998), Kütahya.
- KÂTİB-İ BELHÎ, Reşidüddin Muhammed [Ma’rûf be-Vatvât] (1362). *Hadâyiku’s-Sihr fi Dakâyıki’s-Si’r*, (Tashih-i Abbâs İkbâl-i Âştîyânî), Tehrân.
- MÎR SÂDİKÎ, Meymenet [Zü’l-Kadr] (1376). *Vâje-nâme-i Hüner-i Şâ’irî*, Çâp-ı Devvum, Tehrân.
- Muallim Nâci (1995). *Lûgat-ı Nâci*, İstanbul, Çağrı Yayınları.
- MUM, Cafer (2004). *Halepli Edib Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Cinaslar Sözlüğü)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- PALA, İskender (2000). “Bir Cinâs Ustası: Gedizli Kabulî”, *Kütahyalı Şairler Sempozyumu I*, (4-5 Haziran 1998), Kütahya.
- RECÂÎ, Muhammed Halil (1353). *Me’âlimü’l-Belâga der-İlm-i Me’ânî vü Bedî u Beyân*, Tehrân.
- REŞİD (1328). *Nazariyât-ı Edebiye*, C. I-II, İstanbul.
- SEBZEVÂRÎ, Mirzâ Hüseyin Vâ’iz-i Kâşifî (1369). *Bedâyi’u’l-Efkâr fi Şanâyî’i’l-Eş’âr*, (Virâste: Mir Celâleddin-i Kezâzî), Tehrân, Neşr-i Merkez.
- SÎMÂDÂD (1375). *Ferheng-i Istilâhât-ı Edebî*, Tehrân.
- ŞEMİSSÂ, Sîrûs (1374a). *Külliyât-ı Sebke-şinâsî*, Çâp-ı Sevvum, Tehrân, İntişârât-ı Firdevs.
- ŞEMİSSÂ, Sîrûs (1374b). *Nigâhî Tâze be-Bedî*, Tehrân, İntişârât-ı Firdevs.
- TÂHİR, Menemenli-zâde (ty). *Osmanlı Edebiyatı*, yy., Kasbar Matbaası.
- TÂHİRÜ’L-MEVLEVÎ (1329). *Seci ve Kâfiye Lügâtına Zeyl*, Der-Saadet.
- TECLİL, Celil (1367). *Cinâs der-Pehne-i Edeb-i Fârsî*, Tehrân, Müessese-i Mutâlaât u Tahkikât-ı Ferhengî.
- TÜRKMEN, Seyfullah (2000). *Uşşâk-nâme Üzerinde Dil İncelemesi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- TÖREN, Hatice (2000). “Kadı Burhaneddin Divanında Bazı Yeni Okuyuşlar”, *İlmî Araştırmalar*, S. 9, İstanbul, s. 209-219.
- Yeni Tarama Sözlüğü*, (Düzenleyen: C. Dilçin), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.

Terör Örgütlerinde Dil Kullanımı ve Terörist Söylemlerin Dil Bilimsel Yöntemlerle Meşrulaştırılması

Süer EKER*

Giriş

Terörle mücadele, devletin ve rejimin bekasını sağlamada sözcüklerin seçimi hayati derecede önemlidir. Sözcükler savaşın ya da terörün aracı olarak kullanılabilir. Terör örgütlerine, siyasal ve askerî kimlik kazandırarak onlara meşruiyet sağlamak amacıyla olan çevreler, sözcükleri manipüle etmektedirler.

Devlet güçleri tarafından *teröristler*, *terör örgütü* vb. sıfatlarla anılan terör örgütleri ve elebaşları için *komutan*, örgüt militanları için *gerilla*, *asker*; bunların teşkilatlanmaları için *birlik*, *karargah*, *kuvvet*; terör faaliyetleriyle ilgili *savaş*, *dağdaki kuvvetler*, *ateşkes*, *görüşme* vb. terimlerin kullanılması, sözcüklerin anlamlarını ve bağlamlarını tahrif ederek bu örgütlerin hedeflerine ulaşmasına yardım eder.

Devletin ve rejimin karşısında, dilin imkânlarından bilinçli ve etkili olarak yararlanan gruplar vardır.

1. Mevcut Siyasi ve Fiilî Durum

Türk Devleti, kendisini bölmeye, parçalamaya, anayasal düzeni değiştirmeye ya da yıkmaya odaklanmış, siyasi yelpazenin en sağından en soluna değin silahlı organize gruplar ve bunların legal uzantıları ile yasalara dayalı olarak mücadele etmektedir. Bu süreçte, güvenlik güçlerinin karşısında, üst düzey elebaşlarının entelektüel birikimi bulunan, medyayı, elektronik ağı iyi kullanan, çoğu diaspora destekli, yabancı ülkelere malî ve lojistik yardım gören, ciddi eğitim süreçlerinden geçmiş, amaçlarına

* Yrd.Doç.Dr., Başkent Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ulaşmak üzere şiddeti esas alan, ölme ve öldürmeyi sıradanlaştırmış örgütler bulunmaktadır.

Aşırı sağ, bölücü veya Marksist tabanlı bu örgütler hedeflerine ulaşmak üzere *şiddete dayalı* ve *şiddete dayalı olmayan devrim tekniklerini* kullanmaktadırlar. Devletin otoritesini tanımamaya, sarsmaya odaklı şiddete dayalı olmayan teknikler arasında genel grevler, kitlesel gösteriler, sivil itaatsizlik eylemleri, basın açıklamaları, yöresel bayramlar, imza kampanyaları, cenaze törenleri vb. sıralanabilir. Bu teknik, geniş ve kıskırtılmış kitlelerin 'eylemsellik'lerine dayalıdır. Şiddete dayalı olmayan hareketler, çoğu zaman, şiddete dayalı kampanyaların başlangıç aşaması, müteakip aşamalarda ise 'savaşım'ın cephesidir (bk. Kishore 1989: 5-8).

2. Mevcut Dil Bilimsel Durum

Teröristlerin hedeflerine ulaşmak için silahtan daha etkili olan propaganda yöntemlerinden yararlandığını biliyoruz. Rejim muhalifi terör örgütleri genellikle saldırgan, uzlaşmaz söylemlerle kendi ideolojilerini yansıtan bir jargonu benimserken, özellikle bölücü terör örgütü, örgütbaşının yönergeleriyle, eylemlerinin meşruiyet sınırları içinde değerlendirilmesini, ayrılıkçı kampanyanın uluslararası toplumun ilgi hatta müdahale alanına girmesini sağlayabilecek kontrollü söylemler geliştirmektedir. Bu söylemin tehdit ve saldırganlık düzeyinin, örgütbaşının kontrolünden uzaklaştıkça arttığı; kontrolüne girdikçe barışçıl söylemli 'yüzey yapı'nın altına, 'derin yapı'ya iliştiirildiği görülmektedir.

Güvenlik güçlerinin ise ilgili mevzuat çerçevesinde bu örgütlerin yasadışı niteliğini vurgulamaya, dil ile ilgili manipölasyonlarını bloke etmeye yönelik söylemler kullandığı dikkati çekmektedir (bk. Tablo 1). Aktif mücadelenin dışında kalan çevrelerin söylemleri ise niyet ve maksada bağılı olarak 'Bebek Katili'nden 'sayın'a (!) değin uzanan geniş bir payda yer almaktadır (bk. Tablo 3).

3. Terörizm Kavramı ve Bölücü Terör

Kelimelerin seçimi, çoğu zaman farklı bakış açılarını da yansıtır: *Ahmet cimridir* veya *Ahmet tutumludur* cümleleri nesnel bir gerçekliğin, farklı biçimlerde değerlendirilme tarzlarını yansıtır. Bu tür leksik seçimler özellikle politik söylemlerde önemlidir. Avustralya beyazlara göre *iskân edilmiş*, yerlilere göre *işgal edilmiştir*; Amerika *keşfedilmiş* veya Amerika

yerlileri *katledilmiştir*. İran örneğinde, rejim karşıtı kesim kesimleri için *Halkın Mücahitleri* olan örgüt, rejim için *Halkın Münafıkları*dır.

Latince ‘korkutmak’ anlamındaki *terrêre*’den türeyen *terörist*’in temel anlamı, ‘korkutan’dır. Terörist kampanyalar, amaçlarına ulaşabilmek için hedef kitlede dehşet ve korku yaratmayı amaçlayan psikolojik savaşın parçasıdır. Terörizm modern dünyanın en tartışmalı kavramlarından biridir. Aynı politik gruplar farklı çevreler tarafından *teröristler* veya *kurtuluş savaşçıları* olarak nitelendirilebilmektedir. Filistinlilere göre İsrail, İsraillilere göre Filistinliler teröristtir. Amerikalılara göre Iraklı direnişçiler, direnişçilere göre Amerikalılar teröristtir. Ancak kitle iletişim ve basın-yayın dünyasını en iyi yöneten çevreler, terörist teriminin çerçevesini ve hedef aldığı grupları belirler. BBC gibi kimi yayın kuruluşlarının ise ‘terör’, ‘terörist’ terimlerini kimin gerçekten terörist olduğunun bilinemeyeceği saviyla kullanmamaya çalıştığı bilinmektedir.¹

1945’ten bu yana tutulan kayıtlara göre terörizmin dört türü vardır: *bölücü, ulusal devrimci, uluslararası devrimci* ve *sağ kanat terörizm*. Terör örgütlerinin bölücü türü, mevcut bir devletten ayrılarak bağımsız devlet kurmayı veya başka bir devletle birleşmeyi hedef alan organizasyonlardır. Bu organizasyonlar genellikle yasal ya da yasa dışı siyasal partilerden gelişir. Bölücü teröristler, belirli bir coğrafi bölge üzerinde tarihi hak iddialarına dayalı ortak bir söylem etrafında birleşen etnik grupların üyeleridir (bk. Atkins 1992: 10).

Terörün Türkiye’deki tanımı, Terörle Mücadele Kanunu’ndaki tanıma dayalıdır.² Bölücü terör örgütü ise eylemlerini ‘meşru savunma’ olarak

¹ *Terörist kelimesinin kullanımı BBC’de yasak değildir. Ancak BBC, objektif kalmak amacıyla bu kelimeyi çok dikkatli kullanır. Dinleyici ve izleyicinin olayları anlamasına yardımcı olacak biçimde haber vermeye gayret eder. Habere konu olanların kimliği hakkında dinleyicilerin ve izleyicilerin kendilerinin karar vermesini hedefler. BBC şiddet olayları ile ilgili haber yaparken kullanacağı dile ilişkin olarak çok dikkatli davranmaya çalışır. Fakat asıl amacımız bütün haberleri doğru, tam ve sorumlu şekilde aktarmaktır. Bu tür şiddet olaylarını gerçekleştirenlerden söz ederken her olayın özgül koşullarını göz önüne alarak, bombacılar, saldırganlar, silahlı kişiler, adam kaçıranlar, isyancılar, militanlar ve benzeri daha tanımlayıcı kelimeler kullanmayı tercih ederiz.’ ‘Terörist kelimesi BBC yayın kurallarına göre mümkün olduğunca kullanılmasından kaçınılması tavsiye edilen bir kelimedir. Örneğin İngiltere’de yıllarca bombalı saldırılar yapan İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu IRA için terörist örgüt ifadesi benimsenmemiştir. Bundan uzak durulmuştur. İrlanda’daki Katolik halkın tepkisini çekmemek için bu yapılmıştır.’ (BBC).*

² 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu’na göre terör ‘baskı, cebir, şiddet, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle anayasada belirtilen cumhuriyetin

kabul etmektedir (!). Örgüte göre terör ‘*Meşru savunma sınırlarını aşan tüm şiddet biçimleri*’ aşan şiddet’tir. ‘Türk işgal ve ilhakı’na son vermeyi amaçlayan (!), bu yolda konjonktürel çözüm formülleri olarak ‘*otonomi, federasyon, konfederasyon, barış ve demokratik birlik çözümü*’ (!) gibi kavramları gündeme getiren terör örgütüne karşı Türkiye Cumhuriyeti’nin, yürüttüğü mücadele, onu bütünüyle etkisiz duruma getirip yok etmek üzere, uluslararası arenada örgütün terörist kimliğinin altını çizmeye ve onu muhatap kabul etmemeye dayalıdır. Terör örgütünün temel stratejisi ise *aktif saldırıdan aktif savunma* aşamasına geçtiğini ilan ederek *ateşkes, barış, geri çekilme, görüşme, diyalog, çözüm* vb. söylemlerle Türkiye Cumhuriyeti’nin inkâr politikasını değiştirmesini (!) sağlamak, terörist imajından sıyrılmak ve uluslararası dünyadaki tecridine son vermektir. 1960’lı yıllarda Devrimci Doğu Kültür Ocakları dönemine değin uzanan Marksist tabanlı, kürtçü gelenekle beslenen örgüt, bugün arkaik Marksizm, şiddet kültürü ve uluslararası konjonktür sarmalında yeni bir dil ve üslup geliştirmeye çalışmaktadır.

4. Politik Jargonlar

Farklı ideolojilerin klişeleri, sloganları, terminolojileri ideoloji mensuplarının düşüncelerini biçimlendirmekte, yönlendirmektedir. Bu terim, klişe, slogan vb. söylemlerin kaynağı, ideolojilerin dünyaya bakışı ve dünyayı kavrayış tarzlarıdır. Marksist söylemin *sömürü, sömüren, sömürülen; ezen, ezilen* vb. terimlerine karşılık, dinî referans alan çevrelerde *istikbar, müstekbir, mustazaf, hizbullah, hizbüşşeytan* vb. terimler karşımıza çıkar.

Dilin aslında, birçok dilden oluştuğunu coğrafyaya, zamana ve toplumsal katmanlara göre çeşitlendiğini biliyoruz. Meslek, yaş, cinsiyet, toplumsal statü grupları vb. ayrımların yarattığı bu değişkelere, farklı siyasi düşüncelerin dillerini de dahil ederek bunların tamamına *politik jargon* adını verilebiliriz. Politik jargonlar toplumsallaşmanın, bir gruba ait olmanın en önemli göstergesi, aynı söylemi kullananlar grupların dayanışma aracıdır (bk. Chambers 1995: 152, 153).

temel niteliklerini, siyasi, hukuki, sosyal, laik ve ekonomik düzenini değiştirmek, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, devlet otoritesini zaafa uğratmak ve yıkmak veya ele geçirmek temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü eylemler’dir.

Politik jargonlar, toplumsal-siyasal olguların, sorunların toplumdilbilimsel yansımasıdır. Aşırı ideolojilerin mensuplarının ve şiddeti bir araç olarak kullanan örgütlerin jargonu; ölçünlü dilin sınırları içinde, ancak söz varlığı, söz varlığına yüklenen anlamlar, kimi klişe dilbilgisel yapılar ile bazen onunla ortak, bazen belirli örgüt ya da gruplara özgü özel bir dil ve üsluptur.

Kuşkusuz, dini referans gösteren bir terör örgütünün *diyalekti* ile, bölücü terör örgütünün *diyalekti* ortak paydalı söylemler bulunmakla birlikte, temelde birbirinden farklıdır. ‘*Her gün aşura, her yer Kerbela*’, ‘*küresel istikbarî güçler, mustazaf halk yığınlarının iradeleri üzerinde tahakküm...*’ ve ‘*bütün dünya işçileri birleşin*’, ‘*2003 planlaması temelinde kapsamlı özgürlük yürüyüşünün uygulayıcıları ve öncü komutanları*’ vb. klişe ifadeler, farklı dilleri ve üslupları yansıtır. Gerçi dini referans alan söylemler, Marksist söylemlerden yararlanmaktadır: Marksist ve bölücü tabanlı sol söylemlerin *şehit* vb. birkaç klişe dışında, dinî terminolojiyi kullanmadığı görülüyor.

Aynı ideolojiden ya da inançtan beslenen gruplar arasında da söylem farklılıklarının, âdeta, aynı diyalektin, alt değişkelerinin bulunduğunu görüyoruz. Dilbilimsel farklılıklar ile politik farklılıklar arasında Boşnak-Sırp-Hırvat, Hintli-Pakistanlı ve Soranî-Kırmancî ayrımlarının temsil ettiği siyasal gruplar örneklerinde olduğu gibi, doğrudan bir ilişki vardır. Bu siyasal grupları birbirinden ayıran farklar genellikle etnik ve dilbilimseldir.

4.1. Politik Jargonların Bazı Ortak Özellikleri

Bir Sapir-Whorf varsayımı olarak dil, dünyayı algılama biçimini tayin eder (Thomas & Wareing 1999). Politik jargonlar yazı dilinin özel türü olarak kimi belirgin özelliklere sahiptir. Bu özellikler sempatizan ve militanlarının dünyaya bakış açıları, düşünce ve eylemleri ile doğrudan ilgilidir.

4.1.1. İdeolojik içerik: Anlatımın yoğun bir ideoloji içermesi, politik jargonların en önemli özelliğidir. Örgüt söylemleri, ideolojilerinin yarattığı kuram ve pratiklerin dışı vurumudur. Mutlak doğruları içeren (!) bu söylemler her anlam düzeyinde kendi doğrularını empoze etmeye dayalıdır, doğal olarak uzlaşmaya değil, çatışmaya eğilimlidir. ‘*tek yol...*’, ‘*kahrolsun...*’ klişeleri yaygındır, zaman zaman ‘*ya...ya...*’ seçeneği de sunulabilir.

4.1.2. Başat dil ve üslup: İdeolojik örgütler, doğaları gereği toplumsal yapı içinde en etkin gruplardır. Mevcut siyasal sisteme karşı çıkan, sistemi değiştirmeyi ve yıkmayı hedefleyen örgütler, bu ‘misyon’larına uygun ‘*Halkların birleşik devrimci duruşunu yaratalım!*’ gibi başat bir dil ve üsluba sahiptirler. Dil, konuya bağlı olarak kısmen azalmak ya da çoğalmakla birlikte, yoğun bir ‘enerji’ içerir. Bu enerjinin kaynağı, ideolojinin yarattığı politik güçtür.

4.1.3. Karmaşık dil ve üslup: Örgüt söylemlerinin soyutlama, söz dizimsel karmaşıklık içeren seçkin anlatım biçimlerine (elaborated code) başvurduklarını görüyoruz. Bu kontrollü karmaşık dil ve üslup, genellikle ideolojinin karmaşıklığından kaynaklanır. Bir tür gizli dille kaleme alınmış temel kaynakları açıklayan ve yorumlayan teorisyenler bir yandan ‘kutsal’ metinleri şerh etmenin saygınlığına sahip olurken, bir yandan da sempatican ve militan kitle, bir mürit iştiaak ve heyecanıyla, anlamaya çalıştıkları bu dil ve üslubun Mankurdu hâline gelir.

4.1.4. Yoğun çarpıtma ve Yanıltmacalar: Politik söylemler, beşerî olguları ideolojilerin kalıplarıyla ve bakış açılarıyla yorumlamaya değerlendirmeye dayalıdır. Ancak ideolojilerin çok boyutlu beşerî olguları donmuş bakış açılarıyla değerlendirmeleri, sorunları çözmesi mümkün değildir. Bu durumda, gerçeğin ve doğrunun nesnel koşullarla değerlendirilmesi yerine, dünyayı ideolojinin algıladığı biçimde görmeye yönelik yoğun bir çarpıtılmış kavramlar dünyası gündeme gelir. Aynı *gösteren* ve *gösterilen* birbirine taban tabana zıt kavramlar oluşturur. Artık *savaş*, *savaş* değil, *barışın kurulmasıdır*; *terör*, *terör* değil, *meşru savunma*’dır.

4.1.5. Kavramların klişeleştirilmesi ve klişe dil bilgisel yapılar: Politik jargonlar, genellikle, ait oldukları ideolojilerin felsefelerini, sistemle ilgili farklı alanlardaki analiz ve çözümlerini kitlelere ulaştıracak imkânlarla sahip değildir. Bu durumda ideolojilerin temel kavramları, anlamaya değil, inanmaya hazır kitlelere, sihirli formüller içeren klişeler hâlinde sunulur. Örgüt militan ve sempaticanlarının zihnine ‘hakkedilen’ bu klişeler bir süre sonra, düşünce dünyasının kuşatılmış sınırlarını oluşturur. Örgüt mensupları ancak ideolojinin ve örgütün yarattığı klişelerden oluşan dilin izin verdiği ölçüde algılama, değerlendirme ve anlatma becerisine sahiptir. Önemli bir bölümü eğitimsiz ya da ilköğretim düzeyinde eğitim gören örgüt militanları *...temelinde*, *...eylem koymak*, *eylemsellik* gibi klişe dilbilgisel yapılar, *emperyalist savaş*, *egemen sınıflar*, *halkların mücadelesi*, *işçi ve emekçi hareketi* gibi klasik terimlerle kendi düzeylerini ve ait oldukları toplumsal

katmanı aşan, üst katmanların dilinin prestijinden sınırlı bir söz varlığıyla yararlanmaya koşullandırılır.

4.1.6. Yazılı dile yakın sözlü dil: Tarihi materyalist felsefenin Marksizme kaynaklık ettiğini biliyoruz. Materyalizmden ve Marksizmden yola çıkan siyasi ideolojik hareketlerin söylemleri de bu nedenle, bir ölçüde ‘kitabi’dir. Marksist terör örgütlerinin klişeleşmiş kavramlar ve klişe cümle kalıpları aracılığıyla, konuşma dilinin sınırları dışına taşan bu kitabi söylemden geniş ölçüde yararlandıklarını görüyoruz.

4.1.7. Söz envanterinin niteliği: Sol ve bölücü örgütlerin genel olarak Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerden kaçınmaya çalıştıkları, buna karşılık batı kökenli ideolojik içerikli terimleri serbestçe kullandıkları görülüyor. Dini referans alan terör yanlısı söylemlerde de, ‘öz Türkçe’ sözcüklerden beklenenin aksine geniş ölçüde yararlanıldığı, söz envanterinin içine dinî içeriğin serpiştirildiğini görüyoruz. Ancak her *ekol*, kendilerine özgü stereotip söylemlere ve söz envanterine sahiptir (bk. Tablo 3).

4.1.8. Örgütbaşı ve örgüt jargonu: Bölücü terör örgütü ve yandaşları, örgütbaşı tarafından ‘geliştirilen’ kaynağını aşırı sol ve bölücü söylemden alan Türkçenin özel bir varyantını kullanmaktadır. Öztürkçe sözcüklerle modernleştirilen, Marksist terimlerle beslenen, somutlaştırılmamış, zaman zaman uzun ve anlaşılması zor cümlelerden oluşan ve anlaşılmazlığın yarattığı mistisizmden beslenen bu varyantın, terör örgütü sempaticanları ya da mensupları için yukarıda belirtildiği gibi, büyüleyici bir etki yarattığı, örgüt mensupları ve yandaşlarının bu varyantı model aldıkları, klişeler ve hazır kalıplar hâlinde bundan yararlandıkları görülüyor.

Bu söylemde, zaman zaman, bölücübaşının (dağda ölen teröristler için) ‘*her ölümle benim bir parçam eksiliyor, beni eksiltmeye ne hakkınız var?*’³ gibi meczup bir sevgi ve liderlik refleksi yansıtan romantik unsurlar da taşıdığını görüyoruz. Aslında ideolojik örgütlerin liderlerinin ve mensuplarının üslupta 1. kişi ağzından anlatımdan kaçınmaları, *cemaate* aidiyetin altını çizen, kişiselliği arka plana atan ‘ben’ dışında başka bir özneyi tercih etmeleri beklenir. Örgütbaşının, *ben*’inin birer parçası olarak nitelediği örgüt elemanları üstünde, örgüt ve örgütbaşı ilişkisinin sınırlarını aşan manevi bir kudret ve tasarruf gücüne sahip olduğuna vehmettiği anlaşılıyor. Örgütü üzerinde maddî ve manevi otorite sahibi olarak, ‘parça’larının yok oluşlarının aynı zaman da kendi yok oluşu anlamına

³ Örgütbaşının ‘Meşru Savunma Güçlerine’ başlıklı mektubundan.

geldiğini, parçaların ise bütünü yok etmeye haklarının olmaması gibi, karmaşık dil ve mantık bulmacalarına dönüşen bu üslup, derin yapıdaki normal dışı duygu ve düşünce dünyasının, yüzey yapıya vurmuş ifade tarzları olabilir.

Birey dilinde bölgesel diyalekt özelliklerinin korunması ile eğitim düzeyi arasında ters orantı bulunması doğaldır. Eğitim düzeyi arttıkça söyleyişteki yerel özelliklerin azalması ya da tersine, söyleyişte yerel izler arttıkça eğitim düzeyinin düşmesi beklenir. Yerel söyleyişler, toplum sesbilgisinin bir konusu olarak toplumsal katmanları belirleyen *katman belirleyicilerinin* tipik bir izidir (bk. Chamber 1995). Söyleyişlerinde yoğun ağız özellikleri taşıyan ve %60'ı cahil-okuryazar ya da ilköğrenim düzeyinde formal eğitim gören terör örgütü mensuplarının ve yandaşlarının örgütbaşınca geliştirilen klişelerin sıkça yer aldığı bu varyantı kullanarak kendilerini 'avam halk'tan ayıran prestijli bir üst dil (?), bir 'örgüt dili' yarattıklarına tanık oluyoruz.⁴

Aslında bütün bu *politik jargonlar* bir bakıma farklı düşünceleri saydamlaştırmakta, aynı kalıptaki ortak tepkilerin, stereotip tepkilerin ve söylemlerin tanınmasını kolaylaştırmaktadır. *Politik jargonlar* âdeta bu yönüyle toplumdilbilimsel bir turnusol kâğıdı işlevi görmektedir.

5. Aldatmanın Dili: Dil Bilimsel Yanıltmacalar ve Manipülasyonlar

Dil, düşünceleri kontrol etmede bir araç olarak kullanılabilir. Belirli örgütsel söylemlerle, örgüt üyelerinin ve kitlelerin düşünceleri yönlendirilebilir, kontrol altına alınabilir. Politik mücadeleler, bir noktada, sözcüklerin anlamlarının manipüle edildiği dilbilimsel mücadelelerdir. Marksizmden, Nazizme değin hemen hemen bütün ideolojiler ve politik görüşler çarpıtma ve yanıltmacalardan yararlanır. Çarpıtma ve yanıltmacalarla beslenen söylemler bireyin algılamasını, düşünce tarzlarını etkileyerek istenilen yönde düşünmesini ve hareket etmesini sağlar.

Sözcüklerin, klişe sloganlar kimi zaman gerçek anlamlarının dışında koşullanmış bireyler için büyümlü bir nitelik taşıyabilir. İdeoloji mensupları ve sempatizanları bu büyümlü kelimelerin kendisinden geçirdiği, nesnel akıl yürütme melekelerini yitirmiş *haşhaşiyun* hâline gelir. Böylelikle dil örtülü bir ikna aracı hatta silah hâline getirilir ve bu silâh basın yayın organları ve kitle iletişim araçları ile etkin biçimde kullanılır.

⁴ **Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımları:** % 11 Üniversite, % 16 Lise, % 13 Ortaokul, % 39 İlkokul, % 12 Okur-yazar, % 9 Cahil (<http://tem.iem.gov.tr/biliyormusunuz/> biliyormusunuz6.php).

Konuyla ilgili olarak George Orwell'in *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* (ilk baskısı 1949) adlı romanı örnek olarak gösterilebilir. Orwell romanında bu tür yanıltmacaları çarpıcı biçimde sergiler. Baskın politik sistem İngos'un (İngiliz Sosyalizmi) uygulandığı hayalî totaliter bir toplumda, sistem bütün vatandaşları *Yenidil* olarak adlandırılan dili kullanmak zorunda bırakır. Bu dil insanları, sistemin öngördüğünün dışında hiçbir şey düşünemez hâle getirir.

Terör örgütünün propaganda stratejisinin, belirli söylemlerin ayrılıkçı nasyonal-sosyalist ideoloji ile şekillendirilmiş *Yenidil*'in çarpıtmalarına dayalı olduğunu görüyoruz. Bu dilbilimsel çarpıtma ve yanıltmacalar şu başlıklar altında toplanabilir (kavramlarla ilgili olarak bk. Mesthrie vd. 2003: 330).:

- *Örtmece ve karıştırma*
- *Abartma*
- *Yeni Kavramlar Yaratma ve Arkaik Kavramlardan Yararlanma*
- *Kendine mal etme*
- *Etno linguistik farkları gündeme getirme*
- *Yerel dilden yararlanma*
- *Harf ve alfabe farklılıklarını vurgulama*
- *Etnik özel adları gündeme getirme*

5.1. Örtmece ve Karıştırma: Dil içi doğal gelişmelerin dışında, çarpıtmalarla, sözcükler, kendi kavram alanlarının dışında, kimi zaman anlattıklarının tam tersini ifade edecek biçimde kullanılabilir. Örneğin, Bosna Savaşı ile gündeme gelen *etnik temizlik* ifadesi aslında 'kitlelerin vahşice öldürülmesi' anlamına taşıyordu.

Örtmece ve karıştırma saldırganın, kendi saldırganlığını gizlemesi, eylemlerini kabul edilebilir, hatta ideal hareket tarzları olarak göstermesidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter yapısını değiştirmeye, topraklarının bir kısmını koparmayı amaçlayan bu yolda binlerce kişiyi katleden bölücü terör örgütü *Kürdistan İşçi Partisi* (pkk) adıyla emekle, iş ve işçiyle hiçbir ilgisi bulunmayan terör yoluyla sahneye çıkmıştır. *Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi* (kadek), *Halk Kongresi* (kongra-gel) vb. taktik ad değiştirmeler de benzer biçimde kavram kargaşası yaratmaya yöneliktir. Terörist hareketin jargonunda terör, '*önder aponun öncülüğünde gelişen barışçıl, çözümleyici mücadele süreci, demokratik, özgürlükçü, eşitlikçi ulusal kurtuluş stratejisi*'; kitlelerin örgüt tarafından kışkırtılması, sokağa

dökülmesi ‘*pasifizmi kıran eylemler*’; bu tür eylemlerde kadınların ön plana çıkartılması ise ‘*önderliğin kadın duyarlılığıyla sahiplenilmesi*’ anlamında kullanılmaktadır.

Karıştırma ise örtme ile iç içe olmakla birlikte, belirli faaliyetleri gizleyen bir jargon kullanılmasıdır (bk. Mesthrie 2003: 330). Örneğin, *saldırı* sözcüğünün ‘*saldırganlığı*’ yerine, *savunma* sözcüğünün ‘*masumiyeti*’nden yararlanarak güvenlik güçlerine karşı bombalama, taciz, baskın, mayınlama, sabotaj vb. terör eylemleri düzenlenmesinin *aktif savunma* ya da *savunmaya yönelik karşı gücü uğraştırma* olarak adlandırıldığını; barışçı, demokrat içerikli, *savunma* görünümlü sözcüklere terörist içeriğin ustalıkla iliştilendiğini görüyoruz.

5.2. Abartma: En az çaba ile en çok verimi almaya çalışan, ölenen çok, korkan kitleler isteyen terör örgütleri yürüttükleri propaganda sürecinde karşı tarafın alabildiğine kötülenmesi ya da kendi eylemlerinin yüceltilmesini esas alır.

Güvenlik güçlerinin kitlesel kışkırtmalara karşı kanunlar çerçevesindeki önlemleri, örgüt jargonunda ‘*halka yönelik düşmanca tutum*’, ‘*demokratik eylemlerde bulunan kitlelere saldırma*’; terörist eylemlere karşı yaptığı operasyonlar ise ‘*imha savaşı*’, ‘*şiddetten medet umma*’, ‘*inkâr ve imha politikalar*’ söylemleriyle mahkûm edilmeye çalışılırken, terör örgütünün terörü ‘*anti sömürgeci savaşım*’dır (bk. Tablo 2).

Psikolojik harp yöntemlerinden biri olarak, asılsız ve çarpıtılmış bilgiler ve sözcükler sürekli olarak tekrarlanarak kamuoyunda önce şüphe uyandırılmakta, ardından kimi çevrelerde bu dezenformasyon, bir gerçekmiş gibi algılanmaya başlamaktadır.

5.3. Yeni kavramlar yaratma ve arkaik kavramlardan yararlanma

Leksik yaratmalar, dilde var olmayan yeni söylemlerin oluşturulmasıdır. Arkaik kavramlardan yararlanma ise, unutulan ideolojik terminolojinin canlandırılmasıdır. Örneğin Türkçe sözlükte yer almayan *eylemsellik* sözcüğünün bölücü kampanyanın bütün fraksiyonlarında sıklıkla kullanıldığını görüyoruz. Soğuk Savaş döneminin arkaik *demokratik cumhuriyet* ifadesi bölücü örgüt tarafından canlandırılan arkaik bir klişedir. *Demokratik cumhuriyet*, bir yandan yeni bir devlet yapılanmasını ifade ederken, bir yandan da mevcut cumhuriyetin demokratik olmadığı yargısını bilinçaltına işlemektedir. Başka bir *leksik yaratma* örneği olan *demokratik*

konfederalizm önderi, Türkiye Cumhuriyeti'nin tek merkezli yapısına bir seçenek olmak üzere *konfederalizm*'i dile getirmekte, dolayısıyla terör örgütünün başına da bu konfederal siyasi yapının önderliği görevini vermektedir (!). Marksist literatürün, *devrimci şiddet* olgusunu hatırlatan *şiddetin yozlaştırılması* yaratması ise aslında örgütsel stratejinin dışına taşan, örgütün amaçlarına hizmet etmeyen, şiddet anlayışını ifade ediyor. Bu yaratma, aynı zamanda şiddetin bir araç ve yöntem olarak kabul edildiğinin de zımnî bir itirafıdır. *Meşru müdafaa amaçlı devlet güçlerini uğraştırma* ise örgüt literatüründe güvenlik güçlerine ve devlet birimlerine yönelik terörist eylemlerdir (bk. Tablo 2).

Leksik yaratmalar ve metaforlar *yasadışı* ya da *önyargılı* söylemleri zahiren de olsa, meşrulaştırmakta veya kabul edilebilir hâle getirmekte, en azından belirli kesimler için *yıkıcı*, *bölücü* olarak nitelendirilemeyecek söylemlere (!) dönüştürmektedir. Kitle iletişim araçları ve propaganda makinesi ile sürekli olarak tekrarlanan bu söylemler, bir süre sonra üzerinde tartışılabilir hâle gelmektedir.

5.4. Mal etme: Ulusal ve uluslararası hukuk, askerlik, siyaset vb. alanlardaki kavramların terör örgütlerinin ideolojilerini ve eylemlerini legalize edecek biçimde jargonlarına aktarmalarıdır. *Ateşkes*, *gerilla*, *asker*, *diyalog*, *çözüm* vb. uluslararası hukuka göre meşru, hükmi şahsiyet olan organizasyonlar arasındaki ilişkilerle ilgili terimlerdir. Güvenlik güçleri, bu tür terimleri kullanmaktan kaçınırken (bk. Tablo 1) terör örgütü ve yandaşlarınca kullanılan '*tek taraflı yürütülen ateşkes*', '*ateşkesin kalıcı olması*' vb. söylemler meşruiyet kazanma sürecinin birer parçasıdır. *Gerilla* dar anlamıyla 'asker, silahlı savaşı', geniş anlamıyla gayrinizami harbin bir ögesi olarak silahlı kuvvetlerin terminolojisinde bulunan bir terimdir. Bölücü terminolojinin benimsenmesi durumunda teröristlerin suçlu olarak yargılanmaları yerine 'savaş esiri' sayılarak uluslararası hukuka tâbi olmaları gündeme gelecektir. Bu konu terörizm ve medya arasındaki ikilemin önemli bir parçasıdır (konuyla ilgili olarak bk. Latter 1988: 28, 29).

5.5. Etno-linguistik farkları vurgulama: Etnik grupları biçimlendiren, diğerlerinden ayırt eden en önemli öge dildir. Toplumdilbilimsel araştırmalar toplumların, bölgesel, yöresel grupların mensuplarına karşı olumlu ya da olumsuz tavır takındıklarını göstermektedir. Bu tavırlar, konuşurun ait olduğu hissedilen bölge, yöre ve dil grubuna bağlı olarak değişmektedir. Kitleler, genel olarak, yüksek statülü aksanlara (ve dillere) karşı olumlu, düşük statülü aksanlara (ve dillere) karşı olumsuz tavır takınma eğilimindedir. Benzer biçimde, kamusal alanda farklı dillerin kullanılmasına

karşı tavırlar da genellikle olumsuzdur. Bu durumdaki grupların üyeleri ise, baskın güçlü gruba tâbi olmak yerine, yasal ya da yasa dışı direnme yoluna gidebilmektedir (bk. Padilla 1999: 110-119).

Etnik ayrılıkçı-soyalist ideolojiye dayalı terörün hareket noktasını, dayandığı tabanın farklı etnik kimliğe sahip olduğunu simgeleme ve bu amaçla dil farklılıklarını ortaya koyma düşüncesi oluşturur. Bu düşünce, Türk vatandaşları arasındaki toplumdilbilimsel farkları her türlü yol ve vesile ile gündeme getirerek, terörist faaliyetlere zemin hazırlayacak çatışma ortamı yaratmayı hedefler. Şiddet ve çatışma ortamı ise terör propagandasının en önemli ögesidir. Bu amaçla, çocuklara etnik ayrımcılığı teşvik eden isim koyma, Türk alfabesinde bulunmayan harfleri talep etme, kamu kurumlarında Türkçe bilmediğini ifade ederek tercüman isteme vb. aşamalardan Türkçenin dışında bir dilin resmi dil olmasını talebe kadar uzanan geniş bir marjda *dilbilimsel terör* faaliyetlerine de başvurulur. Terör örgütü için gerçekte *dil ve kültür haklarının tanınması* vb. retorikler ise, kabul edilebilir, tatminkâr tavizler değil, aksine hareketi gevşeten, zayıflatan taktiklerdir.

5.5.1. Yerel dilden yaralanma: *bijî serok apo, bijî newroz* vb. yerel dille üretilen sloganlar özellikle terör örgütlerine yakın basın yayın organlarında kullanılmaktadır. Filistinlilerin İsrail'e karşı kitlesel başkaldırısını ifade eden Arapça *indifada* sözcüğünü örnek alarak *serhildan* sözcüğünün aynı içerik ve bağlamlarla Türkçeye sokulmaya çalışıldığını görüyoruz. Bu klişeler, bölücü psikolojik savaşın bir parçası olarak yandaşları birleştirip örgütlerken, hedef alınan Türkiye Cumhuriyeti devletine karşı yapılan kitlesel gösterilerde Filistin modeli çerçevesinde, iç ve dış kamuoyunu etkileyecek ortam yaratmayı amaçlar.

5.5.1. Etnik özel adları gündeme getirme: Terör örgütü mensup ve yandaşlarının Güneydoğu Anadolu'daki yer adlarının Türkçedeki karşılıkları yerine *Amed, Botan, Dersim, Serhad* vb. adların kullanımında özel bir gayret ve titizlik gösterdiklerini gözlemliyoruz. Toponomi ve öroloji terimleri *dilbilimsel tapular* olarak coğrafyanın mülkiyeti ile ilgili bir kanıttır. Bu coğrafya parçalarının Türkçede tescil edilmiş biçiminin dışında bir dille adlandırılması, devletin egemenlik haklarının reddi, ayrılıkçı ve bölücü talepleri gündeme getirme, zamanla bu taleplere meşruiyet kazandırma planının bir parçasıdır.

Son dönemlerde çocuklara yöresel olarak kullanılan geleneksel adlar yerine, kimi çevrelerde etnik kimliği ön plana çıkaran özel adların

verilmesinin teşvik edildiğini, bir kısım şarkıcı, türkücü şahsın, farklı etnik kökeni simgeleyen *x*, *w* gibi yabancı harflerle destekli bu tür adları kullandığını görüyoruz. Etnik kimliği vurgulayan bu, siyasi amaçlı ve sistemli ad koyma girişimleri, yeni harf taleplerini de gündeme getirerek hukuki meşruiyet kazanmaya çalışmaktadır. 1587 sayılı Nüfus Kanunu'nun 15. maddesindeki '...millî kültürümüze, ahlak kurallarına, örf ve âdetlerimize uygun düşmeyen ve kamuoyunu inciten adlar konulamaz.' hükmü, Türk demokrasisinin eksikliği devlet baskısı vb. söylemlerle ulusal ve uluslararası alanda mahkûm edilmeye çalışılmaktadır. İç ve dış çevrelerin bu girişimleri, üniter devlet yapısını değiştirmeye yönelik dilbilimsel terör kampanyanın parçasıdır.

5.5.2. Harf ve alfabe farklılıklarını vurgulama

Irak ve Suriye'de Arap harfleri kullanılırken, Türkiye'de, yerel dilin yazımı için Türk alfabesini model alan ancak *ê*, *w*, *x* harflerinin de yer aldığı bir alfabenin geliştirildiğini, görüyoruz.⁵ *newroz* sözcüğüyle simgeleşen bu harfler etnik ve linguistik farklılığı vurgulamaya yöneliktir. Alfabeler de devletin bağımsızlığının ve egemenliğinin simgesidir. İç ve dış siyasi dayatmalarla, egemen devletlerin alfabelerini yeniden düzenlemelerine ilişkin bir örnek yoktur. Türk dilinin sesbirimlerini gösteren Türk alfabesine, Türk dilinde bulunmayan sesbirimlerin karşılıklarının konması, zımnen, başka bir dilin yasal süreçlerde geçerli yazı dili hâline gelmesinin ilk basamağını oluşturacaktır.

⁵ Dil her şeyden önce sözlü bir sistemdir. Herhangi bir dil, yapılacak düzenlemelerle tüm alfabelerle yazıya geçirilebilir. Ancak kimi alfabeler belli dillerle âdeta özdeşleşmiştir. Farklı toplulukların dillerini yazıya geçirirken tercih ettikleri alfabeler, bu toplulukların kültürel kimlikleri ve gelecekle ilgili iradeleri ile yakından ilgilidir. Kiril alfabesi, Slav dünyasının, Grek, Ermeni, Süryani alfabeleri bu kültürlerin, Arap alfabesi İslam dünyasının simgesi olarak değerlendirilir. Çağdaş Batı kültürünü model alan veya yazı sistemine geç sahip olan topluluklar genellikle Latin tabanlı alfabeleri kullanmaktadırlar. Ancak Latin tabanlı alfabeler bile farklı kültürlerin farklılıklarını simgelemesine engel değildir. *Umlaut* olarak bilinen üstü iki noktalı *a* harfi (ä) Alman kimliğinin, aksanlı *e*'ler (é, è) Fransız kimliğinin birer simgesi olarak değerlendirilir. Benzer şekilde 1928 Alfabe Devrimi ile *ğ*, *ö* vb. harflerle bu alfabeye diğerlerinden farklı olduğunu ortaya koyan, Türk kimliği kazandırmayı amaçlayan yaklaşımı görüyoruz. Sovyetlerin dağılmasının ardından Latin alfabesini benimseyen Türk cumhuriyetlerinde ortak bir alfabede buluşamamanın temelinde, dil içi nedenlerin yanı sıra, etnik kimliğini vurgulama, diğerlerinden farklılaştırma iradesini de seziyoruz.

6. Basında Terör Haberlerinin Verilişi ile ilgili Dil ve Üslup

Terör örgütlerinin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için silahlı ve silahsız propagandanın ne denli önemi olduğu biliniyor. Bir bölüm basın yayın kuruluşunun haber ve yorumlarını sunarken zaman zaman terör örgütlerinin propaganda taktiklerinin tuzağına düştükleri anlaşıyor.⁶ *‘Güvenlik birimlerinin, örgütün koşulsuz/süresiz ateşkes ilan edeceği beklentisi içinde bulunduğu’, ‘bir siyasi partinin ateşkes çağrısı’, ‘dağdaki silahların susması’, ‘dağdaki kuvvetler’, ‘savaş’, ‘barış çağrısı’, ‘PKK üssü’, ‘PKK kuvvetleri komutanı’* vb. medya terminolojisi ve dili, terörünü meşru gören örgütün, kendi dışında meşrulaşma arayışının önemli bir aşamasıdır.

Terör örgütlerinin söylemlerini ve eylemlerini meşrulaştırmak amacıyla kullandıkları dilbilim savaşının, sempatizan basın tarafından ‘başarılı’ biçimde geliştirildiğini görüyoruz. Yerli, yabancı; legal ve illegal sempatizan organlar yazılı, sözlü, görüntülü ve elektronik ortamdaki yayın faaliyetleri aracılığıyla terör örgütlerinin söylemlerinin ve terminolojisinin esas olduğu, çoğu düşmanca ve ırkçı bir dil ve üslupla doğrudan terör sözcülüğü yapmaktadırlar. Böylelikle herhangi bir bölücü terör eylemi, ulusal basının önemli bölümünde olduğu biçimiyle verilirken, sempatizan yayın organlarında pozitif yansımalarla yer bulmaktadır.

Medyanın potansiyel gücünün, aynı olay ya da kişilerle ilgili haber verilirken farklı hatta birbirinin aksi yönlerde kullanılabilmesi, yani aynı olayın öykülenmesindeki farklı versiyonlar ve bakış açıları dilbilimcilerin ilgi alanındadır. Aşağıda 2005 yılı Temmuz ayı içinde Erzincan civarında kaçırılan bir asker ile ilgili olarak basın kuruluşları tarafından ulusal

⁶ Bu tuzağa düşmenin yol açabileceği sonuçlar ve kitlelerde yaratabileceği izlenimler, öncelik sırası olmaksızın, şu şekilde özetlenebilir:

- Teröristlere istihbarat sağlanması
- Teröristlere başarısız eylemlerinden ders çıkarmalarını sağlayacak verilerin sunulması
- Güvenlikle ilgili zafiyetlerin ve açık noktaların sergilenmesi
- Güvenlik güçlerinin operasyonlarıyla ilgili ayrıntıların verilmesi, güvenlik güçlerinin teşhir edilmesi
- Teröristlerin eylemlerine hak verdirecek, kamuoyunda sempati havası yaratacak ortam yaratılması, bu yolla terör faaliyetlerine meşruiyet kazandırılması
- Terör örgütlerinin kurumsallaşmış, resmi organizasyonlar olarak kabul edilmesi, doğal olarak devlet organlarınca muhatap kabul edilmesi
- Terör örgütünün güvenlik güçleri ile başa çıkabilecek güç ve kudrete sahip olması
- Terör örgütlerinin jargonunun ve terminolojisinin kullanılması vb.

medyada ve terör örgütü sempatisini bir basın organında verilen haberin ilk cümleleri dil, üslup ve terminoloji açısından değerlendirilmiştir:

★ ‘PKK’lı teröristler Tunceli-Erzincan Karayolu’nda yolcuların para ve ziynet eşyalarına el koyup, bir jandarma erini kaçırdı.’ (Hürriyet, 12 Temmuz 2005).

Ulusal basında yayımlanan haberin verilişindeki bazı önemli noktalar şöyle sıralanabilir:

- Örgütün bilinen adı veriliyor.
- Örgütün terörist niteliği vurgulanıyor.
- Yer adları resmî biçimleriyle veriliyor.
- Olayın sivil yolculara yönelik soygun, gasp ve askerin kaçırılma eylemi olduğu bildiriliyor.

Haber meydana geldiği biçimiyle yansıtılıyor.

Kaçırma olayını ulusal medyadan daha önce öğrenen (!) ve bunu ayrıntılarıyla gündeme getiren terör örgütü sempatisini basın organlarında ise haberin devamı şöyle sunulmaktadır:

☛ ‘Koma Komalên Kurdistan (KKK) Yürütme Konseyi Başkanı.....Dersim’de HPG gerillaları tarafından esir alınan askeri serbest bırakmaya hazır olduklarını söyledi.’ (11 Temmuz 2005).

Bu haberle ilgili bölücü örgüt sempatisini basın organında yer alan ifadede ise;

I. *Terör örgütü* ibaresi kullanılmıyor.

- Haber, eylemi gerçekleştiren örgütün elebaşısının ağzından veriliyor.
- Örgütün biriminin adı yerel dille ve Türkçe olarak veriliyor.
- Türk alfabesinde bulunmayan, yerel dil için hazırlanan alfabe kullanılıyor.

- *Tunceli* yerine *Dersim*,
- *Terörist* yerine *gerilla*,
- *Kaçırmak* yerine *esir almak* terimleri kullanılıyor.

Haberde örgütün, terörist niteliğini vurgulayan herhangi bir ibare görülüyor; aksine kuruluş şemasına uygun olarak adı açık biçimde yazılıyor. Açık adın yanında, resmî yazışma tekniğine uygun biçimde kısaltması gösteriliyor. ‘Yürütme konseyi’ gibi terimlerle örgüt kendisine önem atfetmeye çalışırken, bu atıf sempatican basın tarafından da benimseniyor. Böylelikle, örgütün kurumsallaşmış, hükmi şahsiyet kazanmış siyasi-askerî bir organizasyon olduğu teması işlenirken, devletin karşısında resmî bir oluşum bulunduğu havası yaratılıyor.

Haber, olayı gerçekleştiren örgütün elebaşısının ağzından ve tam metin verilerek, örgüte doğrudan propaganda imkânı sağlıyor. Haberin içeriğinin ve sunuluş tarzının, terör örgütünün sivil toplum örgütleri aracılığıyla devlet organları ile temas kurma, muhatap alınma, doğal olarak zımnen tanınma taktiğini geliştirmeye yönelik olduğu görülüyor.

Haber metninde örgütün adı ve elebaşının görevi verilirken, *ê* harfinin kullanılması, *Kürdistan* yerine *Kurdistan* imlası, yerel dil için geliştirilen yazım kurallarının esas alındığı dikkati çekiyor. Böylelikle ayrı bir dil ve alfabe, dolayısıyla ayrı bir etnik grup ve bu etnik grubun örgütü vurgulanmış oluyor.

Resmî adı *Tunceli* olan bölge *Dersim* olarak adlandırılıyor, bu yolla bir yandan devletin egemenlik hakkı yok sayılırken, bir yandan da bölücü, ayrılıkçı etnik ve siyasi-coğrafya tezi gündeme getiriliyor.

Terör örgütünün ‘gerilla’ kapsamına girmek için gösterdiği çaba, basın organı tarafından *HPG gerillaları* vb. ifadelerle desteklenirken, terörist nitelik gündemden düşürülüyor. Üstelik *esir almak* ifadesiyle uluslararası hukuka, Cenevre Konvansiyonu’na tâbiyeti gerektiren askerî terminoloji kullanılıyor, aynı zamanda bölgede terör değil, iki silahlı güç arasında bir savaş durumu bulunduğu vurgusu yapılıyor. Böylelikle güvenlik güçleri ile bu güçlerin karşısında bulunan bölücü terör örgütü yerine aynı uluslararası hukuka tâbi iki askerî gücün bulunduğu izlenimi yaratılıyor.

7. Sonuç

Küçük ve sınırlı grupları temsil eden aşırı sağ ve sol terörizmin söylemlerinde genellikle, *biz* ve *onlar (düşman)* ayrımına dayanan, düşmanca bir üslup, hatta pejoratif bir düşmanlık üslubu sergilenmektedir.

Terör örgütünün söylemlerinin ise ‘dikkatli’ ve ‘özenli’ dil kullanımı örnekleri olduğu söylenebilir. Örgütbaşı tarafından ‘meşru savunma örgütü’ (?) olarak nitelenen bölücü örgütün açıklamalarında ‘*çözümün gelişmesi için meşru savunmanın esas alınması*’, ‘*meşru savunma çizgisinin mücadelenin temel çizgisi, barışın ve çözümün ana dinamiği olması*’ vb. söylemlerle, sürekli olarak meşruiyet vurgusu yaptığını görüyoruz.

Örgütün, örtmecelerle gizlemeye çalıştığı şiddet eylemlerini sürdürürken, söylemlerin *ciddiyet rolü oynama, barışçıl mesaj verme, kendisini mağdur ve haklı durumda gösterme, Türkiye Cumhuriyeti tarafından muhatap alınma* vb. amaçlarla bilinçli ve kontrollü biçimde kurgulandığı anlaşılıyor. ‘TC’, ‘TC Devleti’ vb. sözüm ona tahkir öğelerine ise bu açıklamalarda pek yer verilmediğini görüyoruz.

Ayrıca örgüt; taban bulduğu zannından hareketle, örgütbaşını kurtarma, terör sorununu etnolinguistik temelli meşru halk savaşı konseptine oturtarak konuya uluslararası çevrelerin müdahil olmasını sağlamak amacındadır. Bu nedenle, terör örgütü *eylem ve söylemlerini yeniden düzenleme, kendisini kontrol etme ihtiyacı* içindedir.

pkk/kongra-gel geliştirdiği örgüt jargonuyla *meşru savunma sınırları aşmama* (!) ilkesini benimsemiş, *savunma savaşını* (!) Birleşmiş Milletler’in karar aldığı *meşru müdafaa hakkına* göre ve *uluslararası yasalara uygun biçimde yürütmeyi* esas almıştır (!). Bölücü terör örgütünün bu taktikleri, eylemlerinin polisiye olay ve terör suçu sayılmasının yarattığı uluslararası olumsuz koşullardan kurtulmak ve terminolojik çarpıtmalarla askerî statü kazanmaktır.

Barışçıl, iyi niyetli, demokratik bir görünüm veren, ancak ulusal ve uluslararası askerî ve siyasi terminolojiyi çarpıtarak, manipüle ederek kullanan bu söylem, örgütün kısa ve uzun vadeli taktik ve stratejisinin önemli bir parçasıdır. Terör örgütü ‘dil ve kültür hakları’nın tanınması vb. söylemleri dahi ‘*halkın kendi varlık nedeni olan değerlerden uzaklaşması ve kürt ulus örgütlülüğünün bertaraf edilmesi*’ olarak kabul etmektedir. ‘*Aktif saldırı*’ aşamasından ‘*aktif savunma*’ aşamasına geçen (!) terör örgütünün

‘demokratik cumhuriyet’, ‘demokratik konfederalizm’ söylemleri, ‘dört parçadan oluşan kürdistan’ın birleştirilmesi yolunda ancak ara bir aşama olacaktır.

Terör örgütlerinin jargonunda yer alan seçilmiş terimlerin medyada ve kamuoyunca bilinçsizce kullanılması, bu terimlerin içerikleri ile birlikte dile nüfuz etmesini ve düşünce dünyasında yer bularak doğallaşmasını sağlayacaktır.

Bölücü rgütün dili kullanma ve manipüle etmedeki becerisi, ulusumuzun ve devletimizin, donanımlı, hazırlıklı dış destekli bir iç düşman ile karşı karşıya olduğunu gösteriyor; ancak tarihsel, toplumsal, siyasal, tabanlı sorunları sömüren terörizmle mücadelede çözüm yalnızca terör örgütlerinin silahla yok edilmesine dayalı değildir. Bu yolda teröre karşı, terör örgütünün kavram ve terminolojisiyle hareket etmeyecek kontrollü bir dil ve üslup geliştirilmesi de gerekiyor.

Tablo 1

Güvenlik Güçlerinin Söylem Örnekleri

★ teröristler ★ terör örgütü ★ pkk/kongra-gel terör örgütü	TERÖR ÖRGÜTÜ VE TERÖRİSTLER
★ operasyon ★ bölgenin huzur ve güvenliği için icra edilen arama tarama faaliyeti ★ çatışma ★ emniyet görevi icra etme ★ Güvenlik Güçlerinin, terör örgütü ile mücadelesi ★ sınır tanımayan uluslararası terörle mücadele ★ tehditlere karşı mücadele ★ terör örgütü mensupları ile karşılaşma/bir grup terörist ile temas sağlama ★ bölge (olayın cereyan ettiği mahal) ★ teröristlerin yakalanması	TERÖRİZME MÜCADELE
★ eylem/ terör eylemleri ★ Güvenlik görevlisini şehit etme ★ mevcut huzur ve güven ortamını bozma ★ terör eylemleri ★ terör örgütünün kontrolündeki yayın organları ve internet siteleri ★ terör saldırıları ★ ateş açma ★ silahlı saldırı ★ terörü tırmandırma ★ varlığını sürdürdüğünü kanıtlamaya çalışma ★ Türkiye aleyhinde kamuoyu oluşturma	TERÖRİSTLERİN FAALİYETLERİ

Tablo 2

Terörist Söylem Örnekleri

☛ polis, özel tim, ajan vb. güvenlik kuvvetleri ☛ TC ☛ TC devleti ☛ sömürgeci TC devleti ☛ Türk devleti ☛ Türk devletinin ordu güçleri	GÜVENLİK GÜÇLERİ
☛ kürdistan özgürlük gerillaları ☛ gerilla/savaşçı ☛ hpg (halk savunma güçleri) gerillası ☛ halk kurtuluş kuvvetleri ☛ kkk (<i>koma komalên kurdistan</i>) sistemine bağlı güçler ☛ kürdistan silahlı kuvvetleri ☛ kürt politik güçleri ☛ gerilla güçleri	TERÖR ÖRGÜT VE TERÖRİSTLER
☛ aktif savunma stratejisi ☛ kürdistan ulusal kurtuluş savaşımı ☛ anti sömürgeci savaşım ☛ demokratik, özgürlükçü, eşitlikçi ulusal kurtuluş stratejisi ☛ direniş ☛ gerillaların eylemleri ☛ kendi topraklarında kendini savunma ☛ haklı ve meşru silahlı savaşım ☛ meşru savunma çerçevesinde cevap verme ☛ meşru savunma kapsamı içinde silahlı direniş ☛ meşru savunma savaşı/mücadelesi /çizgisi/süreci ☛ özgürlük hareketi/davası ☛ savaş/direnme/mücadele/çatışma ☛ savaşı kontrol altında yürütme/savunma savaşı ☛ savaşı uluslararası yasalara uygun biçimde geliştirme ☛ savunmaya yönelik karşı gücü uğraştırma ☛ ulusal kurtuluş savaşı ☛ kürt ulusal ve demokratik hareketi	TERÖRİST EYLEMLER

•☼ barışçıl, demokratik eylem •☼ direniş •☼ <i>Amed</i> serhildanı •☼ eylemselliği devam ettirme •☼ eylemsellikleri 8 mart ve <i>newroz</i> süreci ile bütünleştirme •☼ kitlelerin yürüttüğü demokratik eylemsel süreç •☼ pasifizmi kıran eylemler •☼ sivil itaatsizlik •☼ siyasal demokratik mücadele •☼ yasal kitlesel eylemler ile <i>serhildan</i> hareketini geliştirme	SILAHSIZ TERÖR VE AYAKLANMA PROVALARI
•☼ TC ve TSK'nin sindirmeci ve dağıtmacı saldırıları •☼ demokratik eylemde bulunan kitlelere saldırı/tahammülsüz davranma •☼ devlet terörü •☼ gerillaya ve halka karşı pervası şiddet ve devlet terörü uygulama •☼ halka yönelik düşmanca tutum •☼ halkın özgürlük dinamiklerini ortadan kaldırma •☼ imha operasyonları/ savaşı •☼ inkâr ve imha politikaları •☼ yok etmeci operasyonlar •☼ saldırı •☼ anti kürt cephe yaratma •☼ şiddetten medet uman yaklaşımlar •☼ Türk devletinin kürt halkına karşı yürüttüğü savaş •☼ Türk devletinin psikolojik özel savaş yöntemleri •☼ TC'nin sömürgeci devlet politikaları	GÜVENLİK GÜÇLERİNİN ÖNLEM VE OPERASYONLARI

Tablo 3

**Teröristbaşı ve Terör Örgütü İle İlgili
Stereo Tip Söylemlere Örnekler**

	örgütbaşı'nın adlandırılması	pkk/kongra gel'in adlandırılması
★ Devletin resmî söylemi	hükümlü aö terör örgütü elebaşı aö	terör örgütü
★ terör örgütü karşıtlarının söylemi	bebek katili	eli kanlı çete
★ terör örgütünün söylemi	siyasi irade başkan apo kürdistan demokratik konfederalizm önderi	gerilla meşru savunma güçleri
★ terör örgütü yandaşlarının söylemi	(sayın)ö...(!) kürt ulusal önderi	silahlı muhalefet dağdakiler gerilla

Kaynakça⁷

- Atkins, Stephen E. (1992), *Terrorism : A reference handbook*, Calif., U.S.A.: ABC-Clio.
- Chambers, J. K. (1995), *Sociolinguistics Theory*, London & New York: Routledge.
- Latter, Richard (1990), *Terrorism and media: Etical ve Practical Dilemmas for Government, Journalists and Public*, London: HMSO.
- Kishore, Nand (1989), *International Terrorism: A New Kind of Conflict*, Ram Nagar, New Delhi: S. Chand & Company Ltd.
- Padilla, Amoda M. (1998), "Psychology", *Language and Ethnic Identity*, Oxford.
- Mesthrie, R & J. Swann (2003), *Introducing Sociolinguistics*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Thomas, Linda S. Wareing (1999), *Language, Society and Power, An Introdition*, London & New York: Routledge.
- <http://tem.iem.gov.tr/biliyormusunuz/biliyormusunuz6.php>
- http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/07/050714_erdogan_bbc.shtml

⁷ Bu çalışmada terör örgütleri ve sempatanlarının yayınlarıyla ilgili bibliyografik künye verilmemiştir.

Kafkasya İçin Türkiyat Araştırmalarının Önemi

Ufuk TAVKUL *

Kafkasya, Türkiye'nin yanı başında yer alan, Karadeniz ile Hazar Denizi'nin arasında bir silsile halindeki efsanevî Kafkas Dağları'nın koynunda uzanan, hakkında çok şey bildiğimizi zannettiğimiz, ama aslında pek az bildiğimiz bir coğrafya parçasının adıdır.

Sahip olduğu coğrafi konum sebebiyle tarih boyunca stratejik bir önem taşıyan Kafkasya, başta Rusya ve çeşitli Avrupa devletleri olmak üzere pek çok devletin göz diktiği ve ele geçirmek için uğraştığı bir toprak parçası olmuştur.

Kafkasya adının kökeni, eski Yunan kaynaklarında günümüzde batı Kafkaslarda yaşamakta olan Adige halkının ataları olarak zikredilen *Kavkas* terimine dayanmaktadır. Eski Yunanlılardan Romalılara *Kavkasus* olarak geçen bu ad, Kafkas sıradağlarının adı olarak kullanılmıştır.

Orta çağ boyunca unutulmuş ve Kafkasya halklarının hiç biri tarafından yaşadıkları bölge için kullanılmayan Kafkasya adı, 18. yüzyıl başlarında Çar I. Petro idaresinde Kafkasya'nın Rusya tarafından işgalinin ardından, I. Petro'nun Petersburg şehrinde kurduğu "İmparatorluk İlimler Akademisi"nin bilim adamları tarafından tekrar canlandırılmış ve Rusya'nın yeni işgal ettiği bu dağlık coğrafyayı tanımlamak için eski Yunanlıların ve Romalıların kullandığı *Kavkasus* adı, *Kavkaz* (Кавказ) biçiminde Rus diline ve literatüre girmiştir (Kırzioğlu 1993:XV). Nitekim Kafkasya ile ilgili eski Osmanlı arşiv belgelerinin hiç birinde Kafkasya adına rastlanmaz. Onun yerine *Çerkezistan* (چركزستان), *Kuban* (قوبان), *Dağıstan* (طاغستان), gibi isimler yer alır. Osmanlı belgelerinde *Kafkasya* adı ancak Rusya tarafından

* Doç. Dr., A.Ü. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Ruslar, Kafkas Dağlarının üzerinde ve kuzeyindeki düzlüklerde yaşayan çeşitli Kafkasya halklarının yer aldığı bu coğrafyayı Kafkasya olarak adlandırlırken, kuzeyden bakıldığında Kafkas sıradağlarının arkasında kalan Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan topraklarına da “Kafkas Ötesi” anlamında *Zakavkaz* (Закавказ) adını vermişlerdir. Bu adlandırmada, Kafkasya halklarının da Kafkas dağlarının ötesindeki ülkeler için “Dağ Ardı” tabirini kullanmaları etkili olmuştur. Nitekim, Kafkasya’da konuşulan Türk lehçelerinden Karaçay-Malkar Türkçesinde, Kafkas Ötesi ülkeleri ve bilhassa Gürcistan için *Tav Artı* (Dağ Ardı) ismi kullanılmaktadır (Tavkul 2000: 384).

19. yüzyılda Kafkasya’da araştırmalar yapan çeşitli bilim adamları ve seyyahlar da eserlerinde *Kafkasya* olarak Kafkas Dağları’nın üzerini ve kuzeyinde uzanan bölgeleri ifade etmişlerdi. Sözgelimi, J. Klaproth 19. yüzyıl başlarında Almanca, Fransızca ve İngilizce olarak yayımlanan Kafkasya seyahatnamesinin adını ‘*Kafkasya ve Gürcistan’a Seyahat*’ olarak koymuş ve Gürcistan’ı etnik ve kültürel açıdan Kafkasya’nın dışında bırakmıştı.¹

Kafkasya’yı ve Kafkaslıları yakından tanıyan Tolstoy, Puşkin, Lermontov gibi 19. yüzyıl Rus yazarları için de, Kafkasya, Kafkas sıradağlarının üzerinde ve kuzeyinde yer alan, Adigelerin, Karaçaylıların, Çeçenlerin, Osetlerin, içlerinden Hacı Murat ve Şeyh Şamil gibi kahraman savaşçılar çıkarmış Dağıstanlıların yaşadığı, romantik ve aynı zamanda korku verici ülkenin adıydı.

Rus yazarı Puşkin 1829 yılında Moskova’dan Tiflis’e ve oradan Erzurum’a uzanan seyahatini anlattığı “Erzurum Yolculuğu” adlı eserinde, Kafkas Dağları’nın üzerinden Tiflis’e ulaşımı sağlayan Daryal Boğazı’nı aşp Gürcistan topraklarına geçişini şu sözlerle ifade eder: “*Korkunç Kafkas’tan sevimli Gürcistan’a birden geçiş büyüleyici bir şey...*” (Puşkin 1993: 30)

¹ KLAPROTH, J. (1812), *Reise in den Kaukasus und nach Georgien*.-Berlin.

KLAPROTH, J. (1814), *Travels in The Caucasus and Georgia*.-London.

KLAPROTH, J. (1823), *Voyage au Caucase et en Georgie*.-Paris.

Dolayısıyla, 20. yüzyıl başlarına kadar yukarıda bahsettiğimiz bölge Kafkasya olarak adlandırılmaktaydı. Kafkas Dağlarının ardındaki Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'dan ise Osmanlı kaynaklarında *Mavera-i Kafkasya*, Avrupa kaynaklarında *Transcaucasus*, Rus kaynaklarında ise *Zakavkaz*, yani Kafkas ötesi olarak bahsedilmekteydi.

Kafkasya pek çok etnik halk topluluğunu bir arada barındırırken, pek çok kültüre de ev sahipliği yapan bir coğrafya parçası olarak tarih boyunca insanların ilgisini üzerine çekmiştir. Değişik dillerde konuşan fakat Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar uzanan topraklarda hayat tarzı, âdet-gelenekler, dünya görüşü, folklor açısından ortak bir kültüre sahip olan çok çeşitli halklar topluluğu "Kafkasya Halkları" olarak tanınmışlar ve yüzyıllarca süren komşuluk ve etnik karışım neticesinde birbirleriyle etnik açıdan da akraba topluluklar halini almışlardır.

Kafkasya Halklarını konuştukları dil gruplarına göre üç ana grupta değerlendirmek mümkündür.

1-Kafkas Dilleri Grubuna dahil Kafkas halkları

Bunlar Karadeniz'in doğu kıyılarından Orta Kafkasların düzlüklerine kadar uzanan bölgede yaşamakta olan *Abhaz-Adige* halkları, Doğu Kafkaslarda yaşamakta olan *Çeçen-İnguş* halkları ile Hazar Denizi kıyılarından Kafkas Dağlarına kadar uzanan Dağıstan bölgesinde yaşamakta olan *Avar*, *Lezgi*, *Lak*, *Dargı*, *Tabasaran* gibi halklardır.

2-Hint-Avrupa (İran) Dilleri Grubuna dahil Kafkas halkları

Bunlar Orta Kafkaslarda, Daryal geçidinin kuzeyinde ve güneyinde yer alan vadilerde yaşamakta olan *Osetler* ile Dağıstan'da yaşamakta olan Yahudi kökenli *Tat* halklarıdır.

3-Türk Dilleri Grubuna dahil Kafkas halkları

Bunlar Orta Kafkaslarda, Kafkas Dağlarının zirvesi Elbruz Dağı'nın doğusu ve batısındaki yüksek dağlık bölgede yaşamakta olan *Karaçay-Malkarlılar* ile Dağıstan'ın kuzey düzlüklerinden Hazar Denizi kıyılarına kadar uzanan topraklarda yaşayan *Kumuk* halklarıdır.

Kafkasya halkları farklı dillerde konuşuyor olmakla birlikte, yüzlerce yıllık bir süreçte etnik ve sosyo-kültürel açıdan birbirleriyle karışmış ve

beraber meydana getirdikleri ortak bir Kafkas kültürü etrafında birleşmiş halklar topluluğudur.

Kafkasya'da yaşamakta olan Türk topluluklarından söz edecek olursak, bunlardan Karaçay-Malkarlılar ve Kumuklar, Kafkasya'da ortaya çıkmış, etnogenezlerini-etnik oluşumlarını Kafkasya'da tamamlamış, diğer Kafkasyalı unsurlarla tarih boyunca sıkı bir biçimde kaynaşmış ve karışmış Türk boyları olarak dikkati çekmektedirler. Kafkasya halkları grubuna dahil olmayan, ancak son birkaç yüzyıl içinde çeşitli sebeplerle Kafkasya'nın kuzey bozkırlarına getirilip yerleştirilen bazı Türk boyları da bugün Kafkasya'da yaşayan Türk toplulukları olarak değerlendirilmektedir. Bunlardan en önemlileri Kafkasya'nın kuzeyinde dağınık bir biçimde yerleştirilmiş olan Nogay Tatarlarıdır. Nogay Tatarları farklı fizyonomileri, değişik hayat tarzları sebebiyle Kafkasya Halkları ile bir bütünlük içine girmeseler de, onların bazı âdet ve geleneklerini benimsemişler, zamanla içlerinden bazı unsurlar Abaza, Adige, Karaçay, Çeçen, Kumuk gibi Kafkasya halkları arasına karışarak oralarda asimile olmuşlar ve farklı etnik kimlikler kazanmışlardır.

Nogay Tatarları ile birlikte Karaçay-Malkarlılar ve Kumuklar konuştukları Türk lehçelerinin özellikleri sebebiyle Kıpçak grubuna girmektedirler. Bugün Kafkasya'nın Stavropol eyaleti bozkırlarında Türkmenistan'dan göç ederek gelip yerleşmiş Türkmenler ile Dağıstan'ın Derbent şehri civarında yerleşmiş olan Azerî toplulukları Kafkasya'da yaşamakta olan Oğuz grubu Türklerini temsil etmektedirler.

Tarih boyunca kuzeyden gelen Hun-Bulgar, Avar, Peçenek, Hazar, Kıpçak gibi Türk kavimlerinin hâkimiyeti altına giren, Altın Ordu İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı gibi Türk devletlerine tâbi olan Kafkasya'da, bugün nüfus açısından Türk kökenli dil konuşan toplulukların azınlıkta olması şaşırtıcıdır.

Kafkasya'nın nüfus yapısına baktığımız zaman Kafkas kökenli dillerde konuşan etnik grupların ezici çoğunlukta olduklarını görüyoruz. Söz gelimi, nüfuslarının büyük bölümü 19. yüzyıl'da Osmanlı topraklarına göç ettirilen Abhaz-Adige halklarının bugün Batı Kafkaslarda 1 milyona yakın bir nüfusa sahip oldukları görülmektedir. Doğu Kafkaslarda nüfusları 1.750.000 civarında olan Çeçen-İnguşlar ile Dağıstan'da nüfusları 2.300.000 civarında olan Avar, Lezgi, Lak, Dargı gibi halkların nüfusları ile birlikte, günümüzde Kafkas kökenli dil konuşan halkların Kafkasya'daki nüfusları 5 milyonu bulmaktadır. Hint-Avrupa dillerinin İran kolunda konuşan Osetlerin

ve Tatların nüfusları da 750.000 civarındadır. Türkçenin çeşitli lehçelerinde konuşmakta olan Karaçay-Malkar, Kumuk ve Nogayların nüfusları ise 850.000 civarındadır.

Bu durumda Kafkasya'da yaşamakta olan Türk kökenli halkların, Kafkasyalı diğer halkların ancak % 15'ini oluşturdukları görülmektedir.

Tarih boyunca Kafkasya'da hâkimiyet kurmuş olan Türk kavimlerinin pek çok unsurlarının Kafkasya'da yaşamakta olan halkların etnik yapılarına karıştığı, onların kültürlerini, hayat tarzlarını, sosyal yapılarını, toplumsal kurumlarını derinden etkilediği bilinmektedir. Ancak Kafkasya konusundaki Türkiyat araştırmalarının eksikliği ve yetersizliği bu konuda kendisini hissettirmekte ve aslında eski Türk kavimlerine ait pek çok kültürel değer bugün Kafkasya'da yaşamakta olan ve Türkçe'nin dışında farklı dilleri konuşmakta olan etnik gruplara mal edilmektedir.

Karaçay-Malkarlının ve Kumukların Kafkasya'da hâkimiyet kurmuş eski Türk kavimlerinin torunları olduklarını, bundan birkaç yüzyıl önce Avrupalı gezginler ve bilim adamları anlamışlardı. Sözgelimi, 1600'lü yılların ortalarında Kafkasya'da bulunan İtalyan misyoner A. Lamberti, Karaçaylıların eski bir Türk dili konuştuklarını ve onların Kafkasya'da eski devirlerde hâkimiyet kurmuş olan Hun Türklerinin soyundan geldiklerini yazmaktadır (Şamanlanı 1987:180).

19. yüzyıl başlarında Kafkasya'da bulunan Rus tarihçisi G. Tokarev de, Karaçaylıların Nogay ve Moğollarla hiçbir benzerliklerinin bulunmadığını, onların Kıpçak Türklerinin soyundan geldiklerini kaydetmektedir (Şamanlanı 1987: 77).

19. yüzyıl başlarında Kafkasya'da araştırmalar yapan Macar dilbilimcisi J. Klaproth, Kumukları Hazarların torunları olarak kabul etmektedir. Bekir Çobanzâde, Kumukların Hazarlar zamanında bu bölgeye yerleştiklerine hükmetmenin mümkün olmayacağı ve bunların Karaçay-Malkar ve Kırım Türklerinden ayrılmış bir boy oldukları kanaatine varmaktadır (Tavkul 2005: 29).

Sovyet döneminde, Kafkasya'da yaşamakta olan Karaçay-Malkar ve Kumuk Türklerinin etnik kökenleri ile ilgili görüşlerin tamamı onların Kafkasya'nın eski yerli ahalisine dahil oldukları, ancak zamanla dil açısından Türkleştikleri şeklindeydi.

Sözgelimi, A. Samoyloviç'e göre Karaçay-Malkarlılar ve Kumuklar aslında Kafkasya'nın eski yerli halklarının soyundan gelirken, zamanla dil açısından Türkleşmiş, etnik açıdan karışık Kafkasya halklarıydılar. Sovyet Türkologlarına göre Nogaylar da zaten Türkleşmiş Moğol kabilelerinden olup, Kafkasya'ya son birkaç yüzyıl içinde getirilip yerleştirilmiş halklardandı.

Sovyet Türkolojisi, Kafkasya'da yaşayan Türk topluluklarının aslında etnik açıdan Türk değil, Kafkasyalı veya Moğol olduklarını, dil açısından Türkleştiklerini ileri sürüyordu. Kafkasya'daki kökenleri en az 2.500 yıl öncesine dayanan Karaçay-Malkar ve Kumuk Türklerinin ataları ile ilgili her türlü bilimsel değer taşıyan buluntuların ya üzeri kapatılıyor, ya da Kafkasya'da yaşayan diğer halkların atalarına mal edilerek, elde edilen bilimsel verilerin eski Kafkas veya Hint-Avrupa halklarına ait oldukları iddia ediliyordu.

Sovyetler Birliği'nin en karanlık dönemlerinden biri olan Stalin'in diktatörlüğü sırasında, Rus bilim adamlarından biri cesurca bir çıkış yaptı. Profesör A. Miller, Kafkasya'da yaptığı arkeolojik araştırmalar neticesinde Hun Türklerinin Kafkasya'da uzun süren bir hâkimiyet dönemi yaşadıklarını, Kafkasya halklarını pek çok yönden etkilediklerini ortaya koydu. Bilimsel çalışmaları sonucunda elde ettiği bilgilere dayanarak, Kafkasya'nın sarp dağ boğazlarında yaşamakta olan Karaçay-Malkar Türklerinin, Hunların bir kabilesi olan Kara Bulgarların torunları olduklarını çeşitli yönlerden ispatladı (Miller 1985:42). Ancak A. Miller, 1933 yılı sonlarında Sovyet hükümeti tarafından tutuklanarak Sibiry'a sürüldü. Miller'in Sibiry'a'da ölümüyle birlikte Kafkasya'da Hun-Bulgar Türklerine ait yazıtlar ve eserler meselesi rafa kaldırılmış oldu.

Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan itibaren, bu yönetime baş kaldıran ve her fırsatta isyan eden Karaçay-Malkar halkının bütün aydın tabakası, Stalin tarafından yok edildi. Türkoloji ile ilgilenecek bilim adamları kalmayan Karaçay-Malkarlıların 2. Dünya Savaşı sırasında Sovyet yönetimine karşı ayaklanarak gerilla harbine başlamaları ve Almanların Rusya'dan çekilmelerinin ardından 1943-1944 yıllarında top yekûn Sibiry ve Orta Asya'ya sürülmeleriyle birlikte, Kafkasya'da Hun-Bulgar Türklerine ait yazıt ve eserler araştırılmaya muhtaç bir halde sahipsiz kaldı.

Bu sırada bazı Adige kökenli bilim adamları, bulunan yazıtların eski Adige-Çerkes dilinde yazılmış olduğunu ileri sürerek, okuduklarını iddia ettiler. Fakat bu iddialar havada kaldı.

Kafkasya’da yaşamakta olan Oset halkının Hint-Avrupa kökenli eski kavimlerden İskitlerin, Sarmatların ve Alanların torunları olduklarını ileri süren bazı Rus ve Oset kökenli bilim adamları, bu yazıtların eski Alan dilinde yazılmış olduklarını ve ancak Oset dilinin yardımıyla çözülebileceklerini iddia ettiler. V. Kuznetsov gibi Rus ve V. Abayev gibi Oset bilim adamları Karaçay bölgesinde Zelençuk ırmağı kıyılarında bulunan pek çok harabe ve yazıtın Osetlerin ataları Alanlara ait olduklarını ileri sürerek, onları Osetçe olarak okumayı denediler, ancak başaramadılar.

Karaçay-Malkarlıların 1957 yılından itibaren Kafkasya’ya dönmeye başlamalarının ardından, yetişen Karaçay-Malkarlı bilim adamları bu arkeolojik kalıntılara ve yazıtlara yeniden el attılar.

Göktürk-Orhun yazıtlarına benzeyen bu runik harfli yazıtlar, Orhun yazıtlarından çok daha önce oluşmuş bir yazı sistemini ve Hun-Bulgar Türkçesinin özelliklerini yansıtmaktaydı.

Yazıtlar üzerinde 1960’lı yıllardan itibaren Karaçaylı iki Türkolog, M. Habiçev ve Soslanbek Bayçorov titiz bir biçimde çalışmaya başladılar. Bu çalışmalar neticesinde Soslanbek Bayçorov, yazıtların kesin olarak Hun-Bulgar Türkçesi ile yazılmış olduklarını ve Doğu Avrupa’daki diğer Bulgar dönemi runik yazıtlarla paralellliğini ortaya koydu (Bayçorov .1989: 277).

Bu arada bazı Rus Türkologları da Kafkasya’da yaşamakta olan Karaçay-Malkar ve Kumuk halklarının etnik kökenlerine dair bilimsel araştırmalara giriştiler. Y. P. Alekseyeva’nın yazdığı ve 1963 yılında yayımlanan “Kafkasya’nın Eski Halkı: Karaçay-Malkarlılar” adlı Rusça kitap, Bulgarlar, Hazarlar ve Kıpçakların Kafkasya’daki torunları ve mirasçılarının Karaçay-Malkarlılar olduklarını şüpheye yer vermeyecek bir şekilde ortaya koyması açısından, bilim çevrelerinde yankı buldu. Aynı kitabın ikinci baskısı 1993 yılında Moskova’da tekrar yayımlandı (Alekseyeva 1993).

Karaçaylı bilim adamı, tarihçi-arkeolog H. Biciyev, Hazarlar konusu üzerinde yoğunlaşarak, bilhassa Orta Kafkasların dağlık bölgelerinde yaptığı araştırmalar neticesinde, Karaçay-Malkar bölgesinde Hazarlara ait pek çok yerleşim yeri, kale ve mezarın kalıntılarını ortaya çıkardı. Bu araştırmaların neticesinde Hazar Türklerinin Kuban ırmağının yukarı kısımlarında, bugünkü Karaçay bölgesinde, Kafkas Ötesine aşan pek çok dağ geçidinin güzergâhı üzerinde yerleşim birimleri ve kaleler kurdukları anlaşıldı (Biciyev 1993: 334).

Karaçaylı bilim adamı K. Laypanov ile Malkarlı bilim adamı İ. Miziyev, Kafkasya'nın Türk kökenli halklarının tarihleri ve kökenlerine yönelik Türkiyat araştırmalarını daha da genişlettiler. Her iki bilim adamı da Kafkasya'daki Türk kökenli halkların etnik kökenlerini ve tarihlerini Sümerlere, Kimmerlere, İskitlere kadar dayandıran araştırmalar yaptılar (Laypanov-Miziyev 1993).

Özellikle İ. Miziyev, Karaçay-Malkarlıların Kıpçaklara dayandığı tezini reddederek, onların etnik atalarını Hint-Avrupa kökenli değil, Proto-Türk kökenli olduklarını ileri sürdüğü İskitlere ve onların Kafkasya'da Orta Çağdaki uzantıları sayılan Alanlara ve Bulgar Türklerine dayandırdı. Miziyev'in araştırmalarına göre Karaçay-Malkarlıların ataları İskitler, Bulgarlar ve Alanlardı. Kıpçaklar Cengiz Han ve Timur'un ordularının önünden kaçıp, 13-14. yüzyıllarda içlerinden bazıları Kafkas dağlarına sığındıklarında, Karaçay-Malkar Türkleri çoktan etnik oluşumlarını tamamlamış ve Bulgar-Alan kökenli bir halk olarak Kafkasya'daki yerlerini almışlardı. Miziyev'in tezine göre onların arasına sığınan Kıpçak unsurları zamanla dillerinin de Kıpçak karakteri almasına yol açtılar (Miziyev 1991).

Sovyetler Birliği döneminde açıkça dile getirilmese de, 1990 yılında Sovyetlerin dağılmasının ardından Kafkasya halkları arasında ortaya çıkan etnik gerilimler ve çatışmalar, bilim dünyasında da yankılanmaya başladı.

Özellikle Adige-Çerkes etnik grubuna mensup bilim adamlarının ortaya attığı tezlere göre, Kafkas kültürünün yaratıcıları ve asıl sahipleri, Kafkasya'nın otokton-yerli halkları adını verdikleri Adigeler, Abhazlar, Çeçenler ve Dağıstanlılardı. Onların tezlerine göre Osetler de köken olarak Kafkasya'nın yerli halklarına dayanmakla birlikte, dil açısından İranlılaşmışlardı, dolayısıyla onlar da otokton sayılırdı. Bu bilim adamlarının iddialarına göre, Türk kökenli Karaçay-Malkar, Kumuk ve Nogay halkları Kafkasya'ya çok sonraları gelmişler, Kafkasya halklarının yarattıkları üstün kültür ve medeniyet unsurlarını sorgusuz-sualsiz kabul etmişler, ancak her nedense dillerini korumayı başarmışlardı.

Başlangıçta, Kafkasya'da Türkiyat araştırmalarının hem zayıf oluşu, hem de Sovyetler Birliği döneminde Türkiyat araştırmalarının neredeyse yasaklanması yüzünden, Kafkasya'nın Türk kökenli halkları bu iddialar karşısında sessiz kalmışlardı. Ancak yukarıda bahsettiğimiz bilim adamlarının 1960'lı yıllardan itibaren yaptıkları araştırmalar, ortaya koydukları eserler Türk kökenli halkların Kafkas Kültürü içindeki inkâr edilemez paylarını gözler önüne sermiştir.

Kafkas kültürü adını verdiğimiz ve bugün Abhaz-Adige, Oset, Çeçen-İnguş, Avar, Dargı, Lak, Lezgi halkları ile birlikte Karaçay-Malkar ve Kumuk Türklerinin de ortak kültürel değerleri olan sosyolojik unsurlar, eski Türk kavimlerinin kültürlerinden derin izler taşımaktadır. Kafkasya halklarının hayat tarzları, giyim-kuşam kültürleri, aile, geleneksel hukuk, eski inanç sistemleri gibi toplumsal kurumları eski Türk kültürünün pek çok özelliklerini barındırmaktadır. Değişik dillerde konuşan Adige, Abhaz, Oset, Çeçen, Avar, Lezgi gibi Kafkasya halklarının dillerinde, Karaçay-Malkar ve Kumuk Türkçelerine ait binden fazla kültür kelimesi yaşamaktadır (Tavkul 2002). Kafkasya'ya yönelik Türkiyat araştırmaları henüz karanlıkta olan pek çok soruya cevap bulacak, tarihî ve sosyolojik gerçekler gün yüzüne çıkacaktır.

Kafkasya için Türkiyat araştırmalarına ağırlık verilmesi, son dönemlerde Kafkasya'da ortaya çıkan etno-politik sorunların çözümü için de gereklidir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kafkasya'da baş gösteren etnik çatışmalar, komşu yaşayan halkların birbirlerinden toprak talepleri, meseleyi yine Kafkasya'nın otokton-yerli halkları ile, sonradan gelen halklar tartışmasına getirip dayandırmıştır. Burada da yine, nüfus açısından güçlü olan ve Kafkasya'nın asıl yerlisi olduklarını ileri süren etnik gruplar, Türk kökenli grupların binlerce yıldan beri yaşadıkları ata yurtlarına göz dikmekte ve bu toprakları terk etmelerini istemektedirler.

Kafkas Dağları üzerindeki yüzlerce zirvenin, ırmağın, vadinin, yaylanın, buzulun Türkçe adlar taşıdığı, eski Türk kavimlerinin bu topraklara damgalarını silinmez bir biçimde vurdukları, ancak Türkiyat araştırmalarının geliştirilmesi ile bilim dünyasına açıklanabilecektir. Bir örnek vermek gerekirse, yalnızca İran kökenli bir dil konuşan Osetlerin yurdunda Türkçe kökenli 147 dağ, ırmak ve yer adı tespit edilmiştir (Mızı ulu 1994: 41). Türkçe kökenli yer adları Kabardey Çerkeslerinin, Çeçenlerin topraklarında ve Dağıstan'da da yüzlerle ifade edilmektedir.

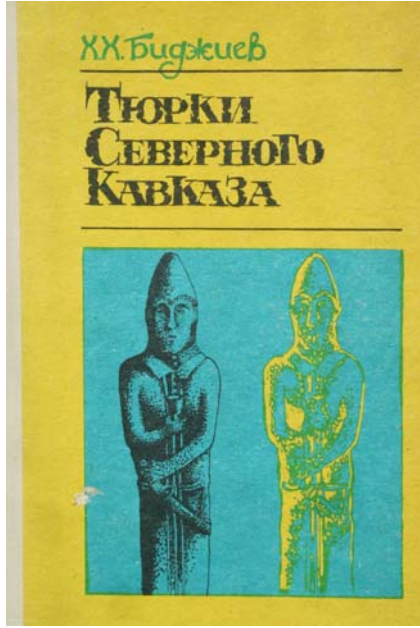
Kafkasya halklarının ortak mitolojik destanları sayılan Nart destanları da Türkiyat araştırmalarının ilgisini beklemektedir. Batı Kafkaslardaki Abhaz ve Adigeler, Nart destanlarının asıl yaratıcılarının kendi ataları olduğunu ve bu destanların Yunan mitolojisine bile kaynak teşkil ettiğini ileri sürerlerken (Özbay 1990), kendilerini Hint-Avrupa kökenli saydıkları İskit, Sarmat ve Alanların torunları olarak kabul ettirmeye çalışan Osetler de, Nart destanlarının asıl sahiplerinin kendileri olduklarını iddia etmektedirler (Canaytı 1977).

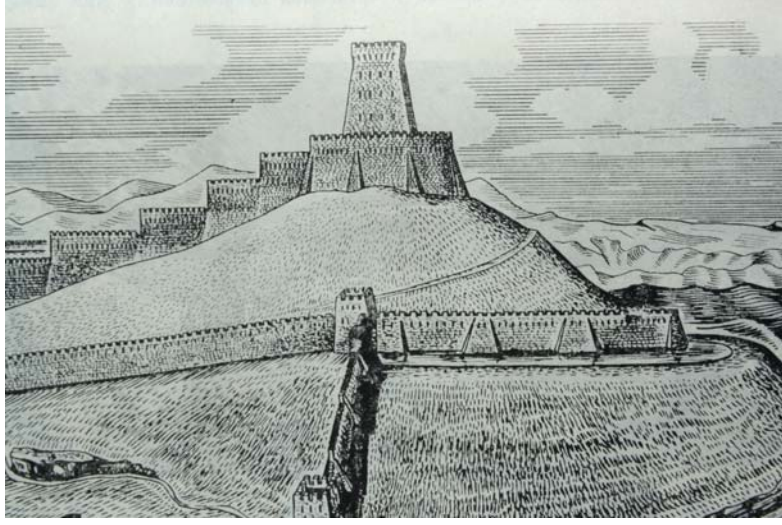
Karaçay-Malkarlılara ait Nart destanlarının derlenip yayımlanmasının ardından, bu destanların taşıdığı göçebe-bozkır Türk kültürüne ait izler, Nart destanlarının eski Türk mitolojisi, Oğuz destanı ve Dede Korkut hikâyeleri ile ilişkisini ortaya koymuştur (Curtubaylanı-Malkondulanı 1995). Abhazların, Adigelerin ve Osetlerin sahiplendikleri Nart destanları da Türkiyat araştırmalarının derinleştirilmesi sayesinde asıl sahiplerine kavuşacaktır.

Netice olarak, Kafkasya Türkiyat araştırmaları açısından henüz karanlıkta olan pek çok konunun ışığa kavuşmayı beklediği bir saha olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynakça

- ALEKSEYEVA, Y.P (1993), *Karaçayevtsı i Balkartsı – Drevniy Narod Kavkaza*, Moskva.
- BAYÇOROV, S. Ya. (1989), *Drevnetürkskie Runičeskie Pamyatniki Evropy*, Stavropol.
- CANAYTI, İvan (1977), “Asetinler’de Nart efsaneleri” / çev. İlhan Tekin, *Kuzey Kafkasya Kültür Dergisi*, 8 (43), 6-8.
- CURTUBAYLANI Mahti - Malkondulanı Hamit (1995), *Nartla*, Nalçık: Elbrus.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin (1993), *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- LAYPANOV, K.T. ve I.M. Miziyevev (1993), *O Proishojdenii Türskih Narodov*, Çerkessk: İzdatelstvo PAO.
- MIZI ULU, İsmayıl (1994), “Tarih-Halkın Baylığı.” *Mingi Tav* (Nalçık), (4):23-54.
- MİZİYEVEV, İ.M. (1991), *Oçerki İstorii i Kulturi Balkarii i Karaçaya XIII-XVIII vv.*, Nalçık: Nart.
- ÖZBAY, Özdemir Yismeyl (1990), *Mitoloji ve Nartlar*, Ankara: Kaf Dağı yayınları.
- PUŞKİN, A.S. (1993), *Erzurum Yolculuğu*, (Çev. Z. Baştımar), Ankara: Yaba Yayınları.
- ŞAMANLANI, İbrahim (1987), *Koban Başında. Tarih Haparla*, Çerkessk.
- TAVKUL, Ufuk (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TAVKUL, Ufuk (2002), “The Socio-Linguistic Aspect of Cultural Interaction Among the Peoples of the Caucasus”, *Acta Orientalia*, 55 (4), 353-377.
- TAVKUL, Ufuk (2005), “Kumuk Türkleri. Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme”, *Kırım Dergisi*, 13 (50), 29-39.ss.

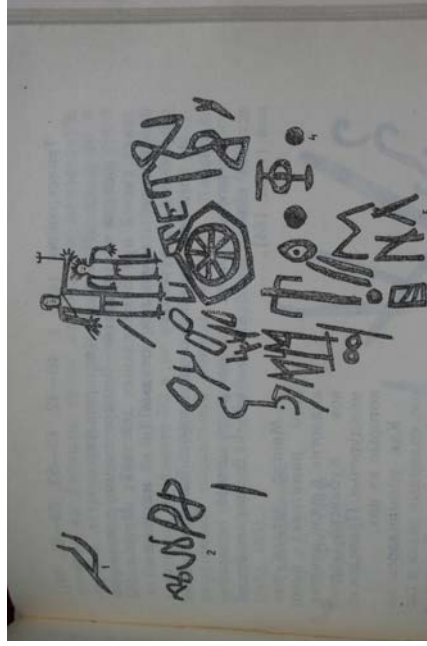
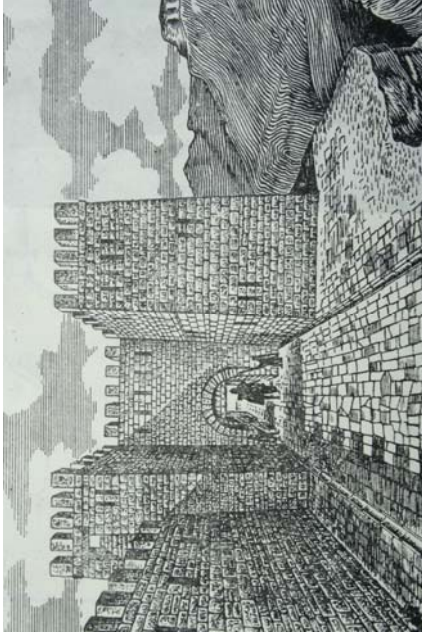




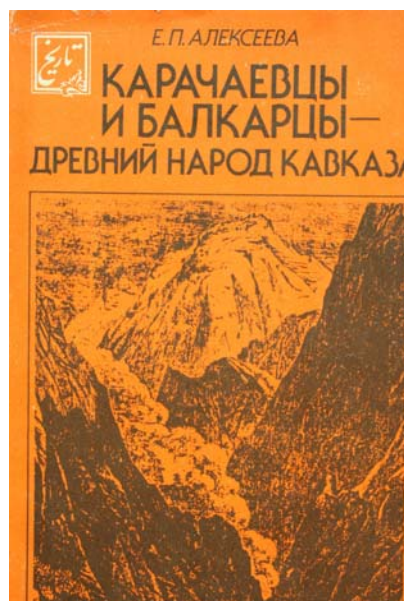
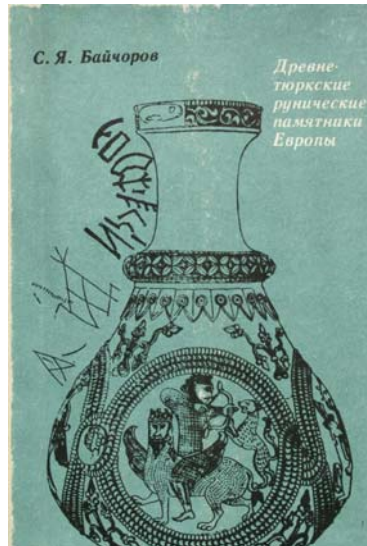


KAFKASYA VE KAFKAS ÖTESİNDEKİ CUMHURİYETLER









Moğolistan'da Türkolojinin Gelişimi ve Moğolistan'da Yapılması Gerekli Türkoloji Çalışmaları Üzerine*

Bülent GÜL*

A. Moğolistan Türkolojisine Kısa Bakış:

Rus Arkeolog Nikolay Mihayloviç YADRINTSEV tarafından, 1889 yılında Orhun nehri çevresinde Türk Runik harfli Orhun yazıtlarının bulunmasından sonra, Moğolistan bir araştırma alanı olmaya başlamıştır. Daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalar ile bu bölgede yeni yazıtlar bulunmuş ve bu yazıtlarla ilgili çok önemli incelemeler yayımlanmaya başlanmıştır.

Moğol bilim adamları da 1950'li yıllardan sonra bu konuya bağlı Türkoloji çalışmalarına katılmaya başlamışlardır. Moğolistan'da Türkoloji ile ilgili ilk çalışma A. AMUR tarafından 1924 yılında yayımlanan *Mongol ulus-ın tobçi teüke* adlı eserdir. Ancak, Moğolistan'daki Türk yazıtları üzerine yapılan ilk ve dönemi için çok önemli çalışma ise, B. RİNÇEN'e aittir. RİNÇEN, Moğolistan coğrafyası içindeki arkeolojik buluntularla ilgili katalog hazırlayan ilk Moğol bilim adamıdır. Onun, 1968 yılında yayımladığı *Mongol nutag dah' hadnı biçees, gerelt höşöönii züil* adlı atlas, dönemi için çok önemli olup, Moğolistan'daki Türk anıtlarının bilim çevresinde tanınmasına yardımcı olmuştur. RİNÇEN'in atlas çalışmasından

* Bu bildiri Moğolistan Devlet Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nde çalıştığımız 2001-2002 yılları arasında yaptığımız araştırmalar sonucunda hazırlanmıştır. Moğolistan Türkolojisi üzerine hazırlamış olduğum "Moğolistan'da Türkoloji Çalışmaları" adlı bildiride (A.Ü. Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu, Ankara, 2003) de, Moğol Türkologların yapmış olduğu araştırmalara geniş ölçüde yer verilmiştir. Bu bildiride sunulan konu ile ilgili fotoğraflar, Prof. Dr. Dursun Yıldırım'ın yürütücülüğünde hazırlanan *Türk Dilinin Tarihi Gelişimi ve Dilbilimsel Özellikleri* adlı DPT İleri Araştırma Projesi çerçevesinde yapılan ilmi araştırma gezisi sırasında tarafımızdan çekilmiştir ve proje arşivinde yer almaktadır.

* Dr., Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

önce, Moğol arkeologları tarafından Moğolistan'daki Türk anıtları ve yazıtlarıyla ilgili çeşitli araştırmalar da yapılmıştır. İlk önemli çalışmaları yapanlar arasında Ts. DORCSÜREN, N. SER-ODJAV, H. PERLEE ve D. TSEVEENDORC gibi arkeologları sayabiliriz. Ts. DORCSÜREN, 1956/57 yıllarında Arhangai vilayetinde; N. SER-ODJAV, 1964 yılında Selenge vilayetinde; H. PERLEE, 1965 yılında Övörhangai vilayetinde; 1974 yılında D. TSEVEENDORC, Arhangai vilayetinde arkeolojik araştırmalar yapmış ve bu çalışmalarını kitap, rapor ve makale olarak yayımlamışlardır¹. Bir çok Türk yazıtı da bu şekilde bilim dünyasına duyurulmuştur.

Moğolistan'da 1950'li yıllardan sonra başlayan Türkoloji çalışmalarına, yukarıda adlarını verdiğimiz arkeologların çok önemli hizmetleri olmuştur. Bir çok Türk yazıtının ve anıtının bulunmasında, özellikle S. HARCAUBAY, H. PERLEE, M. ŞİNEHÜÜ ve N. SER-ODJAV gibi arkeolog ve Türkologların emeği çoktur. Özellikle, HARCAUBAY, PERLEE ve ŞİNEHÜÜ gibi Moğol bilim adamları, bu dönemde artık sadece yazıtların bulunması üzerine değil; bulunan yazıtların dil incelemesini de yapmaya başlamışlardır.

Moğolistan'da 1950-1990 yılları arasında yer alan bu araştırma ve inceleme dönemini, yazıtların arkeolojik yönden araştırıldığı ve yavaş yavaş dil incelemelerinin de yapıldığı önemli bir dönem olarak kabul edebiliriz. Özellikle son dönem, yani 1990'lı yıllardan sonra yapılan Türkoloji çalışmaları, Moğolistan'da Türkolojinin gelişmek üzere olduğunu göstermektedir.

Moğolistan'da son yirmi yıl içinde bir çok yazıt daha bulunmuştur. D. BAYAR ve D. ERDENEBAATAR tarafından Bayan Ölgii aймаğında Nogoon Nur kasabasında *Zurk uul* yazıtı, Deluun kasabasında *Anıt* yazıtı; D. ERDENEBAATAR tarafından Bugut aймаğında *Eren Harganat* yazıtı bulunmuştur. D. TSEVEENDORJ, E. JAKOBSON ve B. D. KUBAREV'in araştırma gezileri sonucunda da Tsagaan Nur kasabasında *Har Magnay* yazıtı; Ulaan Hus aймаğında *Baga Oygor* yazıtı ve *Zuun Oroy* yazıtları bulunmuştur.

Dund Govi aймаğında Olziit Sum adlı kasabada 1992 yılında D. HUUHENBAATAR tarafından *Del Uul* Yazıtı I, II, III, bulunmuştur. Yine aynı yerde, yazıtın dördüncüsü Ts. BATTULGA tarafından 1997 yılında ortaya

¹ Bkz. Bülent Gül, "Moğolistan Halk Cumhuriyetinde Türklük Bilimi", A.Ü. DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu, Ankara, 5-7 Mayıs 2003 (Baskıda).

çıkarılmıştır. Bu yeni yazıtlar da göstermektedir ki, Moğolistan'da hâlâ Türklere ait buluntular bulunabilmektedir. Bir örnek daha vermek gerekir ise, 2001 yılında, Türk ve Moğol kazı ekibince bulunan Bilge Kağan hazinesi verilebilir.

Moğolistan Türkoloji çalışmaları üç başlık altında toplanabilir:

1. Arkeoloji Çalışmaları: Bu çalışmalar, özellikle, Hun ve Kök Türk (Orta Asya Türk İmparatorluğu) dönemlerine ait kurganların araştırılması ile ortaya çıkan Türk yaşamına ait çeşitli bulguların bulunması; Türk runik harfli yazıtların ve yine Türklere ait çeşitli heykellerin bulunması ve incelenmesi çerçevesinde gelişmiştir. Moğolistan Türkolojisinin özellikle bu yönde çok gelişmiş olduğu söylenebilir. Türk arkeologların Moğol arkeologlarla birlikte proje çalışmaları yapmaları, Türkiye'deki Orta Asya arkeolojisi uzmanı eksikliğinin giderilmesine yardımcı olacaktır.

2. Türk Runik Harfli Metinlerle İlgili Çalışmalar²: 1950'li yıllardan itibaren özellikle Moğol arkeologların çalışmaları ile gelişen bu araştırmaları da iki bölüme ayırmak gerekir. Bu yıllarda yapılan çalışmalar, öncelikle Türk runik harfli yazıtların bulunmasına yöneliktir; metin yayımları ise özellikle HARCAUBAY, ŞİNEHÜÜ ve PERLEE gibi bilim adamları tarafından yapılmaya başlanmıştır. 1990'dan sonra bulunan küçük yazıtlar ise Ts. BATTULGA tarafından dilbilimsel yönden incelenmiştir.

3. Tarih çalışmaları: Moğolistan'da Türk tarihi ile ilgili çalışmalar, genellikle Moğol ve Orta Asya tarih araştırmaları içinde değerlendirilmiştir. Bu alanda da maalesef henüz büyük bir gelişme gösterilememiştir. Bu alandaki en önemli çalışmalar, A. AMUR tarafından yayımlanan *Mongol ulus-ın tobçi teüke*, 1924, adlı eser ile, N. SER-ODJAV tarafından yayımlanan *Ertanii Türegüüd* (VI-VIII zuun), 1970, adlı eserdir.

Bugün Moğolistan'da Türkoloji üzerine çalışan bilim adamlarının sayısı düne göre daha da azalmıştır. Yazıtlar üzerine çalışma yapan Türkologlar arasında S. HARCAUBAY, Ts. BATTULGA ve L. BOLD'u sayabiliriz. Arkeoloji çalışmaları ise, D. BAYAR ve öğrencileri tarafından

² Türkoloji alanında bu yazıtların yazısı ile ilgili değişik adlandırmalar bulunmaktadır. Runik yazı, Orhun yazısı, Göktürk yazısı gibi adlandırmalar kullanılmaktadır. Bu yazı ile yazılmış dile de Orhun Türkçesi, Orhon Türkçesi, Göktürkçe gibi adlandırmalar kullanılmaktadır. Ancak, bu yazı ile yazılmış metinlerin sadece taşlara yazılmaması ve sadece Orhun bölgesinde değil, bilâkis Yenisey, Türkistan ve Doğu Avrupa gibi bölgelerde de yazılmış olmasından dolayı, biz, Prof. Dr. Sema Barutcu-Özönder'in kullandığı "Türk Runik Harfli Metinler" adını kullanmayı tercih ettik (Bkz. Barutcu-Özönder, 2002: 481-501).

yapılmaktadır. Türkçe Moğolca karşılaştırmalı dil çalışmaları üzerine yoğunlaşan M. UGAANBAYAR ve T. BAASANJAV da Türkiye’de doktoralarını tamamlayıp, bu alanda çalışmaya başlamışlardır. Ancak, TİKA’nın desteğinde Moğolistan Devlet Üniversitesi’nde açılan Türkoloji bölümü, Türkoloji üzerine çalışacak Moğol akademisyenlerin yetişmesini de sağlayacaktır. Bu nedenle de, Moğolistan’da Türkolojinin hızla gelişeceği umut edilmektedir.

Türkiye’de Moğolistan sahası ile ilgili çalışmalara baktığımızda ise Türk Türkologların daha çok Türk runik harfli metinler üzerine çalıştıklarını görmekteyiz. Özellikle H. Namık ORKUN, Talat TEKİN, S. BARUTCU-ÖZÖNDER, O. F. SERTKAYA, M. ERGİN ve C. ALYILMAZ’ın isimleri belirtilmelidir. Ahmet TEMİR ve Tuncer GÜLENSOY da, Moğolca üzerine çalışma yapmış araştırmacılarıdır³. Ancak, Moğolistan sahası ile ilgili Türkiye’deki tarih, arkeoloji ve sanat tarihi çalışmalarının çok yetersiz olduğunu ifade etmek gerekir.

Bu bildiride Moğolistan’ın Türk kültür tarihi açısından ne kadar önemli olduğu üzerinde durulmayacaktır. Bildiride incelenmek istenen asıl problem, Moğolistan’da hem Türk, hem de Moğol araştırmacılar tarafından yapılması zorunlu çalışmalar ile ilgilidir. Dolayısıyla bildiride, yaptığım tespitler, görüş ve öneriler üzerinde durulacaktır. Aşağıda maddelendirdiğimiz konularla ilgili, ya çok az çalışma yapılmıştır; ya da, özellikle Türk araştırmacılar tarafından hiç araştırma yapılmamıştır. Şüphesiz, bu konularla ilgili plânlı araştırmaların yapılması bir zorunluluktur. Örneğin, Türk kökenli Duha’ların nüfusu sadece 200 kişi civarındadır. Bunların dili ve kültürü üzerinde eğer acil çalışma yapılmaz ise, belki de ileride araştırma yapacaklar için, bu insanlardan ortada kimse kalmayacaktır⁴.

Moğolistan’da Hun, Köktürk ve Uygur dönemlerine ait çok sayıda eser bulunmaktadır. Bu eserlerden bazıları Moğolistan’ın çeşitli bölgelerindeki kurganlardan çıkarılmıştır. Bazı eserler ise yüzyıllar boyunca bozkırın üzerinde ayakta kalabilmiştir. Tabii, Bilge Kağan, Köl Tigin, Bugut vb. yazıtlar da, maalesef coğrafya şartlarından dolayı parçalanmaya maruz kalmışlardır. Ancak, Moğolistan’da daha bizim bilemediğimiz, daha bulunamayan Türk eserleri de vardır. 2001 yılında Türkler tarafından bulunan Bilge Kağan hazinesi buna bir örnektir. Yeri yüzyıl önce bilinmekte

³ Bu konuda bk. Bülent Gül, (2002), "Türkiye’de Mongolistik Araştırmaları", *Altaica*, II, Ulaanbaatar: 124-136.

⁴ Duhalarla ilgili Hacettepe Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Dursun Yıldırım başkanlığında bir projenin yürütülmekte olduğunu burada belirtmek isterim.

olan Bilge Kağan külliyesinde yapılan kazı sonucunda bulunan bu hazine, bize bir kere daha Türklerin ve Türkiye'nin de, Moğolistan sahası arkeolojik çalışmalarına katılmasının gerekliliğini göstermektedir. Moğolistan'da kazı yapılmamış Hun, Köktürk ve Uygur dönemlerine ait yüzlerce kurgan bulunmaktadır. Buralarda da kazıların yapılması ve Türkiye'nin de bu işe katkı sağlaması gerekir.

B. Moğolistan'da Araştırılması Gereken Konular:

1. Türk Runik Harfli Yazıtlar

Moğolistan'da Orta Asya Türk İmparatorluğu'nun İkinci Kağanlık dönemi ile devamında kurulan Ötüken Uygur Devleti döneminde taşlara, kayalara, çeşitli metallerin üzerine yazılmış eski Türk runik harfli metinler bulunmaktadır. Bu metinlerin, 1889 yılında bulunmasından itibaren bu alanda, özellikle kağanlık yazıtları olan Bilge Kağan, Köl Tigin, Tonyukuk gibi büyük yazıtlarla ilgili çok önemli çalışmalar yapılmıştır. Özellikle, 1990'lı yıllardan sonra Moğolistan'da küçük çaplı yeni yazıtlar da bulunmuştur. Yeni bulunan yazıtlar ile Moğolistan'daki yazıtların sayısı 56'yı bulmuştur (Bkz. Battulga 2001: 47). Bu durum, Moğolistan'da daha başka yeni yazıtların da bulunabileceğini göstermektedir. Moğolistan coğrafyasını bilenler, orada yeni yazıtların ve Türklere ait yeni buluntuların bulunmasının mümkün olduğunu bilirler. Çünkü, daha Moğolistan'da el değmemiş bâkir yerler bulunmaktadır. Moğolistan'da bulunan bu yeni yazıtlara örnek olarak şu yazıtlar verilebilir: D. HUUHENBAATAR tarafından 1992 yılında Dund Govi aймаğında Olziit Sum adlı kasabada *Del Uul* yazıtı I, II, III; ve yine aynı yerde, yazıtın dördüncüsü Ts. BATTULGA tarafından 1997 yılında bulunmuştur. Aynı aймаğ içinde, Govi Ughtaal'da, 1997 yılında Ts. BATTULGA tarafından *İh Biçigt* yazıtı bulunmuştur. Japon TAKAHAMA, 1999 yılında Govi Ughtaal'da *Tsetsuuhey* yazıtını bulmuştur. D. ERDENEBAATAR, Bugut ilinde 1990 yılında *Ereen Harganat* yazıtını bulmuştur. Bayan Ölgii aймаğının Tsagaan Nuur kasabasında, 1994 yılında, D. TSEVEENDORJ, E. JAKOBSON ve B. D. KUBAREV tarafından *Har Magnai* yazıtı; yine aynı araştırmacılar 1995 yılında da bir satırlık Baga Oigor yazıtını bulmuşlardır.

Radloff atlaslarından sonra Moğolistan'daki Türk yazıtları ile ilgili çeşitli kataloglar ve bu yazıtlarla ilgili bilgi veren çeşitli yayınlar yapılmıştır. Özellikle RİNÇEN (1968), BOLD (1990 ve 2000⁵) ve SERTKAYA-ALYILMAZ-BATTULGA (2001) yayınları birer albüm şeklindedir. SERTKAYA (1995) ve

⁵ Bu eserle ilgili olarak bkz.: GÜL, Bülent (2005), "L. Bold: Orxon biçgiin dursgal II", *Türkbilig*, 2005/10: 153-156.

BARUTCU-ÖZÖNDER (2002) yayınlarında ise yazıtlarla ilgili genel bilgiler verilmiştir. Son yayın olan BARUTCU-ÖZÖNDER'in makalesinde bu yazıtlardan 42 tanesinin adı verilmiştir. Bunlar, 1. Çöyr, 2. Hangiday-Had, 3. Ongin, 4. Köl-İç-Çor (İhe-Hüşötü), 5. İhe-Ashete (Höl-Asgat), 6. İh Hanuy Nuur, 7. Köl Tigin, 8. Köl Tigin Anıtı Kaplumbağa Kaide Üzerindeki Yazıt, 9. Köl Tigin Külliyesinden İki İşaretli Kerpiç, 10. Tonyukuk, 11. Tonyukuk Harabelerindeki Sıvalar Üzerinde Yazılar, 12. Bilge Kağan, 13. Hoyto-Tamir Yazıtları (I-X), 14. Şivet Ulan'dan Tamga Stela Ortasında Bazı Runik Graflar, 15. Moyun-Çor (Şine-Ussu), 16. Tez Yazıtı, 17. Terh (Taryat), 18. Servey Yazıtı, 19. Suci Yazıtı, 20. Karabalgasun Yazıtları I-II, 21. Gurvan Mandal Yazıtları I-II, 22. Bayan-Ülgey Açıt Nur Yazıtı, 23. Gurvaljin Uul Yazıtı, 24. Ar Xanangiy Yazıtı, 25. Beger Yazıtları I-IV, 26. Kutlug Yazılı Tamga Yazıt, 27. Para, 28. Züriyn Ovoo Yazıtı (Somon-Tes), 29. Tevş Yazıtları I-III (Arts Bogdo), 30. Hutag Ula Yazıtı, 31. Doloodoy Yazıtı (Ulanom), 32. Tömör Tsorgo Yazıtı, 33. Har Tsagaan Us Yazıtı, 34. Açıt Nuur Yazıtları I-II (Ovs Aymağı), 35. Kitap Üzerindeki Türk Yazısı/Sahte Yazıt, 36. Darvi Yazıtları I-II (Tsagan Tolgoy I-II), 37. Övör Dörvölji yazıtı, 38. Hanan Had Yazıtı (Yamanı-Ussu), 39. Tsahir Yazıtı, 40.Örük Had Yazıtı, 41. Raşaan Had Yazıtları I-II (Hentey II-III), 42. Tsenher Mandal Yazıtı (Hentey I), 43. Yayınlanmayanlar (Barutcu-Özönder 2002: 487)⁶.



Resim 1: Köl Tigin Yazıtı



Resim 2: Tonyukuk Yazıtı

⁶ Barutcu-Özönder'de 37. ve 40. maddede maddi hata ile Övör Dörvölji Yazıtı verilmiş, ayrıca 42. nolu yazıt yazılmamıştır, toplam 45 yazıt adı verilmek istenmiştir (Bkz. Barutcu-Özönder 2002: 487).

Moğolistan'da bulunan ve bulunacak yeni yazıtların incelenmesi, sadece Türk dili açısından değil, Türk kültür tarihi açısından da büyük önem taşımaktadır. Muharrem ERGİN, *Orhun Abideleri* adlı eserinin önsözünde Eski Türk Runik Harfli Orhun yazıtlarını şu şekilde anlatmaktadır: “Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin. İlk Türk Tarihi. Taşlar üzerine yazılmış tarih. Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması. Devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri. Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası. Türk askeri dehasının, Türk askerlik san'atının esasları. Türk gururunun ilâhi yüksekliği. Türk feragat ve faziletinin büyük örneği. Türk içtimai hayatının ulvi tablosu. Türk edebiyatının ilk şaheseri...” (Ergin 1997: XIV). Gerçekten de yazıtlar, Türk kültür tarihi açısından bizlere çok önemli bilgiler verir. Uygur Kağanlığı yazıtlarından Taryat yazıtı, Türklerin kendi deyimleriyle konar-göçer yaşam tarzını benimsedikleri ve Orhun ile Selenge ırmakları arasında tarlaları olduğu bilgisini bize ulaştırır: *tört bul(u)ñd(a)qı bod(u)n (i)ş küç b(ä)rür y(a)γ(ı)m bül(ü)k yoq bol[tı ötük(ä)n (ä)li t(ä)gr(ä)s (ä)li] (ä)k(i)n (a)ra ıy(a)m t(a)r(i)γl(a)γ(ı)m s(ä)k(i)z s(ä)l(ä)ñä orqun toyla s(ä)b(i)n t(ä)l(ä)dü q(a)r(a)γa burγu ol y(ä)r(i)m(i)n sub(u)m(ı)n qon(a)r köç(ä)r b(ä)n*. “Dört bucaktaki halk iş güç verir. Düşmanım Bülük yok oldu. (Ötüken eli ile Tegres eli); ikisi arasında vadilerim, tarlalarım: sekiz kollu Selenga, Orkun, Tola, Sebin, Teledü, Karağa, Burgudur. Bu yersuyumda konar göçerim.” (Tekin 1983: 806-810).

Türk dili ve kültürü açısından son derece önemli olan bu yazıtlarla ilgili, onları çeşitli yönlerden ele alan çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır. Moğolistan'daki yazıtların tamamını içine alan bir atlasın hazırlanması, Türk araştırmacılar için büyük fayda sağlayacaktır. SERTKAYA-ALYILMAZ-BATTULGA yayını “Moğolistandaki Türk Anıtları Projesi Albümü”, önemli bir yayın olmakla birlikte, Moğolistan'daki yazıtların tamamını incelemez. Bu nedenle, yeni araştırmalar yapılması kaçınılmazdır. Türk-Moğol ortak projeleri çerçevesinde, Moğolistan'da bir yazıt taramasının yapılması da, yeni yazıtların bulunmasını sağlayabilir.

2. Türkçe Moğolca Karşılaştırmalı Dil Çalışmaları

Altay Dilleri Teorisi ile akraba oldukları ileri sürülen Türkçe ve Moğolca arasındaki ilişkinin çözümlenebilmesi için karşılaştırmalı çalışmaların yapılması zorunludur. Özellikle, Altay Dilleri Teorisi ile ilgili

çok önemli çalışmalar yapılmıştır ve yapılmaktadır. Ancak, Türkiye⁷ ve Moğolistan dil ilişkileri bağlamında yapılan araştırmaların sayısı çok yetersizdir. Bu nedenle, konu üzerinde yeniden duracak, yeni araştırmalar yapabilecek akademisyenlerin yetişmesi gerekmektedir. Son dönemde Türkiye’de Prof. Dr. Sema BARUTCU-ÖZÖNDER’in yetiştirdiği M. UGAANBAYAR ve Terbiş BAASANJAV, Türk ve Moğol dillerini karşılaştırmalı olarak çalışmaktadırlar. Ancak, Türkiye’de bir Mongolistik bölümünün kurulamamış olması, bu konularda araştırma yapacak araştırmacıların yetişememesine neden olmaktadır. Moğolistan’da ise, TİKA’nın desteği ile Moğolistan Devlet Üniversitesi’nde (Mongol Ulsın İx Surguul-MUIS) bir Türkoloji bölümü açılmıştır. Bu bölümden mezun olacak öğrencilerin Altayistik ve özellikle de, Eski Türkçe alanlarında çalışmaları için gerekli yardımın yapılması zorunludur. Türkiye’de de, Mongolistik bölümlerinin açılması, Türk dilinin tarihî gelişimini anlamak bakımından ve Orta Asya tarihi ve arkeolojisini bilen akademisyenler yetiştirmek açısından faydalı olacaktır.

3- Arkeolojik Araştırmaların Arttırılması

Türklerin ata yurdu olan Moğolistan’da Türklere ait çeşitli şehirler ile, yüzlerce anonim kurganlar bulunmaktadır. Bilindiği üzere, çeşitli arkeologların yapmış olduğu çalışmalar sonucunda Hun ve Orta Asya Türk İmparatorluğu’nun kağanlıklarına ait çok önemli kap-kacaklar, ok uçları, süs eşyaları gibi tarihî malzeme de burada yapılan kazılarda bulunmuştur. Bu buluntuların bir kısmı, Moğolistan Devlet Müzesi’nde sergilenmektedir. Bu buluntuların arasındaki bazı eserler hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. Hun dönemlerine ait bulunmuş olan çeşitli tohumlar ile saban tiş’leri, bu dönemdeki Türk yaşamında yer alan tarım hakkında bilgi verir. Yine bu döneme ait çeşitli tahıl saklama kaplarının bulunmuş olması da bunun göstergesidir.

⁷ Türkiye’de yapılan çalışmalar ile ilgili olarak bkz.: GÜL, Bülent (1999), “Türkiye’de Altayistik Alanında Yapılan Çalışmaların Açıklamalı Kaynakçası Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK Yay., sayı: 7, Bahar: 119-172.



Resim 3: Tahıl Saklama Kapları.

Yapılan kazılar sonucunda zengin bir kültür malzemesi ortaya çıkarılmıştır; ancak, Moğolistan'da Hun, Köktürk ve Uygur dönemlerine ait daha kazısı yapılmamış yüzlerce şehir ve anonim mezar bulunmaktadır. Özellikle resmini verdiğimiz Karabalgasun şehri, kazı yapılmayı beklemektedir.

Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın (TİKA) *MOTAP Moğolistan Türk Anıtları Projesi* adlı çalışma çerçevesinde, Türk ve Moğol bilim adamları ortak çalışmalara başladı. Bu proje sayesinde Moğolistan coğrafyasını bilen Türk bilim adamları yetişmeye başlamıştır. Bu projenin 2001 yılında yapılan Bilge Kağan külliyesindeki kazı çalışması son dönemlerin en büyük hazinesinin bulunmasını sağlamıştır. Türkler için maddî anlamından çok, tarihî ve kültürel açıdan bedeli biçilemeyecek olan bu hazine, yaklaşık 4000 parçadan oluşmaktadır. Bilge Kağan'a ve ailesine ait olduğu ileri sürülen bu hazine, Türk kültürü, Türk sanatı ve Türk estetiği açısından bize çok önemli bilgiler sunmaktadır. Kağanlıklar döneminde bu kadar zengin bir sanat anlayışına sahip olan Türklerin bu sanat eserlerinin acilen sanat tarihi açısından incelenmesi gerekmektedir. Bugün Moğolistan Devlet Müzesi'ndeki Türk bölümünde sergilenmeye başlanan bu hazine, onları araştırıp inceleyecek Türk uzmanlarını beklemektedir.



Resim 4: Bilge Kağan Hazinesi



Resim 5: Bilge Kağan Hazinesi

Moğolistan'da yazıtların dışında Türk kültür tarihine ışık tutacak olan çok sayıda heykel bulunmaktadır. Bu heykellerin bir kısmı insan ve hayvan heykelleridir. Bunların yanı sıra, 'balbal' olarak kullanılan bazıları figürlü heykeller de vardır. D. BAYAR'ın bu konuda önemli bir araştırması yayımlanmıştır⁸. Türkiye'de bu heykellerle ilgili henüz herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.

Bozkırlarla kaplı bu ülkede, bulunan Türk eserleri, bulunacak olanların çok azıdır. Bu nedenle Moğolistan'da çok düzenli, programlı ve bilinçli şekilde araştırmalar yapılmalıdır.



Resim 6: Karabalgasun şehir kalıntıları

⁸ Bu eserle ilgili bkz.: GÜL, Bülent (2003), "Eski Türk Heykelleri Üzerine Moğolca Bir Eser", *Türkbilig*, 2003/6: 180-183.

4-Türk ve Moğol Bozkır Yaşamının Araştırılması

Tarih boyunca aynı topraklarda beraber yaşamış olan Türk ve Moğol halkları, aynı coğrafya şartlarında kendi kültürlerini geliştirmişlerdir. Birbirlerini etkileyen bu iki halkın yaşamına çeşitli adlar verilmiştir: Göçebe yaşamı, atlı-göçebe medeniyet, konar-göçer yaşam ve bozkır yaşamı gibi. Bozkır yaşamının Türklere ve Moğollara kültürel yönden ne tür etkisinin olduğu, yaşam şartlarının insanları hangi noktalara getirdiği gibi konular araştırılmalıdır. Moğolistan'daki bozkır yaşamı üzerine yapılacak araştırmalar ile, Türk kültür tarihine ışık tutacak bilgilere ulaşılabileceği şüphesiz bir gerçektir. Çeşitli Türk halklarının yaşamı konusunda önemli araştırmalar yapılmıştır. Ancak, Türklerin eski yurdu olan Moğolistan'ın coğrafi şartları ve kültür yaşamına etkisi üzerinde duran çalışmaların sayısı oldukça azdır. Moğolistan bozkır yaşamının incelenmesi, Türk bozkır yaşamının boyutlarının öğrenilmesini ortaya çıkaracaktır. Eğer bu tür araştırmalar yapılır ise, bugün açıklanamayan bir çok soruna cevap bulunabilir.

5- Moğol ve Uygur Budizminin Karşılaştırılması

Bilindiği üzere Uygur Türklerinin ve Moğolların hayatında Budizm etkili bir din olmuştur. Özellikle Budist Uygur çevresi eserleri, Türk yazılı edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Budizmin daha Orta Asya Türk İmparatorluğu Kağanlıkları döneminde Türkler tarafından kabul edildiği de düşünülür ise (Bkz. Barutcu-Özönder 2002: 481-501), bu dinin Türk kültür yaşamındaki etkisinin ne kadar fazla olduğu anlaşılır. Kağanlıklar döneminden sonra kurulan Uygur Devleti'nde ise, Budist çevre eserlerin çokluğundan, Budizmin çok yaygın şekilde kabul edildiği anlaşılır. Uygur Türkleri, özellikle Çince ve Tibetçe gibi dillerden bu öğretinin önemli kitaplarını Türkçe'ye çevirmişlerdir. Ayrıca, Budizm ile ilgili bir çok eserin Uygur Türkçesi'nden Moğolca'ya çevrildiği de bilinmektedir⁹. Bugün Budizm dinine inanan Türk halkı kalmamış olsa da, tarihî açıdan bu dinin Türk kültür yaşamında ne kadar etkili olduğu bilinmektedir. Budizmin Tibet koluna bağlı olan bugünkü Moğollarda, hâlen bu din, etkili bir şekilde yaşamaktadır. Bu nedenle de, hem Eski Uygurca-Moğolca eş metinler, hem de, Budizm dininin Türk ve Moğol halklarının kültürüne etkisi, karşılaştırmalı olarak incelenmelidir.

⁹ Bu tür eserlerden birine örnek olarak bkz.: CLEAVES, Francis Woodman (1959), "An Early Mongolian Version of The Alexander Romance", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 22, (Dec., 1959): 1-99.

6- Türk ve Moğol Şamanizminin Karşılaştırılması

Türkler için çok önemli bir din de şamanizmdir. Şamanist yaşam tarzına sahip çeşitli Türk halkları bugün de vardır. Her ne kadar dünyadaki Türklerin çoğunluğu İslâm dinine girmiş olsalar da, Müslüman Türkler arasında da, eski Türk yaşamının ve eski Türk dini olan şamanizmin etkilerinin hâlen çeşitli âdetlerde görüldüğünü söylemek gerekir. Bugün, Moğolların da şamanizmi bırakıp Budizm dinine girmiş olduklarını görülmüyor. Ancak, Moğollarda da, şamanist âdetler, Türkiye Türklerinde olduğu gibi hâlen görülmektedir. Şamanizmde önemli olan atalar kültürünün yanı sıra, kutsal tabiat unsurları ile kutsal hayvanlara saygı, Moğollar arasında devam etmektedir. Ovoo'lara mavi renkli kumaşların asılması, çevresinde dolaşarak dua edilmesi; kutsal yerlere kırmızı veya süten saç yapılması gibi âdetler bugün de yaşamaktadır. Ayrıca, bizim açımızdan Moğolistan'ın bir diğer önemli yanı da, yine bu Şamanizm ile ilgilidir. Çünkü, Moğolistan'da yaşayan Türk kökenli Tsengel Tuvaları ve Duhalar (Tsaatanlar) hâlâ Şamanist hayat tarzını sürdürmektedirler. Bu nedenle, Şamanist yaşam tarzının incelenmesi, Moğolistan'da yapılacak araştırmalar içinde ayrıca önem taşımaktadır.

7-Moğolistan'daki Türk Halkları İle İlgili Araştırmaların Yapılması

Moğolistan'da çeşitli boylar, kendi kültürlerini de yaşatarak yaşamaktadırlar. Moğolistan'da asıl Moğol boyunu oluşturan Xalxa boyunun dışında kalan Buryat, Darhad, Durvud, Bayat, Oyrat, Uzemcin, Barga, Dorganga, Hosut, Hotgoid, Myangad, Oold, Torgud, Sartuul, Zahçin gibi küçük Moğol topluluklarının yanı sıra, Kazak, Duha (Tsaatan), Tsengel Tuvaları, Urianhay ve Hotonlar gibi Türk kimliğini taşıyan boylar da yaşamlarını sürdürmektedirler. Türk araştırmacıların sadece Türk kökenli boyları değil, yukarıda adlarını verdiğimiz diğer boyları da dil, tarih ve kültür yönünden araştırmaları gerekmektedir. Çünkü, yüzyıllarca bu topraklarda yaşayan bu boylarda çeşitli kültürel ve dilsel etkilenmeler fazlasıyla olmuştur. Mesela, Hotonlar, Uygur asıllı bir boy olarak bilinmekte ise de dilleri bugün Moğolcadır. Özellikle Duhaların dili ise, ölmek üzere olan diller içindedir. Bu nedenle de araştırmaların bir an önce yapılması zorunluluktur. Moğolistan'daki Türk hakları ile ilgili önemli bir projenin Prof. Dr. Dursun Yıldırım ile birlikte hazırlandığını da burada belirtmek isterim.

Moğolistan'da yaşayan Türk halkları içinde nüfusu en fazla olan Kazaklar, Moğolistan'ın Bayan Ölgii eyaletinde yaşamaktadırlar. Bunlar yaklaşık 152.000 kişidir. Kazaklar, Müslümandır ve geleneklerine bağlı bir şekilde yaşamaktadırlar. Türk kökenli 26.000 civarında Urianhay ve 6000 civarında Hoton Türkleri farklı dinlerde yaşamaktadırlar. Moğolca ve Türkçe karışık bir dil ile konuşan ve Altay dağlarında yaşayan Urianhay'lar ve Hotonlar, hayvancılık ve avcılıkla geçimlerini sağlamaktadırlar. Bu toplulukların yaşamlarının incelenmesi Türk bozkır kültürü açısından önemlidir.

Ayrıca nüfus bakımından çok küçük topluluklardan olan Duha (Tsaatan) ve Tsengel Tuvaları da Türk kökenli topluluklar olarak kabul edilmektedir. Özellikle Duha, Tsengel Tuvaları, Hoton ve Urianhaylar hakkındaki araştırmalar neredeyse yok denecek kadar azdır. Moğolistan'ın en kuzeyinde yaşayan Duhalar, geçimlerini ren geyiği besleyerek yapmaktadırlar. Bu nedenle diğer halklara göre yaşamları çok farklıdır. Şamanist olan Duhaların ve Tsengel Tuvalarının kültürel yaşamlarının incelenmesi, eski Türk inanç sisteminin ortaya çıkarılmasına büyük katkı sağlayacaktır.

Konuşurlarının sayısının çok az olması ve çeşitli sebeplerden dolayı Duhaların dilleri yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Moğolistan'da Xövsgöl aймаğının Ulaan-uul ve Rinçenlxümbe kasabalarında yaşayan, sayıları iki yüz kadar olan¹⁰, Türkiye'de haklarında araştırma yapılmayan ve bilinmeyen Duhaların, hem dilleri hem de kültürel özellikleri Türkoloji için çok önemlidir. Ts. ŞAGDARSÜREN, çalışmasında “*Onlar kendilerine duha adını vermekte ve Tuvaları kendilerinin bir parçası olarak kabul etmektedirler. Darhadlar ise onları Uygur olarak, dillerini de Uygur dili olarak kabul ederler*” (Şagdarsüren 1974: 74) demektedir. Duhaların dilleri, ren geyiği yetiştirmeleri, kızılderili çadırına benzer bir çadırdaki yaşamları, şamanist kültüre sahip olmaları gibi özelliklerinden dolayı incelenmesi gereken bir Türk boyudur.

C. Sonuç:

Moğolistan'ın Türk kültür tarihi açısından önemi üzerine çok şeyler söylenebilir. Bundan sonra yapılacak araştırmaların da yukarıda belirtilen çerçevede ve ana maddeler etrafında düzenli bir biçimde yürütülmesi

¹⁰ Duhalar hakkında geniş bilgi için bkz.: ŞAGDARSÜREN, Ts. (1974), “Mongolın Tsaatan Böögiin Tuxai”, *Aman Zoxiol Cudlal / Studia Folclorica*, Tomus VIII, Fasc. 6, Ulaanbatar: 74-93.

gerekir. Bunların dışında, tarım, yeme-içme, yemek, giyim-kuşam gibi yönlerden yapılacak karşılaştırmalı kültür çalışmalarının yapılması da Türkoloji araştırmalarının ilerlemesine hizmet edecektir.

Kaynakça

- BARUTCU-ÖZÖNDER, Sema (2002), “Eski Türklerde Dil ve Edebiyat”, *Türkler*, C.III, Ankara: 481-501.
- BATTULGA, Ts. (2001), “Moğolistan'da Yeni Bulunan Göktürk yazıtları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2000*, Ankara: 47-58.
- BOLD, L. (1990), *BNMAU-ın nutag dax' xadnı biçees (türeg biçgiin dursgal) I*, Ulaanbaatar.
- BOLD, L. (2000), *Orxon Biçgiin dursgal II*, Ulaanbaatar.
- CLEAVES, Francis Woodman (1959), “An Early Mongolian Version of The Alexander Romance”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 22, (Dec., 1959): 1-99.
- ERĞİN, Muharrem (1997), *Orhun Abideleri*, 21. baskı, İstanbul, 1997.
- GÜL, Bülent (1999), ““Türkiye'de Altayistik Alanında Yapılan Çalışmaların Açıklamalı Kaynakçası Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK Yay., Sayı: 7, Bahar: 119-172.
- Gül, Bülent (2002), “Türkiyede Mongolistik Araştırmaları”, *Altaica*, II, Ulaanbaatar: 124-136.
- GÜL, Bülent (2003), “Moğolistan Halk Cumhuriyetinde Türklük Bilimi”, *A.Ü. DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu, Ankara, 5-7 Mayıs 2003* (Baskıda).
- GÜL, Bülent (2003), “Eski Türk Heykelleri Üzerine Moğolca Bir Eser”, *Türkbilig*, 2003/6: 180-183.
- GÜL, Bülent (2005), “L. Bold: Orxon biçgiin dursgal II”, *Türkbilig*, 2005/10: 153-156 (Tanıtma).
- GÜL, Bülent (2006). “Mongolın nutag dax' tüüx soyolın dursgal”, *Türk Kültürü*, Yıl XLIV, Sayı 515-516, Mart-Nisan 2006: 122-128.
- Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, Tika Yayını, Ankara, 2003.
- RİNÇEN, B. (1968), *Mongol nutag dax' xadnı biçees, gerelt xöşöonii züil*, Ulaanbaatar.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1995), *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, TKAE Yay., Ankara.

- SERTKAYA, Osman Fikri, C. ALYILMAZ, Ts. BATTULGA (2001), *Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Albümü*, Tika Yayını, Ankara.
- ŞAGDARSÜREN, Ts. (1974) .“Mongolın Tsaatan Böögiin Tuhai”, *Studia Folclorica* (Aman zohiol sudlal), C. VIII, fas. 6, Ulaanbaatar, 74-93.
- TEKİN, Talat (1983), “Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi”, *TTK Belleten*, c. XLVI, sayı 184: 795-838.

Türkiye’de Geleneksel Motiflerin Grafik Sanatlarında Kullanımı

Filiz ŞENLER*

Giriş

Sanat subjektif (öznel) bir kavram olduğu için kesin bir tanımını yapmak mümkün değildir. Bazı tanımlara göre de, sanat insanın kendini tanımasıdır. Ünlü sanat eğitimcisi Herbert Read’e göre; “sanat maddeye biçim verme isteğidir”. Estetik bilimci Hegel ise sanatı, “ruhun madde içindeki görünümüdür” diye tanımlamaktadır. Bu tanımları çoğaltmak mümkündür, ancak hangi tanım yapılırsa yapılsın, sanatın içerisinde form (biçim) kaygısı söz konusudur (Tepecik 2002;7).

Kültür, insanların toplumsal birliğini sağlayan yaşam biçimi ve davranışlar topluluğunun tümü olarak tanımlanabilir (Kongar 1986). Kültürün içinde dil, inanç ve töreler bulunur. Çünkü bunların tümü bir toplumun ortak değerlerini oluşturur. Sanat ise kültür kaynağından beslenen bir özelliğe sahiptir. Sanatçı üreteceği eserlerini ilk önce yerel veya yöresel kültürüyle oluşturur, daha sonra evrensel kültüre ulaşmaya çalışır (Tepecik 2002;12).

Bir sanat dalı olmakla beraber, birtakım ihtiyaçlara çözüm üretmeyi amaç edinen tasarım alanı olan grafik ise sözcük olarak, çizmek, yazmak, görüntülemek ve çoğaltmak anlamına gelmektedir. Grafik sanatlarda tasarlama, zihinde hazırlanan bir düşünceyi bir eylemi gerçekleştirmektir. Tasarı, çizilen ilk biçim anlamına gelmektedir. Tasarım, zihinde tasarlanan bir düşüncenin, bir eserin ilk biçimi sayılabilir.

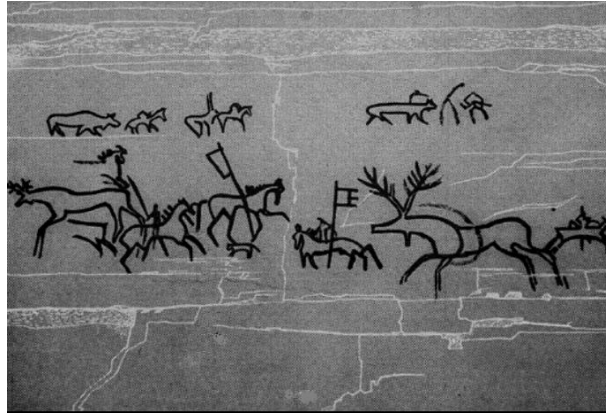
Tasarım çalışmalarında konu tek başına bir şey ifade etmez: Sonuca ulaşmak için öz ve biçim ilişkisini, konu ortaya çıkarmaktadır. İnsanın yaşadığı ortamda her olay ve varlık bir tasarım konusudur. Tarih boyunca konular, insanın kendi yarattığı efsaneler, mitolojik öyküler, din ve toplumların arasındaki sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkiler sanatsal tasarımın asıl kaynağını oluşturmaktadır.

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Bölümü

Grafik Sanatların Geçmişi

Grafik sanatlar tarihini, insanlığın ilk haberleşme sistemine kadar götürmek mümkündür. Zira grafik sanatların içinde çoğaltım tekniğinin kullanılması bu alanın tanımlanmasını daha kolay hale getirmektedir. Bununla birlikte yaklaşık 400.000 yıl kadar öncesine uzanan insanlığın el hüneri üretimleri Paleolitik (Eski Taş Çağı ve Kabataş Çağı olarak adlandırılmaktadır) döneme kadar gitmektedir. Bu dönemde taşın en temel araç olarak kullanıldığı bilinmektedir (Tepecik 2002;17).

Mağara duvarlarına yapılan veya kazınan resimler, küçük heykelcikler, insanın sanat açısından ortaya koyduğu ilk belgelerdir ve insan-çevre/ insan-hayvan ilişkilerine dair anlatımlardır. Bu motifler, aynı zamanda görsel iletişimin de başlangıcını oluşturur. Resimsel özelliklerin zamanla soyutlaşarak sembollere dönüşmesiyle yazıya ulaşılmıştır. Zamanla iki ayrı iletişim aracı olarak gelişen yazı ve resmin, aynı ortamda birbirlerini tamamlayarak kullanılmasıyla yeni bir iletişim türü olarak da grafik tasarım oluşmuştur. Aslında grafik sanatların tarihteki kimliğini kazanması, yazı sanatının keşfiyle mümkün olmuştur diyebiliriz.



Çoğaltım tekniklerinden, fotoğraf, serigrafî, litografî... gibi, sonunda “graf” eklenen tüm alanlar, grafik sanatları tanımının içerisinde yer almaktadır. Bu da, grafik sözcüğünün oldukça geniş bir kullanıma sahip olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, grafik tasarım çözümlemelerini sadece baskı teknolojisi sorunu olarak değil, daha çok görsel iletişim problemi olarak görmek daha doğru olacaktır. Zira baskı teknolojilerini devreye sokmadan da grafik tasarım yapıldığını ve yapılabileceğini – günümüzde teknolojinin de hızla gelişmesiyle birlikte dijital ortamda

hazırlanan web sayfası tasarımlarını bir örnek olarak ifade etmek mümkündür.

Bu dönemden başlamak üzere grafik tasarım da, iletişim araçlarının gelişimine paralel olarak, her geçen gün daha büyük oranda insanın yaşamında yer almaya başlamıştır. Bugün ise artık dünyayı saran iletişim ağı içerisinde çağdaş dünyanın vazgeçilmez bir ögesi olmuştur (Bektaş 1992)

Grafik ve Geleneksel Türk Sanatı

Türk grafik sanatlarına kaynaklık edebilecek ilk örneklerle ulaşılabilmek için Türk sanatı denebilecek üretimlerin ilk kez görüldüğü M.Ö. 4000’li yılların Orta Asya sanatına bir göz atmak gerekir (Kuban 1993; 38). Bu dönemin toplumsal yaşamında esas unsur olan Bozkır Kültüründe, savaşımlara, iklim şartlarına ve gıda ihtiyacına bağlı olarak göçebeliğin, aile ya da klan düzeyinde değil kabile boyutunda olmak zorunda olduğu söylenebilir (Kuban 1993; 40). Toprağa bağlı olmayan bu ekonomik sistem, hayvancılığı ve ona bağlı yan ürünleri önemli bir hale getirmiştir. Bu sebepten dolayı Türk grafik sanatına köken noktası oluşturacak ilk örnekleri de, bu kavimlerdeki insanların hayatları boyunca gördükleri tek sabit mekan olan çadırların içinde aramak gerekir (Akdenizli 2005; 119). Türk kültüründe, yazı öncesi çağa ait bu türden verilerin kanıt ve örnekleri, Kurganlarda yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkartılmıştır.

Türk tarihinde yazılı eserler olarak Göktürk alfabesi ve Uygur alfabesi ile üretilen eserler günümüze kadar ulaştırmıştır. Göktürklerle ait olmak üzere ve adına Orhun Kitabeleri de denilen kitabeleri bıraktığı bilinmektedir. Kaplumbağa heykeli üzerine oturtulmuş üç metre boyunda kabartma taş yazıtların günümüzde Moğolistan sınırları içerisinde korundukları bilinmektedir (Tepecik 2002; 20). Yazıtlarda kullanılan Alfabede yer alan motifler grafik sanatı açısından önemli bir veri ve ilham kaynağı teşkil edecek niteliktedir. Ülkemizde, Orhun Abideleri ile ilgili bilgiler, ilk kez Necib Asım tarafından 1924 yılında yayınlanmış olmasına rağmen günümüze kadar hiçbir şekilde grafik dünyamızda kullanılmaları söz konusu olmamıştır.(Akdenizli 2005; 119).

Aşağıda, Göktürk alfabesinden alınmış bazı harf ve işaretler verilmiştir. Bu harf ve işaretlerin modern grafik sanatları açısından bir değerlendirmesini yapmak ve harflerle toplumsal yaşamın önemli unsurları arasında sezinlenen bağlantıyı takip etmek mümkündür.

Grafik sanatları ve Türk sanat tarihini açıklarken kullanılan bazı tanımlar:



Resim 1. Göktürk Alfabesinden bazı harfler. Soldan sağa: T harfi (aynı zamanda at motifi),

B harfi (aynı zamanda çadır motifi), Başka bir B harfi (aynı zamanda yine çadır motifi),

M harfi, Y harfi, Ş harfi (Akdenizli, 2005;115)



Resim 2. Orhun Abideleri üzerindeki bazı amblemler (Akdenizli, 2005;116)



Resim 3. Orta Asya'da arkeolojik taş ve yazıtlardaki amblemlerden bazıları (Akdenizli, 2005;117)

Orta Asya’daki eski Türk sanatına dahil edilebilecek veriler sadece bu yazılardan ibaret değildir. Bunlara eklenebilecek çok sayıda başka eserler de bulunmaktadır. Bunlar arasında Pazırık Kurganı’nda ele geçen çok sayıda gündelik eşya (kap kacak), süs malzemesi ve savaş aletleri de bulunmaktadır. Burada elde edilen halılardaki motifler ilk ve en eski Türk halı motifleridir.



Resim 4. Türkler tarafından yapılan bilinen ilk halı motifi



Resim 5. Afiş Tasarımı: Filiz Şenler

Yukarıdaki afiş tasarımı Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, “1. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu” için yapılmıştır. Burada sade, vurucu, anımsanabilen ve kolay algılanabilen bir afiş tasarımı yaratılmaya çalışılmıştır. Afişin orta yerinde halı motifi yer almaktadır. Bu halı ilk ve en eski Türk halı motifi (geleneksel grafik ürünü) olması nedeniyle ilham kaynağı olmuş ve afiş, istenilen amaç ve çerçeveye uygun olarak, geçmişe ait bir grafik eseri, orijinal hali göz ardı edilmeksizin afiş motifi olarak kullanılmıştır. Böylece binlerce yıllık bir tasarım, yaşadığımız zamanın ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yorumlanarak güncellenmiş ve kitlelerin kullanımına sunulmuştur.

İslam dünyasında ise her türlü tasarım inanç felsefesine dayalı bir anlayışla ele alınmıştır. İslam, teneffüs edilen ortamın, dokunulan her nesnenin işlev ve estetik açıdan Allah’ı hatırlatması ve O’nun her yerde hissedilmesini istemiştir (Tepecik 2002; 28)



Resim 6. Kuş Tasarımlı Kaligrafi

Tepecik 2002; 28

M.S. 9. yüzyılda Müslümanlığı kabul eden Türkler, bu dönemden itibaren Arap yazı sistemini kullanmaya başlamışlardır. 1000 yıllık Anadolu ve Orta Asya Türk tarihinde çok sayıda eser bu yazıyla üretilmiş ve bunların bir çoğu günümüze kadar gelmiştir. Selçuklular döneminde Arap yazıları taş üzerine kaligrafik olarak işlenmiştir. Gerek Anadolu’da olsun gerekse Orta Asya’da bulunsun, Selçuklular dönemine ait hemen her tür mimari yapıda karşımıza çıkan duvar süslemeleri, kufi yazıyla oluşturulmuş kitabe ve bezemeler, kaligrafik sanatlar açısından son derece dikkat çekici unsurlar ve örnekler sunmaktadır.

Türklerde grafik sanatının asıl gelişimi ise Osmanlı Devleti döneminde görülmüştür. Mesela, Osmanlı padişahlarının dünyevi ve dini

gücünü simgeleyen tipografik¹ bir işaret oluşturmak amacıyla hazırlanan ve sultani bir motif olan tuğraları bu açıdan değerlendirmek gerekir. Bunlar birer grafik çözümleme ürünleridir ve her biri ayrı ayrı incelenmeye değer sanat eseri niteliğindedir. Bu da gösteriyor ki, tarih boyunca bir çok yazı ustası, bazen resmi veya kurumsal ihtiyaçlar çerçevesinde bazen de sadece bireysel tercihler doğrultusunda yaratıcılıklarını sergilemişler ve grafik tasarımın erken öncüleri olarak sanat tarihimizdeki müstesna yerlerini almışlardır. Ancak bu türden serlerin, Türkiye’deki modern grafik sanatı ürünlerine ilham kaynağı olarak yansımak konusunda yeterince değerlendirilmediklerini ifade etmek gerekir.



Resim 7. Hattat Mustafa Rakım’ın resmi
(Ana Britanika)

¹ *Tipograf:* Görsel iletişim amacı için harfleri kullanmakta uzmanlaşmış tasarımcı, özellikle harf seçimi ve sınıflandırmaları konusunda uzmandır (Livingston, 1994;196).



Resim 8. Orhan Gazinin Tuğrası (2006)



Resim 9. Kanuni Sultan Süleyman'ın Tuğrası (2006)



Resim 10. II. Abdülhamit'in Tuğrası (2006)

Tuğra, Osmanlı Sultanlarının göz alıcı kaligrafik nişan veya arması, bir çeşit imzasıdır. Sultanın ve babasının adını ve çoğunda da “el muzaffer daima” dua ibaresini içerir. Tuğra tek başına Osmanlı kültür, sanat ve egemenliğini temsil eder. Tuğra kelimesi Osmanlılardan önce var olsa ve yine tuğra benzeri semboller daha eski Türk devletlerinin belgelerinde kullanılmış olsalar da Osmanlı tuğralarının kendilerinden öncekilerle isim benzerliği dışında ortak yanı pek yoktur. İlk Osmanlı tuğrasının sahibi Orhan

Gazi’nin tuğrasında yazılı Orhan ve Osman kelimelerinin yazılış şekli kendinden sonra gelen tuğraların iskeletini oluşturmuştur(: http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/143/2.htm-Boydaş_2002). Tuğralar, sultanın mühürlerine de kazınmıştır. En eski Osmanlı tuğrası ikinci sultan Orhan Gaziye aittir. Birinci sultan Osman Gaziye ait bir tuğraya günümüze dek hiçbir yerde rastlanmamıştır. Bu nedenle 36 Osmanlı padişahı ama 35 Osmanlı padişah tuğrası vardır. Tuğra, önceleri fermanlar gibi pek çok resmi evrak üzerine resmiyet kazandırmak için çekilirken daha sonraları hükümdarlık (hanedan) sembolü olarak paralar, bayraklar, pullar, resmi abideler, resmi binalar, camiler ve saraylarda da kullanılmıştır (http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/143/2.htm-Umur_1980). Osmanlı devletinin kuruluşundan yıkılmasına kadar çok çeşitli yerlerde kullanılmış olan tuğralar, hat sanatında bir kol olmuş ve resmi görevini tamamladıktan sonra tarihe mal olmuştur (http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/143/2.htm-Umur_1980). Halen hat sanatını icra edenlerce sanatsal amaçlı olarak yaşatılmaktadır.

Tuğralardaki grafik çözümlmeleri, günümüz grafik sanatçılarına ilham kaynağı olması açısından önemlidir. Diğer bir önemli nokta ise, Tuğra ile logotype² ve trademark³ (ticari marka-tescilli marka) arasındaki tanımsal benzerliği, amblem⁴ ve sembol⁵ ile tamga⁶ için de söylemek yerinde olacaktır. Bir başka deyişle, tuğra geleneksel bir motif, logotype ise onun çağdaş karşılığı olarak düşünülebilir. Sembol ve işaretler, Çevremizi anlamamızda, nesneleri amacımız doğrultusunda kullanmamızda, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde önemli bir yere sahiptir (Uçar 2004; 23).

Türk grafik sanatlar tarihinde önemli bir aşama da Osmanlı Devleti’nde tiyatro sanatının kuruluş ve gelişim gösterdiği dönemde kaydedilmiştir. Bu dönemde üretilen Tiyatro afişlerinin Türk grafik tarihinde önemli bir yeri vardır. Diğer taraftan, *Tercüman-ı Ahval*, *Tercüman-ı*

² *Logotype*: Birbirine benzetilerek çevreden ayırt edilebilecek bir forma dönüştürülmüş kelime ya da harflerdir. Ticari bir marka ya da kurumsal kimliğin oturtulmasında kullanılır (Livingston, 1994; 124).

³ *Trademark*: Belirli bir şirket ya da satıcı tarafından sağlanan ürün ya da hizmeti kimlikleştirme veya ayırt etmek için kullanılan sembol ya da logotype biçimindeki kimlik bildirici arma, işaret (Livingston, 1994; 192).

⁴ *Amblem*: Ürün ya da hizmet üreten kuruluşlara kimlik kazandıran, sözcük özelliği göstermeyen; soyut ya da nesnel görüntülerle veya harflerle oluşturulan simgelerdir (Becer, 1999;194).

⁵ *Sembol*: Bir aktivite, fikir ya da objeyi tanıtan tasarlanmış harf ya da simgedir. Semboller, soyut ya da resimsel olabilirler ve kültürel, sosyal, politik ve ticari bir bağlamda kullanılabilirler (livingston 1994; 187).

⁶ *Tamga*: 1-Bir şeyin üzerine bir nişan, bir im basmaya yarayan araç, 2- bu araçla basılan nişan, im (Gülensoy, 1989; 11).

Hakikat, Tasvir-i Efkar gibi gazetelerde dönemin yönetimini hicveden karikatürler yayınlanıyordu ev bu eserler de grafik sanatının ürünleri olarak tarihteki yerlerini aldılar. *Servet-i Fünun* ile *Diyojen* adlı dergileri de Türk grafik sanatı tarihi bakımında zikretmek gerekir (Tepecik 2002; 21-22).



Resim 11. 1917’de çıkarılan
Mecmua degisi’nin kapak düzeni
(Tepecik 2002;22)

Cumhuriyet Dönemi Türk Grafik Sanatı

Birinci Dünya Savaşı’na katılan Osmanlı Devleti savaşın yıkımı ve yenilgisi ile her alanda olduğu gibi basımcılıkta da etkisini kaybetmiştir. Kurtuluş Savaşı döneminde ise Anadolu ve Ankara’dan savaşı yöneten Mustafa Kemal, Türk Ordusu’nun moralini yüksek tutmak için çeşitli basılı ilanlar ve yayınlar çıkartılmasını istemiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ve Latin Alfabesi’nin kabul edilmesiyle birlikte matbaacılık ve basım sanayi de ülkemizde çok hızlı bir gelişim göstermeye başlamıştır.

Tanzimat (1838) ile başlayan modernleşme süreci her alanda köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Her değişim aslında belirli oranda yozlaşmayı da içerebilir. Fakat yeni kurulan Cumhuriyet, modernleşme

sürecinin tam bir kırılma noktasına karşılık gelir. Devrimlerle sanatta, edebiyatta, kültürde yepyeni ve yaratıcı bir evrenin başlaması söz konusudur. Ancak bu dönemde geleneksel kültür alanları ve bunlardan beslenme kanallarının yeterince kullanılmadığı da söylenebilir.

1 Kasım 1928’de Harf Devrimi ve Latin harflerinin kabul edilmesiyle birlikte birçok grafik tasarımcısının Cumhuriyet öncesinin tipografik anlamdaki birikimlerini yok sayarak reddetmesine rağmen, Hat sanatında geleneksel kaligrafi ustalarının (Örneğin, Hattat Hamit Aytaç) çalışmaları bir süre varlığını sürdürmüştür (<http://www.grafitürk.com>; 2004). Bir başka deyişle Harf Devrimi ile Cumhuriyet öncesindeki grafiksel anlamda yazı üzerine elde edilen kazanımlar bir kenara bırakılmış ve sürdürülmemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında tipografi alanında bu geleneği sürdüren diğer sanatçı da Emin Baran’dır. Emin Baran özellikle Osmanlı döneminde sarayda yaratılmış olan “Divani Yazı” (Tuğraların stili) ve bugünkü mimari estetiğe uyan “Kufi” yazı stilineki çalışmalarına çağdaş yorumlar getirirken yeni yazıyla da düzenlemeler yapmıştır. Mengü Ertel ise, Şah Faysal Camii düzenlemelerinde Emin Baran’ın hat çalışmalarından yararlanmıştı. Aynı şekilde, Anıtkabir’de Mozole’ye giriş kapısının iki yanındaki düzenlemeler Emin Baran’a aittir(<http://www.grafitürk.com> ; 2004).



Resim 12. İslam sanatından makı’lı bir süsleme yazı örneği (Akdenizli, 2005;120)



Resim 13. Emin Baran’ın benzer tarzda Latin Harfleri kullanarak oluşturduğu bir Uyarlaması (Akdenizli, 2005;120)



Resim 14. Emin Baran'ın bir kaligrafi tasarımı
(Tepecik, 2002;73)

Afiş tasarımcılığının gelişiminde ise endüstrileşmeyle birlikte, sosyal ve kültürel gelişmelerin önemli bir payı olduğunu vurgulamakta yarar vardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni kurulan Türk Devleti'nin kimlik oluşturma çabalarında önemli bir grafik tasarımcı ve ressam olan İhap Hulusi Görey'in eserlerinin etkisi büyüktür. Yaptığı çalışmalar ve eserleri günümüzde hala varlığını sürdürmektedir. Türk grafik tasarımcısı İhap Hulusi, Ziraat Bankasına hazırladığı afişlerinde köylünün hasadı kaldırdıktan sonraki umutlu ve sevinçli ruh halini çok iyi analiz ederek resimlemiştir. Bu da İhap Hulusi Görey'in kendi toplumunun sosyal ve kültürel yapısını çok iyi tanımasından kaynaklanmaktadır.

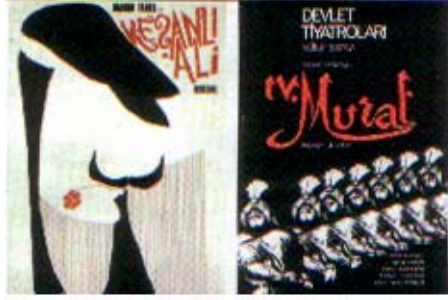


Resim 15. İhap Hulusi
Görey’in Spor Toto Teşkilatı
İçin hazırlamış olduğu bir afişi
(Tepecik 2002; 73)



Resim 16. Cumhuriyet döneminin ilk grafik
tasarımcılarından, İhap Hulusi'nin bir çalışması
(Tepecik 2002; 22)

Sanatçı, tasarımlarında özgürdür ama yaşadığı toplumun sosyal ve kültürel değerlerine de ilgisiz kalmamalıdır. İhap Hulusi'den sonra yetişen grafik sanatçıları da ülkemizin kültürel değerlerinden yola çıkarak geleneksel motiflerimizi çağımıza uyarlayarak yeniden yorumlamışlardır. Özellikle 1950'li yıllardan sonra Türk grafik sanatının önemli bir atılım yaptığı görülür. Bu bağlamda, Türk kültür ve sanatından izler taşıyan afişler yapan Mengü Ertel (1931-1999), geleneksel halk kültürü öğelerini tasarımlarına taşıyan Yurdaer Altıntaş gibi isimler, Türk grafik sanatına yenilikler getirmişlerdir.



Resim 17. Afiş: Mengü Ertel
(Tepecik, 2002;23)



Resim 18. Mengü Ertel'in bir afiş tasarımı
(Tepecik 2002;74)

Mengü Ertel'in "Büyütmeler" adını verdiği sergisinde, su bazlı boya ve hat kalemiyle yaptığı çalışmaların dijital baskı tekniğiyle hazırlanmış olan 15 adet "Büyültme"si yer almaktadır. Yaklaşık 15 metre kareye kadar büyültülen bu çalışmalarda sanatçı, sinema ve tiyatro dünyasından belirli tiplerden (Hamlet, Keşanlı Ali, Cengiz Recai, Zübük gibi) yola çıkmış ve onları yeni bir üslupla, grafik dili ile anlatmıştır.



Resim 19. Mengü Ertel/Büyülmeler, Dolmabahçe Kültür Merkezi, 1999
(<http://arsiv2.hurriyet.com.tr/tatilpazar/turk/99/04/25/eklhab/04ekl.htm>;2002)

Resim 20. Mengü Ertel/Büyülmeler, Dolmabahçe Kültür Merkezi, 1999
(aykutkoksal/makale19.htm;2002)

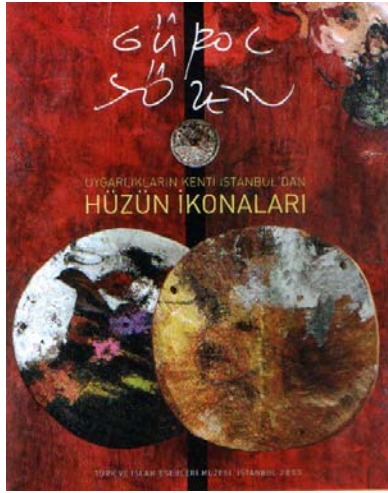
Yurdaer Altıntaş’ın Karagöz ve Hacivat tiplerine dayanan tasarımları da ses getiren önemli çalışmalar arasında yer alır.



Resim 21. Yurdaer Altıntaş’ın Karagöz tasarımı (Tepecik 2002;74)

Resim 22. Afiş: Yurdaer Altıntaş
(Tepecik, 2002;23)

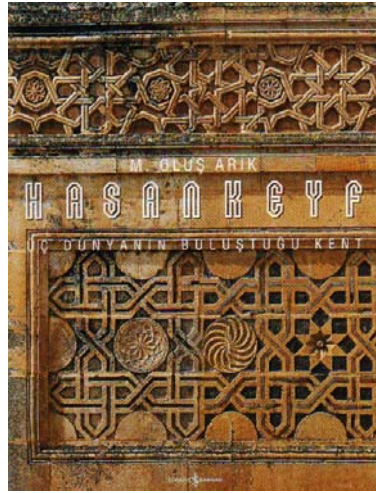
Afiş çalışmaları ve reklam grafiği sürerken 60'lı yıllardan sonra yayımcılık da hız kazanmıştır. Basım-yayım alanındaki gelişmeler kitap kapağı tasarımına da yansımıştır. Sait Maden ve Erkal Yavi gibi tasarımcılar bu konuda bir estetik düzey tutturulmasında ısrarlı olmuşlardır. Sait Maden, yayıncılıkta grafik tasarımın yeri ve önemini kabul ettirmek için gösterdiği ısrarlı çabası ile öne çıkmaktadır. Ayrıca kendisinin, “Türk Grafik Tasarımı”nı yaratma çabaları da dikkat çekmektedir. Sanatçı burada, geleneksel kültürümüzle bağlantı kurmanın önemi üzerinde durmakta ve ancak bu şekildeki yaklaşımlarla çağdaş, modern ve kimlikli yorumlar yapabileceğimizi vurgulamaktadır(<http://www.grafitürk.com/modules.php?name=News&file=article&sid=182> ;2004).



Resim 23.

Kapağı, Erkal Yavi, 2005

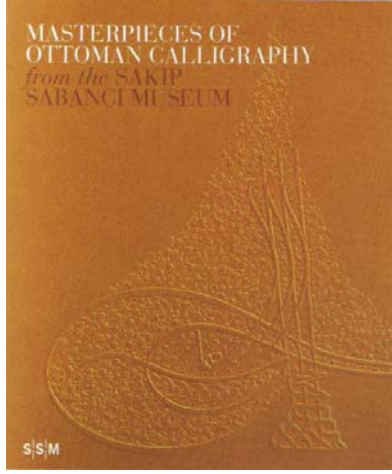
Grafist 9/ sergiler 2005; 21



Resim 24.

Kitap Kapağı, Erkal Yavi, 2003

Grafist 9/ sergiler 2005; 12



Resim 25.

Katolog Kapağı, Erkal Yavi, 2004

Grafist 9/ sergiler 2005; 15

1960’lı yıllardan itibaren Türkiye’de kentleşme sürecinin hızlanması, üretimin çeşitlenmesi, 1970 ve sonrasında ise siyasi hareketlerin yoğunlaşması ile grafik sanatlar çok daha ön planda yer almaya başlamıştır. Avrupa ve Amerika ile olan teknolojik ve kültürel ilişkiler, baskı tekniklerinin daha da gelişmesi ve yerleşmesine zemin hazırlamış, özellikle Amerikan tarzı giyim kuşam ve sanat, günlük yaşamın içerisinde yoğun bir şekilde yer almaya başlamıştır. Bu da doğal olarak grafik sanatı alanında da tasarım ve üretim çeşitliliğini beraberinde getirmiştir. Tüm bu çeşitlilik içerisinde kalıcı olanı gelecek belirleyecektir. Ancak şurası muhakkak ki bu kalıcılıkta gelenekten ve geleneksel kültürel ve toplumsal öğelerden ilham alınarak tasarlanıp evrensel niteliklere uygun olarak üretilen eserlerin payı büyük olacaktır.

Sonuç olarak, oldukça geniş bir coğrafyada yüzyıllardan beri var olagelmiş Türk Kültürüne ait grafik ürünlerin, yaratıcı, rafine ve dönemine göre evrensel bir düşünce ve sezginin ürünü olduğunu ifade etmek mümkündür. Yaratıcı sezgi ve düşüncemin tekamülü olan bu eserlerin, günümüz grafik tasarımcılarına da ilham kaynağı olmasını beklemek yanlış olmayacaktır. Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde bu zengin birikimin eğitim kurumlarında yeterince kullanılmayarak atıl tutulması, hatta yok sayılması, bu değerlerin sadece geleneksel sanatların unutulmaması için çalışmalar

yapan kuramcılar tarafından yaşatılmış olması son derece üzücüdür. Türk grafik tasarımcılarının, eserlerini oluştururken, yukarıda sadece birkaç örnek çalışmada gösterildiği gibi, geçmişe ait bu birikimleri göz ardı etmeden, yaşadığı zamanın ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yorumlayarak çağdaş ve evrensel nitelikte eserler üretmeleri, Dünya çapında eserler ortaya koymak için yeterli olacaktır.

Kaynakça

- BECER, Emre, 1999, *İletişim ve Grafik Tasarım*, Dost Kitabevi, İstanbul.
- BOYDAŞ, Nihat. “Osmanlı Tuğralarına Eleştiri Açısından Bir Bakış” İnternet adresi: <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/143/2.htm>
- “Grafist 9 /9. Uluslar arası İstanbul Grafik Tasarı Günleri”, İstanbul, 2005.
- GÜLENSOY, Tuncer, 1989, *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları (Damgalar, İmler, Enler)*, Öteki Yayınları, İstanbul.
- KUBAN, Doğan, 1993, *Batiya Göçen Sanatsal Evreleri (Anadolu'dan Önce Türklerin Sanat Ortakları)*, Cem Yayınevi Kültür Dizisi, İstanbul.
- LIVINGSTON, Alan and Isabella, 1994, *Encyclopaedia Of Graphic Desing + Designers*, London.
- TEPECİK, Adnan, 2002, *Grafik Sanatlar (Tarih-Tasarım-Teknoloji)*, Detay&Sistem Ofset, Ankara.
- UÇAR, Tefik Fikret, 2004, *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- UMUR, S. 1980, *Osmanlı Padişah Tuğraları*. Cem Yayınevi. İstanbul.
- <http://www.grafiturk.com> ; 2004
- <http://arsiv2.hurriyet.com.tr/tatilpazar/turk/99/04/25/eklhab/04ekl.htm>; 1999
- <http://www.arkitera.com/v1/diyalog/aykutkoksal/makale19.htm>

Maniheist ve Budist Türkçe Metinlerle İlgili Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme

Ferruh AĞCA *

Bu bildiride, başlangıcından günümüze, Uygur Türklerinden kalan ve çoğunluğu Maniheist ve Budist çevrelerde yazılmış metinlerden oluşan Uygur Türkçesi dönemi ile ilgili yapılmış çalışmalar ele alınacak ve bu çalışmaların günümüzde geldiği nokta üzerine bir değerlendirmede bulunulacaktır. Maniheist ve Budist Türkçe metinlerle ilgili bugüne kadar yapılmış çalışmalar; metinlerin yayımlanması, dönemle ilgili gramer çalışmaları ve leksikolojik çalışmalar olmak üzere üç ayrı alanda yapılagelmiştir. Maniheist Türkçe metinlerin yayımı günümüzde hemen hemen tamamlanmış olsa da Budist çevreden kalan metinlerin tümüyle yayımlandığını söyleyemeyiz. Mesela Altun Yaruk gibi hacimli Budist Türkçe metinlerin Berlin’de muhafaza edilen fragmanları hâlâ yayımlanmayı beklemektedir. Bunun gibi çeşitli koleksiyonlarda yayımlanmayı bekleyen Budist külliyata ait fragmanlar bulunmaktadır. Bildirinin sınırları, dönemle ilgili yapılmış bütün çalışmaları zikretmeye imkân veremeyeceği için, tek tek ele alınmayacak, hacimli eserlerin ya da Uygur Türkçesi açısından dönüm noktasında bulunan metinlerin yayımları üzerinde durulacak, buna karşılık gramer ve leksikolojik çalışmalar mümkün olduğu kadar ayrıntılı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Tarım havzasında çoğunluğu Maniheist ve Budist çevrelerde yazılmış Türkçe metinlerin keşfi, tıpkı Türk runik harfli yazıtların bulunuşu gibi, bir anlamda tesadüfün sonucudur. Doğu Türkistan’daki Uygur, Soğd, Sanskrit ve Toharca gibi dillere ait fragmanların bulunuşu, bölgeye daha sonra yapılacak olan araştırma gezilerinden önce, bu bölgede bulunan batılı görevlilerin vasıtasıyla gerçekleşmiştir. 1890 yılında, Doğu Türkistan’ın Kuça şehrinde iki Türk köylüsü tarafından bulunan ve üzerinde yazıların yer aldığı kayın ağacı kabuğu, bölgede bulunan İngiliz subaylardan Bower’e satılır. Bower satın aldığı kayın ağacı kabuğuna yazılmış bu metni, hemen

*Dr., Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

ilgili yerlere teslim eder ve 4. yüzyıl Sanskritçesine ait bir metin olduğu anlaşılır. Yine 1892 yılında, Fransız seyyah Dutreuil de Rhin, Hotan'da başka bir eser bulur. Bu eser de 2. yüzyıla ait Sanskritçe bir metindir (Arat 1987: 508).

Tesadüf sonucu bulunan bu iki metin, batılı araştırmacıların bütün dikkatlerini bölgeye çevirmiş, birçok ülke oluşturduğu araştırma ekipleriyle bölgede eser aramaya koyulmuştur. Finliler, Ruslar, İngilizler, Almanlar, Japonlar, Fransızlar ve Çinliler, 20. yüzyılın başlarında heyetler hâlinde bölgede araştırmalar yapmışlardır.

Doğu Türkistan'a ilk giden araştırma ekipleri Finliler ve Ruslar'dır. 1898 yılında bölgeye giden Otto Donner başkanlığındaki Fin araştırma ekibi, pek de başarılı olamamıştır. Ancak aynı yıl bölgeye giden Ruslar, bazı yazmaları bularak Rusya İlimler Akademisine götürmüşlerdir. 1889-1990 yıllarında, M. V. Pevtsov ve beraberindekiler, bazı Türkçe yazmalar bulurlar. Rusya İlimler Akademisindeki yazmaların büyük bir bölümü, yaklaşık 4.073 parça, N. N. Krotkov tarafından bulunur (Elverskog 1997: 2). Ruslar tarafından bulunan yazmaların sayısı, daha sonra S. S. Oldenburg'un 1909-1910 ve 1914-1915, S. E. Malov'un 1909-1911 ve 1913-1914 yıllarındaki gezilerinin sonucunda bulunan metinlerle artmıştır. Malov, ilk araştırma gezisinde, Altun Yaruk adlı Budist metnin 1687 yılında istinsah edilen geç nüshasını da bulmuştur. Ruslar tarafından bulunan metinler, bugün St. Petersburg'daki Vostokovedeniya koleksiyonunda muhafaza edilmektedir.

Doğu Türkistan'a Rusların hemen ardından ciddi anlamda giden araştırma heyeti, İngilizlere aittir. İngiltere, Macar asıllı Aurel Stein'i her anlamda donatarak, onun Doğu Türkistan ve Dunhuang'a üç ayrı araştırma gezisi gerçekleştirmesine imkân sağlamıştır. Aurel Stein İngiltere adına bu bölgelere 1900-1901, 1906-1908 ve 1913-1915 yıllarında üç araştırma gezisi düzenlemiştir. Stein, 1906-1908 yıllarındaki araştırmalarında, daha önceden varlığından haberdar olduğu Dunhuang'daki Bin Buddha Mağaralarını keşfetmiş, burada bulduğu sandıklar dolusu yazma eserleri İngiltere'ye taşımıştır.

Aurel Stein başkanlığındaki İngiliz araştırma heyetinin, Dunhuang'da bulunan Bin Buddha Mağaralarındaki Türkçe ve diğer dillere ait yazmaları keşfetmesi, tarihsel Türk dili araştırmaları açısından büyük öneme sahiptir. Bilindiği gibi, bölgedeki Türkçe ve diğer dillere ait yazmalar, 1028 yılındaki Tangut saldırısından saklanmak maksadıyla Dunhuang'daki dağlar oyularak yapılan meşhur Bin Buddha mağaralarına konulmuş ve duvarın önü de bir

duvarla örülerek kapatılmıştır. Bundan dolayı 17 numaralı Bin Buddha mağaralarında bulunmuş olan metinler, en geç 11. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir.

Stein'in ilk gezisinden elde ettiği neticeleri, Hamburg Müsteşrikler kongresinde duyurmasıyla, Almanlar hemen bölgeye araştırma heyetleri göndermeye başladılar. Doğu Türkistan'da daha sistemli ve itinalı araştırmalar Almanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Toplam dört gezinin düzenlendiği araştırma gezilerinin ilki, Albert Grünwedel ve Albert von Le Coq idaresinde, Turfan ve Karaşahr'a 1902-1903 yıllarında yapılmıştır. Bu ilk geziden elde edilen eser sayısı fazla değildir ancak ilk gezi, daha sonraki yıllarda yapılacak gezilere hazırlık mahiyetinde olmuştur.

İkinci Alman araştırma gezisi, Albert von Le Coq idaresinde, 1904-1907 yıllarında yapılmıştır. Albert Grünwedel'in sonradan, 1905 yılında katıldığı bu gezi, pek çok yazmanın bulunmasıyla 1905 yılında sona ermiştir. Üçüncü araştırma gezisi de Albert Grünwedel ve Albert von Le Coq başkanlığında 1908-1912 yıllarında yapılmıştır. Bu araştırma gezisinde birçok Maniheist ve Budist Türkçe yazma bulunarak Almanya'ya taşınmıştır. Almanların son araştırma gezisi ise, 1913-1914 yılları arasında gerçekleşmiştir (Arat 1987: 510-511). Doğu Türkistan'a batılılar tarafından yapılan araştırma gezileri içinde, Uygur metinleri açısından en verimli olanı, şüphesiz Almanlara aittir. A. Stein de ülkesine yüzlerce sandık dolusu yazma ile dönmüştür ancak bunlar arasında Maniheist ve Budist Türkçe metinlerin sayısı, Alman araştırma ekiplerinin elde ettiği kadar fazla değildir. Almanlar tarafından bulunan yazmalar, Uygur Türkçesi açısından çok zengindir. Bu araştırma gezilerinde elde edilen yazmalar, bugün Berlin'de *Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften*'deki Turfan koleksiyonunda ve yine Berlin'de *Museum für Indische Kunst*'ta korunmaktadır.

Doğu Türkistan'daki araştırma gezilerine Almanlarla aynı yılda, 1902 yılında Japonlar da katılır. Japonlar, Doğu Türkistan'a, 1902-1904 yıllarında Kont Otani idaresinde, 1908-1909 ve 1910-1914 yılları arasında da Tachibana Zuichō başkanlığında üç gezi düzenlerler. Bu gezilerden yaklaşık 2.800 Uygur metnini Japonya'ya taşırlar. 1908-1909 yıllarındaki gezide Dunhuang'daki birçok Türkçe yazma, Japonlar tarafından Kyoto'ya götürülmüştür. Bu yazmaların çoğu bugün Kyoto'daki *Ryūkoku Üniversitesi* kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.

Fransa da Doğu Türkistan'da keşfedilen bu hazineye kayıtsız kalmaz ve Paul Pelliot başkanlığındaki araştırma ekibini, 1906 yılında Doğu

Türkistan'a gönderir. P. Pelliot, Stein'den sonra Dunhuang'daki Bin Buddha Mağaralarında kalan yazmaları, uzun uğraşlar sonunda Fransa'ya götürmeyi başarır. Stein'in Bin Buddha mağaralarından Londra'ya taşıdığı yazmalar daha çok Türkçe dışındaki dillere aitken, P. Pelliot başkanlığındaki Fransız heyet bu mağaralardan Türkçe açısından çok zengin bir külliyatla Paris'e dönmüştür. Pelliot'un burada bulduğu Prens Kalyanamkara ve Papamkara Jatakası (İyi ve Kötü Prens Öyküsü), birçok bakımdan Budist Uygur edebiyatının en değerli eserleri arasındadır. P. Pelliot'un 1906-1909 yılları arasında sürdürdüğü araştırma gezisinden elde ettiği yazmalar, bugün Paris'te bulunan *Bibliothèque National* ve *Musée Guimet*'te muhafaza edilmektedir.

Doğu Türkistan Çin'in sınırları içinde yer almasına karşın Çin, bu bölgeye yapılan araştırma gezileri sonucunda sandıklar dolusu yazmanın Avrupa'ya taşınmasının ardından, biraz geç kalmış olarak, bölgedeki bazı metinlerin Pekin'e taşınmasını emretmiştir. Bugün Pekin'deki Millî Kütüphane'de muhafaza edilen metinler arasında, Maitrisimit'in sonradan bulunan Hami nüshası, Huan-Tsang Biyografisi'nin bazı bölümleri ve Daşakarma gibi Budist külliyata ait hacimli eserler yer almaktadır.

Yukarıda ifade edilen araştırma gezilerinin sonucunda elde edilen ve ilgili ülkelerin kütüphanelerinde saklanan Maniheizm ve Budist Türkçe metinler, çok az da olsa, bu koleksiyonların dışında, başka ülkelerin kütüphanelerinde de bulunmaktadır. İsveçli Sven Hedin, bölgedeki gezisi sırasında elde ettiği 41 parça Budist Türkçe yazmayı Stockholm'e götürmüştür. Bu fragmanlar bugün *Folkens Museum*'de muhafaza edilmektedir. Yine Carl Mannerheim tarafından bulunan Uygur Türkçesine ait 65 fragman, Helsinki Üniversitesi kütüphanesinde.

Bu koleksiyonlar dışında, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde de Uygurlara ait fragmanlar tespit edilmiştir. Türkiye'deki bu kütüphanelere ne zaman ve hangi yolla geldiği bilinmeyen bu Türkçe fragmanlar, REŞİT RAHMETİ ARAT tarafından keşfedilmiştir.

20. yüzyılın başlarında Doğu Türkistan'da bulunan ve büyük bir hızla Avrupa'ya taşınan Uygur metinleri, hemen hemen aynı yıllarda, büyük bir hızla yayımlanmaya başlanır. Ancak bundan önce, Doğu Türkistan'a yapılan araştırma gezilerine ait raporların yayınlandığını görüyoruz. Bu anlamda 1906 ve 1907 yıllarında Alman Albert Grünwedel ve Albert von Le Coq ile Macar asıllı İngiliz Aurel Stein'in birbirinden bağımsız olarak yayınladıkları raporlar kayda değerdir. Yine 1907 yılında, Berthold Laufer tarafından

kaleme alınan “*Zur buddhistischen Litteratur der Uiguren*” (TP 8: 391-409) adlı makale, Türk Budizmi adına yazılmış ilk yazılar arasında değerlendirilebilir.

Uygur metinlerinin ilk yayımları, eş zamanlı olarak Rusya ve Almanya’da başlamıştır. Albert von Le Coq, 1908 yılında “*Ein manichäisch-ugurisches Fragment aus Idikut-schahri*” (SKPAW 19: 398-414); 1909 yılında ise, “*Ein christliches und ein manichäisches Manuskriptfragment in türkischer Sprache aus Turfan*” (SKPAW 48: 1202-1218) adlı makaleleri yayımlar. Fredrich Wilhelm Karl Müller, 1908 yılında Uygur Türkçesi metinlerini yayımlamak üzere *Uigurica* adlı bir seri başlatır ve aynı yıl serinin ilk cildini yayımlar: *Uigurica [I], 1. Die Anbetung der Magier, ein christliches Bruchstück, 2. Die Reste des buddhistischen “Goldglanz-Sutra”*, AKPAW, Berlin.

Aynı yıllarda Rusya’da Wilhelm Radloff, Uygur metinlerini yayımlamaya başlar. Radloff, 1909 yılında, daha sonra altı seriye ulaşacak olan *Alttürkische Studies* adlı çalışmasının ilkini yayımlar. Radloff yine 1909 yılında, Maniheist Uygur metinlerinden Huastuanift’i yayımlar: *Chuastuanift, das Bussgebet der Manichäer, St. Petersburg, 1908*. Radloff 1910 yılında ise, bu defa Budist Türkçe metinlerden *Tişastvustik* adlı metni ve *Alttürkische Studies* serisinin II. ve III. ciltlerini yayımlar. Radloff’tan sonra A. von Le Coq, 1911 yılında Chuastuanift’in Berlin’deki nüshasını yayımlar: *Chuastuanift, ein Sündenbekenntnis der manichaischen Auditores*, AKPAW, Berlin.

W. Radloff *Alttürkische Studies* adlı serinin 1911 yılında IV. ve V., 1912 yılında ise son cildi olan VI. cildini yayımlarken, aynı yıl Almanya’da Albert von Le Coq, Maniheist Uygur metinlerini yayımlayacağı yeni bir seri başlatır: *Türkische Manichaica aus Chotscho I*, AKPAW Berlin 1912. Le Coq tarafından başlatılan bu seri, 1919 yılında II. ve 1922 yılında da III. ciltleriyle toplam üç cilt hâlinde çıkmış olacaktır. Le Coq bu üç seride, Maniheist Türkçe metinlerin bir kısmını topluca yayımlamış olur.

Sergej Efimoviç Malov, Doğu Türkistan’da bulduğu Altun Yaruk’un 1687 yılında istinsah edilmiş olan geç nüshasını, 1913 yılında W. Radloff ile birlikte Uygur harflerine dökerek iki cilt hâlinde yayımlar: S. E. MALOV- W. RADLOFF, *Suvarnaprabhasa (sutra zolotogo bleksa), Tekst ujugurskoj redakcii 1-2*, St. Petersburg 1913. Bundan bir yıl sonra, Budist Uygur edebiyatının bir diğer önemli metni İyi ve Kötü Prens Öyküsü, Paul Pelliot tarafından Paris’te bir makalede ele alınır: Paul Pelliot, “*La version ouigoure*

de l'histoire des princes Kalyanamkara et Papamkara", TP 15, 1914: 225-272.

1910 ve 1920'li yıllarda Willi Bang'ın Eski Türkçe grameriyle ilgili makaleleri yayımlanmaya başlanır. Bang'ın birçok makalesi arasında, 1921 yılında yayımladığı *Vom Köktürkischen zum Osmanischen* ve 1923 yılındaki *Das negative Verbum der Türksprachen*" (SPAW 17: 114-131) adlı yazıları Türkoloji için bugün de değerini muhafaza eden çalışmalardır.

Willi Bang ve Annemarie von Gabain, Uygur Türkçesi metinlerini yayımlamak üzere 1929 yılında *Türkische Turfan-Texte* adlı yeni bir seri başlatırlar. Toplam on cilt yayımlanan bu serinin ilk beş cildi, I (1929), II (1929), III (1930), IV (1930) ve V (1931), Bang ve Gabain tarafından çıkartılır. Bang ve Gabain 1931 yılında, V. cildin yanı sıra ilk beş cildin analitik indeksini de yayımlarlar. *Türkische Turfan-Texte*'in VI. cildi, Bang, Gabain ve Arat tarafından 1934 yılında, VII. cildi Arat tarafından 1936 yılında, VIII. cildi Gabain tarafından 1954 yılında, IX. cildi Gabain ve Werner Winter tarafından 1958 yılında ve X. cildi de Gabain tarafından 1959 yılında yayımlanır. Bu serinin II ve III. ciltlerinde, Maniheizm Türkçe metinler, diğerlerinde ise Budist ve din dışı Türkçe metinler yayımlanmıştır. R. R. Arat tarafından yayımlanan VII. ciltte özellikle sağlık bilgisi ile ilgili din dışı metinler, Gabain tarafından yayımlanan VIII. ciltte ise, Brahmi alfabesiyle yazılmış Türkçe metinler bir araya getirilmiştir.

Maniheizm ve Budist çevrelere ait Türkçe metinler, 1930'lu yıllardan itibaren Türkiye'de de yayımlanmaya ve bunlar üzerine çalışmalar yapılmaya başlanır. R. R. Arat, W. Bang ve A. von Gabain ile birlikte Avrupa'da başlattığı Maniheizm ve Budist Türkçe metinlerin yayımını 1930'lu yıllardan itibaren Türkiye'de de sürdürmeye başlar: Bang-Arat, *"Türlü Cehennemler Üzerine Parçalar"* (TM 4, 1934: 251-263); R. R. Arat, *"Uygur Türkçesinin Türk dili tarihindeki yeri"* (TD 12 1935: 83-88); *"Uygurca yazılar arasında [I]"* (Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi 3, 1936: 101-112).

1934 yılında Ahmet Caferoğlu, 1968 ve 1993 yıllarında ilâveli yeni baskıları yapılacak olan, *Uygur Sözlüğü* adıyla Uygur Türkçesinin ilk sözlüğünü çıkarır. Hüseyin Namık Orkun, P. Pelliot'un 1914 yılında yayımladığı İyi ve Kötü Prens Öyküsü'nü yeniden gözden geçirerek *"Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesinin Uygurcası"* (1940) adıyla yayımlar. Aynı yıllarda A. von Le Coq'un daha önce yayımladığı Huastuanıft, S. Himran tarafından Türkçe'ye çevrilerek TDK tarafından

yayımlanır (1941). S. Himran, Uigurica IV A'daki "Çaştani Bey Hikâyesi"ni de Türkçe'ye çevirir (1945). Aynı yıl Saadet Çağatay, *Altun Yaruk'tan iki parça, I. Küü Tav'ın canlıları öldürdüğünden dolayı gördüğü ceza, II. Üç prensle pars hikâyesi (Prens Mahasatvi)*, AÜDTCF yay., adlı eserini yayımlar.

1941 yılında Annemarie von Gabain, Kök Türk yazıtları ve Uygurlardan kalan metinleri dahil ederek Eski Türkçe'nin ilk gramerini yayımlar: *Alttürkische Grammatik*, Leipzig 1941. Gabain'in yazdığı gramer, Kök Türk yazıtları ile o güne kadar yayımlanmış Uygur metinleri esas alınarak hazırlanmıştır. Gabain daha sonra, bugün de önemini koruyan, "*Alttürkisches Schrifttum*" (Berlin 1950), adlı makalesini yayımlar. Gabain 1955 yılında ise, bazı Maniheist ve Budist Türkçe metinlerin yazılış tarihlerini yorumladığı "*Alttürkische Datierungsformen*" (UJb 27, 1955: 191-203) adlı makalesini yayımlar. Yine Gabain 1957 ve 1961 yıllarında, Maitrisimit'in Sengin/Murtuk nüshasının tıpkıbasımını yayımlar.

Şinasi Tekin 1960 yılında Saddharmapundarika-sutra'dan Kuanşi im pusu adlı Budist metni yayımlar: *Uygurca metinler I, Kuanşi im pusu (ses işiten ilâh), Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (Saddharmapundarika-sutra)*, Erzurum 1960. Ş. Tekin 3 yıl sonra 1963 yılında, "*Mani dininin Uygurlar tarafından devlet dini olarak kabul edilişinin 1200. yıldönümü dolayısı ile birkaç not (762-1962)*" (TDAY-B 1962: 1-11) adlı makalesinde Türk tarihinin en önemli olaylarından biri olan Maniheizmin Türkler tarafından kabul edilişinin tarihî serüvenini ve önemini ele almıştır. Ş. Tekin, "*Uygur edebiyatının meseleleri (şekiller-vezinler)*" (TKA 2, 1965: 26-67) adlı makalesinde ise, Uygur şiirinin bazı sorunlarını değerlendirmiştir. Şinasi Tekin 1970 yılında ise, Budist Uygur edebiyatının geç dönem metinlerinden *Abhidharma-kośa-bhāṣya-tīkā Tattvārtha-nāma*'nın tıpkıbasımını New York'ta yayımlar. Kursiv yazıyla yazılmış geç döneme ait bu metnin *Üç İtigsizler* adlı bölümü, Sema Barutcu-Özönder tarafından transkripsiyonu, günümüz Türkçesine çevirisi, açıklamaları ve indeksiyle birlikte yayımlamıştır: *Üç İtigsizler, Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks-XXX Levha*, TDK yay: 672, Ankara, 1998.

R. R. Arat 1965 yılında, Uygurlardan kalan manzum parçaları yayımladığı ve tahlil ettiği *Eski Türk Şiiri* (1965) adlı önemli çalışmasını yayımlar. Arat'ın bu eserinde, Maniheist, Budist ve İslamî çevrelerde yazılmış Uygurlardan kalan Türkçe şiirler ilk defa bir araya getirilmiş ve yapılarına, konularına göre incelenmiştir. 1965 yılında J. Peter Asmussen, Maniheist Uygur edebiyatının en hacimli metinlerinden olan Huastuanift

üzerine en kapsamlı çalışmayı yapmıştır: *Xuastuanift, Studies in Manichaeism*, Copenhagen 1965. Peter Zieme de 1967 yılında Huastuanift'in farklı fragmanlarını yayımladığı makalesini yazar.

1960'lı yılların sonları ile 1970'li yıllardan sonra Uygur metnlerinin yayımı daha sistemli bir hâl almış ve hızlanmıştır. Özellikle Georgy Kara, Georg Hazai ve Peter Zieme, ardı ardına Uygur metnlerini yayımlamaya başlar. 1971 yılında Berliner Turan-Texte (BT) adlı serinin 1. sayısı olarak, Georg Hazai ve Peter Zieme'nin *Fragmente der uigurischen Version des 'Jin'gangjing mit den Gâthâs des Meister Fu'* ve 2. sayısı olarak da Klaus Röhrborn'un *Eine uigurische Totenmesse. Text, Übersetzung, Kommentar* adlı eserleri yayımlanır. Böylece Maniheizt ve Budist Türkçe metnleri yayımlamak üzere, 20. yüzyılın başlarında ardı ardına çıkan M, TT gibi serilerden sonra, 1970'li yıllarda yeni bir seri başlatılmış, metnlerin toplu hâlde yayımlanması için bir imkân yaratılmış olur. Uygur Türkçesi dışında, Soğdca, Sanskritçe, Çince ve Moğolca gibi dillerde yazılmış metnlerin de yayımlandığı Berliner Turfan-Texte serisi, günümüzde de yeni sayılarını çıkarmaya devam etmektedir. Bu serinin 1971-2001 yılları arasında, 30 yıl boyunca Türkçe ve diğer dillerde yayımlanmış sayıları şunlardır:

- BT 1** → HAZAI, G. & ZIEME, P. (1970), *Fragmente der uigurischen Version des "Jin'gangjing mit den Gâthâs des Meister Fu"*, Berlin 1970.
- BT 2** → RÖHRBORN, Klaus, *Eine uigurische Totenmesse, Text, Übersetzung, Kommentar*, Berlin 1971.
- BT 3** → TEZCAN, Semih, *Das uigurische Insadi-Sûtra*, Berlin 1974.
- BT 4** → SUNDERMANN, W., *Mittelpersische und parthische kosmogonische und Parabeltexte der Manichäer*, Berlin 1973.
- BT 5** → ZIEME, P., *Manichäisch - türkische Texte. Texte, Übersetzung, Anmerkungen*, Berlin 1975.
- BT 6** → SCHMITT, G. & THILO, T. *Katalog chinesischer buddhistischer Textfragmente, Band 1*, Berlin 1975.
- BT 7** → KARA, G. & ZIEME, P., *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung*, Berlin 1976.
- BT 8** → KARA, G. & ZIEME, P., *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von Sa-skya Pandita und der Mañjuśrînâmasaṃgîti*, Berlin 1977.
- BT 9** → TEKIN, Şinasi, *Maitrisimit nom bitig. Die uigurische Übersetzung eines werkes der buddhistischen Vaibhâsika-*

- Schule, 1: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen. 2: Analytischer und rückläufiger Index*, Berlin 1980.
- BT 10** → TAUBE, M., *Die Tibetica der Berliner Turfansammlung*, Berlin 1980.
- BT 11** → SUNDERMANN, W., *Mitteliranische manichäische Texte kirchengeschichtlichen Inhalts*, Mit einem Appendix von N. Sims-Williams. Berlin 1981.
- BT 12** → SIMS-WILLIAMS, N., *The Christian Sogdian manuscript*, Berlin 1985.
- BT 13** → ZIEME, P., *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*, Berlin 1985.
- BT 14** → THILO, T., *Katalog chinesischer buddhistischer Textfragmente*, Band 2. Berlin 1985.
- BT 15** → SUNDERMANN, W., *Ein manichäisch-soghdisches Parabelbuch*, Berlin 1985.
- BT 16** → CERENSODNOM, D. & TAUBE, M., *Die Mongolica der Berliner Turfansammlung*, Berlin 1993.
- BT 17** → SUNDERMANN, W., *Der Sermon vom Licht-Nous, Ein Lehrschrift des östlichen Manichäismus, Edition der parthischen und soghdischen Version*, Berlin 1992.
- BT 18** → ZIEME, P., *Altun Yaruq Sudur, Vorworte und das erste Buch, Edition und Übersetzung der alttrkischen Version des Goldglanzstra*, Turnhout 1996.
- BT 19** → SUNDERMANN, W., *Der Sermon von der Sele, Ein Lehrschrift des östlichen Manichäismus, Edition der parthischen und soghdischen Version, mit einem Anhang von P. Zieme, Die trksichen Fragmente des "Sermons von der Seele"*, Turnhout 1997.
- BT 20** → ZIEME, P., *Vimalakrtinirdesastra*, Edition alttrkischer Übersetzungen nach Handschriftfragmenten von Berlin und Kyoto. Mit einem Appendix von J. Ebert, Ein Vimalakrti-Bildfragment aus Turfan. Turnhout 2000.
- BT 21** → WILKENS, J. *Die drei Körper des Buddha (trikya)*, Das dritte Kapitel der uigurischen Fassung des Goldglanz-stras (Altun Yaruq Sudur), eingeleitet, nach den Handschriften aus Berlin und St. Petersburg herausgegeben, übersetzt und kommentiert, Turnhout 2001.

1971 yılında James Russell Hamilton, Tun-Huang'da Bin Buddha Mağaralarında bulunmuş olan meşhur Budist eserlerden İyi ve Kötü Prens yksn yayımlar: *Manuscripts ouïgours de Touen-Houang, Le conte*

bouddhique du bon et du mauvais prince en version ouïgoure, Paris. Şinasi Tekin de 1971 yılında, Peter Schulz ve Klaus Röhrborn'un katkılarıyla, Altun Yaruk üzerine, *Die Kapitel über die Bewußtseinslehre im uigurischen Goldglanzsutra (IX und X)*, Wiesbaden adlı kitabını çıkarır.

1975 yılında Larry Clark, doktora tezi olarak Uygurların din dışı metinlerini inceler: *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.)*, Bloomington. Aynı yıl Semih Tezcan, doçentlik çalışması olarak Hsüan-Tsang Biyografisi üzerine çalışır: *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi, X. Bölüm*, Ankara. Bu eserin 4. bölümü ise, 1977 yılında P. Toalster tarafından doktora tezi olarak hazırlanır: *Die uigurische Xuan-Zang-Biographie, 4. Kapitel mit Übersetzung und Kommentar*, Gießen 1977. Şinasi Tekin ise, Kuanşi im pusar'ın yayımından sonra bu defa, Budist Uygur edebiyatının en hacimli ve önemli eserlerinden Maitrisimit'in Sengim/Murtuk nüshasını yayımlar: *Uygurca Metinler II, Maytrisimit*, Ankara 1976. Tekin, Maitrisimit adlı eserin transliterasyonu, Almanca çevirisi, açıklamaları ve dizinini Berliner Turfan-Texte serisinin 9. sayısı olarak 2 cilt halinde tekrar yayımlayacaktır. 1976 yılında ise, Marcel Erdal, 1991 yılında genişleterek Old Turkic Word Formation adıyla iki cilt hâlinde yayımlayacağı doktora tezini hazırlar: *Voice and Case in Old Turkic*, Jerusalem.

1970'li yılların sonlarında Uygur Türkçesi ile ilgili çok önemli çalışmalar yapılmaya devam etmiştir. Bunlar arasında, P. Schulz'un Eski Türkçe fiil ve zarf-fiil ekleriyle ilgili *Verbalnomina und Konverbien als adverbiale Ergänzungen im Altürkischen*, Gießen 1978 adlı eseri; Semih Tezcan'ın eski Türk dili metinlerinin topluca değerlendirildiği "*En Eski Türk Dili ve Yazını*", Bilim, Kültür ve Öğrenim Dili Olarak Türkçe, Ankara 1978: 271-323; Marcel Erdal'ın Eski Türkçe metinleri dil özelliklerine göre sınıflandırdığı "*The Chronological Classification of Old Turkish Texts*" CAJ 23, 1979: 151-175 adlı makalesi, yine Eski Türkçe'de değişken zarf-fiil ve geniş zaman eklerinin incelendiği "*Die Konverb- und Aoristendungen im Altürkischen*", UAJb 51, 1979: 104-126 adlı makalesi ve "*Die Morphemfuge im Altürkischen*", WZKM 71, 1979: 83-114 ile Peter Zieme'nin "*Eski Uygurların Burkancılıkla ilgili Alliterasyonlu Koşukları Üzerine*", I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi 1979: 562-581 adlı çalışmaları, bu çevrelerde yazılmış Türkçe metinlerin dil ve edebiyatları üzerine yazılmış önemli çalışmalar olarak ele alınabilir.

1970'li yıllar, Eski Türkçe üzerine sözlük çalışmalarının da yoğun bir şekilde yapıldığı yıllardır. Ruslar, 1969 yılında Drevnetyurskiy Slovar, Leningrad, adlı bir sözlük çıkarırlar. 1972 yılında ise, Türk runik harfli

yazıtlar ile Uygur ve Karahanlı metnlerinin dahil edildiği Türkçenin 13. yüzyıldan önceki dönemlerini içine alan etimolojik sözlüğü Gerard Clauson tarafından yayınlanır: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford. Son olarak Klaus Röhrborn, 1977 yılında bütün Uygur metnlerini tarayarak, *Uigurisches Wörterbuch* adıyla, Uygur Türkçesinin ayrıntılı sözlüğünü fasiküller hâlinde çıkarmaya başlar. Ne var ki bu ayrıntılı sözlüğün bugüne kadar çıkan altı fasikülü /a/ ve /e/ ünlüleriyle başlayan sözcüklerden ibarettir. Röhrborn'un bugüne kadar çıkardığı fasiküller, yıllara göre şunlardır:

Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, 1. a-agrıg (1977), 2. agrıgıan- - anta (1979), 3. anta- asanke (1981), 4. asankelig-ayat- (1988), 5. ayatıl- - ämgäklig (1994), 6. ämgäksin- - ärnäk (1998).

1980'li yıllarda Uygur Türkçesi metnlerinin yayımına büyük bir hızla devam edilmiştir. Ş. Tekin Yüan (Kubılay Han) dönemine ait iki metni 1980 yılında açıklamaları ve Almanca çevirisiyle birlikte yayımlamıştır: *Buddhistische Uigurica der Yüan Zeit*, 1. HSIN Tözin Okıdtaçı Nom, 2. Die Geschichte von Sadprarudita und Dharmodgata Bodhisattva, Budapest. 1981 yılında András Róna-Tas ve beraberindekiler, Clauson'un EDPT adlı etimolojik sözlüğünün indeksini çıkarmışlardır: SIR GERARD CLAUSON: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 1-2. Index, Szeged. Ahmet Bican ERCİLASUN ise, "Uygur Edebiyatı", Büyük Türk Klasikleri, İstanbul 1985: 79-113 adlı makalesinde Türk dilinin bu dönemini bütün olarak değerlendirmiştir.

J. R. HAMILTON, 1986 yılında Dunhuang'da bulunmuş 36 metni bir araya getirerek tıpkıbasımlarıyla birlikte iki cilt hâlinde yayımlamıştır: *Manuscripts ouïgours du IX^e-X^e siècle de Touen-houang*, 1-2, Paris. Aynı yıl Jens Peter LAUT ise, ilk Budist Türkçe metinlerden olan Sekiz Yükmek Sutra'nın Londra nüshası ve Maitrisimit'i, dil bakımından incelemiştir: *Der frühe türkische Buddhismus und seine literarischen Denkmäler*, Wiesbaden. Geng Shimin ve Hans-Joachim Klimkeit 1988 yılında Maitrisimit'in Hami nüshasının ilk beş bölümünü yayımlar: *Das Zusammentreffen mit Maitreya. Die ersten fünf Kapitel der Hami-Version der Maitrisimit*, 1-2, Wiesbaden.

1990'lı yıllarda da Uygur Türkçesi üzerine yapılan yayımlar hızla devam etmiştir. F. Sema Barutcu-Özönder, "Abhidharmakośabhāsyatīkā-tattvārtha-nāma'nın Eski Uygurca Tercümesinden Bir Parça" (AÜDTCF Dergisi 34, 1990: 11-25) adlı makalesinde adı geçen eserden bir parça yayımlamış, açıklamalarda bulunmuştur. Louis Bazin 1991 yılında yazdığı *Les Systemes chronologiques dans le monde turc ancien*, Budapest/Paris adlı

eserinde, Türk dilinin diğer çevrelerinde yazılmış metinlerin yanı sıra, Maniheist ve Budist Uygurlar tarafından yazılmış metinlerin de yazılış tarihlerini yorumlamıştır. Bu yıllarda Budist Uygur şiiri üzerine Peter Zieme tarafından çok önemli bir çalışma yapılmıştır: *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang*, Budapest 1991. Bu yıllarda, Uygur şiiri üzerine bir diğer eser Gerhard Doerfer'e aittir: *Formen der älteren türkischen Lyrik*, Szeged, 1996. Klaus Röhrborn ise, Hsüan-Tsang Biyografisinin VII. bölümünü 1991 yılında, VIII. bölümünü ise 1996 yılında yayımlamıştır: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII*, Wiesbaden 1991, *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII*, Wiesbaden 1996. Bu önemli eserin III. bölümü ise 1992 yılında Kahar Barat tarafından yapılmıştır: *The Uighur Xuanzang Biography*, Volume III, TUBA (JTS) 16, 1992: 5-65. Hsüan-Tsang Biyografisi üzerine en son yayın, Mehmet Ölmez ve Klaus Röhrborn tarafından yapılmıştır: *Xuanzangs Leben und Werk, Teil 7, Die alttürkische Xuanzang-Biographie III*, Wiesbaden 2001.

1992 yılında F. Sema Barutcu-Özönder'in iki önemli makalesi yayımlanır: "Eski Türkçede Buddha'nın 32 laksanası" (TDAY-B 1987: 11-33) ve "Eski Türkçe kalı ve nelük kelimeleri üzerine" (Türkoloji Dergisi 10, 1992: 71-76). Barutcu-Özönder, "Maniheist ve Buddhist Çevrelerde Türk Şiiri" (TDAY-B 1991, 1994: 69-87) adlı makalesinde ise bu çevrelerde yazılmış Türk şiirinin özellikleri üzerindeki tespitlerini ifade etmiştir. Aynı yıl P. Zieme, Maniheist ve Budist Türkçe metinlerdeki kolofon kayıtlarından yola çıkarak Uygur toplumunun din ve sosyal hayatını incelediği çok önemli bir eser yayımlar: *Religion und Gesellschaft im Uigurischen Königreich von Qoço, Kolophone und Stifter des alttürkischen buddhistischen Schrifttums aus Zentralasien*, Berlin, 1992.

Gerhard Doerfer, *Versuch einer linguistischen Datierung älterer osttürkischer Texte*, Wiesbaden, 1993 adlı eserinde, Uygur Türkçesi metinleri de dahil olmak üzere Eski Türkçe metinleri tarihlendirir. Talat Tekin ise aynı yıl, Türk runik harfli Uygur metinlerinden Irk Bitig'i yayımlar: *Irk Bitig, The Book of Omens*, Wiesbaden 1993. 1993 yılında Nobuo Yamada, din dışı Uygur metinlerini bir araya topladığı 3 ciltlik dev eserini yayımlar: *Sammlung uigurischer Kontrakte*, 1-3, Osaka 1993. 1997 yılında Johan Elverskog, Budist Türk edebiyatı üzerine en ayrıntılı çalışmalardan birini yayımlamıştır: *Uygur Buddhist Literature*, Turnhout 1997.

Altun Yaruk'un Leningrad nüshası, Berlindeki tespit edilen fragmanlarıyla karşılaştırılarak Ceval Kaya tarafından diziniyle birlikte 1994 yılında yayımlanmıştır: *Uygurca Altun Yaruk*, Ankara 1994.

2000’li yıllarda bir taraftan Uygur metinlerinin yayımı sürerken, diğer taraftan dönem hakkında ve metinlerin dil özellikleri hakkında yapılan incelemeler yoğunluk kazanmıştır. Bu anlamda F. Sema Barutcu-Özönder’in Türk runik harfli yazıtlar ile Maniheist ve Budist çevrelerde yazılmış metinleri ve bu metinler hakkındaki problemleri etraflıca ele alıp değerlendirildiği “*Eski Türklerde Dil ve Edebiyat*” (Türkler C. 3, Ankara 2002: 481-501) adlı makalesi, Eski Türk Dili araştırmaları için önemli başvuru kaynaklarından biridir. Diğer taraftan Jens Peter Laut ve Jens Wilkens 2002 yılında, *Alttürkische Handschriften* adlı serinin sekizincisini, *Manichäisch-türkische Texte der Berliner Turfansammlung* adıyla çıkarırlar. Jens Wilkens, 2003 yılında ise aynı serinin dokuzuncusunu yayımlar: *Alttürkische Handschriften, Teil 9, Buddhistische Beichtexte*, Stuttgart 2003.

Son olarak Marcel Erdal, Annemaire von Gabain’den sonra Eski Türkçenin gramerini yeni dilbilim bakış açısıyla yeniden yazmıştır: *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston 2004. Erdal çalışmasına, zamanına kadar yayımlanmış bütün Uygur metinlerini dahil etmiş, metinlerdeki farklı şekilleri tek tek değerlendirmiştir. Bu eser, Kök Türk ve Karahanlı Türkçesi metinlerini de içerse de, özellikle Uygur dönemi üzerinde yoğunlaşmış, böylece eserde günümüze kadar pek işlenmeyen Uygur döneminin ses ve şekil özellikleri incelenmiştir.

Uygurların kâğıda yazılı en erken tarihli metinlerinin genellikle 8. yüzyılın 2. yarısına ait olduğu kabul edilir. Bu tarihten 14. yüzyılın sonlarına kadarki zaman diliminde yazılmış çeşitli çevrelere ait metinlerin hangi tarihlerde yazıldıkları büyük ölçüde belirsizdir. Bu anlamda tarihi belli olmayan metinleri, yazım, ses ve şekil özelliklerindeki değişiklikleri dikkate alarak tasnif etmek ve tarihlendirmek, dönem üzerindeki çalışma konularından biri olmuştur. Maniheist ve Budist Türkçe metinler, ses ve şekil özelliklerine göre bugüne kadar M. Erdal (1979) tarafından tasnif edilmiş, G. Doerfer (1993) tarafından ise hem tasnif edilmiş hem de tarihlendirilmiştir. Ancak her iki çalışmada da Maniheist ve Budist metinlerin yanı sıra, Türk runik harfli yazıtlar ve ilk İslâmî Türkçe metinler gibi Eski Türk dilinin diğer alanlarında yazılmış eserler de değerlendirilmiştir. Sadece Maniheist ve Budist Türkçe metinler ise yazım, ses ve şekil özelliklerinden oluşan dillik ölçütler ile yazı, kâğıt ve cilt türü gibi dil dışı ölçütlere göre F. Ağca (2006) tarafından yüzyıllara göre tasnif edilmiş ve tarihlendirilmiştir.

Sonuç olarak, Uygur Türklerinden kalan Maniheist, Budist, Hristiyanlığın Nesturî ve din dışı çevrelere ait Türkçe metinler, bugün de yayımlanmaya devam etmekte, buna paralel bir şekilde gramer ve

leksikolojik araştırmaları da yapılmaktadır. Ancak döneme ait bütün metinlerin yayımlandığını söyleyemeyeceğimiz gibi, bu Türkçe metinlerin tamamlanmış bir sözlüğünün ve gramerinin yazıldığını da söyleyemeyiz. Bugüne kadar Uygurlardan kalan bütün metinlerin bir grameri yazılmamıştır. Zieme, *Untersuchungen zur Schrift und Sprache der manichaisch-türkischen Turfantexte* (1969) adlı yayımlanmamış doktora tezinde, Maniheist metinleri ses ve şekil özelliklerine göre incelemiş olmasına karşılık, sadece Budist Türkçe metinlerin ses ve şekil özellikleri ile söz varlığı bugüne kadar henüz yazılmamıştır. Budist Türkçe metinlerin gramerinin yazılmasının, 8. yüzyıldan 14. yüzyılın sonlarına kadar devam eden yazı dilindeki bir takım değişikliklerin ne zaman başladığını ve bu metinlerin diğer çevrelerde yazılmış metinlerden ne gibi değişikliklerle ayrıldığını göstermesi bakımından önemli bilgiler vereceğinden kuşku yoktur. Aynı şekilde bugüne kadar yayımlanan metinlerden Uygur yazı dilinin söz varlığı aşağı yukarı belli olmuştur. Ancak din dışı Türkçe metinler de dahil olmak üzere, bu yüzyıllar arasında yazılmış metinlerin leksikolojik çalışması da bütün hâlinde ortaya konmuş değildir.

Kaynakça

- AĞCA, Ferruh (2006), Eski Uygur Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Tarihlendirilmesi, Hacettepe Üniversitesi Ankara (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ARAT, Reşit Rahmeti (1987), “Eski Türk Hukuk Vesikaları: I. Şarkî Türkistan’da Yapılan Araştırmalara Kısa Bir Bakış”, *Makaleler C. 1* (Haz: Osman Fikri Sertkaya), TKAE yay. 65 Ankara: 508-513.
- BARUTCU-ÖZÖNDER, F. Sema (2002), “Eski Türklerde Dil ve Edebiyat”, *Türkler, C. 3*, Ankara: 481-501.
- DOERFER, Gerhard (1993), *Versuch einer linguistischen Datierung alterer osttürkischer Texte*, Harrassowitz Verlag, Turcologica 14, Wiesbaden.
- ELVERSKOG, Johan (1997), *Uygur Buddhist Literature*, Silk Road Studies I, Brepols, Turnhout.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1985), “Uygur Edebiyatı”, *Büyük Türk Klasikleri*, Ötüken-Söğüt, İstanbul: 79-113.
- ERDAL, Marcel (1979a), “The Chronological Classification of Old Turkic Texts”, *CAJ* 23: 151-175.
- TEZCAN, Semih (1978), “En Eski Türk Dili ve Yazını”, *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, TTK yay., Ankara: 271-323.

Tarih ve Tarihçiliğimiz Üzerine Bazı Düşünceler*

Mehmet Öz**

Toplumların karmaşık ve açıklamakta zorlandıkları değişim ve bunalım dönemlerinde tarihe başvurmaları olağandır. Günümüzde de, “tarihin sonu”nun ilan edilmesinden başlayarak dünyanın ve insanlığın yeni karşı karşıya olduğu derin ve kapsamlı değişim sürecini anlamlandırmak için sıkça tarihe ve tarihî birikimlerin sonucu oluşan kültürlerle atıfta bulunmaktadır. Her ne kadar günümüze ait olgular olarak görünseler de, küreselleşme ve bölgeselleşme süreçleri, dünya hakimiyeti mücadeleleri, toplumlar arasındaki refah ve gelişmişlik farklarının kökenleri, -sanal veya gerçek- medeniyetler çatışması vb. bir dizi mesele tarihî analize başvurulmadan anlaşılamaz.

Peki, o halde tarih bize bu mânâda nasıl yol gösterebilir veya yardımcı olur? Bir başka ifadeyle tarihin “faydası” var mıdır, varsa nedir? Bu gibi soruların kestirme ve kolay cevapları olduğu gibi karmaşık ve zor cevapları da vardır. Tarihteki hadise ve olgularla görünüşteki benzerliklerden yola çıkarak “tekerrür”ler üzerinden tarihi yorumlamak, özellikle siyasî-ideolojik yaklaşımları ağır basanlar için çoğunlukla tercih edilir. Pozitivist eğilimli ve objektiflik peşinde koşan akademik tarihçiler için ise tekil ve özgül olanla ilgilenmek daha cazip olduğu gibi doğru olan tavidir da aslında... Bu iki uç arasında çeşitli eğilimler kendini gösterir.

Hiç şüphesiz tarih, bugünün meseleleri ve zihniyetinden tamamen sıyrılmış bir biçimde, sadece ve yalnız “geçmiş” ile ilgilenen bir disiplin değildir. Geçmişte yaşanmış gerçekliği, modern akademik tarihçiliğin kurucusu sayılan Ranke’nin meşhur ifadesinde olduğu gibi, “vuku bulduğu şekilde” yeniden inşa etmek imkânsız olduğuna göre (ki Ranke’nin de tam olarak bunu kastetmediği açıktır), bilimsellik ve nesnellik ölçütlerine –ne kadarı mümkünse- azamî derecede uyulsa da, tarihçilerin inşa ettiği anlamda

* Bu yazı, *Muhafazakar Düşünce* dergisinde (Yıl 2 Sayı 7, 2006) yayınlanmıştır. Metnin son şeklini almasındaki katkılarından dolayı kadim dostum Doç. Dr. A. Nezihi Turan’a teşekkürlerimi ifade ediyorum.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

tarih yorumu açıktır. Bir başka ifadeyle “yaşanmış geçmiş, tecrübe” (*res gestae*) anlamındaki tarihin aynen yazılması imkansız olduğuna göre tarihçiler bu geçmişi, ondan kalan izleri incelemek ve yorumlamak suretiyle bilgiye (*historia rerum gestarum*) dönüştürürken kendilerini, yaşadıkları çağın ve kültürel çevrenin, kişisel birikim, merak ve ilgilerinin etkisinden tamamıyla azade kılamazlar. Yani popüler algılamamanın aksine tarih gerçekleri aynen, olduğu gibi yaz(a)maz; şüphesiz ki gerçekleri ortaya koyma çabasının tarihçi açısından önemi ve tarihçinin bu bağlamdaki sorumluluğu vardır. Bununla birlikte bir kez olup geçen olayları ve geçmişin olgularını ancak sahip olduğu bakış açısı, bilgi birikimi ve ilgisi vb. kayıtlar çerçevesinde ele alıp ortaya koyabilir...

Günümüz meselelerinin tarihî temelleri hakkında da farklı yorumlar olacaktır, hattâ bunlar bizim bakış açımızı genişletmeye ve zenginleştirmeye yarar...¹ Bu bağlamda -burada üzerinde ayrıntılı olarak durmayacağım- post-modernist tarih anlayışını savunanların öne sürdüğü tarihin “salt bir kurgu” olduğu şeklinde aşırı bir yorumu paylaşmadığımı ifade etmeden geçemeyeceğim. Tarihçi ilgi duyduğu/ilgi çekici bulduğu konularda geçmiş hakkında elde ettiği kanıtları bir kurgu çerçevesinde yeniden inşa eder, ama bu gerçek-dışı/ gerçekle ilgisiz bir “kurmaca” değildir. Esasen önde gelen “postmodernist” tarihçiler de tek tek olgu düzeyinde tarihî gerçeğin kanıtlanabilir olduğunu kabul ederler, ama bunu tarihin gerçek düzeyinin altında görürler.²

Öte yandan, tarih hakkındaki yorumlarımız ile günümüzü algılayışımız ve gelecek tasavvurumuz da belli bir iç tutarlılık arz etmelidir. Geleceğimiz hakkında düşünürken tarihî tecrübeyi göz önüne almalıyız. Bununla birlikte, geleceğimizi kurarken “geçmiş” anlamındaki tarihin esiri olmak, tarihî düşmanlıklar temelinde siyaset inşa etmeye çalışmak gibi garâbetlere düşmenin ne âlemi ne de faydası vardır. Bu istihfaftan ülkelerin ve devletlerin tarih ve coğrafyalarından kaynaklanan rekabetleri göz ardı ettiğimiz gibi bir anlam çıkarılmamalı; fakat tarihin bize öğrettiği şeyler varsa bunlardan birisi de insanlar ve toplumlar arası ilişkilerin dinamik ve değişken olduğudur. Dolayısıyla, meselâ kendi tarihimize bakarken ve ondan bir fayda istihsal etmeye çalışırken dikkat edilecek hususların başında, yaşanmışlıkları tenkid süzgecinden geçirmeyi katiyen ihmâl etmemek, olanları yaşanmamış saymamak ve istikbâle ilişkin önerilerde

¹ Bu bağlamda mesela, isteyen Osmanlı’nın “şanlı tarihi”ni, isteyen de “kanlı tarihi”ni yazabilir. Demek istiyorum ki, seçtiğiniz malzeme ve yaklaşım, 600 yıllık karmaşık ve devasa bir fenomenin cımbızla çekilmiş bir yönünü tarihin en önemli yönü, cephesi olarak görmenizi/göstermenizi sağlayabilir ama bu ilmî tarihçilik değildir.

² R.J. Evans, *Tarihin Savunusu*, çev. U. Kocabaşoğlu, Ankara 1999, s. 241.

bulunurken geçmişin ayak bağlarından gerektiği yerde kurtulmayı bilmek, gelmelidir. Böyle bir hatt-ı hareketi benimsemeyen ve katı ideolojik tutumların (muhafazakâr, gelenekçi... hangi ad altında olursa olsun) başarı şansının bulunmadığı açıktır.

Tarihçiliğin genellikle kabul edilen bir özelliği de, geçmiş ile gelecek arasında dinamik bir diyalojik ilişkiyi içermekle birlikte, “kehanetçi” olmayışıdır. Tarihî çözümlemelerden hareketle geleceğe yönelik senaryolar yazılabilir ama bunlar sadece senaryodur. Determinist bir bakış açısı veya yaklaşımla kabul edilemezler. Mesela, tarihin kestirim gücü olan yasalar koyamayacağı kanaatini paylaşan Evans, Paul Kennedy’nin bizde de çok satan meşhur eseri *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü*’nde yer alan (yazılışı 1987), Sovyetler Birliği’nin çöküşünün yakın olmadığı iddiasının nasıl birkaç yıl içinde yanlış çıktığını hatırlatır.³ Onun için güncel meselelerimiz üzerinde tahliller yaparken geçmişteki bazı “benzer” gelişmeleri tespit edip aceleci, kestirme ve kolaycı çözümlemelere gitmek yerine, olay ve olgulara, değişkenleri ve yeni ortaya çıkan değişkenleri de hesaba katan bir bakış açısıyla yaklaşmalıdır.

Tarihin insanlar, gruplar ve toplumlar için en önemli fonksiyonlarından birisi, dünyayı anlamlandırma çabalarına ve geleceği inşa etme projelerine temel alınmasıdır. Bütün fikirler, ideolojiler veya dünya görüşleri, onları inşa edenler veya geliştirenler tarafından tarihî temellere dayandırılır. Günümüzde kısmen *Annales* ekolünün kısmen de post-modern tarih yazımının etkisiyle, daha önce tarih yazımının -özellikle de akademik tarihçiliğin- kenarında veya hattâ dışında kalan marjinal gruplar, diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi, tarihte de artık temel konular arasına girmişlerdir. Sapkınlık veya gayrı meşruluk atfedilen davranışlar ve bunları sergileyen kişi ve gruplar, tarihçiler tarafından araştırıldığı gibi, kendi konumlarını temellendirme ve meşrulaştırmada tarihe giderek daha fazla başvurumaktadırlar. Bir politik ideoloji olarak milliyetçilik de bu çerçevede değerlendirilebilir.

Türkiye’de milliyetçilik fikriyatının doğuşu ve gelişmesi tarihine kuşbakışı bakıldığında, tarihin bu alandaki hakim konumu hemen göze çarpar. XIX. Yüzyılın özellikle ikinci yarısında, Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki gayrimüslim halkların, başka faktörlerin yanında, milliyetçiliğin de etkisi altında giriştikleri ayrılıkçı-bağımsızlık hareketleri karşısında Osmanlılık siyasetinin güdüldüğü malumdur. Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla gayrimüslim tebaanın daha önce tahayyül edilmesi mümkün olmayan yeni haklara kavuşması bu siyasetin bir parçası idi. Meşrutî idare

³ Evans, s. 67.

de aynı çerçevede Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü koruma refleksinin bir ürünü olarak tasarlanmıştı. Ne var ki bütün bu “tedbirler” ayrılıkçı hareketleri, Büyük Güçler’in müdahalelerini ve toprak kayıplarını önleyemeyince II. Abdülhamid’in İttihad-ı İslam siyaseti gündeme geldi. Bu dönemde aslında fikrî seviyede Türk milliyetçiliği düşüncesinin tohumlanmaya başladığı da görülmektedir.

XX. Yüzyılın başları İmparatorluğun kısa sürede dağılmasına varan gelişmelere sahne oldu. Bu dağılışı süreci Türkçülüğü ön plana çıkarırken aynı dönemde tarihçilik alanında da modern Batı tarzı tarihçilik anlayışı ülkemize girmeye başladı. İmparatorluğun dağılmasını takiben verilen Millî Mücadele sonrasında Türkiye bir “millî devlet” olarak yeniden yapılanma sürecine girdi. İttihad ve Terakki döneminin Turancılığından sıyrılma ile birlikte yeni sınırlar içinde kültür temeline dayalı bir milliyetçilik anlayışını benimseyen Türkiye Cumhuriyeti, millî devleti inşa hedefini tahakkuk ettirmede tarihe özel bir önem vermiştir. Atatürk’ün özellikle 1930’larda tarih çalışmalarıyla bizzat ilgilendiği malumdur.

Her türlü ideolojik yaklaşımla tarih arasındaki ilişkide en çok üzerinde durulan ve eleştirilen noktalardan birisi tarihin “araştırılması”dır. Milliyetçi tarihçilikle ilgili “Uluslaşma Süreçleri ve Ulusçu Tarih Yazımı Üzerine”⁴ başlıklı bir yazısında İlhan Tekeli bu meseleye farklı yaklaşımları şu şekilde ortaya koyar:

1. *Tarihin neo-pozitivist bir bilim alanı olduğu* (vurgular benim) inancına dayanan tutum gerçek tarihin yazılmasıyla ulusçu tarihçiliğin mitoslarını demistifiye edebilir; buna ilaveten de ulusçu tarihçiliğin tarihini yazabilir.
2. “Ulusçu tarihçilik konusunda alınan ikinci konum ulusçu tarihin araçsal kullanılmasından doğmaktadır.”
3. “Ulusçu devletin aşılma olduğu” inancına ve küreselleşmenin bir gerçeklik olduğu varsayımına dayanan konum ise milliyetçi tarihçiliği yaşanan gerçeklerle çelişkili olarak yorumlar.
4. Tarihin tarafsız ve nesnel olarak yeniden inşasının mümkün olmadığını, geçmişin tekliğine karşılık bunun üzerinde çok sayıda tarih yazılabileceğini kabul eden post-modernist anlayıştan hareket edildiği takdirde ise milliyetçi tarihçiliği

⁴ *Tarih ve Milliyetçilik-1. Ulusal Tarih Kongresi, Bildiriler, 30 Nisan-2 Mayıs 1997, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, yayın yeri ve tarihi yok, ss. 121-138.*

mümkün olan tarihçiliklerden birisi olarak değerlendirmek söz konusudur.

Kısa bir değerlendirme yapacak olursak şunları ifade edebiliriz: Esasen buradaki değerlendirmeyi (3. madde hariç), “ulusçu tarih yazımı” ifadesi yerine başkalarını (“sosyalist tarih yazımı”, “liberal tarih yazımı” vb.) koyarak da genişletebiliriz. Tarihin araçlaştırılması meselesinin milliyetçi tarihçiliği aşan bir mahiyeti vardır ve bu mesele en katısından en yumuşağına kadar bütün ideoloji ve dünya görüşleri için geçerlidir. Tarihçinin kimliğinden bağımsız bir tarih mümkün olabilseydi ya da bilim adamları laboratuvarlarına, arşivlerine, kütüphanelerine vb. girdiklerinde bütün felsefî düşüncelerini vestiyerde bırakabilselerdi “araçlaştırma”dan kesin bir biçimde bahsedilmeyebilirdi. Bu mümkün olmadığına göre, araçlaştırma meselesinde, milliyetçi tarihçilik ile diğer anlayışlar arasında ancak yaklaşımları itibarıyla farklar olabilir, o kadar... Aynı durum, resmî tarih kavramı için de geçerlidir. Kanaatimizce “alternatif” resmî tarihler de vardır ve “alternatif” olmak “doğru” olmak anlamına gelmediği gibi, “resmî” de kaçınılmaz bir şekilde “tahrif edilmiş, çarpıtılmış” anlamına gelmez. Nitekim evrenselci bakış açısıyla yapılan girişimlerde “dünya barışı”, “toplumlar arası diyalog” vb. idealler öne çıkarılmaktadır. Bunların insanlığın hayrına olduğu ileri sürülerek meşrû gösterilmesi mümkündür, buna katılmalıyız da; fakat burada da tarihin “seçmecî” bir yorumu ve (yeniden) “yeniden inşası” söz konusu herhalde. Böyle bir eğilime karşı, tarihçinin görevinin, geçmişin “hoş” ve “nahış” taraflarının bir bütün olarak ortaya konulması olduğu fikri ileri sürülebilir. Bütün bunlar dikkate alındığında şu sonucu vurgulamalıyız: Tarihçinin görevi, sınırlarını ve imkânlarını bilerek geçmişî geniş bir perspektiften değerlendirmektir.

* * * * *

Bu genel değerlendirmeden sonra biraz da Türkiye’de modern tarihçiliğin gelişimi ve bazı özellikleri üzerinde durmak istiyoruz. Türkiye’de özeldde tarihin, genelde ise modern sosyal bilimlerin gelişimi XIX. Yüzyıldaki batılılaşma/modernleşme çabalarıyla ilişkilidir. Sosyal bilimlerin temeli olan tarih alanında geleneksel tarih yazıcılığından modern tarih yazıcılığına geçiş bakımından en önemli şahsiyet M. Fuad Köprülü olmakla birlikte, anlayış değişikliğinin izleri daha geriye gitmektedir. Bu bağlamda özellikle XIX. Yüzyıl Fransız düşüncesine, pozitivizme ve dayanımcı toplum anlayışına dikkati çekmek gerekiyor. II. Meşrutiyet devrinde ise Türk Derneği, *Türk Yurdu Mecmuası* ve Türk Ocağı öncülüğünde Türklük şuurunu ve millî tarihi ön plana çıkaran çalışmalar yapıldı. Aynı dönemde kurulan *Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*

(Cumhuriyet devrinde *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*) ilmî tarihçiliğin gelişmesinde önemli rol oynadı.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde artık hanedan-merkezli bir tarih anlayışı dışında Batıda gelişen modern tarihçiliğin yöntem ve yaklaşımlarına aşına bir anlayışın kökleşmeye başladığını ancak siyasî-askerî tarihe ağırlık veren tarihçiliğin hâlâ ağırlığını yitirmediğini görmekteyiz. Belki en dikkat çekici değişme, genelde İslâm tarihini ve özelde de Osmanlı tarihini merkeze alan yaklaşımın yerini, İslâm-öncesi dönemlerden başlayarak Türk tarihini öne çıkaran milliyetçi bir tarihçiliğin almasıdır. Bu milliyetçilik anlayışında, zamanla, Anadolu'nun eski tarihine özel bir yer verildiği ve Hititlerin Türklüğü gibi bilimsel olarak yanlış bir takım tezlerin ortaya atıldığı bilinmektedir. Burada asıl önemli olan şudur: Başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Cumhuriyetin kurucuları millî devlet inşa sürecinde tarihin temel bir rol oynadığına inanmaktaydılar ve tarih çalışmaları bu bakımdan teşvik edilmeliydi.

Fuad Köprülü gibi çağdaş tarihçiliğin ülkemizde yerleşmesinde öncü rol oynamış bir şahsiyet ile onun yetiştirdiği tarihçi ve edebiyat tarihçilerinin çalışmalarıyla İslâm-öncesi ve İslâmî dönem Türk tarihinin bir bütün olarak ele alınması ve tarihî olay ve olgulara çok-faktörlü bir nedensellik içinden bakılması gerektiği düşüncesi kökleşmiştir. Fuad Köprülü'nün fikrî yapısında Türkçülük biricik faktör değildi. H. Berktaş'ın isabetle belirttiği gibi, onun fikir yapısında, "...altı yüzyıllık İmparatorluğu tümüyle reddetmek yerine, özellikle kültür alanında o birikimle devamlılıklar arayan laik ama ılımlı bir Osmanlı tavrı da önemli rol oynamıştır."⁵ Döneminde Batıda ve özellikle de Fransa'da ortaya çıkan yeni tarih anlayışını yakından izleyen Köprülü millî tarihin sağlıklı bir biçimde ancak genel tarih içinde incelenebileceğini vurgulamıştır.

Köprülü'den sonraki neslin üyeleri, belki de uzmanlaşmanın gereklerinden ötürü, onun bütüncü yaklaşımından uzaklaşıp belirli dönemler üzerinde yoğunlaşmışlardır: Orta Asya Türk tarihinde Bahaeddin Ögel, Selçuklu tarihinde Osman Turan, Mehmet Altay Köymen ve İbrahim Kafesoğlu, Osmanlı tarihinde İ. H. Uzunçarşılı, Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalcık ve Mustafa Akdağ gibi. Fuad Köprülü, Ö. L. Barkan ve Halil İnalcık gibi tarihçiler ve takipçileri Fransız Annales Okulunun siyasî tarihten çok sosyo-ekonomik tarihe ve uzun döneme ehemmiyet veren yaklaşımından etkilenmişlerdir. Ziya Gökalp ve Fuad Köprülü'yle başlayan ilmî Türkçülük hattında Barkan'ın yanısıra Nihal Atsız, Osman Turan, Abdülbaki Gölpınarlı, Abdülkadir İnan ve Orhan Şaik Gökyay akademik çalışmalarında

⁵ "Tarih Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. IX, s. 2466.

kendi alanlarında uzmanlaştılar.⁶ Bu nesilden O. Turan Selçuklu tarihi ile ilgili özgün çalışmalarının yanında, hocası Köprülü'nün de etkisiyle, Türk tarihini bütüncü bir perspektifle ve Türk-İslâm sentezi çerçevesinde yorumlayan genel mahiyetteki çalışmalarıyla hem milliyetçi-akademik tarihçilik hem de daha genelde milliyetçi tefekkür üzerinde büyük etkileri olan bir şahsiyet olarak dikkati çekti. Bu meyanda en etkili eseri olan *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi* Türkiye'deki ideolojik saflaşmada zaman içerisinde adeta "milliyetçi hareket"ın felsefesinin temelini oluşturdu.⁷ Aynı doğrultuda İ. Kafesoğlu'nun *Türk Milli Kültürü* ve *Türk-İslam Sentezi* gibi çalışmalarının da önemli bir rol oynadığı zikredilmelidir. Bu üstad tarihçilerden sonra, seksenli yıllardan günümüze dünya ölçeğindeki muazzam değişimlere rağmen, ferdi düzeydeki akademik tarihçilikleri bir yana- milliyetçi tarihçiliğin kapsamlı ve derinlikli yeni sentezler ürettiğini söylemek mümkün görünmüyor.

Genel olarak bakıldığında, özellikle 1980'lere kadar tarihçiliğimizin en önemli eksiği, Türk ve Türkiye-merkezli oluşudur. Hattâ son dönemlerde Osmanlı-öncesi Türk tarihinin bile ihmal edildiği izlenimi yaygındır. Bu ise hâlâ, gelişmiş ülkelerdeki gibi, komşu ülkelerden başlayarak bütün dünya kültürlerini tanımaya yönelik bir araştırma faaliyetinin çok uzağında olduğumuzu gösteriyor. Bu eksiklikte, acaba salt milliyetçi-muhafazakâr tarih anlayışından ziyade Cumhuriyet döneminde, özellikle 1980'lere kadar kısmen içe-dönük bir dünya görüşünün etkilerini mi aramak gerekir? Bu sorunun cevabı gerçekten de uzun bir tahlili gerektirir. Bu ise, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin kuruluş esprisinin zaman içerisinde kaybedilmesi, bırakınız dünyayı kendimizi bile layıkıyla araştıramayışımız, sosyal bilim geleneğimizin büyük ölçüde "ithal malı" paradigmlar ve problematiklerin dışına çıkamayışı vb. bir dizi meseleyi derinliğine anlamak ve açıklamakla mümkündür. Burada bu zorlu işe sadece temas etmekle ve 1980 sonrası tarihçilikle ilgili kısa bir değerlendirme yapmakla iktifa edeceğiz.

1980'lerden başlayarak ve özellikle Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte, giderek artan bir şekilde Türkiye'nin yakın çevresi veya Osmanlı bakiyesi ülkeler başta olmak üzere Türkiye dışı bölgelerin tarihine yönelik akademik ilgi genişledi. Balkanlar, Kafkaslar, Orta-Doğu üzerinde doktora tezleri ve diğer araştırmalarda kayda değer gelişmeler yaşanırken bu dışa dönük tavırda Neo-Osmanlıcı düşünceler kadar Osmanlı geçmişiyle iftihar eden bir milliyetçi-muhafazakar tarihçilik anlayışının da katkısı olduğu

⁶ A.g.m.

⁷ Osman Turan'ın tarihçiliği ve Türk siyasî ve fikir hayatındaki tesirleri için bkz. *Prof. Dr. Osman Turan'ın Eserinde Tarih ve Tarihçi İlişkileri*, haz. B. Yediyıldız-F. Unan-Y. Hacaloğlu, Ankara 1998.

aşikârdır. Cumhuriyetin, özellikle 1940’larda iyice belirginleşen Kemalist ve laik çizgideki milliyetçi/ulusalcı anlayışı bir ölçüde Soğuk Savaş döneminin içe dönük tarihçiliğiyle uyumluydu. Yeni dönemde ise Osmanlı gerçeğinin ve nostaljisinin tesiriyle ufukları genişleyen bir tarihçilik uç vermeye başladı. Nitelik olarak Türkiye’de tarihçilik Annales okulunun tesirleriyle, karşılaştırmalı tarihle ve evrensel tarih temalarıyla tanıştı ama milliyetçi-muhafazakar eğilimli tarihçiler, çoğunlukla, tuhaf bir biçimde bu temaları da adeta “bize özgü” tarih tasarımının bir parçası haline getirmişti.

Diğer taraftan bu yeni dönemde sol-liberal eğilimli tarihçilik daha ziyade küreselleşmeci, çok-kültürcü bir anlayış ve yaklaşım çerçevesinde davranırken, anti-küreselleşmeci sol tarihçilik madunların, alt-sınıfların, marjinal grupların tarihlerine daha fazla ilgi göstermektedir. Buna mukabil, Türkiye’deki akademik geleneğin büyük çoğunluğu, açık bir biçimde olmasa dahi, muhafazakâr-milliyetçi bir dünya görüşüne paralel olarak Osmanlı hinterlandının tarihine ve bilhassa milliyetçilik yönü ağır basan tarihçilik - bunun yanında- Türk dünyasının tarih problemlerine eğilmektedir. Hiç şüphesiz, akademik gelenek klasik konularını büyük ölçüde devam ettirmekte, ama yeni gelişmelere uyum sağlamak üzere alanını coğrafi ve tematik olarak genişletmeye çalışmaktadır. Bütün bu geniş yelpazeye örnekler vermek gerekirse, kültür tarihçiliği çeşitli ürün ve zevklerin tarihçiliğine dair hacimli ürünler ortaya koymakta, (Marmara Üniversitesi’nde Emine Gürsoy Naskali’nin öncülüğünde düzenlenen sempozyumların bildirilerini içeren *Tütün Kitabı*, *Tuz Kitabı* vb.), hapishaneler, fahişeler vb. konular tarihçilik alanında daha fazla ilgiye mazhar olurken misyonerlik, Ermeni meselesi gibi güncel meselelerle yakından ilgili konular da yoğun bir şekilde incelenmektedir.

Bu kez daha açıkça vurgulayalım: Ne tarih ne de diğer sosyal bilimler salt akademik kaygı veya entelektüel merak ile at koşturulan alanlar değildir. Mamafih, bu doğru, tarihi, sosyal ve beşerî bilimleri tamamen ideolojik yaklaşımların esiri ve aracı haline getirmek anlamına gelen, “hakikat”ın tahrif edilmesinin gerekçesi ve dayanağı olmamalıdır. Daha somut söylersek, özellikle son dönemlerde kimlik tartışmalarıyla da gündeme geldiği şekilde, Türkiye’nin kültürel yapısını tarihî tecrübesiyle açıklarken ne “katı” milliyetçi bir yaklaşımın öngördüğü gibi “dışlayıcı” ve “tamamen kendine özgü” bir yapıdan bahsetmek ne de çok-kültürcü, liberal-sol anlayışın görmek istediği gibi, İslâm ve Türklük bileşenlerinin neredeyse tanınmaz veya talî önemde olduğu bir “mozaik”ten oluşmuş Türkiye kültürü ve kimliğinin varlığını iddia etmek mümkündür.

Öyle zannediyorum ki, toplumumuzu sağlıklı bir tahlile tâbi tutmamızda, tarihçiliğin evrenselcilikten milliyetçiliğe uzanan geniş yelpazesinin bütün renklerinin hesaba katılması gereklidir. Tarihe bakışımız, tarihin “yararları” ve “kullanımı” hakkındaki kanaatimiz ne olursa olsun, dünya tarihi ve dünya tarihçiliği ile yakından ve kurumsal ilişki kurmamış bir tarihçilik -ve aynı zamanda bir sosyal bilim- anlayışı geçmişi sağlıklı bir zemine oturtmaya ve böylece toplumun gelecek tasavvuruna yön vermeye çalışan düşünürlere yardımcı olamaz. Öte yandan, toplumunun ve tarihinin özgüllüklerini hafife alan, kendi tarihini “çağdaş medeniyet” adı altında Batı tarihinin özgül kıstaslarıyla değerlendiren⁸ bir anlayışın da aynı derecede sorgulanabilir olduğunu gözden ırak tutmamalıyız.

⁸ Mesela, son günlerde, Weber’in Protestanlığın Kapitalizmin gelişmesindeki rolüne dair görüşü, kesin bir ilmi gerçekmiş gibi kabul edilerek Türkiye’deki birtakım gelişmeler Kalvinizm olarak yorumlanmaktadır. Bu konudaki tartışmada, Weber’e ve onu tenkidî bir surette değerlendirmekle birlikte kendi zamanındaki tarih araştırmalarının verilerinden hareket etmesi tabii karşılanması icap eden Ülgener’e dayanarak genellemeler yapılmasına ve bu genellemelerin de bilimin sözü olarak dile getirilmesine dikkati çekiyoruz. Ülgener’in ticaret yollarındaki kayma tespitine dayandırdığı yorumlara (*İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, 2. bs., İstanbul 1981, s.132-148) karşılık keşifler sonrasında Doğu ticaretinin zannedildiği gibi yıkıcı bir tarzda Osmanlı topraklarını terk etmediği ampirik araştırmalarla ortaya konulmuştur. (Msl. bkz. S. Faroqi, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ed. H.İncalcık-D. Quataert, çev. A.Berkay vd. İstanbul 2004, ss. 601-655.)